

ВОЛОДИМИР БОРОВСЬКИЙ

**ПІД
ПОКРОВОМ
ВСЕВИШНЬОГО**

СПОМИНИ

АТЛАНТА — США — 1983
diasporiana.org.ua

Under the Protection of the Most High

MEMOIRS

**by
Wladimir Borowsky**

**“But they that wait upon the Lord shall
renew their strength; they shall mount up
with wings as eagles; they shall run, and not
be weary; and they shall walk, and not
faint.” (Isaiah 40,31)**

English summary pages 355 – 357

1983

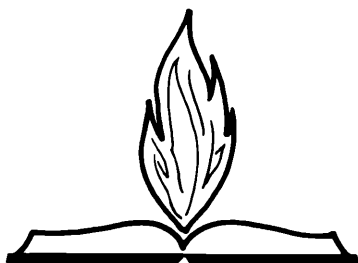
Atlanta, USA

ВОЛОДИМИР БОРОВСЬКИЙ

**ПІД
ПОКРОВОМ
ВСЕВИШНЬОГО**

СПОМИНИ

«Тільки хто на Бога вповас, в того
сила відновляється; підніме крила,
як орел, побіжить і не змучиться,
підє і не втомиться» (Ісаї: 40, 31).

**Видання Українського Євангельського Об'єднання
в Північній Америці**

Атланта, США — 1983

Copyright 1983
by the author and
the Ukrainian Evangelical Alliance of North America

Усі права застережені за автором та УЄО в ПА

Книжку можна набути, пишучи на адресу:

Ukrainian Evangelical Alliance of N.A.
5610 Trowbridge Drive
Dunwoody, Georgia 30338, USA

DR IWAN OWESCHKO
P O BOX 811
GREELEY, COLORADO 80632
U S A

З огляду на специфічність тексту цих спогадів, деякі назви й вирази, зокрема церковного характеру, подаються тут, у згоді з оригіналом, без змін.

ПЕРЕДМОВА

Автор цієї книжки є не лише членом, але й проповідником Української Євангельсько-Реформованої Церкви, що в ній працював в Західній Україні ще до приходу большевиків в 1939 році. Через переслідування большевиками релігії автор мусів залишити Батьківщину і втікати на Захід, бо йому загрожував арешт і депортація в сибірські концентраційні табори. Перебувши щасливо всі нацистські та воєнні страхіття, авторові вдалося за допомогою Світової Церковної Служби в 1947 році дістатися до США. В цих споминах читач знайде подробиці й причини, які включили автора до лав Українського Церковного Реформаційного Руху і зробили його проповідником цієї ідеї серед свого народу.

Реформоване християнство вже мало в Україні своїх прихильників в 16-му столітті, тобто у тому самому часі, коли провадилися церковно-реформаційні змагання в Західній Європі. Лише через несприятливі історично-політичні обставини та єзуїтську протидію — цей рух, на превеликий жаль, тоді занепав, і через те ми в релігійному житті відстали на 400 років від інших передових народів.

У половині 19-го століття цей Рух відроджується в Україні у формі євангельських християн — «штундистів», а на початку 20-го століття — також і між українською еміграцією в Північній Америці не лише у формі євангельських християн, але й у формі реформованого (кальвінського) християнства. Пізніше цей Реформований (Пресвітерський) Рух покликав до життя Українське Євангельське Об'єднання Півн. Америки, яке на прохання з Галичини та Волині послало туди своїх проповідників для допомоги у церковно-реформаційній роботі своїм братам.

Автор цих рядків належить до піонерів цього Руху на Волині. Він був би радий, щоб мільйони українців відчули на собі також правдивість слів Христа: *«Коли Син визволить вас, то ви справді будете вільні»* (Івана 8:36), як це він відчув на собі, і щоб вони визволились від усяких гнітючих забобонів, пересудів та духовної відсталости, а навчилися дивитися на світ очима Христа, поглядом всеобіймаючої любови, примирення й виrozumіння та зростання в розумінні правди й волі Божої та святости життя.

Тут я хочу згадати, що більше даних про моє життя та працю можна знайти в моїх дописах, репортажах і статтях, які друкувалися в періодичних виданнях: «Віра й наука» в Коломиї в роках 1925-39, в «Канадійському ранку» та «Євангельському ранку», які виходили в Північній Америці в 1945 — 1983, в збірнику «Літопис Волині» в роках 1955, 1972 і 1982, а також в «Нарисі історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху» д-ра О.Домбровського, де не бракує і світлин, пов'язаних з моєю працею в згаданому Русі.

На цьому місці я хочу також якнайсердечніше подякувати Українському Євангельському Об'єднанню в Північній Америці, що погодилося видати ці мої спомини, а д-рові Іванові Овечкові за поміч у друкуванні цієї книжки, а передусім за виправлення мови та правопису.

З покірною молитвою до Бога і в щирих сердечних бажаннях автор передає читачам це своє скромне свідчення на славу Богу.

Автор

«Але наступас година, й тепер вона є, коли богомільці правдиві вклоняться будуть Отцеві в душі та правді, бо Отець Собі прагне таких богомільців. Бог є дух, і ті, що Йому вклоняються, повинні в душі та в правді вклоняться» (Івана 4: 23-34).

«Як у слові моїм позостанетеся, тоді справді моїми учнями будете і пізнасте правду, — а правда вас визволить!.. Коли Син отже визволить вас, то справді ви будете вільні» (Івана 8: 31, 36).

«Шукай правду, слухай правду, вчи правди, люби правду, говори правду, борони правду аж до смерті!» — Іван Гус.

А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький,
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вівіки.

Тарас Шевченко
Поема «Іван Гус»

ІСТОРІЯ МОГО ДУХОВНОГО ВИЗВОЛЕННЯ

*«Коли Син отже визволить вас, то справді будете вільні»
(Івана 8,36)*

Соняшні роки

Народився я 18 січня 1907 р. в православній родині в містечку Зіньків на Україні, і мої батьки старалися мене виховати в науці та звичаях Православної Церкви, хоч вони самі були толерантними до людей інших релігійних переконань. Мій батько походив з Поділля, що було до революції під Росією. В 1907 році він дістав посаду медичного фельдшера в Рівенщині на Волині, й там я виріс.

Під час Першої світової війни мого батька забрали до війська. Я мав тоді 7 років. Мама лишилася з п'ятьма маленькими дітьми. З них я був найстаршим. Не була це їй легка справа, нас виховувати, а до того налягала на неї журба за долю нашого батька, який був виставлений на війні на кожному кроці на смертельні небезпеки. Вона часто кликала до себе на поміч до праці стареньку бабу Луцьку, а та не раз на картах ворожила мамі, або коли хтось з дітей захворював, «викачувала» його яйцями, мотивуючи це тим, що хвороба походить з переляку і це допоможе.

Під час тієї війни кілька разів траплялися пожежі в нашому містечку. У таких випадках мама завжди давала дітям в руки образи, і ми їх тримали перед хатою, в надії, що вони «відвернуть» вогонь від нашої хати.

Майже щонеділі я ходив до церкви. Мама завжди давала мені кілька копійок, щоб я за них купив свічок та поставив перед образами Ісуса, Марії та святого Миколая. Йдучи до церкви, я по дорозі заходив до жидівської крамниці та купував собі цукерків, хоч більшу половину грошей лишав на свічки.

Раз на рік перед Великоднем я ходив до сповіді. По цьому я мусів відмовляти певну кількість «Отче нашів» та бити певне число поклонів.

В школі я був завжди пильним учнем на лекціях релігії. Тільки одного разу трапилося таке, що нас кілька хлопців заховалося за клуню і не пішли на науку «Закону Божого».

Особливо я любив бути в церкві на різних річних урочистостях, як: храмове свято — на Спаса, на Різдво,

Великдень, Зелені Свята тощо. Правда, я більше був під церквою, ніж в церкві, бо там можна було зустрітися з товаришами, побавитися з ними, а навіть позбиткувати.

Нас, підлітків, особливо вабило «діяння». Тоді біля церкви розпалювали вогонь, що мав нагадувати, як то колись вояки вартували біля гробу Христового. Тієї ночі кожен господар мусів бути на сторожі, бо, шукаючи дерева на ватру, молодь крала все, що їй потрапляло під руки. Особливо шукали всяких бочок із смоли.

На «діяннях» завжди у церкві, аж до початку Великодньої відправи, читалося Діяння Апостолів у церковно-слов'янській мові, якої майже ніхто не розумів.

Ми жили близько римо-католицького костела. Я бував часто й там на Богослуженнях. Особливо я любив там слухати добрі проповіді, які рідко коли можна було почути в православній церкві.

Ми, діти, переважно блукали та бавилися біля річки, на луках, в лісах, полях. Це було соняшне життя серед чудової волинської природи. Багато часу я проводив на залізничній зупинці. Під час війни проїздили тудию часто потяги з військом і різним воєнним знаряддям. Я дуже любив приглядатися до цього.

Одного дня мами не було вдома. Я нишпорив по шафах і побачив, що там лежав срібний карбованець. Думаючи, що мама забула про нього, я заховав його в свою кишеню і купив колоду карт. Однак, мама зауважила згубу. Питала, чи ми, діти, не бачили того рубля, але всі ми, і я включно, твердили, що ні. Але мій брат, доглянувши в мене нові карти, сказав про це мамі, і вона здогадалася, звідки я їх дістав.

Не було ради. Я мусів признатися до свого вчинку. Мама забрала від мене карти, занесла назад до крамниці та відібрала свого карбованця.

Згадуючи тут деякі пригоди з моїх золотих, безжурних дитячих років, не можу обійти мовчанкою і того, як не раз я з моїм молодшим братом ставили маленького столика посередині кімнати, застеляли його якоюсь гарною терновою хусткою, а тоді клали на нього хреста, свічки та Євангелію. Сам я вбирив на себе якусь ковдру, що заступала священничі ризи, і тоді з молитовника, в якому була літургія Івана Золотоустого, я виголошував ектенії, а мій брат «дякував». Решта дітей були нашими «парафіянами».

Мене все турбувало, що я не мав епітрахилія, а тому я рішив роздобути собі його. У мами в шафі лежала колода перкалю. Я

відрізав відповідний кусок, зробив проріз, щоб можна було пропхати через нього голову, намалював олівцем хрести, і епітрахиль був готовий. Під час «відправи» мама викрила шкоду, але тоді обійшлося без кари.

З цього читач може зауважити, що я вже з природи був дитиною релігійно настроєною, традиційно прив'язаною до православія та тримався всяких церковних форм та звичаїв; крім цього, любив слухати цікаві розмови старших людей та читати корисні книжки.

Початок «штундизму»

Під час війни в нашій місцевості часто стояли на відпочинку військові частини та були приміщені польові шпиталі, особливо тоді, коли фронт підсунувся майже під нашу околицю. Моя мама тоді також купила воза з кіньми. Частину наших речей ми закопали в землю, а решту навантажили на віз та були готові кожної хвилини рушити в дорогу.

Між вояками, що відпочивали в нашій місцевості, були також євангельські християни, що своїм віровизнанням були подібні до баптистів, тільки їм не подобалася ця чужомовна для них назва. Вони ставили за основу свого навчання Біблію, признавали єдиним посередником між Богом та людьми й головою Церкви тільки Ісуса Христа, а не папу чи священників. Вірили, що людина спасається дармо через заслуги Христа, коли вона щиро кається перед Богом, а де треба, то й перед людьми. Відкидали сповідь «на вухо», палення свічок та биття поклонів перед образами, молитву до святих та Марії, не молились за померлих, не вживали церковно-слов'янської мови в своїх Богослужбених зібраннях і молитвах. Молилися не з молитовників, але своїми власними словами, не ходили на паломництва до «святих місць» та відпусти. Відкидали в церкві потребу вживання пишних священницьких риз, кадил, кропил, не цілували образів та хрестів і до них не молилися. Так само не хрестилися рукою та не цілували руки священникові. Радили кожному читати Біблію, співали багато релігійних пісень євангельського змісту, перед тим у нас невідомих; не постили, мали демократичну, виборну управу свого церковного життя. Не вірили, що в причасті хліб і вино переминаються в тіло й кров, не мали миропомазання як тайни, не святкували днів на честь святих і Марії. Виступали проти возвеличування священників «отцями», а між собою називали себе братами й сестрами. Не курили, не вживали алкогольних напоїв, не танцювали, не вживали брудних слів та прокльонів тощо.

Цей рух баптистів та євангельських християн був рухом суто

протестантського походження та відродився в половині минулого століття в Україні та поширювався в різних місцевостях спочатку у формі пієтистичного руху між німецькими колоністами, а від них і між деякими українськими селянами. Він стояв на позиціях реформаційних Церков і зберігав хрищення дітей. Баптисти з цим не годилися. Про це докладніше пишеться в Нарисі Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху. Від цих вояків «заразилися штундизмом», як цей рух презирливо називали православні, кілька родин в нашій місцевості. Вони почали робити по хатах свої зібрання та здобувати щораз більше прихильників. Революція, що вибухнула в 1917 році в Росії, своєю початковою свободою слова й думки дуже помагала цьому рухові.

Як кожний новий рух, євангельські християни своєю появою наробили в нас багато розголосу. Ми звикли до того, що українці на Придніпрянщині були всі православними, і не думали, що воно може бути інакше. Що протестантизм між українцями був уже відомий в 16-му столітті, а то й пізніше та що 15 км. від нас в с. Шпанові була тоді протестантська громада, про це ніхто з простолюддя та пересічної інтелігенції нічого не знав, а хто й знав, то знав як про страшних «єретиків», «ворогів» Христової Православної Церкви, які «фальшували» св. Письмо та були варті тільки прокляття та презирства.

Кожен був змушений зайняти якесь становище до цього нового руху. Більшість займала непримириме, вороже. Я також став по стороні останніх з бажанням переконати їх, що вони є на фальшивій дорозі, і їм треба вернутися назад до православія.

Я зо своїми товаришами часто ходив на їхні зібрання з православним катехизом та російською Біблією в руках, доказуючи цим «штундистам» їх «помилки». Однак, ми завжди зауважували, що вони були добре обізнані з Біблією, і все, що було потрібне, швидко знаходили в ній, а також і відповідні докази, якими досить успішно нас збивали. Це зрештою привело до того, що я зайняв до них вповні толерантне становище, хоч тримався ще далі міцно православія. Але, як пізніше довідаємося, цей «штундизм» не лишився без впливу на мої релігійні зацікавлення і шукання.

Революція

Революція принесла з собою побіч соціального й національне пробудження різним народам, а їх є там близько двох соток, що живуть на своїх етнографічних територіях, і на тих теренах мають переважаючу більшість населення. Були це фіни, естонці,

литовці, латиші, поляки і навіть жиди, що були розпорошені невеликими групами поміж різними народами Росії, та багато інших.

Не лишилися тут позаду й українці, які до злуки з Московщиною стояли з усіх поглядів вище від московського народу через свої живі зв'язки із Західньою Європою, чого тоді не робили в такій мірі москалі. Московський цар Петро I, щоб підняти науковий та культурний рівень москвинів, а також піднести державне й церковне життя, спроваджував з цією метою учених з України. Сама Церква в Україні також колись значно різнилася своїм культурним станом від московської. Майже трьохсотрічний побут України під Москвою дуже негативно відбився на цій країні, яку «старші брати» лише використовували та русифікували.

Будучи свідомим цієї кривди, український народ почав домагатися вживання рідної мови в урядах, в школах та в Церкві. Коли ж побачив, що українському національному відродженню не сприяють нові володарі Росії та переконався, що від росіян нічого доброго не можна для себе сподіватися, почав змагатися за повну політичну самостійність своєї країни. Російська революція висунула тоді дві пекучі проблеми цієї держави, які, на жаль, дотепер ще не розв'язані, а саме: забезпечення прав усім народам і поодиноким особам на вільне й незалежне життя і забезпечення кожній людині праці, що давала б їй гідне людське життя.

Нас тоді в школі почали вчити української мови, історії та літератури. Дізнавшись тепер про дійсну історію свого народу та його геройську і славу минувшину, я опинився разом з усіма іншими школярами, своїми товаришами, між українськими патріотами. Рівночасно ми були свідками затяжних боїв між військами Української Народної Республіки та московськими комуністами-більшовиками, між якими не бракувало й наших перевертнів. Червоні москалі, так само як і білі, ніяк не хотіли відмовитися від багатой Української. У нас часто стояли постоем українські військові частини, а в повітовому місті Рівному перебував якийсь час Уряд Української Народної Республіки.

З часів влади УНР я пригадую собі, як до нашого містечка прибув озброєний відділ «українських козаків» і наложив на жидів контрибуцію. Всі думали, що це вояки регулярної армії, і тому місцеве жидівське населення післало делегацію до уряду УНР в Рівному зі скаргою. На другий день вдосвіта з'явився з Рівного відділ військ УНР, який роззброїв і арештував «козаків», які ще не встигли втікти, та відвіз їх до Рівного. Виявилось, що це

була розформована урядом за непослух військова частина, яка займалася грабуванням населення.

Кілька разів накладали на жидів контрибуції урядові військові частини большевиків. Місцеві жиди рятувалися тим, що син і зять однієї їхньої родини (Юкельзонів) були на високих становищах у большевицькій армії та уряді. Коли їх просили про звільнення від цих контрибуцій, то, звичайно, так і ставалось.

Найгірше дісталось місцевим жидам від однієї наступаючої польської військової частини. За те, що місцевий жид-бурмістр, дуже мила й порядна людина, протестував перед польським полковником в справі сваволі польських вояків, ці вояки влаштували в містечку погром. Бурмістра застрілили, а його хату і ще одну сусідську спалили. Християн вони не чіпали.

Я пригадую, що під час цього нападу й обстрілу з рушниць нашого містечка ми з батьком стояли в хаті біля вікна і приглядалися тому, що робилося на ринку. І саме тоді одна куля на рівні наших голів пробила шибу в вікні й пролетіла біля нас, але нас не поцілила. Скоро після того польське військо залишило наше містечко, а мій батько пішов давати поміч пораненим жидам, а мешканці почали акцію, щоб стримати пожежу і не допустити її до інших хат.

В часах громадянської та визвольної війни траплялися напади різних банд, що були поза межами контролю якогобудь уряду, і тоді місцеве населення часто само брало захovanу зброю в руки і виступало в свою оборону. Так кілька разів трапилося і в Олександрії.

Я пригадую, як одного разу прийшла чутка, що в сторону нашого містечка наближається якась військова банда. Дехто з наших людей, а між ними й мій батько, з рушницями направилися в сторону мосту, щоб цю банду відігнати. Я пригадую, як моя мати зі сльозами благала мого батька не втручатися в цю справу з огляду на добро своєї родини, бо він був єдиний, що утримував свою родину. На щастя, та банда не дійшла до нашого містечка. З цього видно, що наші люди жили з жидами в добрих і приязних відносинах і були готові помагати одні другим.

У 1920 році українці, не знайшовши у своїх змаганнях ніякого більшого зрозуміння та помочі від потужніших народів світу, були переможені большевиками і Західня Україна враз з нами опинилася під Польщею, а Східня — під советами. Хоч українцям не вдалося тоді добитися повної політичної самостійності, однак і большевики, і Польща були змушені погодитися з тим станом, що український народ існує та що з ним

треба числитися. Хоч одні й другі старалися спритно його винародовлювати, але теоретично мусіли забезпечувати його культурні права на вживання рідної мови.

В Україні під большевиками й під Польщею продовжувалися намагання чи то спроби повернути старі традиції у Православній Церкві, а в першу чергу демократичний устрій та запровадження рідної мови в Богослуженнях та проповіді, що в протестантських Церквах Західньої Європи було зроблене ще за часів Реформації та належить до головних здобутків реформованого християнства.

Православна Церква в Росії завжди була державною та виконувала сліпо волю пануючих чинників. Її порівнювали іноді до таємничого поліційного відділу. Всі інші релігійні течії між православним населенням за царів надзвичайно тяжко переслідувались. Все це довело до надзвичайного морального занепаду цієї Церкви та її вірних. В практиці та науці було багато вірувань забобонних і взагалі незгідних з наукою Христа. Було багато сумнівної вартости різних чудотворних образів, мощей, чуд, примусові та непосильні оплати, що їх збирали з вірних за треби, пияцтво між духовенством тощо.

Різні свята, шлюби, хрестини, «храми» часто перетворювалися в пияцькі оргії, перемішані з забавами. Проповідь в церкві була рідким явищем, і все це в чужій мові. Люди молилися малозрозумілими, церковно-слов'янськими молитвами. В молитві «Отче наш» можна було чути замість «яко на небі, тако на землі»,— слова: «око на небі, око на землі». У символі віри замість «при Понтійському Пилаті»,— чулося: «примостився стріляти», а в коляді «в плоті Бога бачить» — розуміли, що не в тілі, а в частоколі Бога бачать.

Багато поважних дослідників духовно-релігійної та культурної відсталости православних народів Росії вбачає причини цього у відсталому православ'ї, що вбивало в народі всяку критичну і поступову думку і стверджує, що попри політичні царські чинники, ця Церква винна в тому, що там змогли промстити шлях до влади такі темні, антисоціальні сили, як безбожний большевизм.

Революція в Росії була вислідом пекучої потреби політично-соціальних і економічних реформ у країні, але через політичну невиробленість і незрілість широких мас до демократичних форм правління її захопили в свої руки рафіновані демагоги та авантюристи, які своїми безвідповідальними та каригідними експериментами створили ще гірші умови життя, ніж вони були за царя, і стали небезпекою для всього світу. За цю

непідготовленість і відсталість мас Церква несе значну вину. Народи Росії, а особливо Україна, аж ніяк собі не бажали атеїстично-колгоспного комунізму, а хотіли мати забезпечені демократично-політичні права та варстати праці. Тобто, вони скоріше надавалися до соціалізму, але запроваджуваного дорогою еволюції із забезпеченням свободи для приватної ініціативи та відповідальности, але ніяк не для большевицького комунізму.

Правда, Православна Церква мала пишні, коштовно прибрані святині, величаві Богослуження з прегарними хорами та величним церковним співом. Духовенство під час відправ вдягалось в осліплюючі блеском одяги, але весь цей зовнішній ритуал та пишнота не могли заступити християнського духа та змісту релігійного життя, що мав проявлятися у формуванні практичного християнського життя людини, родини та держави, витворюючи повільно вищі та справедливіші форми суспільного життя. Наприклад, Церква мала велику кількість багатих монастирів, де вигідно жили монахи та монашки, користаючись з багатих земельних наділів та пожертв населення, але взагалі Церква не подумала про будову сиротинців, притулків для старців, шпиталів і т.п. Ця бідна й упосліджена частина населення була позбавлена опіки і жила жабраною, збираючи її у воріт пишних церков та монастирів. Та Церква не мала зрозуміння для практичного християнства.

Всі ці пишні догми і церемонії вгащували у ній зародки християнського духа, і вона уподоблювалася гробам побіленим. Знаючи всі слабкі сторони такої Церкви, не було тяжко большевицькому «Союзові безбожників» обезчещувати і компромітувати її, а потім силою нищити.

Я не радо подаю тут цих кілька фактів, бо не люблю проповідувати про те, що мені миле, ціною критики інших, але мушу тут це робити в ім'я правди та для ліпшого розуміння читачами тих змін, які пізніше зайшли в моєму релігійному світогляді.

Українці вірили, що демократизацією й українізацією пощастить Православну Церкву відродити. В Україні під большевиками було створено Українську Автокефальну Православну Церкву, що начислювала до 10,000,000 вірних на 40,000,000 населення, а в Польщі окремі громади боролися з церковним проводом, що був переважно в руках московської ієрархії, за дозвіл відправляти Богослуження в українській мові. Я належав до тих, що в своїй місцевості домагалися українізації Православної Церкви, хоч православний священик російського

виховання з цим не годився, і в цьому його підтримували деякі його однодумці. З часом наша парафія перейшла на українську мову, але я світоглядом вже в межичасі був на євангельській, тобто церковно-реформаційній стороні.

Українська Біблія

Євангельські християни впали були на добру думку. Вони на кожному ярмарку в нашому містечку мали на ринку свій столик, на якому продавали Святе Письмо. Там я набув найбільший скарб в моєму дочасному житті — українську Біблію.

Знайомство з Біблією зробило велику перемену в моєму способі думання та підході до життєвих явищ. Світ почав мені зовсім інакше виглядати, і я почав його зовсім інакше розуміти. Ця книга мене очарувала і збагачувала дивними новими ідеями та мудрістю.

Там я знайшов чудові взірці здорового патріотизму. Йосип, Мойсей, Ісус Навин, Данило, пророки, Павло та багато інших разом з Ісусом Христом давали мені з цього погляду надхненні приклади, бо показували мені також приклади, що собою являє невідроджений в Бозі народ і як він віддячує своїм кращим синам, які його хочуть піднести з духовного упадку.

Коли я дотепер уважав, що для піднесення життя нашого народу на вищий щабель потрібне поширення культури, освіти, здобутків техніки та науки, то тепер я зрозумів, що він також, і то в першу чергу, потребує духовно-морального відродження. Не тому, що він, може, стояв нижче від інших сусідніх народів, але тому, що й сусідні народи не стояли вище нього і теж цього потребували. Я бачив надзвичайно поширене пияцтво, безконечні судові процеси, перелюбство, визиск, самолюбство, зарозумілість, заздрість, посуджування тощо.

Я почав цінувати значення правдивої релігії, живого християнства у житті людей, але, як я вже згадав, я бачив жалюгідний стан існуючої Церкви, в якій всюди панувала переважно лише зовнішність та мертвеччина, і якої я так не добачував, поки не пізнав цього докладно з Біблії.

Я мав двох шкільних приятелів, а пізніше й колег по проповідництву. Були це брати Теодосій Довгалюк та Теодосій Семенюк. Ми були так заприязнені, що можна було нас вповні оправдано називати побратимами. Ми завжди ділилися своїми думками та найінтимнішими переживаннями. Ми проводили цілі вечори на самоті, проходжуючись полями, а не раз, в місячні або

зоряні вечори, й лісами,— дебатуючи над різними місцями, перечитаними з Біблії та з української і світової літератури. Про це побратимство я ще буду згадувати пізніше і коли буду вживати слова «ми», то цим матиму і їх на думці.

Знайомство з Біблією зблизило мене надзвичайно з євангельськими християнами й баптистами, однак мене відштовхувала від них російська мова, яку вони, хоч і калічили, але вживали у своїй церковній роботі та в проповідях у нас на Волині та взагалі на Великій Україні. Відштовхувало мене також їхнє вороже наставлення до науки та освіти, погорда до культурно-освітнього та українського національного життя. Вони трималися або російщини, або польщини, боячись бути посудженими в українському патріотизмі. Сьогодні можна хіба це пояснити тим, що в тих часах саме будилася національна свідомість в масі нашого народу; українська не дуже численна тоді інтелігенція для цього руху не мала зрозуміння і не брала в ньому участі, а також і те, що в тому русі переважало простолюддя. З часом провідники того руху, що так відраджували своїм вірним вчити дітей в середніх та вищих школах (бо вони псують молодь), самі своїх дітей посилали не лишень до середніх, звичайно неукраїнських шкіл, а навіть до університетів. Це було причиною, що, не зважаючи на певне релігійне зближення, на мене віяло від тих людей холодом та відчуженням.

Однак, це не відчувувало мене від Біблії, навпаки, я вже був знайшов до неї свою власну дорогу. Тим часом я також довідався, якими тяжкими зусиллями український письменник, поет, учений та історик — Пантелеймон Куліш, разом з письменником-повістярем І. Левицьким та ученим Іваном Пулюєм, переклав її на українську мову, щоб дати цю духовну скарбницю широким масам свого народу.

Я дізнався, що великий філософ України, дотепер найбільший в слов'янському світі — Григорій Сковорода, ніколи не розлучався з цією книгою. Я довідався, що один з українських письменників, який є батьком нової української літератури та удосконалювачем української мови в письменстві,— Іван Котляревський, був членом Біблійного Товариства та був зацікавлений у поширенні цієї книги. Я викрив, що Кирило-Методієвці свій перший програмовий маніфест — «Книга битія українського народу», базували на цій книзі, і цей маніфест був навіяний глибоким духом християнського демократизму.

Я пізнав, що Тарас Шевченко черпав життєве надхнення і силу до тяжкої життєвої боротьби саме з тієї книги, яку пристрасно

любив, цинив та ґрунтовно знав. Не гірше знав її і наш Іван Франко, а його захоплюючий «Мойсей» — це твір, взятий з чисто біблійних джерел.

Я з'ясував собі, що зазначені діячі й багато їм подібних були свого роду духовними революціонерами. Вони критикували існуючі в країні ортодоксальні Церкви, та їхні думки в більшості випадків збігаються з думками великих західноєвропейських реформаторів Церкви. Тобто вони стояли за основними реформами в Греко-Католицькій та Православній Церквах.

Коли я про це все довідався, я дуже болів душею над тим, що тоді, — коли найкращі сини України так оцінили Біблію і були зацікавлені в поширенні в своєму народі цієї книги, бо відчули на собі її благословення і зрозуміли її значення для себе та для тих народів, які її прийняли ще в часи реформації, — то Православна і Католицька Церкви робили все можливе, щоб цієї Божественної Книги в народ не допустити. Особливо остання Церква впоювала в народ відразу й страх до цієї книги. Тому, на превеликий жаль, і сьогодні мусимо на кожному кроці стверджувати, що народ наш живе цим штучно впоєним в нього отруйним упередженням та пересудом і в своїй масі уникає цієї книги, хоч цього не робить з корчмами. Він найвище користується з катехизисів і молитовників, які містять витяги з Біблії, і називає їх через свою несвідомість Біблією.

Тоді ще ані одна з названих Церков не подбала була про повний український переклад Біблії, а що було зроблене, то було зроблене поза ними.

Для мене стала зрозумілою одна життєва правда, яку я чув і від інших подібно думаючих українців, що в хаті кожного доброго українця, поза всякими іншими, конечно мусять бути, і то в першу чергу, ці дві книжки: Біблія та «Кобзар» Т. Шевченка, і то не тільки на столі, але й в серці.

Без цих двох книжок не може формуватися здоровий світогляд української людини. Інакше вона буде позбавлена найздоровіших основ своєї духовости.

Зв'язок з Америкою

На щастя, з українських земель Волинь не сама підпала під Польщу. Там ще була й Галичина, яка колись під Австрією мала вільніші умови національного життя. Там українське життя стояло багато вище, як на Волині, де тільки все пробуджувалося. Звідти ми діставали українські часописи та книжки. Цією дорогою в мої руки попав календар Товариства «Просвіта» зі

Львова, з якого я довідався про існування в Канаді українського євангельського журналу «Віра та знаття», який видавав пастор Павло Крат. Я попросив, щоб мені прислали цей журнал.

Для мене було великим святом, коли в моїх руках опинилися всі числа цього журналу, які до того часу появилися в світ. З часом я отримав багато іншої української євангельської літератури з Америки. «Канадійського ранку» польська цензура до Польщі не пускала. Для моїх товаришів і для мене було це епохальним відкриттям, що там далеко за океаном існують українці-протестанти і вже мають навіть свою літературу.

Зміст цієї літератури та її український патріотичний дух, це було власне те, чого ми не знаходили між «нашими» протестантами — євангельськими християнами та баптистами. З цієї літератури ми познайомилися з церковно-реформаційним рухом у світі та в Україні колись, із станом євангельських Церков в різних західньо-європейських народів та в Америці тепер, а також з життям та діяльністю великих реформаторів Церкви. Це знову було те, що допомгло нам ще краще заглибитися в Біблію та її правди.

Глибше враження залишило на мені довше свідоцтво, яке написав пастор Павло Крат у «Вірі та знаттю» під заголовком «Як я знову почав молитися».

Ми колись чули багато гарного й читали про Америку, особливо нам подобалася її чарівна свобода. Тепер з цієї далекої країни Вашингтона, про якого мріяв в Україні Т. Шевченко, на нас дихнуло леготом оновленої християнської думки та життя.

Незабаром по цьому почалася в Галичині українська євангельська, церковно-реформаційна робота. Її розпочали на прохання людей з краю — пастори Павло Крат і Василь Кузів, а відтак пастор Лев Бучак, а їм багато допомагало в цьому Українське Євангельське Об'єднання Північної Америки, до якого ті пастори належали. Першим з краєвих духовних, що взялися до цієї роботи, був колишній греко-католицький священник Володимир Федів з Коломиї.

Ми далі ставилися дуже прихильно до всіх намагань українізації Православної Церкви і де могли в цьому допомагали, але нас тепер уже українізація не задовольняла. Ми вже відчували потребу реформації цієї Церкви в дусі Євангелії Христової, і в цьому напрямку ми самі удосконалювалися і старалися відповідно приготовляти ґрунт до цього.

Переважно наші знайомі та приятелі ставилися до цих наших нових ідей прихильно або вирозуміло, хоч траплялися рідкі

випадки, що нас перестерігали перед ширенням «сресі». Звичайно ми мало боронилися, бо за нас це робили інші. Один з таких оборонців доказував, що безрелігійна людина — це створіння, яке стоїть за своїм розвитком нижче худоби.

Причиною того, що ми зустрічали так мало ворожнечі з боку громадянства, було те, що нас усі наші українці, старі й молоді, знали як ідейних, чесних і щирих українських патріотів з нашої праці на рідній ниві.

Через старанну працю над нашою освітою ми скоро вибилися в передові ряди нашої інтелігенції і допомагали їй чим могли в культурно-освітній праці. Сюди належала читальня товариства «Просвіта», в якій ми виконували відповідальні функції, а також курси для неграмотних, хор, спортивно-футбольна дружина, драматичний гурток, а найважливіше: чоловічий і жіночий курені пластової молоді в числі 60 осіб.

Наша читальня належала до дуже рухливих організацій в околиці. Вона мала чудову бібліотеку, влаштовувала багато театральних вистав, концертів і спортових імпрез. Прибутки були великі. Найславнішим був наш пласт, перший на Рівенщині, і не виключено, що й на Волині, бо його початок сягає 1922 року. Організатором його судилося бути «волинській трійці», як нас пізніше в Коломиї назвали, а саме: Теодосієві Довгалюкові, Теодосієві Семенюкові та моїй скромній особі. До 1928 року в нашому містечку Олександрії відбулися дві славні волинські пластові зустрічі, на яких були визначні українські діячі Волині та Галичини, а також і пластова молодь з Галичини.

Т.Довгалюк і я належали до Повітової Пластової Команди в Рівному. Всі ми троє за нашу пластову працю отримали від Верховної Пластової Команди у Львові найвищі відзначення.

Видавали ми також три «місячники» для нашої місцевості. Пластовий — «Скоб», редагував Т.Довгалюк; суспільний — «Трибуна Олександрії», редагував я, та релігійний, оскільки не помиляюсь, — «Духовний сіяч», видавав Т.Семенюк. Ми не мали ані машинки до писання, ані циклостилю, писали просто чорнилом в зошиті та давали читати з рук до рук. Це була для нас добра школа для плекання культури слова й думки. Не одну статтю чи оповідання звідти пізніше передруковували українські журнали та часописи. Поза цим я писав статті на пластові теми до преси. Між іншим, ми опрацювали проєкт програми «Селопласту». Тим ми не були в нашій місцевості ніякими анонімами.

Ще варто зазначити, що кожен з нашої «трійці» мав свої

окремі обдарування, які, взявши нас трьох разом, себе взаємно знаменито доповнювали. Т.Довгалюк був поетом і запальним бесідником. Т.Семенюк мав дар повістяра, скромного, але ґрунтового канцелярійного і бухгалтерійного робітника, а також мовознавця. Я мав дар більше проповідницький, публіцистичний. Що ми були об'єднані одними ідеями і жили однією душею, — це робило нас надзвичайно продуктивними.

Коли я тепер пишу ці рядки в США, я знаю, що проповідник Т.Довгалюк згинув у 1943 році в советському концентраційному таборі на Соловках, а проп. Т.Семенюк також був вивезений советами і поселений десь на північ від Москви, тільки не відомо, чи він ще живе. Мушу тут ствердити, що я дуже дошкульно відчуваю їхню втрату. Я відчуваю, що я тільки третина, а не цілість.

Тепер ми втрьох разом могли б дати багато більше для українського церковно-реформаційного руху, аніж я сам, та Бог найкраще знає, як успішно провадити Свою справу.

Перший виїзд в Галичину

Українське Євангельське Об'єднання Північної Америки ухвалило було допомогти нам здобути потрібну богословську освіту, щоб ми могли посвятити своє життя церковно-реформаційній праці між українським народом.

Перевести це було доручено тодішньому проводові Української Євангельсько-Реформованої Церкви в Галичині. Він ухвалив послати нас спочатку на семимісячний господарсько-садівничий курс Т-ва «Просвіта» у Милованю, в Галичині. Це сталося в 1926-27 роках.

Це була для нас надзвичайна подія. Ми багато чули й читали про Галичину і побути там давно мріяли, тим більше, що польський уряд не дуже то собі бажав ближчих зв'язків між волиняками і галичанами. Для мене було особливо тяжко туди дістатися, бо мої батьки і я разом з ними не мали польського громадянства. Ми були бездержавними, а рух цих людей у східній Польщі був обмежений. За допомогою деяких впливовіших знайомих мені таки вдалося дістати дозвіл на кількатижневий побут в Галичині з тим, що там на місці отримаю продовження мого перебування.

У Милованю ми пережили рідкі хвилини в нашому житті. Всіх нас волиняків було четверо. Четвертий походив з Володимирщини. Ми жили в одній кімнаті разом. Курсанти і вчительський персонал ставилися до нас тепло й приязно. Директор школи

одержав аж зі Львова від проводу Греко-Католицької Церкви припоручення, щоб ми не ширили між курсантами своєї ересі. Це його поставило у прикру ситуацію, і він просто просив нас бути обережними, щоб він не мав клопоту з духовенством.

На Різдвяні свята ми були запрошені на гостину до Коломиї, де ми провели час в родині пастора В.Федева та тодішнього редактора «Віри і науки» Василя Микитчука, одного з пізніших видавців Української Енциклопедії в Західній Україні. Це перший раз ми попали між українських євангеліків та могли бути на українських євангельських Богослуженнях. Українці-галичани, а також українські євангеліки та євангельська проповідь лишили на нас незабутні сліди в нашій свідомості та стали могутньою заохотою до дальшої релігійної та культурно-освітньої праці між нашим народом на Волині. Там ми також на одній гостині познайомилися з визначним українським шкільним діячем та письменником — Іваном Крушельницьким, що схилився до євангелізму, але пізніше впав трагічною жертвою большевизму.

Повернувшись до Милованя, ми мали ще один дрібний випадок з греко-католицьким священником. По Йорданських святах він зайшов і до нашої кімнати, щоб її посвятити «свяченою» водою. Ми не мали нічого проти цього, бо кімната була власністю школи, та коли він почав нам давати цілувати хреста, ми чомно відмовилися від цього. Правда, він нам на те нічого не сказав.

На місці ми мали також нагоду ближче заізнатися з церковним життям братів-галичан. І тут ми зустріли середньовічну мертвечину, вигладжену римським єзуїтством. Справді, тут було більше національно-свідомого духовенства, але не бракувало й москвофілів, не гірших в своїй ревності від волинських. Зустрічали й людей, які, бачачи визиск народу частиною духовенства та відсталість Церкви, впадали у напіватеїзм та розпуку, бо направити лихо не бачили ніякої можливості.

Частина ж духовенства, інспірована Римом, відчуваючи, що Церква потребує оживлення та реформ, вірила, що це може статися дорогою латинізації Греко-Католицької Церкви. Вони заводили безженство духовенства, викидали з церков іконостаси, запроваджували «маївки», свята «тіла Божого», дзвіночки, посилювали культ Йосафата Кунцевича тощо. Українську Автокефальну Православну Церкву в Україні провід Греко-Католицької Церкви, за православними москалями, звав — «самосвятами». Спочатку дехто з вірних спробував ставити опір цим новаціям, та за браком соборноправности (демократичного

устрою) в цій Церкві на таких людей нападали всі чорні круки, змішували їх з болотом, і вони самі відступали з поля бою або «каялися». Тим самим всі розмови про «красу грецького обряду та віру батьків» зводилися нанівець, бо заводився обряд Римо-Католицької Церкви. Про запровадження рідної мови в Богослуженнях з духовенства ніхто й слухати не хотів. Але це не шкодило спритнішим називати цю Церкву «українською», хоч папа ніколи й не думав в жодному своєму листі цього слова вжити. Він знав і знає тільки — «рутенців».

Час корисної науки скоро проминув, і ми були змушені прощатися з нашими милими новими галицькими приятелями та вертатися на нашу улюблену Волинь.

Поляки виселяють мене з Волині

Поляки дуже неприязно дивилися на зріст національної свідомости та на культурно-освітнє піднесення українського народу на Волині. В перших виборах до польських парламентарних установ на Волині не було вибрано ані одного поляка. Українці там творили 75% населення. Тепер наближався час других виборів, і поляки рішили силою, терором, фальшуванням таки пропхати своїх послів та сенаторів. Було розв'язано товариство «Просвіта», Пласт і взагалі всі ті організації, що гуртувалися біля «Просвіти». Вжито заходів до послаблення зв'язків Волині з Галичиною.

Тоді при владі була партія Пілсудського, і її прихильники творили проурядовий Безпартійний Бльок Співпраці з урядом. На Волині знайшли декого з українців, які погодилися увійти до цього бльоку, і рішили цим бльоком «здобути» всі голоси при виборах. До помочі було взято польських військових осадників, людей переважно морально низьких, ленивих та п'янюг. На передвиборчих вічах вони влаштовували різні авантури у відношенні до своїх політичних противників з інших українських та польських партій.

Після одного такого віча, де осадники до безтями побили одного польського дяча з партії «Визволення», мене було арештовано й відправлено до повітового староства в Рівному. Поліціант, що мене арештував, був дуже людяною особою. Під час мого арешту він зауважив моє збентеження і тому пробував потішати мене словами: «Не переймайтесь цим. Й.Пілсудський був арештований 60 разів, а тепер є маршалом». До потягу ми того вечора спізналися, і я ночував у родині того поліціанта, який мене супроводив.

Причиною мого арешту мало бути те, що я нібито їздив за день перед тим на якусь політичну нараду. Все це було неправдою. Я знав, що я був молодим та бездержавним і тим самим не міг втручатися до політичних справ Польської Держави. Виявилось, що за мною слідкував поліцейний агент. Я в ту неділю якраз сидів цілий день вдома, щоб хтонебудь не подумав, що я бажаю мішатися до політичних справ. Цей агент зауважив мою відсутність, зробив висновок, що я кудись виїхав і зробив на мене донесення.

Поліція і староство через мій арешт попали в досить прикру ситуацію. Не було в чому мене обвинувачувати, тому й видумали, що мої документи були не в порядку. Я не мав при собі своєї «картки побуту», яка лежала в старостві для продовження. А це з нею треба було робити кожних три місяці й за це платити добрі гроші. Мене посадили на три дні під арешт, куди я пішов без спротиву, бо хотів познайомитися з тюремним життям.

Швидко по цьому я отримав повідомлення, що мене як «уцьонжлівего чужинця» виселюється з Волині, і я можу мешкати в Польщі тільки на просторах, заселених чисто польським населенням. Зо мною виселювалося ще кількох «петлюрівців»-бездержавників з Рівенщини під тими самими закидами. Десь у тому часі одного нашого визначного просвітянського діяча (пана Дубину) в такий спосіб викидали з Польщі до советів кілька разів, а коли совети його не схотіли прийняти, то його поліція застрілила на кордоні. Всі мої та моїх приятелів домагання в справі відклику воевідством мого виселення, вже хоч би з огляду на мій молодий вік, не мали жодних наслідків. Я мусів вибиратися з рідних земель, на яких виріс, як «чужинець», в чужий світ, не знаючи, до кого й куди та без потрібних матеріяльних засобів.

Залишив я своє містечко і родичів 26 лютого 1928 р. і пустився в невідому дорогу. Мій батько, як своє благословення на мое дальше життя, дав мені текст псалмів 25, 35 і 90 з Біблії в перекладі П.Куліша. Тут я подаю тільки головніші вірші з них:

«Суди мене, Господи,— бо ходив я в невинності моїй; і на Господа надіявся я,— не хитаючись... Не засідав я з людьми лукавими і не приставав я до підступних... Господи,— я полюбив оселю дому Твого і місце перебування слави Твоєї. Не губи з грішниками душі моєї, ні життя мого з людьми кровожадними» (Пс.26; 1, 4, 8-9).

«Судись, Господи, із тими, що нападають на мене, і воюй з тими, що йдуть боєм на мене!.. Нехай засоромляться ті, що

наважились на життя моє; нехай відступлять назад і збентежаться ті, що задумали зло проти мене!.. Без причини бо наставили вони тайно сіті свої на мене,— без причини викопали яму для душі моєї... А душа моя зрадіє у Господі, і звеселиться Його спасінням... Устають злобливі свідки проти мене,— допитують у мене, чого не знаю... Разом із мерзкими брехунами, вони скреготали зубами на мене. Господи,— як довго будеш Ти дивитися на це? Спаси душу мою від їхнього нищення,— від левчуків одиначку мою!.. Не допусти, щоб утішалися надо мною ті, що ворогують на мене без причини,— щоб прижмурювали очі ті, що ненавидять мене безвинно... Признай мені правду по справедливості Твоїй, Господи Боже мій! Нехай не тішаться надо мною... Нехай радіють та веселяться ті, що любуються правотою моєю, і нехай завжди кажуть: «Хай звеличений буде Господь, Який любується спокоєм слуги Свого!» І язик мій звіщатиме про справедливість Твою,— про хвалу Твою весь день!» (Пс. 35:1, 4, 7, 9, 11, 16-17, 19, 24-25 і 27-28).

«Господи,— Ти був пристановищем нашим з роду в рід! Навчи нас так дні наші лічити, щоб ми придбали мудре серце!.. Звесели нас за мірою днів, у яких Ти понизив нас,— за мірою літ, в яких ми горя зазнали. Яви діла Твої слугам Твоїм, а величчя Твоє — синам їхнім! І благовоління Господа Бога нашого нехай буде з нами! І діло рук наших утверди нам, Боже,— утверди діло рук наших!» (Пс. 90, 1, 12, 15-17).

Текст цих пальмів дуже глибокий і так написаний, якби це все виходило з мого власного серця. Вони, в часі тих випробовуючих мою віру в Бога прикрих подій та переживань, були для мене великим духовним підкріпленням, а навіть свого роду пророцтвом. Мої вороги, як згодом виявилось, зовсім програли і були ганебно посоромлені. А я, за дивною Божою допомогою та поміччю моїх християнських приятелів, свою справу виграв, тобто центральний польський уряд став у моїй обороні. І через те, це навіть відкрило для моєї будуччини нові й славні життєві перспективи. Я не тільки міг працювати в Галичині, а навіть пізніше мені пощастило опинитися в вільному світі. Бог мене і моєї родини не залишив без Своєї дивної батьківської опіки.

На вигнанні

Повертаючись до причин мого виселення, скажу, що вони мені лишилися невідомими, бо слова «уцьонжліви цудзоземерц» нічого ближче означеного не окреслюють, але все таки мусіли бути якісь політичні міркування. Чи я був дійсно політиком? Ні, я

не мав наміру ним ніколи бути. Я захоплювався найкращими загально-людськими ідеалами: християнством, Пластом та бажанням культурно-освітнього й економічного піднесення свого народу. При цьому я був надзвичайним, вродженим паціфістом. Я вірив у нове людство та в оновлений мій народ, вихований на засадах євангельської любови.

Але це вже така доля різних ідеалістів, що їхні противники в боротьбі з ними хапаються за нечесні «політичні» та взагалі видумані закиди, бо цим найлегше їх позбутися. Видуманими закидами було засуджено й Христа.

Я виїхав до міста Любліна. Затримався там в одній родині, яка походила з моєї місцевости. Вона жила в підвалі. Це була тісна кімнатка з маленьким віконцем під стелею. Батько цієї родини заробляв добрі гроші і міг би собі винайняти краще помешкання, але він немилосердно пропивав велику частину своїх заробітків. Була зима. Скрізь було безробіття. Я не міг знайти собі ніякого заняття, тому помагав господині та бавив її дитину, але довго не міг там затриматися і мусів шукати для себе якесь приміщення.

Знайшов його в однієї каліки, польської вдови, яка заробляла на себе кравецтвом і також жила в підвалі. Я пробував торгуватися з нею, щоб менше платити за моє приміщення. Однак, ця вдова відповіла мені, що я не потребую цього робити, бо коли я не матиму чим платити, то вона не викине мене з приміщення і не відмовить мені у їжі.

На Великдень запросила мене на гостину одна бідна польська католицька родина, яка жила в приязні з моєю господинею. Там мені сказали: «Ми бачимо, що ви інтелігентна і чесна людина. Ми вам не радимо братися за якусь тяжку для вас роботу. Ми будемо старатися також знайти вам відповідне заняття. А коли б ви були в недостатках, приходьте до нас. Ми завжди безкоштовно поділимося з вами стравою і виперемо вашу білизну». Вони мені дали сказати: «Ми знаємо, що ви українець і протестант, але ми бажали б, щоб такими були всі наші поляки».

Вони порівнювали мій скромний спосіб життя з життям інших українців і поляків, які жили в тому місті, де не бракувало неморальности і людського горя. Я побачив, що Бог і мені післав, подібно як пророку Іллі, вдову із Сарепти. Матеріально мене підтримували мої батьки та приятелі з Волині, котрі знали, що я терплю за народню справу.

Тоді я також зауважив, що дехто з них, моїх колишніх добрих приятелів, почав побоюватися мати зі мною якісь явні зв'язки,

щоб і самим не попасти між переслідуваних. Я тоді ліпше зрозумів осамітненого Христа після Його арешту, коли майже всі учні лишили Його Самого, а маса просто виріклася Його. Цим і подібними пережиттями я поглиблював у собі розуміння чудової Божественної Євангелії та Біблії взагалі, бо тільки цією дорогою особистого пережиття її правд можна відчутти й зрозуміти, де Іван Гус та подібні йому черпали сили гинути в боротьбі за розкріпачення правди Божої, а також не дивуватися, що й Шевченко в ній знаходив ту ж саму силу.

Одного разу я поїхав до воєвідського волинського уряду у Луцьку з проханням відкликати заборону мешкати мені на Волині. Мені пообіцяли розглянути справу, але рівночасно «порадили» скоріше виїздити з Волині, щоб мене не було арештовано. Сидячи у воєвідському уряді та очікуючи на авдієнцію, я побачив на стіні велику картину, де було змальовано патріотичну польську молодь, яку росіяни вивозили на Сибір. На жаль, на світі нічого не змінюється. Росіяни вивозили поляків, поляки в вільній Польщі вивозили українців і т.д.

На цьому засланні я побув раптом якихось два місяці, а там я отримав повідомлення з Волині, що я маю ставати до військового побору. Це мені дало нагоду легально поїхати в рідні сторони. На поборовій комісії мене зачислено до «посполітего рушення без броні». Поліція вже мене більше не чіпала, хоч моя справа у воєвідському уряді ще не була остаточно полагоджена, і я перебував у моїх батьків.

Виїзд на студії до богословської семінарії

Ще перед моїм виселенням мені та моїм товаришам було зроблено проводом Української ЄРЦеркви в Коломиї пропозицію поїхати на студії до богословської семінарії в місті Венцборку на Помор'ї. Ми все вагались і справу виїзду відкладали. З однієї сторони, ми, як той Мойсей, раді були бути послухними християнами-євангеликами, але не вірили в свої здібності бути добрими працівниками, особливо в такій святій та відповідальній ділянці, як релігійна справа. Подруге, — нам не зовсім імпував рід цієї семінарії. Ми переживали внутрішню боротьбу. По моєму повороті з Люблина нас було ще раз повідомлено, що ми туди можемо бути прийняті, і ми на це остаточно погодилися.

У цьому моєму виселенні побачив я пізніше не польську, а Божу руку, що цією дорогою мусіла зломити мою впертість і, як Йону, силою загнати до служби в Христовому винограднику.

Настав день від'їзду. Я прийшов про це повідомити поліцію.

Там зробили великі очі й сказали, що мене ніхто не виганяє, і я можу далі перебувати в батьків, але на цей раз я вже їхав добровільно. Ми ще заїхали до Коломиї, звідки з нами, як супровідник, поїхав редактор «Віри і науки» — добр. В. Микитчук. Ми приїхали до згаданого містечка, розташованого в ославленому польському коридорі, де містилася ця семінарія. Ця місцевість колись була під німецьким володінням. Ми зауважили, що тут господарський і культурний рівень різнився надзвичайно від тієї частини Польщі, що колись перебувала під Росією і навіть під Австрією. Це був цілком новий, інакший світ. Всюди видно було руку досвідченого, взірцевого господаря, хоч землі навколо були піскуваті. Самі поляки, що тут жили, краще говорили по-німецькому, ніж по-польському.

Богословська семінарія була приміщена на терені дому сестер-дияконіс і належала до релігійно-добродійних заведень т. зв. Християнського Спільностевого Руху в лоні Євангельської Церкви. Рух цей постав у цих околицях з духовного пробудження на початку цього століття. Протестантські Церкви в Німеччині, а це можна також віднести і до інших країн, що були такі живі та ревні в часах реформації, з бігом століть часто перемінилися в звичайні традиційні Церкви, заховуючи свої нові традиції та покликуючись на заслуги реформації та свою біблійну правовірність. Багато членів належали до Церкви лише тому, що то була віра їх батьків і вони в ній були охрищені. Правда, моральний і культурний рівень цих людей стояв вище від християн непротестантських Церков, але теплість і брак святого ентузіазму в серцях великої кількості членів Церкви багатьох непокоїли.

Подібні рухи в Євангельських Церквах були відомі й давніше. Противники ці рухи згоршливо називали пієтистичними (набожницькими), чи пуританськими (чистими). Церкві було нароблено багато шкоди раціоналізмом (напрямок, що опирається тільки на розумі), який закрався в певні кола богословів. Цей стан використовували в Німеччині баптисти та інші вільноцерковні течії, що клали головну вагу своєї праці на свідоме навернення своїх членів до Христа, і ці рухи починали ставати досить небезпечними для самої Євангельської Церкви.

Знайшлися вірні, які сказали: «Наша Євангельсько-Лютеранська чи Реформована Церква своєю наукою стоїть на основах непофальшованої Євангелії, і ми не потребуємо кидати їх та переходити до інших подібних визнань тільки тому, що в Церкві є багато поверхових християн, а може навіть і

проповідників. Ми можемо плекати живе християнство в лоні своєї Церкви, не виступаючи з неї, творячи свої християнські спільноти і об'єднуючи в них людей, які не вдовольняються поверховим церковництвом, а дійсно стоять на фундаменті свідомого, особистого навернення до Христа та духовного відродження в Христі кожного християнина».

Цей Спільностевий Рух продовжував традиції протестантського пієтизму та пуританізму. Сам пастор Т.Кравеліцький, який тоді очолював цілу Спільностеву Дияконію, не зважаючи на те, що вже був пастором, навернувся свідомо до Христа через одного віруючого коваля, який зауважив, що його пастор був більше християнином в голові та теорії, чим в серці та в практичному житті.

Дійсно, Церква потребує пробудження та особливого діяння Духа Божого в кожному поколінні, яке має свідомо, пильно та ентузіастично плекати найкращі євангельсько-реформаційні принципи та традиції, що випливають з духа Христового навчання, а не з букви та форми.

Тут варто зазначити, що Рух Євангельських Християн і Баптистів в Україні в половині 19-го століття саме почався з впливу тих німецьких пієтистів, які жили як колоністи в Україні. Потім він підпав під впливи баптистів.

На протязі 30 років заведення цього Руху в Венцборку та в Німеччині так розрослися, що об'єднували 3,000 сестер-дияконіс та до 300 братів-дияконів, які посвятили своє життя праці в усіх ділянках спільностевого та церковного життя в різних країнах Європи й навіть у Китаї.

Зовнішній і внутрішній вигляд заведень був ідеальний. Всюди панувала взірцева чистота. Все блищало. На подвір'ї росло багато чудових квітів. Заведення мали власне велике господарство.

Ми жили у Домі Братів. Життя було докладно нормоване, подібне до військового. Йшли спати о 9-тій годині вечора, а вставали о 5-тій годині вранці. Починали день вмиванням найменше до пояса холодною водою та тихою годиною, що була присвячена читанню Святого Письма та молитві. Це був розумний помисел, і я ніколи не пожалію того часу. По цьому йшло перше снідання, під час якого кожен мав сказати вивчений напам'ять короткий біблійний вірш.

По сніданні ми самі робили найстаранніше порядок по всіх кімнатах та на дворі, а о 8-ій годині рано починалося ранне Богослуження, що тривало до 9-тої години. Виголошувані там

проповіді докладно й практично освітлювали різні ділянки практичного, людського життя та успосіблення серця і помагали нам краще розуміти Біблію. О 9-тій годині ми споживали друге снідання та до 12-тої години йшли у викладаві залі на науку.

Від 12-тої до 1-шої їли обід. Біля столів була самообслуга через визначуваних щомісячно чергових, які також мили кухонний посуд. Їжу приносили з кухні дому сестер-дияконіс, які вміли її чудово приготувляти. Була вона дешева, скромна, але завжди поживна та здорова. Їсти мали стільки, щоб ніхто з нас не встав від столу голодним. Від 1-шої до 3 год. 30 хв. (старші кляси до 2 год. 30 хв.) ми йшли до практичних господарських робіт, а звідти йшли на підвечірок та о год. 4-тій по полудні до дальшої науки, що тривала до 6-тої год. По вечері ще було півгодини Богослуження, а там до 8 год. 45 хв. ми приготувляли свої лекції. Кінчали ми день спільною молитвою.

Часто в цей час можна було почути, як не один з братів (так ми себе взаємно називали) просив інших молитися за різні справи, або за других людей, або перепрошував іншого брата, а то й всіх, коли він чимось кого образив, або поводив себе невідповідно і т. д. Це дуже помагало в плеканні дружнього та щирого співжиття, і ми, дійсно, творили певну духовну спільноту, хоч ми й були з різних євангельських віровизнань, а навіть походили з різних народів, бо були поляки, німці, українці й жиди разом. Найтяжче було бути християнами нашим жидівських братам. Від них відреклись їхні батьки та найближчі свояки, але вони міцно стояли у вірі та були добрими жидівськими патріотами.

Спали ми взимку в неопалених кімнатах при відкритих вікнах, але так були загартовані, що перестуда й захворювання були в нас дуже рідкими явищами.

Кожного року Християнсько-Спільностевий Рух у Польщі відбував тут свої річні духовно-збудовуючі з'їзди, що тривали цілий тиждень. Відбувалися тут також з'їзди здецидованої християнської молоді (ЕС). На ці з'їзди запрошувалося визначних бесідників з закордону. Духовно ми багато з цього користали.

Тут я вперше запізнався із згаданою організацією християнської молоді та став її членом. Організація ця, що бере свій початок зі США, в скорому часі поширилася по цілому світі й зросла на кілька мільйонів членів. Сама вона міжвіроісповідного характеру та має своїм гаслом вірність Христові та тій церковній організації, з якої її члени походять. Головні її цілі — плекання духовно-морального життя й характерів своїх членів; студії

Святого Письма та практика християнських чеснот у родинному, особистому та громадському житті. Також вона дбає про зближення між молоддю різних визнань. Ця організація помагала мені в науці своєю стипендією.

У своєму житті я мав щастя бути членом двох чудових організацій молоді. Вони мали великий вплив на формування мого світогляду та характеру. Сьогодні я можу цілком оправдано сказати, що коли я в Пласті вчився бути людиною, то у цій другій організації я вчився бути християнином.

Життя в цих заведеннях мало родинний характер, і ми так і звали свого ректора «батьком» дому братів, а господиню «матір'ю». Різдво, Великдень, дні уродин «батьків» наших закладів обходилися дуже вчисто. Хоч на цих урочистостях ніхто не бачив ніяких алкогольних напоїв, але настрої був радісно-бадьорий.

Випивши каву з тістечками, починали промови з побажаннями, співи духовних пісень, спільних та хором; свідoctва з духовних переживань присутніх, деклямацій дітей тощо. 2-3 години таких свят проминали швидко й непомітно, й ми жаліли, що вже приходив кінець.

Заведення мали притулок для старців, сиріт та дві дівочі школи домашнього господарства.

У зв'язку з тим, що у часі мого перебування в цій Богословській Семінарії знайшли у мене завершення деякі внутрішні процеси, я хочу тут над ними зупинитися. Перебуваючи на Волині, я більше запізнався з євангельським християнством теоретично, розумово. Тут я мав нагоду піти в глибину релігійних переживань і відчутти християнство вже серцем.

Як я почав молитися

Тут я мушу вернутися трохи назад. Молитися навчила мене ще мама, а пізніше школа та Церква, але це ще не була справжня молитва. Це було мертве повторювання заучених слів. Коли ж я підріс, підо впливом школи та атеїзму я майже стратив віру в значення й силу молитви. У кожному разі я її недооцінював і не знав, як її почати. Так це тривало доти, поки я не зустрівся з євангельськими християнами та баптистами, а пізніше з самою Біблією, але й тоді я ще не дуже відчував потребу молитви. Я вірив більше в себе та власні сили.

Головним стимулом, що штовхнув мене на цю дорогу, був такий випадок. Однієї неділі мене повідомили, що в нашому

містечку буде проповідувати у євангельських християн на зібранні один приїжджий гість по-українському, бо знали, що я не радо йшов на російські проповіді. Я був на цьому зібранні, де й познайомився з цим молодим промовцем, а ним був пізніший мій швагер і пастор В.Бура, і пройшов з ним частину дороги до його приятелів. Ми говорили про всяку всячину, але при цьому з моїх уст, за певною звичкою, вирвалося одне слівце, без якого можна було б обійтися в розмові, і мій співбесідник зробив мені чемну заувагу про потребу чистоти в мові.

Це мене надзвичайно засоромило і вдарило по моїй амбіції. Я постановив рішуче позбутися такої звички. Однак, я зауважив, що легко ухвалити постанову бути добрим, але коли приходилося до діла, тобто, коли мене хтось роздратовував, згадане слівце мимоволі з'являлося в моїй мові. Я кусав себе за язика, але вже тоді, коли воно вилетіло з уст. Я побачив, що мої добрі наміри та амбіція були не вистачаючими, щоб перемогти те, що вже закорінилось у натурі. І коли одного разу хтось з хлопців мене сильно штовхув під час забави, це слово знову вирвалося з моїх уст. Цього вже було забагато, і я відійшов набік з гурту. Я рішився просити помочі в молитві від Бога. Це сталося перший раз в моєму житті, коли я почав власними словами з глибини серця молитися до Бога, ствердивши свою безсилість. Моя молитва не була даремна. Я сам не помітив, як я перестав уживати це слово.

Тут в семінарії я мав інший випадок, що знову мене надзвичайно змінив у вірі та у силі молитви. Вже кілька років перед тим я відчував, що мені докучало певне тілесне недомагання. Тут це дійшло до того, що я вже більше не міг витримати і рішився піти до шпиталю та просити лікарської помочі, яка вимагала операції. Я ще пішов порадитися з ректором. Він мені порадив, що заки звернемося до земних лікарів, звернімось спершу до небесного лікаря. Ми молились. Коли ми після молитви встали з колін, я вже нічого не відчував з моїх болів, як не відчуваю їх і до сьогоднішнього дня. Я тішився, бо переконався, що й сьогодні Господь вислуховує людські молитви і що це не є якенебудь безглуздя, а жива дійсність. У моєму дальшому житті це переконання тільки зміцнювалося.

Чому я став ворогом пияцтва

По скінченні вищої початкової школи я один раз з моїми товаришами випив по чарці горілки на прощальній шкільній прогулянці. Ця чарка мене тоді дуже засоромила перед іншими учнями, ученицями та вчителями. Я зауважив, що цього факту

ніяк не можна було приховати, бо із уст тянуло самогоном, і вигляд очей та обличчя і навіть тон мови зовсім змінився. Я собі тоді сказав: «Більше такого в моєму житті не повториться». Пізніше Пласт, Біблія, а також мої сумні спостереження над життям пияків зробили мене рішучим пропагатором ідеї тверезости, вірячи, що в першу чергу живі християни мусять давати тут найкращий приклад, бо в нашому народі пияцтво завжди мало багато фанатичних ревнителів. Воно робило і робить великі духовні та матеріяльні спустошення. Я і тепер стою за особливою поміркованістю в уживанні алкогольних напоїв.

Справді, всі наші пияки твердять, що вони знають в питті міру, але так не думають про них ті, що приглядаються до їхньої негідної поведінки збоку.

До того рух українських баптистів та євангельських християн був виразно за повним стриманням від всяких шкідливих чинників, в тому й від вживання алкогольних напоїв та тютюну.

Я вже спочатку зазначив, що я мав деякі застереження до певних поглядів баптистів, але в цьому пункті я признавав їм слушність і міг тільки їх підтримувати. Правда, не є це нашою справою посилати тих, що курять чи помірковано вживають алкогольні напої, до пекла, але ми всі, що поділяємо думку тверезости, маємо ревно ширити ідею некуріння і нагадувати налоговцям: *«Все мені можна, та не все корисне; все мені можна, та нічому не дам орудувати м'ною!»* (1 Кор. 6:12), а п'яницям таки треба при всій любові допомогти зрозуміти, що *«п'яниці... Царства Божого не наслідують»* (1 Кор. 6:10).

Особливо проповідники мають служити добрим взірцем своєму оточенню, інакше їхні зловживання стають причиною спотикання для багатьох. Апостол Павло про це каже так: *«Добре не їсти м'ясива, ані пити вина ні (такого), від чого брат твій спотикається або блазниться, або знемагає»* (Рим. 14:21).

І я потребую Спасителя

Живучи вдома на Волині, я був зробив великі поступи в поглибленні мого релігійного, євангельського світогляду. Однак, це все мало більше теоретичний характер, самих же найглибших і основних правд, яких не можна схопити розумом, а тільки глибиною особистого пережиття та діяння Духа Божого в людському серці, я ще не мав.

Тут в семінарії під впливом благодійних та чудодійних променів Слова Божого та діяння Духа Божого я почав помічати дві дивні внутрішні зміни в моєму житті. Я зауважив, що я почав робитися «гіршим», «псуватися». Я відкрив у собі різні злі нахили

та прояви, що почали мене просто непокоїти та страшити. Це не погоджувалося з тим, що я думав про себе, будучи вдома, де я уважав, що належу до передової молоді, був загально шанованою особою і мав свої заслуги в праці на народній ниві. Я вже навіть починав думати, коли цей «манастир» має мене псувати, то чи не ліпше покинути його та вернутися назад у рідні сторони?

Та в дійсності це не було так, щоб я робився в семінарії щораз гіршим, навпаки — я лише збільшував своє самопізнання. Вдома я вишукував у собі тільки гарні сторони, а тут, у близькому співжитті якихось 60 студентів, була нагода приглянутися і до своїх слабих сторін і нахилів, які під впливом променів Слова Божого особливо робилися видними. Тут я починав розуміти правдивість твердження І.Кальвіна, який писав: «Хочеш пізнати себе, пізнай Бога; хочеш пізнати Бога, пізнай себе».

Тут можна було добре помітити, як я реагував на тих, що робили кращі поступи в науці, ніж я, тобто були здібнішими. Тут можна було ствердити, як приймаю зауваги чи вказівки інших відносно моєї поведінки чи праці. За обідом можна було помітити, коли йшов піднос з м'ясом чи овочами, як людина дивиться за тим, аби їй припав більший кусень. При фізичній праці можна було ствердити нахил до поверховости.

Одного разу, проходжуючись по городі, я приглядався чудовим кущам спілої малини. Без жодної надуми, автоматично — простягнулася моя рука, щоб зірвати кілька ягідок, та, на щастя я почув своєчасно другий, внутрішній голос, який сказав: «Не роби цього, бо тут живе до 300 людей. Коли кожен так робитиме, то де кухня візьме овочів, щоб приготувати їх на зиму для спільного вжитку?»

Не тільки підо впливом проповіді, але й так часто пригадувалися з соромом різні негарні вчинки та занедбання з минулого, що ставали переді мною, обвинувачуючи та обтяжуючи моє сумління. Те, що я колись уважав зовсім невинним і негідним уваги, тепер набирало іншої ваги. Переді мною стояли не раз різні образи. І ті копійки, що я, замість витратити їх на свічки, зуживав на цукерки, і та плачуча дівчина, що купалася з іншими товаришками в річці, а ми, хлопчаки, жбурляли в них камінням, і я дошкульно поцілив її. Це було — свого роду воскресіння гріхів.

Ми не раз писали листи різним людям з проханням простити ті провини, про які вони навіть нічого не знали, бо кривди чи шкоди, які їм були заподіяні, вони навіть не помітили.

Одного разу я зустрівся з одним братом-студентом. Він був людиною дуже сухої натури, голос його не був симпатичним, а грубим та наказуючим. При праці він любив нагадувати іншим, щоб не говорили забагато, а більше працювали. Це мені не подобалося, і я відчував до нього досить велику нехоть. Між нами не було правдивого братнього контакту. Ми більше терпіли, як любили один другого.

Коли ми зустрілися одного разу, я не пригадую сьогодні, хто з нас перший зробив початок, але ми висловили один другому, що думаємо взаємно в глибині сердець. Ми перепросили один одного, а в молитві просили в Бога прощення наших взаємних провин та благословення на даліше щире співжиття. Тут здійснилися дослівно слова Святого Письма: *«Коли ж ходимо в світлі, як Сам Він у світлі, то маємо спільність один з одним, і кров Ісуса Христа, Його Сина, очищує нас від усякого гріха. Коли ж кажемо, що не маємо гріха, то себе зводимо, й немає в нас правди! Коли ми свої гріхи визнаємо, то Він вірний та праведний, щоб гріхи наші простити й очистити нас від неправди всілякої»* (1 Івана 1:7 — 8).

Я відчув, що потребую впорядкування, прощення минулих гріхів, які б маленькі вони не були, а також потребую провідника і помічника до святости (досконалости) і в теперішньому житті. Я зрозумів, що без впорядкування й очищення дорогою покаяння минулого не можна розпочати нового життя в майбутньому. Всі ці переживання відкрили мені одну велику істину, що єдиним, хто може змити вину мого життя, стати моїм освятителем та внести мир і непохитність у мою духову істоту, бо Він вже близько 2000 років тому назад узяв тягар моєї вини й карі на Себе на Голготському хресті, є — Ісус Христос.

Тут мною цитовані слова Св. Письма зробилися для мене не тільки живими, а найдорожчим відкриттям Божого провидіння. Оце вони: *«Це Боже Ягня, що гріхи світу бере»* (Івана 1:29). *«Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірус в Нього, не згинув, але мав життя вічне»* (Івана 3:16). *«Покайтеся й вірте в Євангелію»* (Марка 1:15). *«І сказав Він до них: «Так написано є, й так потрібно було постраждати Христові й воскреснути з мертвих дня третього, й щоб у ймення Його проповідувалось покаяння й прощення гріхів між народів усіх, від Єрусалиму почавши»* (Луки 24:46 — 47). *«І нема ні в кім іншим спасіння. Бо під небом нема іншого ймення, данного людям, щоб ним спастися ми мали»* (дії Апост. 4:12). *«Бо Христос, коли ми були ще недужі, своїє пори помер за*

нечестивих» (Римл. 5:6). «Ти наші провини поклав перед Себе, гріхи ж нашої молодости — на світло обличчя Свого». (Пс. 90:8). «Всі ми блукали, як вівці, кожен ходив своєю дорогою, — провини ж усіх нас вложив Господь на Нього одного» (Ісаї 53:6). «Бо й Христос один раз постраждав був за наші гріхи, щоб привести нас до Бога, праведний за неправедних, хоч умертвлений тілом, але Духом оживлений» (1 Петра 3:16).

Довірівшись у вірі Його обітницям, проводіві й ставши на дорогу послуху Його науці, я відчув Христову силу очищення та примирення з Богом. Це є річ, якої нікому жодним словом не можна передати, але яку може отримати і пережити той, що приходить із своїми гріхами та вадами у повному банкрутстві до стіп воскреслого Христа.

Я почав тоді розуміти всю трагедію, в яку кидає людину гріх, але й величну, оновлюючу силу прощення, визволення та оновлення людини в Христі Ісусі. Я усвідомив тоді глибину правди, яку назад привернули людству великі реформатори Церкви і яка захована в словах: *«Бо спасені ви ласкою через віру, а це не від вас, то дар Божий».* (2 Ефес. 2,8).

Тепер я знав, що Христос *«став нам мудрістю від Бога, правдою ж, і освяченням, і відкупленням»* (1 Кор. 1:30). *«Тому то, коли хто в Христі, той створіння нове,— стародавнє минуло, ото осталося усе нове!»* (2 Кор. 5:17).

Цим усім я не хочу сказати, що сатана вже не мав чи не має доступу до віруючої людини, але коли ми послухні пораді Христа: *«Пильнуйте і молитесь!»*, то Він дає нам нові перемоги над злом, зміцнює в нас духовий спротив і робить нас здібними не толерувати в собі власних гріхів і злих нахилів.

Мої особисті переживання в семінарії далі привели мене практично до основного пізнання однієї з фундаментальних правд проповіді Христової про потребу відродження людини, чи народження людини від Бога, про що говорить Ісус Никодимові: *«Поправді, поправді кажу я тобі: Коли хто не народиться згори, то не може він бачити Божого царства... Коли хто з води й Духа не родиться, той не може увійти в Царство Боже. Що вродилося з тіла — є тіло, що ж вродилося з Духа — є дух»* (Івана 3:3 — 6).

Коли я клав, будучи ще вдома, більшу вагу на потребу реформ у Православній та Греко-Католицькій Церквах між українцями, то тут я зрозумів, що це є дуже важною річчю — правильно розуміти науку Христа, але в парі з тим мусить іти також свідоме

намагання працювати і в тому напрямку, щоб людина в світлі Слова Божого зрозуміла свій гріховний стан, покалася, відродилася і навчилася в світі жити по-Божому. **Тобто в парі з реформацією Церкви має йти реформація людини, а через неї суспільства.** Без цього наше християнство завжди буде половинчастим та кульгавим, бо його вартість лежить не в самій теорії, а в теорії, здійсненій в практичному житті.

Тут я зрозумів, чому мене Бог майже силою привів саме до цієї семінарії, від якої я так відтягався. Через студії у ній я міг краще розуміти наших баптистів та євангельських християн, які також клали особливий натиск на ці правди, хоч вони ще домагалися публічного засвідчення своєї віри водним хрещенням. Тут признавалося важним хрещення в дитячому віці, але клалося вагу на свідоме навернення до Христа та відроджене життя в Ньому.

Про хрещення дітей Гайдельберзький Катехизм Реформованої Церкви на питання, чи потрібно хрестити малих дітей, відповідає: *«Так, бо вони, так як і дорослі, належать до Божого Завіту Його громади святих»* (1 Мойс. 17,7). *«Тому ж їм належить ся спасіння від гріхів кровю Христовою»* (Матв. 19, 14). *«І Святий Дух, що збуджує віру, запевнений їм не менше, як дорослим»* (Луки 1, 15; Пс. 22, 10; Іс. 44, 1-3; Діян. 2, 38-39). *«Тому хрещенням, як знаком Завіту, мають також і вони бути втілені у Христову Церкву та відрізані від дітей невірних»* (Діян. 10, 47), бо на місце обрізання, ознаки Старого Завіту (1 Мойс. 17, 14) *«в Новому Завіті встановлено хрещення»* (Кол. 2, 11-13).

Правда, в Реформованій Церкві не забороняється хрестити і в дорослому віці.

Геть з упередженням, пересудами та примітивізмом!

Хоч у часі мого навчання в семінарії я перебував переважно в колах християнської спільноти, я мав також нагоду студіювати життя протестантських Церков. Їхній організаційний та духовно-культурний стан був у кілька разів вищий від існуючих у нас історичних Церков. Духовенство мало солідну освіту, проповідництво і християнська література стояли на високому рівні, виховання дітей і молоді були впорядковані, Церква диспонувала великою кількістю добродійних, наукових і виховних інституцій. Я ніде не бачив під церквами або на вулицях калік-прошаків чи сиріт без опіки. Сестри-дияконіси не лише працювали над спасенням своїх душ, але займалися також корисною добродійно-виховною роботою в шпиталях,

притулках, Церкві, родинях і т.д. Доми сестер-дияконіс і установи, які вони провадили, це були чудові оазиси порядку, чистоти, краси та зелені з квітами.

І хоч члени християнських спільнот не вдовольнялися у всьому станом своєї Церкви, для нас же, що вийшли з православної та греко-католицької відсталости, ця Церква виглядала зразковою та захоплюючою. Ми бачили, як далеко відстає наше церковне життя від інших протестантських народів. Я любив бути в тих церквах на Богослуженнях. Особливо в них чарували мене проповіді. Я часто жалував, що тих проповідей не міг повністю записувати, друкувати і масово поширювати.

Тут я побачив на ділі, що життя й праця великих реформаторів Церкви не була даремна: Іван Вікліф, Іван Гус, Ульрих Цвінглій, Іван Кальвін, Іван Нокс, Мартин Лютер та інші — чим більше я їх студіював, тим більше робилися мені дорожчими й рідними. Треба було мати відвагу виступати в обороні чистоти Євангелії у ті часи, коли католицизм був всевладним, і треба було мати надлюдську відвагу. Ці люди не лише її мали, вони показали себе також справжніми велетнями духа. Коли треба було, вони не відступали ані перед погрозами вельмож, ані перед вогнищами.

Вони започаткували релігійно-національні пробудження своїх народів, вони дали початок національним літературам, вони навчили народи поклонятися Богові духом і правдою, а не всяким видуманим божкам (напр. чудотворні образи, мощі тощо), вони розкрили все ошуканство продажу відпустів, тобто здобуття прощення за гроші. Вони дали народам Біблії в рідних мовах, піднесли ті народи на високий моральний та культурний рівень, спричинилися до демократизації різних націй та запровадження в життя принципів свободи слова й думки.

Я досадував, що ці передові мужі людства є так оплюгавлювані в нашому народі всякими сліпими прислужниками Риму та Царгороду. Лютер і Кальвін за нашептом духовенства традиційних Церков в українському народі вважаються символами втілення всякого зла. Коли хтось комусь хотів дошкулити, то казав: «Ти гірший від Кальвіна чи Лютера!» або прозивався: «Ти нелюде! Ти Кальвіне!»

Я тепер зрозумів, в який великий і трагічний у своїх наслідках злочин кинули наш нарід проводирі, відгородивши наш нарід упередженням та пересудом від згаданих мужів Божих та їхнього великого діла. Якої тільки неправди вони не видумували на цих реформаторів, якби їх тільки очорнити в нашому народі. Я почав чутися щасливим бути між тими, які продовжують діло цих

мужів Божих, і студії їхніх писань були коштовним надбанням для мене. Я переконувався, що ці люди вже давно перестали бути власністю одного народу і бажав, щоб вони стали і нашою власністю.

Як було мені прикро, що українське духовенство не видвигнуло споміж себе ані одного такого великого мужа, бо всі реформатори, в більшій чи меншій мірі, походили з духовенства. Справді ми маємо визначних людей зі світського стану, які мали відвагу говорити тоном «сретиків» (Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко й інші), але ми взагалі не мали нікого, хто міг би це так голосно і послідовно зробити, щоб духовно сколихнути цілу Україну та збудити її з штучного запаморочення всякими отруйними пересудами.

Ми й сьогодні в модерному світі маємо досить карликів, які мають велику відвагу поза плечима критикувати свою Православну чи Греко-Католицьку Церкву, але не мають відваги говорити про це, де треба, і голосно говорити, з почуттям повної відповідальності та без боязливості. Також так говорити, щоб Церква й християнство будувалось, а не руйнувалось. Сюди вже належать великі характери, а їх так мало в нашому народі, бо все це зв'язане з великим ризиком і жертвами.

Придивляючись щораз ближче до життя євангельських Церков, реформованої та лютеранської, і до християнських спільнот, — я побачив, що і вони мають свої недомагання та слабкі сторони, але я був щасливим ствердити й те, що передові члени тих організацій це переважно бачили, боліли над тим і стреміли до направи лиха.

Наш ректор твердив, що мимо всіх недомагань Євангельської Церкви, вона є інституцією милосердя Божого для народу і мав в тому велику рацію. У цьому я пізніше переконався, коли побачив советських молодих громадян, вихованих без якої-будь Церкви. Їхній духовний стан мене перелякав.

Нашим святим обов'язком є дбати про те, щоб у Церкві не було надужиття, щоб вона стояла на висоті свого покликання. Демократичний устрій Євангельської Церкви дає тут всякому можливість це робити. У житті особистому й громадському ми на кожному кроці зустрічаємося з недосконалістю, і інакше тут на землі воно й бути не може. З цією недосконалістю треба боротись, але наш критичний підхід ніколи не має стояти на перешкоді сумлінного виконання своїх обов'язків супроти Церкви чи іншої людини. Ми мусимо бути все взірцевими її членами, тобто стреміти до направи лиха, але, поборюючи лихо

в Церкві, не вільно поборювати Церкву, яку треба зміцнювати та шукати зближення між здоровими християнськими віровизнаннями і, де можливо, з ними спільно працювати.

Особливо в наших часах на християнстві лежить велика відповідальність за соціально-економічні відносини в суспільстві. Чого не зроблять або занедбають християни, те будуть змушені пробувати робити безбожники, але чи ми тоді матимемо право скаржитися на їхні методи й наслідки?

З нашого українського становища найкраще схарактеризував Євангельську Церкву українському протестантському пасторові Петрові Яремкові покійний греко-католицький митрополит А.Шептицький, коли він йому сказав: «Я не боюся євангелізму, бо це релігія інтелігенції, а наш нарід у своїй масі ще далекий від того». Але ми мусли б спитати, хто ж тоді винен у цій відсталості народу? Чи не існуючі Церкви? Коли ж воно має бути, нарешті, інакше, і хто над цим має працювати?

Мені здається, що у великій мірі цією відсталістю має можна з'ясувати те, що в нашому народі легко знаходять поширення крайні, руйнуючі релігійні й політичні течії, які вміють легко послуговуватися безоглядною демагогічною критикою, а саме жалувати людей, вдаряючи їх по тому, що у їх найбільше болить та обіцяти такі речі, яких ніхто ніколи дати не зможе. Тут вони взагалі грають на низьких інстинктах, настроях та почуваннях безкритичної юрби. У релігійному житті сюди належать різної категорії екстремістичні секти, а в політичному — комуністи та інші прихильники диктатур. Правда, ці організації не жалують засобів на пропаганду.

А тому наші люди тяжче засвоюють собі помірковані, еволюційні рухи, які підходять до життя із зрозумінням життєвих, скомплікованих проблем та законів, що йдуть, хоч повільно, але певно до всестороннього поліпшення життя народу без всяких фантастичних обіцянок. Ми живемо в великій мірі крайностями. Або ми фанатичні католики чи православні, або крайні сектярі, а ще більше атеїсти. Або монархісти чи націоналісти з тоталітарними тенденціями, або анархісти та комуністи; — а як соціялісти, то часто з безбожницьким забарвленням.

З тих поглядів я ніколи не був прихильником дрібничкового крайнього сектярства, а був за створення українського церковно-реформаційного руху на кращих зразках усталізованих світових євангельських Церков при близькій, координаційній співпраці між вірними євангельських віровизнань та взагалі

мирному співжитті між християнськими Церквами даного народу без плекання антагонізмів та фанатизмів.

Тут набирає великої ваги порада визначного діяча Української Автокефальної Православної Церкви, всеукраїнського євангелиста — В.Чехівського, яку він висловив у 1926 році українському пасторові В.Кузеву. Він радив – з огляду на релігійно-духовну незрілість українських мас – вжити наступуючу тактику.

Він сказав: «Ми (автокефалісти) будемо йти еволюційною дорогою, а ви (українські євангелики) йдіть революційною, а прийде час, що ми зійдемося на ґрунті волі Євангелії та волі народу».

Інакшими словами, український євангельський рух може з часом підготувати маси до такого стану, в якому вони будуть здібні прийняти євангельське християнство або перепровадити реформацію в своїх традиційних Церквах.

Я був і є надзвичайно гордий з того, що мені припало йти у цій випереджуючій лаві, яка продовжує плекати і розвивати найкращі духовно-моральні традиції найліпших синів реформованого християнства та заповітні мрії кращих синів України, змагаючись за здійснення євангельських ідеалів і в моєму українському народі в братній співпраці з передовими народами і визначними особистостями сьогоденного християнського світу.

Спроба викинути мене з Польщі

Чотирирічну програму богословських студій вдалося мені зробити за три роки. Час проминув дуже скоро, а він був подібний до тих років, що їх провів апостол Павло по своєму наверненні в пустині.

Семінарія постановила зробити нам прощальну врочистість. День перед тим покликав мене ректор до свого кабінету. Своєю розмовою він силкувався приготувати мене до якоїсь неприємної новини. Виявилось, що він мав папір від поморського воєвідського уряду, в якому мене повідомлялося, що я протягом двох тижнів маю залишити кордони Польщі, а це тому, що я знову є «уцьонжливим цудзоземцем».

Це була для мене дійсно несподіванка. Три роки сидів я в семінарській бурсі майже без всякого контакту зі світом під сталою контролею семінарійного проводу, рідко коли читав якийнебудь політичний часопис, аж тут знову така напасть. Я так рвався до церковно-реформаційної праці між рідним народом у

Галичині, куди мав за два дні виїхати, а тут всі надії валилися. Виглядало так, що я вже не зможу попрощатися з рідними батьками.

На другий день була прощальна врочистість для студентів, що скінчили семінарію. Просили мене, щоб і я сказав щось від себе. Я погодився. Бог дав мені внутрішню рівновагу та спокій. Я говорив про те, як Бог зажадав від Авраама пожертвувати свою мрію, свого сина-одинака, і Авраам з великою внутрішньою боротьбою погодився на те. Мосю мрією була праця між своїм народом, коли ж Він бажає, щоб я пішов до поган чи інших народів, то я і тут готовий пожертвувати себе.

Почуваючи себе безвинним, я постановив добровільно не залишати Польщі, хіба би мене викинули силоміць. Правний дорадник «спільностевих закладів», в яких я мешкав, подав у моєму імені відклик до воєвідського уряду, а я тим часом виїхав на Волинь до своїх батьків. Був також у волинському воєвідському уряді, де представив мою справу. Мені там сказали, що оскільки я на Помор'ї нічого злого не зробив, вони підтримають мене, щоб за старі волинські закиди поморський воєвідський уряд не чіплявся до мене, але повітовий староста наказав мені виїхати назад до семінарії і бути там до часу вияснення моєї справи. Я повернувся.

Взяло майже рік часу, щоб цю справу з'ясували. Уряд польський звертався в моїй справі аж до Ліги Націй. Звідти прийшла відповідь, що оскільки я не є комуністом, то щоб мене до советів не викидали, бо це загрожувало б мені фізичним знищенням. Згаданий правний дорадник був огірчений цим затягуванням справи. Перебуваючи в Варшаві, він звернувся з цим до відповідного польського міністерства. Там зацікавилися моєю справою і зажадали моїх актів з Торуня і з Луцька. За якихось два тижні вони дали наказ відкликати заборону мешкати мені в Польщі і дати право працювати у церковній ділянці.

У міністерстві сидів дуже благородний радник — пан Собещанський. Він дослідив, що справжня причина мого виселення була та, що католики були незадоволені з того, що я мав би займатися протестантською пропагандою. Пан радник Собещанський став на тому становищі, що в Польщі існує свобода сумління і що мені вільно поширювати протестантизм, а католикам вільно боронити свій католицизм, але не при допомозі... державної адміністрації.

В справах моєї оборони помагав мені також своїми

інтервенціями в державних урядах мій пізніший швагер — Микита Бура, який був тоді послом до польського союму.

Очікуючи майже цілий рік на полагодження моєї справи, я мав нагоду поповнити даліше моє знання; написав брошуру «Найближчі завдання Українського Церковно-Реформаційного Руху», а також привчатися в праці адміністрації видавництва християнської літератури.

Довідавшись, що в міністерстві моя справа вже полагоджена позитивно, за кілька тижнів я поїхав до воєводського уряду в Торуні. Там вже мене знали. Сказали, що мій папір пішов на підпис до воєводи, і я тими днями поштою його дістану.

Знову минуло якихось два місяці, а папір не приходив. Принагідно мусів цю справу в воєвідстві знову порушувати наш правний дорадник. На його інтервенцію папір вислано до староства, але воно не спішилось мені його вручити. Я поїхав туди. Політичний референт прийняв мене дуже ввічливо і просив зачекати. По двох годинах він мені сказав, що мій папір з дозволом на дальший побут в Польщі загубився та щоб я їхав додому. Вони зажадають з воєводства інший, і мені його пришлють. На це було потрібно дальших місяців часу. З новим ударом, але спокійним серцем я повернувся до семінарії.

Ніколи до нас не приходив листоноша. Пошта наша все доручувалася через дім дяконіс. Однак наступного дня раненько мене покликали з увагою, що на мене очікує листоноша. Дійсно, він приніс довгождане відкликання наказу залишити кордони Польщі. Я пояснюю це відтягання і в воєводстві, і в старостві тим, що вони пробували ще змінити рішення міністерства й доконати свого, але цього зробити їм вже не вдалося.

Бог не прийняв жертви Авраама, Він ставив його тільки на пробу.

У вічності ми зробимо дивні відкриття. Те, що ми тут на землі часто уважали прикрим і неприємним, виявиться, що це були дивні шляхи Божі. Тому в Об'явленні св. Івана говориться про те, як велично в небі славиться Бог. Це ми бачимо хоч би з цього місця: *«По цьому почув я якби гучний голос великого натовпу в небі, який говорив: «Алилуя! Спасіння, і слава, і сила Господеві нашому, правдиві бо та справедливі суди Його...»* (Об'явл. 19:1-2). Там будемо все бачити в іншому світлі, як це нам видавалося тут, на землі.

Таке сталося з цим моїм другим виселенням. Воно було мені конечно потрібне, бо без вияснення мого правно-політичного

становища в Польщі я мав би вічні труднощі в моїй праці. А так я отримав чорне по білому, що в часі мого перебування в семінарії я нічим не провинився і поведився взірцево. Сам радник Собещанський аж до 1939 року особливо цікавився моєю особою і приобіцяв свою поміч.

Овочем цих моїх тяжких досвідчень і переживань, які я мусів витерпіти з боку польських державних чинників, за якими я пізніше побачив невидиму руку Божу, було те, що я навчився рахуватися з Божим премудрим проводом в особистому житті людини. Це мені дуже придалося в моєму дальшому житті.

Коли я приїхав літом 1932 року у Галичину до праці в Українській Євангельсько-Реформованій Церкві, то по кількох місяцях я був викликаний до староства в Коломиї з запитом, хто мені дозволив приїхати до Галичини. В дійсності я спеціального дозволу не мав, і тому мені порадили внести прохання про дозвіл на перебування там. Я це зробив, і мені такий дозвіл дали з увагою, щоб я тільки займався справами небесними, а не земними, що остаточно було для мене самозрозумілим. Аж до вибуху війни в 1939 році, дійсно, я не мав клопотів з польськими адміністративними чинниками.

Оселившись в Галичині, я вніс до повітового староства заяву про мій офіційний перехід з Православної в члени Української Євангельсько-Реформованої Церкви. Цією формальністю я оформив також свій зовнішній зв'язок із українським та світовим протестантизмом.

Деякі мої міркування

Я ще хотів би коротко порушити кілька справ, щоб мене ніхто зле не зрозумів. Ходить в першу чергу про моє теперішнє відношення до Української Автокефальної Православної Церкви та до українських баптистів і християн віри євангельської — п'ятидесятників.

Тому, що я вийшов з православ'я і став на дорогу Українського Євангельсько-Реформаційного Руху, я не маю ворожого наставлення ані до православних, ані до католиків. Я все ставився з пошаною до поглядів та переконань інших людей. З особливими симпатіями я ставився і ставлюся до автокефалістів митрополита В.Липківського, бо це була Церква, покликана волею українського народу, і там були вигляди на можливість дальших церковних реформ. Шкода було б, щоб православні українці завернули з цієї дороги до синодальщини та царгородщини.

Українські баптисти і п'ятидесятники, а особливо їхнє молодше покоління, хоч далеко не все, зробили значний поступ у бік української національної свідомости на еміграції і почали вживати в проповіді та в Богослуженнях рідну мову, а дехто навіть почав цікавитися також долею свого народу. Мені дуже приємно ствердити, що я між ними знайшов щирих і правдивих братів і сестер у Христі, з якими можна було співпрацювати, але, на жаль, я також ствердив, що не бракує між ними і засліплених фанатиків, які поза собою нічого іншого не бачать.

Чому я пішов дорогою реформованого християнства, тобто християнства кальвіністичного напрямку, а не, скажимо, лютеранського? Я ставлюся до світового лютеранізму з глибокою пошаною та ціню велике діло великого і незломного борця за розкріпачення правди Божої — д-ра Мартина Лютера. Однак, я вважаю, що нам, українцям, реформований євангелізм ближчий через той самий розподіл десяти заповідей Божих, який мають православні (лютерани мають такий, як у католиків); через більше соборноправний церковний устрій, через те, що рух наших баптистів і п'ятидесятників уже поширений в Україні, є ближчий віровизнаннево до кальвінізму, ніж до лютеранізму, і тому легше можна буде з ними знайти спільну мову в майбутньому. Також в Америці український євангелізм у великій мірі стоїть на засадах реформованого християнства. Остаточо євангельсько-реформоване віроісповідання більше відповідало моїм переконанням хоч би в розумінні Господньої Вечері.

У зовнішній ділянці церковного життя я не є за тим, щоб ми сліпо наслідували чи все пересаджували з церковних практик інших народів. Ми маємо свою чудову церковну спадщину, і було б злочином її не шанувати і не плекати, оскільки вона не противиться духу Євангелії. Ми повинні свідомо працювати в напрямку створення Реформованої Церкви Українського Народу.

Найкраще було б, щоб була перепроваджена реформація в наших традиційних Церквах. З другого боку, ми хочемо вчитися від усіх Церков, навіть від Католицької і Православної, та переймати від них речі, що є вартісними і не перечать духові науки Христової.

Ми не руйнуємо Церкви, ми її реформуємо, тобто очищуємо від всього того, що носить сліди ідолопоклонного поганства та стоїть на перешкоді поклонятися Богові духом і правдою.

Інакшими словами, ми боремося за Українську Реформацію в наших традиційних Церквах. За це мусіли б і мають змагатися не

тільки звичайні члени наших традиційних Церков, за це мали б братися в першу чергу наші духовні діячі, нижчі й вищі, цих Церков. Церковні реформатори Заходу майже всі поголовно були духовниками і вченими богословами в своїх традиційних Церквах. У нас, на жаль, за незначними винятками, було навпаки. Часто світські й то звичайні люди були змушені братися за те, щоб підіймати церковне життя до рівня, вимаганого наукою Ісуса Христа в Новому Заповіті.

* * *

Українці в розсіянні, а особливо новітня політична еміграція, несе не лише відповідальність і турботи про себе, але також і за рідний край, який позбавлений всякої свободи і не може себе ані боронити, ані належно розвивати своїх духовно-культурних цінностей. Все краще, що мав наш нарід, має до часу переховуватися, плекатися й розбудовуватися на чужині. Мусимо думати й про майбутність рідного краю. Це стосується й церковно-релігійного життя в Україні.

У зв'язку з цим я хочу мимохить порушити дуже складну й делікатну, але не менше важливу справу українського віровизнання й Церкви, про яку часто йде розмова між українцями різних віровизнань і про що не раз можна почути і від українських протестантів.

У цій справі я хотів би дати слово проф. В.Ф.Марцінковському, який хоч і прожив більшість свого життя в Москві та в Росії, але є людиною українського походження і останньо виразно до цього признався. Його спосіб думання й відчуття відповідає нашому світосприйманню. На справу потреби російського віровизнання він висловив думки, які в однаковій мірі можна застосовувати й до проблеми українського віроісповідання і Церкви. Він пише:

«Часто ставлять питання: Яке віровизнання переможе у Росії (у нашому випадку скажемо в Україні)? Чи це буде західний протестантизм, чи східне грецьке православне християнство?»

Я особисто думаю, що в Росії буде російське християнство (ми скажемо: в Україні — українське), так само, як в Німеччині є німецьке, а у Візантії було грецьке християнство. При тому це буде свobodно прийняте християнство, а не накинене згори, з боку влади, до певної міри приписане, як було в 10-му віці, у час хрищення Руси.

Це буде християнство не 10-го, а 20-го віку, бо Дух Святий

говорить і досьгодні Церквам.

Віру, що російська (у відношенні до нас скажемо — українська) душа дійсно вповні насититься лишень вселенським християнством, що ставатиме синтезою, тобто поєднанням західньої мужньої активності та східньої ніжно жіночої споглядальности.

Цінності православного християнства, деякі його глибокі догматичні тлумачення, його співи й музика — повинні бути збережені й оживлені тою свідомою особистою вірою, на яку так багате свобідно-євангельське християнство.

Ця свідомість все більше проникає у серця віруючих обох Церков».

Далі проф. В.Ф.Марцінковський пише: «Я закликав також стриматися від усяких догматичних суперечок і визначень, бо що може збагнути тілесний розум людини, коли він «втручається в те, чого не бачив».

Чи не ліпше, уникаючи розумування, — в глибокій мовчанці приймати Тайну Викуплення, а більше розмірковувати про моральні умови, про етику причастя, щоб бути гідним учасником «Господньої Вечері» (В.Марцінковський: «Записки верующего», стор. 263-266).

Це все, чим я хотів доповнити порушену тему, словами вищого авторитету.

* * *

Щоб найкраще виконати свій обов'язок супроти переховання, плекання та розбудови українських церковно-реформаційних ідей, тобто українського євангельства на еміграції чи в наших нових прибраних батьківщинах, найліпше це зробиться, коли українці-євангелики там, де вони творять більші гурти, будуть об'єднані в свої українські євангельські громади; а там, де вони розкидані одиницями і тим змушені бути членами чужих Церков — коли вони будуть об'єднані членством в Українському Євангельському Об'єднанні. Ми мусимо в міру сил самі фінансувати українську євангельську роботу, не жаліючи на це засобів, бо всяка чужа поміч, яку нераз до часу треба прийняти вдячно, може бути тільки тимчасовою та доривочною, але й часто деморалізуючою. До того тяжко від чужинців вимагати належного зрозуміння українських церковно-реформаційних завдань, бо це в першу чергу наша чисто внутрішня справа. Тільки цим способом український євангельський рух зможе собі запевнити самостійний розвиток та незалежність. Треба дбати

про те, щоб наша молодь, яка має релігійне зацікавлення, йшла на студії євангельського Богословія, бо нам завжди буде потрібний доплив робітників на Христовій ниві. Наша ж молодь взагалі має дбати про знання рідної мови, в чому їй мають помагати батьки.

А при всьому цьому треба пам'ятати, що, оскільки наш Рух має мати майбутність, він мусить бути перейнятий ентузіастичним місійним запалом. Він мусить дбати про безупинне поширення своїх ідей та з'єднання нових співборців. Для цього треба користатися: відвідуванням людей, запрошуванням їх на наші Богослуження, особистим свідченням словом та прикладним життям, поширенням християнської літератури, корисною суспільно-громадською працею і т.д. Розбудова й поширення видавництва книжок і періодичної літератури є дуже важним чинником в поширенні нашого Руху. Тому, не тільки кожен з нас має сам купувати, передплачувати свої євангельські видання та підтримувати їх жертвами на пресовий фонд, але з'єднувати якнайбільше передплатників. На це мусять навіть бути в кожній громаді спеціально до цього призначені члени або комітети. Ми ніколи не мусимо стомлюватися в поширенні євангельської свідомости в нашому народі. Пропаганда — це є велика зброя в сучасному світі. Адже ми пропагуємо найбільшу справу, бо ідею Царства Божого.

Тому, що ми все ще є малим стадом в нашому народі, ми мусимо бути й організаційно й духовно якнайтісніше спаяними, подібно, як це було колись з французькими гугенотами, котрі були присягли собі взаємну вірність непофальшованій Євангелії на життя та смерть. Тільки такий союз духа та вірність життєдайним ідеям Христа зможе нас зробити переможним авангардом, який успішно здобуватиме нові серця та помножуватиме Христові лави.

Геть з мертвечиною, байдужністю та недбалістю! Ми є покликані бути носіями повноцінного, переможного, бадьорого та плодотворчого життя,— бути людьми, в яких перебуває та якими керує сам Дух Святий.

* * *

Я не належу до людей, що скоро чимнебудь захоплюються. Я маю нахил до глибших дослідів та застанови. Взяло майже 10 років часу, щоб я дозрів до переходу в лоно євангельського християнства, але Бог мене переконав, де правда, і я Йому вдячний, що він з недовірка зробив мене віруючою людиною, а з мертвого й зовнішнього християнина зробив мене людиною

євангеліських переконань. Він дав мені зрозуміти, що зреформоване, євангеліське християнство не є власністю тільки деяких народів, а всіх, які шукають кращого зрозуміння правди Божої, людей.

Я вірю, що людина в духовному житті не має задовольнятися тими досягненнями, які вона вже за Божою допомогою здобула. Бог має для неї ще більше. Тому моїм стремлінням є жити в цій свідомості, як хтось сказав: «Що блаженні голодні та спрагнені правди, бо горе ситим, вони робляться трупами ще перед своєю фізичною смертю».

Бог вимагає від нас безупинного поступу. Він хоче, щоб ми збагачувалися розумінням Його правди, волі та зростом у святості нашого особистого життя.

МОЇ ВІДВІДИНИ РІДНИХ СТОРІН В 1931 РОЦІ В МІСТІ ЛУЦЬКУ

Отримавши повідомлення про моє виселення з Польщі, я рішився поїхати спершу на відвідини моїх батьків на Волинь, де мені вже перед тим було заборонено мешкати Волинським Воєвідським Урядом.

Свій приїзд на Волинь я почав візитою у місті Луцьку в воєвідському уряді, який ніколи своєї заборони мешкати мені на Волині не відкликав, а коли я приїздив до батьків, то мені на ці відвідини ніколи не давали дозволу на папері, а тільки казали зголошувати свій приїзд на поліції, а коли б ця мала якісь застереження щодо мене, то щоб вона телефонічно порозумівалася з ними.

Нижче я подаю в скороченні опис моїх життєвих пригод з того літа. Останні часи були для мене дуже багатими на різні потрясаючі події. Якби я був не звертав свого погляду до висот, звідки моя поміч приходить, тобто до Господа, то хто його знає, чи я був би не потрапив у прикрі внутрішні конфлікти, аж до розпуки включно?! Та Господне милосердя не тільки не залишало мене, але що більше — зі зміцненою батьківською ніжністю скріплювало і піддержувало мене.

Полагодження моєї справи в Луцьку вимагало часу, і я був змушений там заночувати. Спочатку я не знав, де я міг би затриматися, та я собі пригадав, що в тому місті живе один знайомий баптистський проповідник*. Це давало мені відвагу вступити до нього, а при тому довідатися про його життя і працю. Я застав його, але він саме збирався їхати на відвідини в сусіднє село до своїх свояків. Наша розмова, як і певні зовнішні причини, довели до того, що він змінив свої пляни. Дім, де він з дружиною жив, мав величезну залю для Богослуження і приміщення для проповідника, що складалося з кухні й кімнати.

Мені було приємно провести з ними час і з ними повечеряти. Я почувався досить стомленим. Мав спати у великій залі, але був попереджений, що коли б уночі щось сталося, то щоб я тим не переймався. Ця пересторога була для мене досить загадковою.

* Тут згаданий проповідник — це Василь Бура. Через те, що я одружився в 1934 р. з його сестрою Лесею, ми посвоячилися.

Як відповідь, на заспокоєння моєї цікавості, він мені розказав про одну подію, яка трапилася в цій залі рік тому. Це було по одній більшій євангельській урочистості. Багато учасників, які прибули з дальших околиць, позоставалися ночувати в місті Луцьку, а один з братів таки лишився спати в цій залі. Опівночі пробудив його дивовижний тряскіт. Спросоння він не міг так легко прийти до себе. Яке ж було його здивування, коли він зауважив побиті вікна, на підлозі каміння, а одну каменюку біля свого ліжка. Тепер уже було йому легко додуматися, що сталося. Це зробили противники руху баптистів, які сподівалися в цей спосіб перешкодити в їхній праці. Однак, вони не знали, що вони тим тільки помагали розвиткові діла Божого в тому місті. Спав я міцно та спокійно.

Поладнавши свої справи у воевідстві, я ще мав з п'ять годин часу до відходу мого потягу. Треба було щось думати про обід. Хоч з грішми в мене було скупю, я таки зайшов до одного ресторану. Звичайно, зголоднілому все добре смакувало. Як я так сидів по обіді, щоб скоротити час, а до того надворі падав дощ, увійшов до ресторану якийсь хлопчина років п'ятнадцяти. Він був бідно вбраний, підперезаний шнурком, але при тому бадьорий та життєрадісний. Він попросив собі обід. Їв з великим апетитом і пояснював власникові, що сьогодні йому трохи пощастило і він дещо заробив. Попоївши, він купив собі кілька цигарок і зараз же закурив. Відходячи, купив ще булку і ковбасу. З його розмови можна було здогадатися, що він їх хотів занести мамі, а може і молодшим братам і сестрам додому. Дивлячись на цього хлопчину, я собі подумав: як важним є, щоб мати отверті очі та вміти увійти в положення таких дітей, а рівночасно вміти їм практично й морально допомогти.

Вийшовши звідти, я пішов до залізничної станції. Та й там я ще мусів довго очікувати. Сидячи в почекальні I і II кляси, я мав нагоду спостерігати людей. Недалеко від мене сиділи наші селяни. Було це двоє чоловіків і одна жінка. Їхали вони із судового процесу, а тепер, закуривши свої люльки, ділилися дещо заголосно своїми враженнями. Під час цього до них підійшов один із залізничників і попросив їх, щоб вони перейшли до III кляси. Це мені не дуже сподобалося, але не виключало того, що треба самим уміти звертати увагу на свою поведінку між людьми.

В поворотній дорозі

У моїх батьків я побував кілька місяців, а там я отримав приголомшуючу вістку. Я мав негайно виїхати назад, на місце

мого дотеперішнього замешкання. Це мені зовсім не припало до вподоби, і я пробував якось цьому зарадити. Вже від якогось часу я жив подібно, як жиди в Єгипті перед своїм виходом з нього. Я завжди мав свої речі так поскладані, щоб я кожної хвилини міг бути готовий рушити в дорогу.

Отже, з пакуванням я не мав клопоту, але саме прощання не було легким. Це може тільки зрозуміти той, хто дійсно любить своїх родичів і рідні сторони. Моя любов була подвійна. Вже від якогось часу я був причиною багатьох їхніх важких переживань своїм скитанням, залишений на долю й недолу жорстокого життя і людей доброї та злої волі. Знаючи це, я почував себе зобов'язаним до ще більшої любови до них. Мене боліло, що ці скитання, хоч і не з моєї вини, мають продовжуватися далі, а з тим і переживання моїх батьків і родини.

Коли я йшов разом із своєю матір'ю на залізничну зупинку, щоб там всісти до потягу, я не міг стриматися від сліз. Не розходилося тут мені про себе самого. Я був готовий задля справи мого Спасителя та духовно-культурного піднесення свого народу на найбільші жертви. Рівночасно я був свідомий також і того, що я, як бездержавний, не маю права втручатися в політичні справи Польщі. Я знав добре й те, що без терпіння і жертв не може прийти нічого доброго і величного у світ. Я пам'ятав слова І. Франка: «Лиш по наших кістках прийде нове життя, нове добро у світ!»

Та любляча постать моєї матері, що вже і так багато натерпілася через мене, не могла бути для мене байдужою. Однак, не зважаючи на все те, в мені горів промінь живої надії, що все це минеться, а тоді й у моєму житті справдиться чудовий 126-ий псалм, в якому наприкінці так гарно написано: *«Хто сіє зі сльозами, той збере з піснями. Йде з плачем, несе сім'я сіяти, вертас додому веселий, несучи снопи свої!»* Сльози й терпіння мають хіба свої найбільші жнива — жнива невимовної радості. Я міг цим себе зовсім певно потішати, бо був певний своєї неповідності і того, що я ніколи нікому не шкодив, а навпаки шукав добра для всіх, без огляду на їх віроісповідну чи національну приналежність.

Після зворушливого прощання з моїми рідними й приятелями, які мене супроводили, я опинився в потязі, якому було байдуже все те, що діялося в моєму серці. Я й сам боявся глибше в це вникати, маючи віру в перемогу правди, в те, що не зло, а Бог переможе.

Пересівши в місті Рівному на другий потяг, що йшов до

Варшави, я несподівано потрапив у цікаве товариство. Були це троє проповідників — баптистського німецького пастора Фетлера з Латвії, який провадив свою змосковщену місію між нашим українським народом. Вони їхали на свою конференцію. Два з них були українці, але хіба тільки за своїм походженням. Між ними і мною почалася розмова. Провадилася вона в братньому дусі. Я вже на самому початку застерігся, що я на теми віроісповідних розходжень не дуже то охоче люблю говорити, бо вони не є найважливішими справами в Царстві Божому. Через них терплять першорядні справи. Я пригадав слова Лютерового співробітника Меляхтона, який колись сказав: «У справах конечних — єдність, у сумнівних — вільність, а у всьому — любов!»

Ми маємо шукати не того, що нас роз'єднує, а того, що об'єднує. Тобто ми маємо стремити до святости в нашому житті й праці для Христа. Розбиття між євангельськими віроісповіданнями в Україні є найбільшою шкодою таки для самої євангельської справи та є нашим найбільше слабим місцем. Це мають зрозуміти всі здорово думаючі євангелики, які основиються виключно на Євангелії, та єднатися в дусі біля воскреслого Христа та Його вічно нової Євангелії.

Ствердили ми тільки, що саме хрищення чи то дорослих, чи то дітей — само по собі не має якоїсь надприродної сили, яка може нас змінити і відродити. Для цього вже потрібне ґрунтовне покаяння і навернення до Христа, як свого Спасителя. Вже Іван Христитель згадував про інше, більше досконале хрищення, не тільки зовнішнє, але й внутрішнє, коли він казав: «*Я хрищу вас водою на покаяння, але Той, Хто йде по мені... Він христитиме вас Духом Святим і огнем*» (Матв. 3,11).

В нашому житті мусить виринути питання: «Чи я дотепер був і є християнином? Чи я дійсно є власністю Христа та його гідним послідовником? Чи мій спосіб життя є згідний з Євангелією? Чи я маю певність прощення моїх провин і чи я певний свого спасення? Тут мусить прийти до якогось остаточного рішення. І коли ми ще вповні не віддалися Ісусові Христові, то маємо це зробити в покаянні й вірі. Апостол Іван про це пише: «*Коли ми свої гріхи визнаємо, то він вірний та праведний, щоб гріхи нам простити та очистити нас від всілякої неправди*» (1 Івана, 1, 9). Покаяння тоді стається джерелом зміни нашого способу думання і нашого успосіблення. У нас відбувається повна зміна в наших переконаннях і в нашому світогляді. Тут уже в допомогу приходять у нашому житті діяння Духа Божого, Який стає

нашим невидимим помічником і провідником. Дух Божий з часом перетворює людину, і це вже є процес освячення або удосконалення її. Без цього, як сказав Христос Никодимові, не можна увійти до Царства Божого. Без покаяння і навернення не може бути й відродження людини. Та коли й можна про когось сказати, що він відроджений, то це ще не значить, що така людина не може впасти у гріх або й відпасти від Христа, коли не буде пильнувати себе і не буде молитися. Тому й стоїть написано: *«Будь вірний аж до смерти, а дам тобі вінець життя»* (Об'явл. 2, 19).

Попрощавшись сердечно на одній станції з моїми співпідорожними, залишився я сам в моєму переділі. Потяг врізувався в темінь осінньої ночі й нісся все вперед, залишаючи за собою останні клаптики рідної землі.

Все має свій кінець і призначення. Так було й тут. Зникла ніч, а холоднуватий осінній ранок прийшов їй на зміну. На десяту годину ранку доїздив я до Варшави. Був я немов наїдпитку. Все видавалося якимось таким ненормальним. До того ще долучувався мій особливий душевний стан. Нехотючи, я питався себе: «куди ти їдеш, до кого і чого?» А такі думки особливо приходять тоді та обсїдають людину, коли вона тілесно і душевно перевтомлена. Та коли я цього тоді ще не знав і не мав на ті питання відповіді, то про це усе докладно знав мій Бог, який керував і керує людським життям.

У Варшаві

Нарешті, Східній Двірець столичного міста. Маса вагонів і всюди рух. Всїдаю до трамваю і їду на Головний Двірець. Залишаю там свої речі й направляюся до одного знайомого проповідника. На жаль, його не було вдома. Очікую. За якийсь час мені кажуть, що він має бути при будові Молитовного Дому, який має служити для вжитку місцевої релігійної громади Здецидованих Християн і організації молоді Християнська ревність. Там я його й знайшов. Щире вітання та нові знайомства. Із зацікавленням оглядаю новоповстаючу будову. Оповідають, що молодь багато біля неї попрацювала, а особливо при каналізації. Будинок складається з більшої залі та двох помешкань Одне — для сестер-дияконіс, а друге — для проповідника.

Звідти пішов я на відвідини Євангельсько-Реформованої Церкви в Варшаві. Суперінтендент С.Скерські, як і його заступник, були ще в своїх канцеляріях. Переходячи через одну кімнату, я

зауважив у люстрі, що виглядаю дуже перевтомленим. Це не дуже пасувало для роблення візит, але я не мав на те ради. Мене там прийняли дуже привітно. Розповівши дещо про свої життєві пригоди, попросив я дозволу оглянути їхню церкву і заведення. Вони на це охоче погодилися.

В товаристві пастора Єлінека оглянув я канцелярію та залю засідань, яку рівночасно вживалося на відбування біблійних годин. Вона була прикрашена портретами визначних діячів Євангельсько-Реформованої Церкви в Польщі, які вже відійшли у вічність. Знизу, на партері, знаходився притулок для дітей. В ньому працювало кілька сестер-дияконіс. На жаль, я не міг в притулку довше затриматися. Сам же будинок, де були приміщені згадані інституції, був колись властивою церквою. По вибудуванні нової церкви стару церковну будівлю перероблено на помешкання.

Трохи далі знаходився палац Дзялинських, що є власністю реформованої громади. Тоді виглядав він досить занедбаним, а то з тих причин, що він належав до історичних пам'яток, якими опікувалася сама держава, але й вона змагалася з матеріальними труднощами.

Нарешті, прийшла черга на церкву. Це гарна будова в готичному стилі. Вона втримана в простоті, властивій Реформованій Церкві. В середині не було ані одного образу, навіть і розп'яття, тільки престіл, на якому лежить грубезна Біблія великої історичної вартости. Вона є першою Біблією, виданою в польській мові. Її було подаровано одним з князів Радзівілів польському королеві, з вписаною на перших сторінках присвятою. Цих Біблій нема сьогодні більше як 20 у цілій Польщі. За престолом знаходиться мистецьки виконана проповідниця, з якої я також оглядав церкву при електричному освітленні. В церкві є орган, порушуваний електричним мотором. Саме тоді працювалося над улагодженням парового опалення.

Два дні пізніше я був у тій церкві на Богослуженні. Воно різнилося від лютеранського тим, що пастор не співав літургії, але відчитував певні розділи Святого Письма, а громада відповідала співом.

Приглядаючись так до життя протестантизму в Польщі, мене все цікавило питання: чому євангелики-поляки так мало дбають про своїх братів по народності, які гинуть у римській неволі, далекій від новозаповітного християнства? Чи Ю.Словацький не твердив: «Польщо, твоя погибіль у Римі!» Чому не займаються місією діяльністю між своїми братами, а

замкнулися самі в собі, хіба може на те, щоб занидіти? Це є в інтересі Риму, але не польського народу та Євангелії. Така діяльність також найліпше оживляла б і самий церковний євангельський організм. Вона давала б багато більше польському народові, ніж праця «Польського Костела Народового», що є римським католицизмом тільки в злагідненому виданні. Правда, тут треба брати під увагу, що Реформована Церква, про яку тут іде мова, не є Польською Церквою, а Євангельсько-Реформованою Церквою в Польщі. Тобто вона має між своїми членами більше німців, голляндців, чехів та інших народностей, ніж поляків. Поляки ніколи не мали свого Івана Гуса, хоч в минулому між їхньою аристократією було багато протестантів, але це тепер належить, на жаль, до минувшини... Сам суперінтендент Скерскі та пастор Єлінек були чеського походження, а може навіть і походили з гуситів.

Оглянувши ці інституції і церкву, я подякував пасторові Єлінекові, а він висловив своє бажання відвідати колись українських євангеліків в Галичині й побажав мені, щоб Господь так попровадив мої справи, щоб я незадовго міг піти до місійної праці в рідні сторони. Ми попрощалися.

Я не спішився з продовженням моєї подорожі. Затримався у Варшаві ще на три дні. Хотів докладніше оглянути місто та відпочити. До того ж я мав до особистого розпорядження вигідну кімнату, а що найважливіше — ліжко.

Вернувшись на помешкання, я довідався, що тут були українські студенти, які повертаються з вакацій до Венцборка. Я їх сподівався і знайшов їх на станції. Ми не бачилися вже якихось чотири місяці, і через те ця зустріч була дуже милою. Вони виглядали також дуже перевтомлені. Був між ними і один наймолодший студент, що оце тільки перший раз їхав до школи. Без пальта, легко вбраний, він досить мерз, але тут вдалося його тепліше зодягнути.

Брати відїхали, а я ще залишився.

На другий день оглядав місто, був і біля будинку сойму. Сподівався там зустрінути знайомого українського посла з Рівенщини. Його там саме тоді не було. По обіді пішов на Прагу, щоб відвідати там свою далеку своячку по мамі. Вона мала гурток гарних дітей. Її чоловік працював на фабриці механіком. Вона дуже втішилася моїми відвідинами. Незадовго прийшов з праці її муж, з яким я особливо хотів познайомитися, бо минулого разу я його не застав вдома. При вечері оповідали мені, що по містах безробіття давалося людям досить взнаки. Чоловік

моєї своячки працював тільки чотири дні на тиждень. Не легко було мені покидати цю теплу родинну атмосферу, однак я обіцяв, що при найближчій нагоді знову завітаю до них.

В неділю увечері мав я проповідувати на подячному за жнива Богослуженні в Християнській Спільноті. Заля була переповнена. Тема моєї проповіді була: «*Дайте ви їм їсти!*» Це слова Ісуса, які Він сказав до своїх учнів перед чудесним накормленням п'яти тисяч людей. Головною моєю думкою було: спочатку кожен з нас має зробити те, що є в його спроможності в несенні допомоги потребуючим ближнім, не оглядаючись на інших, а тоді й у нашому суспільному житті Господь зможе виявити свою чудесну силу й поміч. Коли ж ми не використаємо своїх найменших можливостей, тоді годі сподіватися і від інших допомоги й діл любови. Бог таку самопожертву дивно благословить.

У залі панувала тиша та уважність. Пізніше мені оповідали, що там була одна жінка, яка дуже багато попрацювала над прикрашенням залі. Сидячи на першій лавці, вона дуже прислуховувалася до проповіді, але тому, що вона трохи недочувала, їй було тяжко все почуте схопити. Шкода, що мене про те ніхто не попередив, бо я міг би тоді голосніше проповідувати.

По Богослуженні почали до мене підходити різні брати й сестри, щоб ближче зі мною познайомитися. Там я познайомився і з одним молодцем, який їхав з військової служби. Він оповів мені історію свого навернення до Христа. Тепер він чувся зовсім іншою людиною, бо в Христі він примирився зі своїм небесним Отцем, знайшов в Ісусі свого Спасителя, а з цим і ціль та зміст свого життя.

Після цих днів, проведених у столиці й переповнених свіжими враженнями, я знову опинився у вагоні. Надворі чудово всміхалося осіннє сонце, а я з насолодою оглядав околиці, які особливо змінилися, коли ми переїхали колишній німецько-російський кордон. Це були цілком окремі світи. Росія — це ще відсталий край, а Німеччина — це вже цивілізований захід Європи. Те, що я мав зі собою досить поживи, уприємнювало мою подорож.

На одній станції я зустрівся з одним із наших проповідників, з яким я вже їхав аж до Венцборка. Пів до дев'ятої години вечора я вже був на місці свого замешкання. Попавши в стару шкільну атмосферу, мої обставини настільки змінилися, що я вже не потребував учитися, а за це я мав нагоду більше працювати. Так воно було до Біблійного Тижня. Це дуже корисний звичай. На

такий Біблійний Тиждень з'їздяться віруючі з цілого краю. Їхнє число доходить деколи і до кількох тисяч осіб. На них запрошується славних проповідників, які на протязі всього тижня служать учасникам біблійними викладами і проповідями.

На цей раз було запрошено євангелиста, бувшого німецького генерала фон Овена, який мав щодня увечері євангелізаційні зібрання, передусім для ненавернених, і пастора, д-ра Міхаеліса, який проповідував у протязі тижня на тему: «Боже серце й людське серце в світлі приповіді про блудного сина». Його повчаючі проповіді, як і проповіді пастора Кравеліцкого, були призначені для духовного збудовування віруючих.

Від пів до одинадцятої до дванадцятої години вранці відбувалися окремі зібрання для молоді, мужчин і жінок, а то з тієї причини, що там обговорювалися справи релігійно-морального характеру, які в кожній статі та віці є відмінними. От хочби відношення юнаків до дівчат і навпаки. На зібранні для юнаків я мав нагоду побувати. Там були порушувані справи ставлення до батьків, дівчат, праці, статевого життя тощо.

Мені тоді особливо стало ясним велике значення євангелізаційно-пробуджуючої проповіді, коли я перенісся думками в наше українське буденне життя. Скільки там життєвого бруду: пересудів, перелюбу, ворожбитства, пияцтва, процесів, бійок, крадіжок тощо. І ніхто тим не турбується, щоб нашим людям в ім'я Бога промовити до їхнього сумління. Такі євангелізації — це ясні та осліплюючі блискавки під час нагальної бурі, яка мимо свого неспокійного перебігу, знаменито освіжує атмосферу і подвоює в повітрі кількість кисню. Вона потрясає людське сумління і показує людині її правдиву духовну світлинку, зняту в світлі слова Божого, а разом з тим показує дорогу до спасення. Такі євангелізації є і нам потрібні. І може вже незадовго Господь і між нашим народом збудить талановитих будителів-євангелистів, які будуть сповнені Божою ревністю і Духом Святим.

Біблійний Тиждень

Великим задоволенням для всіх було, коли одного дня на пополудневе Богослуження з'явився суперінтендент Унійної Євангельської Церкви, яка існувала на Помор'ї та в Познанщині — д-р Бляу, в оточенні більшої кількості пасторів. Ця Церква звалася Унійною тому, що ще минулого століття були в Пруссії дві євангельські Церкви — Реформована та Лютеранська, між якими не бракувало непорозумінь. Однак, вони з'єдналися, залишаючи своїм членам свободу сумління в

справах догматичних різниць, там, де є мішані громади. У них зовнішня форма Богослужень більше реформована, ніж лютеранська. Для українських протестантів це може бути добрим прикладом, коли б і в нас постала подібна ситуація.

Біблійна конференція, яку я тут описую, була зорганізована Спільностевим Християнським рухом, який існує також і в цій Унійній Церкві. Д-р Бляу високо цинив цей Рух, бо він поглиблював духовне життя в Церкві і був певною перешкодою для розвитку в Євангельських Церквах різних вільноцерковних крайніх течій. Цей рух був світлом і сіллю Євангельської Церкви. Він зміцнював і оживляв церковний організм. Він був трохи подібний до українського православного церковно-братського руху в середньовіччі.

Щоб зміцнити взаємне порозуміння, співжиття і співпрацю, приїхав на цю Конференцію і сам зверхник Унійної Євангельської Церкви в Польщі. Д-р Бляу виголосив проповідь на тему Божої любови до грішника, яка й була загальною темою Конференції.

Пастор д-р Михаеліс був президентом Об'єданого Християнського Спільностевого Руху в Німеччині. В свій час він був доцентом визначної богословської семінарії в Бетелі. Він був також редактором ідеологічного місячника цього Руху і автором глибоко обдуманих біблійних праць. Його турбота була скерована в першу чергу на те, щоб на перше місце ставити чисту Євангелію, тобто **радісну вістку** і проповідувати її. Він був проти того, щоб грішникові казати «ти мусиш бути християнином, але що це є **привілесм, внутрішньою потребою і втіхою** — бути християнином і чути ся послідовником Ісуса Христа і членом великої Божої родини, Божого Царства.

Варто тут згадати і про пастора Кравеліцкого, який був одним з перших основників і головою Християнської Спільностевої Дияконії між німцями. По Другій світовій війні ця праця в Польщі була зліквідована. В цих інституціях мала тоді також можливість вишколюватися на проповідників і українська мужеська молодь і дівчата, які вчилися в школі домашнього господарства.

Одного дня я мав можливість з одним українським пастором відвідати пастора Михаеліса. Він був дійсно глибоко духовною людиною, і від нього можна було багато доброго навчитися. Він не погодився на те, щоб його величати різними титулами, але просив називати його пастором чи братом. Так само застерігся, що він у своїй організації не є диктатором, а тільки предсідником,

а на власну руку він не може нічого робити. Він нас поінформував про деякі богословські школи в Німеччині, а що я хотів ближче познайомитися із Спільностевим Рухом, то він обіцяв нам надіслати деяку літературу, яка для мене пізніше стала дійсним благословенням.

Хтось колись сказав: «Я дуже люблю говорити з мудрими людьми». Я міг також те саме сказати по цій нашій розмові. У нас я колись виніс подібне враження після розмови з головою Товариства «Просвіти» у Львові — проф. Михайлом Галушинським.

По описаному мною Біблійному Тижні моє життя дещо впорядкувалось. Я працював в адміністрації видавництва Християнської Спільноти, а жив в Домі Братів. Це видавництво видавало тижневик, місячник для молоді та два роди євангелізаційних летючок. Одну — для дорослих, а другу — для дітей. Вони появлялися в світ щотижня. Там я працював до літа 1932 року, коли я одержав радісне повідомлення про те, що я маю право далі жити в Польщі. Моя праця в видавництві дуже добре мені пізніше пригодилася. Я міг тепер, нарешті, поїхати на церковну працю в Галичину.

ПОКЛИКАНІ НА ВОЛЮ (З євангельської, церковно-реформаційної праці між українцями в Західній Україні)

На Покутті

«У волі ж оце, котрою Христос визволив нас, стійте, і під ярмо неволі знов не піддавайтесь». (Гал. 5, 1).

У розділі «Історія мого визволення» я описав, як Бог навернув мене на дорогу євангельсько-реформованого християнства та приготував мене до праці в Своєму винограднику між Українським Народом. Тут хочу описати дещо про мою місійну працю з рамени Української Євангельсько-реформованої Церкви в роках 1932-39 в Західній Україні, яка була тоді під Польщею.

На початку літа 1932 року приїхав я до Коломиї, куди був призначений до місійної праці. Тут уже працював проп. Т.Довгалюк, який приїхав сюди рік раніше. І він, і я застали тут дуже ускладнене положення. Не тільки бракувало місійних робітників, бо було їх тільки три (пастори П.Крат, В.Федів і Л.Бучак), але ціла ця праця переходила через тяжкі внутрішні тертя, які помічалися не тільки між тодішніми місійними робітниками, але й відбивалися своїм відгомоном по громадах. Сатана не спав і робив все можливе, щоб знівечити чудові початки.

Ми обоє рішилися не мішатися до цих ускладнень, а зайнятися суто позитивною працею і впливати на оздоровлення відносин. Ми відправляли по громадах Богослуження, провадили «недільні школи», вчили співати українських євангельських пісень, провадили канцелярію Місійного і Виконавчого Заряду Союзу Українських Євангельсько-Реформованих Громад та почали своїми власними скромними матеріяльними засобами видавати невеличкий місячник «Сіяч», бо тоді наш церковно-реформаційний рух не мав свого власного органу.

Хоч ми були досить молоді, все таки ми бачили потребу мати в проводі нашої церковно-реформаційної праці авторитетну і компетентну особу, яка змогла б устатувати нашу працю та надати їй належний розмах. Тому ми підтримували заходи Виконавчого і Місійного Заряду з метою спровадження із Сполучених Штатів Америки пастора Василя Кузева.

В міжчасі скінчили свої богословські студії пастори М.Жураковський, Т.Семенюк, А.Максимюк та В.Вінявський. Був також в Стрию пастор П.Яремко. Все це були вже проповідники свого хову, хоч вчилися в різних неукраїнських богословських осередках.

Прийшла пекуча потреба дати нашій праці, яка почала розростатися, сильніші правні основи, бо перешкоди з боку влади, під'юджуваної католицькою стороною, почали зростати. Було зроблено рішення ввійти в автономну злуку з Євангельсько-Реформованою Церквою в Польщі з осідком консисторії у Варшаві до часу такого численного зросту нашої молодой Реформованої Церкви, що дав би нам можливість оформитися в самостійну Українську Євангельсько-Реформовану Церкву.

Згадана Консисторія на це погодилась, як і погодився пастор В.Кузів обняти уряд суперінтендента (єпископа) нашої Церкви. Тоді також відновлено видання місячника «Віра і наука», а припинено видання «Сіяча». В тому часі приступив також в лави місійних робітників пастор В.Демчишин.

Вже в часі цієї стабілізації нашого руху пробувала католицька сторона, особливо при допомозі одного нашого відступника, який був якийсь час найближчим співробітником пастора П.Крата, обкидувати наш рух всяким болотом, але це католикам нічого не помогло, а нам не пошкодило.

В тому часі я працював якийсь час секретарем Виконавчого і Місійного Заряду, а пізніше — членом. Головна моя праця велася в душпастирсько-проповідницькій ділянці.

Як проповідник, я обслуговував переважно громади в околиці Коломиї. Були це села Молодятин, Воскресінці, Іспас, Слобідка Лісна, Раківчик, Підгайчики, П'ядики, Добротів, Заріччя тощо. Люди в них жили переважно дуже бідно, в недостатках. В селі Молодятин мешканці варили з солоної ропи сіль та розносили її по селах. Вони вимінювали її на збіжжя, а що це було державою заборонено, то мусіли це робити крадькома, інакше мусіли б гинути голодовою смертю, бо не було де заробити грошей, а в горах з рільництва була мала користь. Багато подорожей доводилося мені відбувати пішки. Поза всіма невгодами та труднощами, про які я тут не маю наміру в подробицях розповідати, ця робота приносила мені багато морального задоволення, і я був всім серцем біля неї.

Наша громада в Молодятині належала до наших перших євангельсько-реформованих громад в Галичині. Євангелізм туди

приніс брат Роман Кваснюк з російського полону і сам його з Біблією в руках ширив у цій місцевості, за що натерпівся багато переслідувань від католиків. Коли розпочався наш рух, він із своєю громадою прилучився до нас. Я дуже любив проводити вільні хвилини в родині цього брата і пізніше, коли я одружився, ми його запросили тримати нашого першого сина до «хресту». Громада мала свою церковцю.

Тут я хочу згадати про деякі важливіші пригоди з моєї праці на Покутті (Коломийщині).

* * *

Одного дня проповідника Т.Довгалюка і мене запросили на похорон в с. Підгайчики. Там вмерла одна сестра. Був гарний, погідний сонячний день. Похорон відбувся дуже врочисто. По похоронному українському звичаю, громада співала в поході на цвинтар відповідні до хвилі євангельські пісні та читалися відповідні уступи із Святого Євангелія. Над могилою було виголошено проповіді, які зробили на численно зібраних слухачів велике враження.

Кілька днів пізніше нам переказували, що на тім похороні була одна католицька жінка. Цей євангельський похорон так їй сподобався, що вона висловила, що коли б вона вмерла, то бажала б собі тільки євангельського похорону. Не минуло й року, як дійсно ця жінка попрощалася з цим світом. До неї кликали католицького священика до сповіді, але вона не погодилася, а просила євангельського причастя та похорону. Це була дивна перемога Євангелії в її душі.

На другому похороні євангельської дитини в іншому селі католицький священик не дозволяв нам ховати цієї дитини на одинокому в селі цвинтарі, мотивуючи це тим, що це цвинтар католицький і євангельська дитина занечистить його. Ми мусіли були залишити дитину в трупарні, а вїйт села звернувся до повітового староства за вказівками, що він має в цьому випадку робити. Староство наказало поховати дитину на цьому цвинтарі. Вїйт тоді зібрав кілька людей, які мали занести труну з дитиною до могили, а церковний паламар поліз на дзвіницю, щоб дзвонити під час завершення цього похорону. Тоді вибіг з хати священик і заборонив це робити, мотивуючи це тим, що по євангеликові католикам не вільно дзвонити, бо це єретик.

* * *

На однім Богослуженні в Добротові познайомився з однією жінкою зі села Заріччя. Сама вона була ревною католичкою і

належала до церковного сестрицтва. Зустрівшись з нашими євангеликами та побувавши на наших Богослуженнях, вона вирішила запросити нас відбутися наші Богослуження в їхньому селі та в її власній хаті. До цього треба було мати велику відвагу, бо село було відоме як найбільше розбишацьке в цілій околиці, хоч майже біля кожної третьої хати стояла «фігура» якогось святого або розп'яття.

Перше наше Богослуження відбулося дуже спокійно, і я був здивований та разом втішений тим із ще більшою відвагою поїхав туди з одним братом по Христі на наступне Богослуження, яке цим разом відбулося майже біля самого міста Делятина. На нього зійшло кілька сот людей. До закінчення Богослуження панував всюди взірцевий спокій та уважність. Коли ж Богослуження скінчилось і ми збиралися їхати до Коломиї, в сінях хати зауважилася велика метушня та почулися якісь вигуки. По хвилі я зауважив, як поріг хати переступив якийсь чоловік з капелюхом на голові та вживаючи найбрудніших лайливих слів і вигукуючи «Де той проповідник?» ішов в мою сторону. Я стояв за столом, а перед столом стало якихось шість жінок і не пускали його наблизитися до мене. Він все погрожував і поривався в мою сторону. Я пробував нав'язати з ним розмову, але я зауважив, що він був п'яний і тому прийшов до висновку, що в такому стані було б тяжко з ним до чогось розумного домовитися.

Мій співтовариш подорожі, побачивши цю небезпеку й дім оточений людьми, не знав звідки почати. Радив мені переночувати тут і на ніч нікуди не вибиратися. Я йому радив їхати ще сьогодні назад і не датися себе залякати. До нас підійшов один поважний громадянин і обіцяв, що коли б ми побоювалися людей, то він проведе нас до залізничної станції. Ми не відмовилися від його запрошення. Ми протиснулися крізь натовп. Попрошались з людьми в хаті та на дворі. З гурту було чути голос, щоб ми більше не приїздили до них, бо вони мають свого «ксьондза». Я відповів, що самі ми не приїдемо, але коли нас запросять, ми радо це зробимо

Минув місяць часу, який я провів у моїх батьків на Волині. Повернувшись до Коломиї, я знову застав запрошення приїхати до Заріччя на Богослуження. Приїхав я туди досить вчасно. Люди саме сходилися. Я сидів і говорив з братом Янком, що супроводив мене сюди з села Добротова. Цей раз знову все відбулося спокійно, тільки мені сказали, що недалеко нас проходив той чоловік, який робив мені попереднього разу авантуру.

Коли ж я приїхав ще тиждень пізніше, до мене прийшов цей «авантюрист» і просив дозволу зі мною поговорити. Я на це радо погодився. Він перепросив мене за своє поведіння і розказав, що йому дав гроші на горілку і післав до нас на авантюру греко-католицький священник. Сповідався мені в гріхах своєї минувшини і казав, що він є навіть готовий винайняти нам свій дім на євангельські Богослуження.

Причиною зміни його наставлення до нас було те, що попередньої неділі, коли він проходив біля нас, він чув, що з моїх уст були вийшли слова «брат Янко». Він звався також Янком і думав, що я його так назвав після того, як він не жалів образ і погроз на мою адресу. Цими словами, справді, я був звернувся до того брата Янка, який був прийшов тоді зі мною з Добротова, але Бог і це використав, щоб змінити серце цього чоловіка, в якому я в дійсності бачив також свого брата.

*
* *

В селі Слобідка Лісна жив старенький дідусь. Він називався Микола Костюк. Сам він був людиною неписьменною та належав до активних членів Греко-Католицької Церкви. Коли він довідався, що в його селі появилися «сретики», він рішив піти одного дня до них на Богослуження, взяти з собою добру кияку та провчити нею тих «нехристів», щоб більше не важилися відводити від правдивої віри людей на дорогу погибелі.

Заслухавшись в євангельську проповідь, він цілком залишив свій лихий замір і сам почав ходити на євангельські Богослуження. Нераз він сидів під час моїх проповідей в першому ряді переді мною і не слухав, а ковтав кожне слово. Хоч був неписьменний, але мав добру пам'ять і коли читалося Святе Письмо, він добре запам'ятовував його. Я завжди відпочивав душею, коли зустрічався та мав нагоду поготорити з ним.

Пізніше я довідався про такий поступок цього старенького брата. Він мав сина, що був греко-католицьким священником. Єпископ сказав цьому синові, що оскільки він не наверне свого батька назад до католицизму, то не отримає посади священника. Цей син приїхав до батька та просив його мати милосердя над ним та його дітьми, які потребують кавалка хліба. Тоді батько відповів: «В Святому Письмі написано: „Чи ж то серед вас є людина, яка подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?“ — і заявив: «Офіційно я вернуся до католицизму, але в своєму серці я лишуся християнином євангельських переконань». Це він також заявив єпископові нашої Церкви.

На Гуцульщині

Десь в кінці 1939 року я отримав призначення перебрати нашу місійну працю в Косові на Гуцульщині, яку я помагав також започатковувати.

Косів лежить у підніжжі гір Карпат і належить до особливих кліматичних місцевостей. В тому часі в місті був дуже розвинувся килимарський промисел. Наша місійна праця була там зовсім свіжа. Між кількома членами греко-католицької парафії та їх священником постало було якесь непорозуміння і вони на злість йому постановили запросити до себе до праці українських євангеліків. Про них вони довідалися в поблизькому селі Пістині, де вже була наша гарна громада.

Мотиви цих людей нам не подобалися, хоч вони нас переконували про ідейний бік їхнього кроку. Ми вирішили це запрошення прийняти і проповіддю чистої Євангелії надати всьому духовний напрямок. В першу чергу ми там влаштували одинадцятьденну місію, на яку приходила маса народу. Висліді її якихось 64 особи виявили своє бажання стати по євангельській стороні. Під час місії місцевий старенький священник, сам москвофіл, намовляв парафіян, щоб вони розігнали наші Богослуження, але «старші браття» годилися це зробити тільки тоді, оскільки він візьме відповідальність за наслідки цього. Священник на це не погодився, і ми могли спокійно продовжувати наше діло. Тільки один з наших проповідників був арештований поліцією і притриманий кілька годин. Під час того в нього було переведено протизаконно обшук.

По закінченні місії опинилося в наших рядах поважне число зовсім нових людей, які приступили до нас в наслідок слухання слова Божого з суто духовних мотивів. Це нас надзвичайно тішило, бо наша новопостаюча громада отримала під себе добру основу.

Спочатку туди було призначено проп. Т.Семенюка, який вложив в неї багато муравлиної праці, а по ньому прийшов я. Наші Богослуження відбувалися в домі одного міщанина близько греко-католицької церкви. З цієї праці я хотів би тут подати деякі помітніші моменти та пережиття.

*

* *

За староукраїнським церковним звичаєм на спілку з нашою

групадою в Пістині, ми влаштували на Йордан спільний похід від молитовного нашого дому на річку. Там уже був зроблений з льоду хрест та престіл. Під час нашого процесійного походу містом ми співали євангельських пісень. Головна вулиця була заповнена народом. Над річкою стояло біля 3,000 людей. Це була чудова й рідка нагода для проповідей слова Божого. Присутні вели себе дуже пристійно. Тільки один був знайшовся такий, що не хотів скинути під час Богослуження шапки, то поліція пригадала йому це зробити.

Діти, які були на цьому Богослуженні, розповідали своїм батькам, що вони все, що проповідники говорили, добре розуміли.

*

* *

Я ствердив, що між молоддю, яка ходила на наші Богослуження, були такі, що не вміли ані читати, ані писати. Тяжко собі уявити євангелика-християнина, щоб був позбавлений можливості користуватись Святим Письмом та співанником. Я постановив влаштувати курс навчання грамоти для неписьменних. На нього приходило кілька хлопців і дівчат.

Між ними була одна старша дівчина, Марійка Шведюк, людина рідкої вдачі. Вона швидко освоїлася з письмом, і першою книжкою, яку вона пристрасно почала читати, була Біблія. Вона часто приходила до нас і ділилася з нами своїми думками. Перше її свідчення було, що читання Святого Письма відкрило перед нею зовсім новий світ. Пізніше розповідала вона, що її спочатку ображало те, що в Біблії описано не тільки високі поступки різних людей, але й низькі та грішні, навіть таких, що від них треба би було очікувати повної святости. Однак і цю образу вона перемогла сама. Вона пізніше сказала: «Читаючи Біблію, я не звертаю більше уваги на те, що говорять чи роблять злого люди, але я звертаю свою увагу тільки на те, що говорить і робить Бог».

Вона твердила, що вона щодня посвячує трохи часу на читання Біблії, але відколи вона це робить, вона своєї роботи ніколи не занедбала, а навіть мала в ній кращі успіхи. Коли їй було зле на серці, вона все кидала і бралася за читання Біблії. Коли вона потім верталася знову до праці, вона більше на своєму килимарському варстаті виробляла роботи, як це було передбачене.

Мама її не могла мені надякуватися, що я навчив її дочку читати, бо її життя тепер набрало зовсім інакшого змісту. Вона

любила слухати Біблію, коли її Марійка їй читала.

На Різдво ж Марійка принесла мені гроші з проханням купити за них Нових Заповітів та роздати їх між людей. Вона навчилася цінити Слово Боже та була зацікавлена в Його поширенні.

*
* * *

Я мав часто різні пригоди в моїх подорожах. Одного разу я їхав з Коломиї до Косова. Вже в Коломиї в автобусі зустрівся я з однією старшою жінкою, полькою, яка нарікала переді мною на українців, твердячи, що це, мовляв, «чисті гайдамаки». Саме тоді українська таємна військова організація забила якогось визначного польського діяча. У відповідь на це я їй признався, що я також є українцем, але вона не потребує мене боятися, бо я є євангелик. Бідна полька ще більше налякалася мене. «То пан єст українцем і геретикем!» — скрикнула вона. «Так!» — відповів я. Ми сиділи якийсь час в автобусі тільки вдвох. Вона почала переді мною розхвалювати католицизм і просила мене взяти від неї журнал, присвячений «Матері Божій» — Марії. Я погодився це зробити, але просив також прийняти від мене євангельський журнал. Вона відмовилася це зробити. Я пожартував з неї, що вона, як видно, не дуже переконана в правдивості свого католицизму, коли боїться читати видання інших віровизнань, чого я не боявся робити.

Почали сходитися пасажири, і, нарешті, наш переповнений автобус рушив в дорогу. В міжчасі ця полька розговорилася з іншими людьми, а, нарешті, почала їм розказувати, що з ними в цьому автобусі їде «еретик» та продовжувала дошкульно насміхатися з мене. Я спокійно сидів і на все мовчав, що також її виводило з рівноваги. Вона не витримала і, нарешті, спитала мене, чому я не боронюся. Я відповів, що ще маю час. Тоді вона звернулася до однієї латишки із запитом, чи в Латвії є також «еретики»-євангелики. Латишка відповіла, що їх більшість населення. Це вже був для цієї польки добрий поличник.

Тепер вже я попросив цю польку, щоб вона втихомирилася, бо я також хочу дещо сказати. Я їй розказав оцю історію:

«Одна набожна жінка дуже любила слухати проповіді одного пастора і завжди сиділа в перших рядах в церкві навпроти проповідниці. Все їй подобалося в цього пастора, тільки не подобалося їй, що білі стяжки, які мав пастор на своїй тозі під бородою, були задовгі і, на її думку, не пропорціональні до його постаті. Вона не витримала і по одному Богослуженню відважилася підійти до нього та висловити одверто йому свою

думку. Пастор радо погодився її вислухати і зробив це дуже спокійно та терпеливо. У відповідь він їй сказав, що не має нічого проти того, коли вона візьме ножиці та обріже ці стяжки так, як вона це уважає за відповідне. Жінка так зробила. Тоді пастор звернувся до неї з проханням, що він також хоче їй дещо сказати. Жінка погодилась. Він їй сказав, що він зауважив, що вона має задовгого язика і добре було б, коли б вона його трохи прикоротила.

Всі в автобусі почали заходитися сміхом. Моя полька зрозуміла, що я їй цим прикладом хотів сказати, і відповіла: «Ви дійсно пришили мені язика вашим прикладом!» Вона вже більше мене в дорозі не зачіпала.

Кілька днів пізніше моя господиня розказала мені, що до мене приїздила якась пані. Я не міг додуматися, хто це міг би бути. Аж пізніше виявилось, що це була та полька. Вона мене пізніше перепросила за її негарне поведення зі мною і запросила мене до себе в гості. В її хаті ми мали дуже приємну розмову на тему Царства Божого.

При іншій нагоді я їхав тією ж самою дорогою. В автобусі сиділо кілька українських інтелігентів. Один з них, ветеринарний лікар, син священика, коли довідався, що я євангелик, то жалував одверто, що тепер нема інквізиції. Він сам наказував би палити «єретиків»!

*

* *

Одного вечора я мав йти в сусіднє село, де була заповіджена біблійна година. Коротко перед тим мене було попереджено, щоб я туди не йшов, бо там католицька молодь плянує зробити на мене засідку. Я був вдячний за попередження, але не міг зрезигнувати з біблійної години і відповів, що без огляду на наслідки я піду туди. Той, що мене попереджував, сказав: «Робіть як хочете, а з нас, мужчин, туди ніхто не піде».

Під вечір прийшло кілька жінок і дітей, і ми без мужеської охорони самі пішли в те село на біблійну годину. Ми оглядались направо і наліво, але не помічали ніякої небезпеки і так дійшли до того дому, де були заповіджені наші біблійні збори. Там уже очікувало нас трохи людей з сусіднього села, які перший раз прийшли послухати євангельської проповіді. Перед брамою стояв гурт парубків. Я привітався з усіма і подав кожному руку. Коли оповідав господарям про погрози, які дійшли до моїх вух, вони про них нічого не знали. Біблійна година відбулася найспокійніше, і ми щасливо повернулися додому.

Іншим разом ми були запрошені в одне гірське село відбутися там перше євангельське Богослуження. Нас вибралося туди четверо осіб. В дорозі я зауважив, що двоє братів часто злазили з воза та йшли якихось чверть кілометра перед нашою фірою. Як виявилось, вони побоювалися якоїсь засідки. Коли ми вже були близько того села, до якого їхали, на дорозі побачили кількох гуцулів на конях. Один з них підпитий зліз з коня і силою вліз на наш віз. Ми побоювалися, щоб він не мав якихось кепських замірів, але виявилось, що нам не загрозувала ніяка небезпека.

В іншому селі другим разом я був попереджений одною старенькою бабусею, що за намовою греко-католицького священика «старші брати» мають зробити на мене напад. Цей раз я був сам один у цій місцевості, і нікому нічого не кажучи, я направився до дому зовсім іншим шляхом. В зв'язку з цим я пригадую свій нічліг в одній гуцульській родині, яка мешкала на високій горі. Спав я на чудовому ліжнику і ним же накривався. На вечерю поставили мені куліш, варений на сметані, два обібраних на густо зварених яйця, що лежали в півтарелі розтопленого масла, велике горня спареного молока та буханець білого хліба. Правда, я мав тоді вовчий апетит, бо проїхав того дня 50 кілометрів фірою, а 8 кілометрів зробив пішки, йдучи цілий час під гору. Коли доходив до місця призначення, мої ноги вже ледве плуталися.

Дійсно чудові були наші Карпати і їх мешканці — гуцули!

*
* *

На Різдвяні свята збиралися ми більшим гуртом, я був звичайно при тому, і ми йшли з колядою по всіх наших євангеликах, симпатиках і приятелях. Місто було досить розкидане, а дехто з наших людей жив в горах або на горах, але ми нікого не оминали. Всюди нас запрошували в хату, пробували вгощати, але ми не могли всіх прохань задовольняти, тому переважно обмежувалися тим, що в нашу торбу брали горіхи, солодощі та овочі, які нам давали, та йшли в дальшу дорогу. Аж на горі в Балагураків ми робили наш постій, перекушували і там, звичайно, кінчали нашу коляду, яка завжди приносила поважну грошеву суму на церковні та добродійні цілі.

*
* *

В 1933 році, будучи в моїх батьків на Волині, на одному зібранні баптистів, що його влаштував проп. Фетлер в Рівному, я випадково запізнався з майбутньою мою дружиною, яка на

тому зібранні співала сольову пісню.

Рік пізніше, майже в той самий час, мав відбутися наш шлюб. Хто читав мої спомини під назвою «Історія мого визволення», напевно пригадує собі, що польська влада в 1928 році виселила була мене з Волині, і ця заборона не була нею фактично ніколи відкликана. Я подав прохання до Воєвідського Уряду в Луцьку, щоб мені дозволили приїхати на місяць на Волинь. Час мого шлюбу зближався, а дозвіл не приходив. Я рішився їхати без дозволу і на місці все полагодити. Приїхав до Луцька. В воєвідстві сказали, щоб я їхав до батьків, а оскільки б поліція до мене чіплялася, щоб я покликався на воєводство. Я так зробив. Ніхто мене тоді не чіпав.

Наш шлюб був першим українським, євангельсько-реформованим шлюбом в місті Рівному на Волині. Вінчав нас пастор Лев Бучак зі Львова. Церква була переповнена народом.

По шлюбі я вже з дружиною, радісний та щасливий, повернувся назад до мого Косова. Кілька тижнів пізніше я отримав писемну відповідь Волинського Воєвідства на моє прохання про дозвіл на місячний побут на Волині, де мене повідомлялося, що мені не дозволяється приїхати туди. Це вже для мене не мало ніякого значення, бо я вже був одружився на Волині й повернувся назад.

Тепер ми вже разом продовжували нашу працю, так як моя дружина також була місіонеркою.

*
* *

Мені звернули увагу, що один чоловік із сусіднього села бажає вступити в члени нашої громади. Я його поінформував про суть євангелізму та просив його не спішитися з приступленням в ряди нашої Церкви, а порадив спершу добре познайомитися із Святим Письмом, ходити на наші Богослуження та бути готовим віддати своє життя Христові. Однак, він спішився і вдавав, що в нього вже все в порядку і зробив через староство офіційну заяву про перехід на лоно Євангельської Церкви.

Аж після цього мені звернули увагу, що він, поза жінкою з дрібною діворою, має ще коханку, яка вже знаходиться в вагітному стані. Ми все це прослідкували. В міжчасі він привів коханку, котра вже вродила дитину, до себе в хату, і вона мала жити в одній хаті разом з його жінкою та дітьми. Це віщувало родинну трагедію. Жінка спочатку й чути не хотіла, щоб його коханка жила разом з нею. Та він усе її переконував: «Ти дурна, Ганю, та вам удвох буде краще. Як ти підеш до роботи, то вона

буде господарити вдома й доглядати дітей, а як вона піде, то ти це будеш робити». Обидві ці жінки жили якось під одною стріхою, але ми до часу покаяння і впорядкування цього випадку, виключили цього чоловіка з членів церковної громади.

Хтось був його переконав, що в євангеліків легко дістати розвід, і це було причиною, що він спішився з вступленням в члени нашої громади.

*
* *

Ми старалися мати найтісніший зв'язок з членами та симпатиками нашої громади. Робили це в першу чергу через відвідини, що давало нам можливість вглиблюватись в потреби та умови життя наших людей. Це давало нам нагоду розв'язувати та злагіднювати різні проблеми. До таких належить історія з однією дитиною.

Батьки цієї дитини не хотіли мати дітей і старалися все можливе робити, щоб не допустити до їхнього приходу на світ. Але тут таке трапилося, що дитина таки народилася. Тоді вони постановили створити їй такі умови життя, щоб вона якнайскорше вмерла. В першу чергу робили це з годуванням. Ми приходили туди частіше і пробували збудити в батьків любов до немовляти, розповідали, як правильно доглядати й годувати дитину тощо. Це мало свої наслідки. Дитина почала правильно розвиватися, а батьки полюбили її. Пізніше вони так звикли до неї, що це було б для них великим нещастям, коли б та дитина померла. В міжчасі в нас також народився син, і ми могли вже їм самі служити прикладом.

В Косові були помітні досить сильні комуністичні впливи між нашою та жидівською молоддю. Одного разу вони висловили бажання мати зі мною публічний диспут на релігійні теми. Я погодився. Це мало статися по одній біблійній годині. Однак, цей диспут довго не тривав, бо вони мені поставили питання, як я собі уявляю Бога. Я просив їх висловити спершу їхнє уявлення Бога, щоб я міг їх скорегувати. Ніхто з присутніх на це не відважився. Тоді я їм сказав, що я Бога не уявляю старим дідусем чи монархом з царською короною на голові, але Святе Письмо нам говорить, що Бог є Духом, себто невидимим, але існуючим; навчає нас, що Бог є отцем і любов'ю і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, а Бог в нім (1 Івана 4,16). Я поставив їм питання, чи вони уявляють собі, який би то не був суспільний устрій, що міг би обійтися без любови людини до людини.

Вони ще тільки чули про комунізм, але не бачили його жахливої дійсності і відповіли негативно. Остаточо один з

провідників висловився, що він погоджується з тим, що є якась вища сила в природі, але чому її називати Богом? Він дав би їй якусь іншу назву. Я міг його запевнити, що це вже давно зробила Біблія. Вона має різні назви: Існуючий, Господь сил небесних, Отець, Всесильний, Владика і т.д. І так ми спокійно і поприятельському закінчили ці дебати.

* * *

Нам довелося найняти дім на якийсь час в комуністично настроєній родині. Господар цього дому був перед нами надзвичайно ввічливою і чемною людиною, але в відношенні до своєї родини, себто до жінки й сина, був часами надзвичайно брутальним. Я мав часто з ним різні розмови, які кінчалися в повній взаємній пошані. Одного разу він зайшов до нас з цигаркою в руці. Я чемно звернув йому увагу на те, що в нас ніхто не курить і ми не при звичасні до запаху тютюну, який тяжко вивітрити з хати. Ми мали тільки одну кімнату та кухню і дитя-немовля. Він не образився мою увагою й папіроску загасив. Ми тоді з годину провели з ним в приємній розмові, але найбільше я був здивований, коли кілька тижнів пізніше я довідався, що він покинув курити. Причину подав таку: «Чи варто плекати таку звичку, що робить тебе неможливим в товаристві людей та замикає двері перед тобою?»

Коли ми вибиралися від цієї родини, господиня дуже жалувала за нами, бо казала, що відколи ми перебралися до них, вона ані одного разу не була побита своїм чоловіком. Вона побоювалась, щоб з нашим переміщенням не повторилися старі історії в їхньому житті.

* * *

Спостерігаючи матеріальні недостатки наших людей, у всяких тяжких і небезпечних випадках, ми шукали шляхів, як принести дійсну користь і полегшу цим людям. Наші власні засоби були дуже обмежені, але в обличчі людської біди ми нераз згоджувалися ділитися останнім.

Одного дня я зустрівся з одним членом моєї громади. Він виглядав дуже мізерно. Я зауважив, що з ним щось не в порядку. Виявилось, що він мав небезпечну хворобу шлунка. Я порадив йому негайно йти до лікаря, однак він мені сказав, що не має на це потрібних грошей. Не лишалось нічого іншого, як піти з цим чоловіком до лікаря самому і взяти кошти лікування на себе. Лікар був знайомий. За оглядини хворого він взяв менше, як від других брав, та приписав йому сувору діету, стримання від

фізичної праці на якийсь час і вживання досить дорогих ліків.

Кілька днів пізніше я був до безтями здивований, коли, переходячи вулицею міста, зауважив, що цей брат сидить на краю дороги та товче із своїм підростком-сином каміння. Виглядало, що всі видатки на лікаря та ліки були даремними. Треба було знову говорити з цілою цією родиною, щоб переконати її про потребу рятування життя батька. Це нам, нарешті, вдалося. Можна було легко розуміти й цього батька, який жертвував своїм життям, щоб запевнити шматок хліба своїм дітям, що не завжди було легким в тодішній Польщі.

* * *

Майже про кожную родину й особу, що була в нашій громаді, можна було б написати не одне про ті зміни, що відбулися в їхньому особистому житті, але тут я хочу взяти в приклад незабутню постать брата **Стефана Єремійчука**. Він прийшов в наші ряди, покликаний чистим покликом Євангелії Христової. Довший час я не знав його минулого, ані причин його навернення в лоно Української Євангельсько-Реформованої Церкви. Я бачив тільки його безконечну відданість нашій справі, глибоку скромність та братню приязнь.

З часом виявилось, що він колись належав до буйних натур та не тільки напивався і займався бійками, але й нераз ночував в арешті на поліції. Мав він також коханку, в якій проводив багато свого часу. Його дружина з маленькими діточками через це надзвичайно морально терпіла, а матеріально, незважаючи на те, що вони мали досить маєтку, стояли вони дуже зле, навіть були в боргах.

Все змінилося, коли він опинився в наших рядах. Його жінку я завжди бачив сонячно усміхненою, дітей — щасливими, господарство почало відживати. Вони не тільки сплатили борги, але й на них з'явилися нові убрання, а син міг купити собі вельосипед. Жінка не знала, як дякувати за це Богові, а сам він одного разу нам пояснив: «Я знаю мою вину, але я собі сказав: так як я робив багато лиха моїй дружині та родині в минулому, так хочу я тепер робити їм тільки добро!» Родина це помічала на кожному кроці. Він сам був городником і мав чудовий молодий сад. Літом возив на ринок ярину, ягоди й овочі. Він не забував на цьому возі привезти й нам якийсь подарунок. Коли треба було йти до місійної праці в чужу місцевість, де могли мені загрожувати якісь несподіванки, він ніколи не пускав мене їхати самого. Він був все зі мною, а часто віз власною фірою.

За мого побуту в Косові він видав заміж свою дочку. Її чоловік

був впертим католиком і не годився ніяк на євангельський шлюб. Побралися вони в греко-католицькій церкві. Я цікавився їхнім життям та нераз відвідував їх. З часом виявилось, що над цим подружжям нависли чорні хмари, а, нарешті, одного дня цей чоловік вигнав свою жінку з хати й вона опинилася в своїх батьків.

Це була прикра подія. Ми шукали шляхів направити лихо. Нарешті, обидві сторони погодилися на полюбовний суд, на який і я був запрошений. Мене було вибрано предсідником.

Одного вечора приступили ми до діла. Спочатку з обох сторін видно було велике напруження, особливо молодий чоловік, без всякої пошани до старших віком людей, почав дуже арогантно свою мову. Це вивело з рівноваги брата Єремійчука, однак мені вдалося заспокоїти обидві сторони і дати можливість обом сторонам спокійно висловитися в своїх жаях та обвинуваченнях. Молоде подружжя тількищо вчилоса жити самостійним життям, і чоловік та жінка мали ще свої недомагання. Виявилоса, що чоловік тримав комору з харчовими припасами під своїм ключем і видавав тільки те, що вона мала зварити на біжучий день. Так само він робив і з грошима, що їх він їй не давав, а сам купував усе потрібне.

Ми, як судді, мусіли були тут розповісти про наше поступування в таких випадках з нашими жінками. Вони в нас є повними господинями в кухні, коморі та при закупках. Я, зокрема, мусів був признатися, що в мене скарбником є жінка.

Все це мало чудовий вплив на молодят. Вони перепросилися, обіцяли послухатись наших вказівок: жити взаємним довір'ям і, дійсно, пізніше я ніколи не чув про якібудь конфлікти між ними. Навпаки, батьки оповідали про їхнє щасливе життя. Брат Єремійчук підкреслював, що все це завдячувалоса тактові й авторитетові членів полюбовного суду.

Цього дорогого брата в Христі Бог відкликав в свої вічні оселі в часі Другої світової війни.

* * *

Протягом моєї майже трьохлітньої праці в Косові наша громада зростала постійно і мала понад сотню членів. Своїми впливами вона почала промінювати на ближчі й дальші околиці. Я саме робив далекосяглі пляни в її розбудові вшир та вглиб, коли зовсім несподівано для мене прийшло моє перенесення на новий місійний терен, аж на Поділля, в село Яблонів.

Більшість членів громади з цим не погódжувалася, алє треба

було показати виrozumілість для рішення церковного проводу. Громада влаштувала нам прощальний вечір в хаті брата Єремійчука. Це були незабутні хвилини. Багато присутніх у своїх промовах та свідoctвах розповідали про ті благословення, які Бог їм дав на новій дорозі євангельського життя. Я сам дивувався, як нераз цим людям порозв'язувалися язики. Між ними був і брат Гарасимюк. Я рідко коли чув, щоб він багато балакав. Перед тим родинне життя його було розбите. Він жив в конфлікті з дітьми, а що жінка була по їх стороні, то він і про неї нічого не хотів чути й мешкав самотньо. Коли ж він опинився по стороні Євангелії, в його житті відбулися зміни й жінка з меншими дітьми знову почала жити з ним.

На цьому прощальному вечорі він нам розповідав, як на початках він ходив на наші Богослуження різними гірськими й лісовими дорогами, щоб ніхто з людей його не бачив. Він і боявся їх, і соромився, а тепер він дякував Богові, що може відкрито й щиро признаватися до Христа та його євангельської справи.

Попрощавшись з цією нашою громадою, мов з родиною в Христі, вирушили ми наступного дня на нову роботу, до нових братів і сестер.

НА ПОДІЛЛІ

В селі Яблонові

В початках 1936 року одержав я відпоручення поїхати до села Яблонова на Поділлі. Село було чудово розложене під лісом і з другого боку оточене розлогими подільськими пшеничними ланами; також потопало в безлічі садків та мало великий парк місцевого дідича-поляка — Хоїнського. Воно мало значний процент римо-католиків, більшість яких говорила українською мовою; не один з них був вчорашнім греко-католиком, що задля матеріальних користей перейшов «на польське». Назагал це село було фанатично католицьким і під культурно-освітнім оглядом досить відсталим. Воно межувало з селом Сухоставом, так, що ці два села, коли б не окремі написи, виглядали як одна громада.

Група людей з того села, запізнавшись з нашою церквою в селі Перемиліві та Кобиловолоках, просила розпочати в них нашу працю. З пастором В. Демчишиним та А. Максимюком ми мали перепровадити там місійний тиждень. Місія перейшла спокійно. Кожного вечора селянська хата, в якій ми відбували місію, була набита слухачами.

Вдень ми відвідували тих людей, котрі приходили на наші зібрання. Виявилося, що справжні ініціатори нашої роботи були переважно людьми з найменшими духовними зацікавленнями, але хтось звідкись їм вияснив, що євангелики дістають великі гроші з Америки і коли вони приступлять до нас, то вони, як ініціатори, на цьому найкраще зароблять. Їм твердили, що євангелики не тільки платять за кожную душу, але й дають допомоги та позички.

Дехто з цих людей був в матеріальних клопотах і не погордував би такою поміччю. Ми ж на це все могли тільки відповісти словами апостола Петра: *«Срібла й золота в мене нема, але що я маю, даю тобі...»* (Діяння 3, 6). Ми тільки мали найцінніший скарб визволяючої та просвічуючої Євангелії Христової.

Хоч місія наша відбувалася не зле, але я вернувся додому з певним невдоволенням. Мене турбували ці неєвангельські мотиви згаданих людей. Я уважав, що в Яблонові треба було продовжувати працю доїздами двом сусіднім проповідникам, але давати туди спеціального проповідника, на мою думку, було передчасним. Ці думки я був висловив перед проводом нашої Церкви. Мимо всього, одного дня я отримав повідомлення, що

мене призначають до праці в селі Яблонів і що я мав туди, не зволікаючи, перебиратися.

Приїхав я туди з моєю дружиною та кількома місячним немовлям в місяці лютому. На дворі погода дійсно лютувала. Та призначення — призначенням, треба було слухатися церковної влади. На залізничному двірці в Копичинцях зустрів нас один з наших нових прибічників. Він привіз для нас дуже прикру вістку. По нашому приїзді до Яблонова ми мали були замешкати в хаті одного нашого українця-симпатика, який побував в Америці й, вернувшись, вибудував собі гарний мурований дім. Тепер виявилось, що його жінка, досить фанатична католичка, рішуче спротивилася впустити нас у свою хату. Ми не знали, що з собою робити, але інші вже про нас подбали і привезли нас на самий край села, в стареньку похилу селянську хатчину. Нас примістили в тій половині, в якій зимою ніхто не мешкав. Все було холодне, вогке; долівка без підлоги. Моя жінка пробувала починати нарікати, але я її заспокоїв тим, що ми — місіонери, подібно як всякий вояк, мусимо бути до всього приготовані.

Вночі довелося пережити маленьку несподіванку. Ми відкрили, що в ліжку, в якому ми спали, миші мали своє гніздо і почали ворушитися. Вранці ми розповіли господарям про цю пригоду, але вони спокійно відповіли, що тим нема чого перейматися.

Так ми опинилися в новій дійсності, що зустріла нас дуже непривітно. Ми тим не зраджувалися і до своїх противників ставилися по-приятельському, так, якби й нічого не знали про їх наставлення.

Між людьми, котрі приходили на нашу місію, знайшлося декілька осіб, що щиро перейнялися Словом Божим і підходили до нашої праці з суто ідейним наставленням. В кожному разі, ми знайшли тут гурт людей, на яких можна було числити, і вони, бачачи наше положення, почали шукати можливостей, як би то нас примістити в краще помешкання. Нарешті, це вдалося. Ми перейшли до хати, де вже була підлога й хата була просторніша.

Наші нові господарі були офіційно греко-католиками, але в дійсності — вони були в справах релігії дуже поверховими та байдужими. Твердили, що якби не їхні три дочки, вони перейшли б в лоно нашої Церкви, але тому, що в нас ще бракувало молоді чоловічої статі, вони боялися, що тоді їх бойкотували б греко-католицькі парубки й дочки не мали б змоги вийти заміж. Все це були звичайні викрути, але, незважаючи на це, ми могли з цими людьми добре співжити й прожили там якийсь час.

Господиня мала при собі свою старшу сестру, яка була

сліпою. Ця жінка любила слухати євангельські проповіді, спів євангельських пісень та читання Святого Письма. Стан її здоров'я погіршувався, і коли вона завважила, що вона вже скоро мусітиме прощатися з цим світом, вона виявила бажання прийняти причастя з рук євангельського проповідника та бути ним похованою. Я вже до цього приготувався, коли раптово розійшлася вістка, що наша господиня рішуче цьому спротивилася і змусила хвору сестру сповідатися та причащатися в греко-католицького священика. Хвора поза своєю волею була змушена на це погодитися.

Таким поступуванням цієї господині були дуже обурені наші нові євангелики і доложили всіх старань, щоб нас негайно переселити в інше помешкання. Це їм вдалося. Ми, нарешті, опинилися в дуже затишній хаті одного бездітного подружжя, яке мало свою споживчу крамницю. Хата була мурована, крита дахівкою, з підлогою. Вони нам відступили свою найбільшу кімнату, а кухня була спільна.

Наша нова господиня була колись греко-католицькою черницею і тепер дуже критично ставилася до католицизму й ходила на наші Богослуження. Ми жили в цих людей, аж поки нас не призначили в іншу місцевість. Ми ніколи з ними не мали найменшої неприємності, а наш синок, що вже навчився гарно ходити, так був прив'язався до наших господарів, що звав нашу господиню другою мамцею («дуля мамця»).

Згадана сліпа жінка ще якийсь час тяжко мучилася перед своєю смертю і все нарікала, що причиною цього було те, що вона була непослушною Богові й далася намовити своїй сестрі сповідатися в греко-католицького священика.

*

* *

Наші Богослуження відбувалися на зміну в двох кінцях села. Раз в хаті брата Василя Глови, а другий раз — у брата Василя Кащишина. До того — щотижня відбували ми біблійну годину в хаті брата Глови. І тут на Поділлі, подібно як це було в Косові, я ніколи не йшов увечері на наші зібрання сам. Без мого замовлення все хтось з братів приходив забрати мене з собою, а не раз це було й кілька осіб. Як пізніше я викрив, причиною було те, що наші євангелики боялися нападу на мене з боку католиків. Брат Глова оповідав мені, що на початку дуже часто його хату з надвору обмащували сусідні хлопці «лайняками», але його жінка, хоч і знала, хто це робив, нікому не дорікала, а завжди стіни зачищувала та білила. Не минуло багато часу, і ті «збиточники» сиділи пильними слухачами на наших Богослуженнях.

Ми запрошували часто до себе на спільні Богослуження членів нашої Української Євангельсько-Реформованої Громади з Кобиловолока, а то й з Перемилова, а ці запрошували нас в свої громади. Це надзвичайно помагало в плеканні духа євангельської спільноти, що в місійних умовах мало велике моральне значення.

В селі Яблонові було два священики, греко- та римо-католицький. Перший був вже стареньким дідусем та відомим матеріалістом. Влітку проходжувався по полях та читав свої приписані молитви. Коли ми десь зустрічалися, хоч ми особисто й не були знайомі, я чемно з ним вітався, шануючи його вік. Він був нашим фанатичним противником. Римо-католицький «ксьондз» ніколи проти нас не виступав і спинював тих, що пробували це робити. Він їм усе нагадував не критикувати інших, а дивитися, щоб самим гідно жити. Сам він мав біля себе «господиню», котра мала від нього дитину. Він їй купив маленьку посілість, і вона там пізніше перебувала. Одного разу приїхала вона до нього і в його відсутності забрала всю худобу з його господарства. В обличчі цього факту він був безрадним. Парафіяни дуже його любили і ставились з повним вирозумінням, твердячи, як це можна часто чути від католиків, що він є священиком тільки перед вівтарем, а в приватному житті він є тільки звичайною людиною.

*

* *

Я вже згадував, що наші Богослуження відбувалися в хатах брата Глови та Кащишина. Коли б було місце та час, то можна би про всіх членів нашої Яблонівської громади не одне гарне свідоцтво написати, але тут ми обмежимося згаданими двома братами.

Історія навернення брата В.Глови на євангелизм є дуже цікавою. Вона ілюструє та підтверджує правдивість слів Христа: *«Коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників та фарисеїв, то не ввійдете в царство небесне»* (Матв. 5, 20). Від своїх наймолодших років працював він в місцевого діди́ча і в нього був ударом копита коня покалічений на лиці, через що його лице втратило свій нормальний вигляд. Коли я прийшов до Яблонова, брат Глова робив найтяжчу роботу, бо бив з сином каміння на «мурованці» (шосейній дорозі). «Пан» боявся, що коли він робитиме в нього до 30 років, він буде змушений забезпечити йому на старість пенсію і тому на рік раніше звільнив брата Глову з праці. Взяло кілька років процесування, щоб аж державний суд

змусив несумлінного дідича прийняти брата Глова назад до праці.

Брат В.Глова мав в своєму житті коротку можливість працювати у Львові в одній фабриці. Власник її не тільки сам часто працював разом із своїми робітниками, але й ставився до них незвичайно по-людяному, як до людей цілком собі рівних. Одного разу він їхав лікуватися до Карльсбаду. Перед від'їздом він попрощався з кожним робітником зокрема, подав руку і братові Глові. Останній нагнувся її поцілувати, та працедавець на це не погодився, а тільки спитав, чому він це думає робити. Брат Глова відповів: «Та ж Ви пан!» Фабрикант на це відповів: «Я не знаю, чи я пан через вас, чи ви пани через мене!»

Це було зовсім щось нового для брата Глови. Він знав, що духовних та багатців треба цілувати в руку, інакше можна було легко попасти в неласку цих людей. Він зацікавився цим фабрикантом. Випитувався в людей, що це за чоловік, а також якої він віри. Виявилось, що він був протестант-лютеранин. Це цілком все помішало в голові брата Глови. Він дотепер чув, що лютерани, чи «кальвіни», це найстрашніші люди на світі, а тут виявляється, що цей лютеранин в щоденному житті був чудовою, милою й гуманною людиною та дбав, мов батько, про своїх робітників. Подібне він не завжди міг побачити в правовірних католиків-працедавців. Це було причиною, що він відважився піти подивитися, як то воно виглядає, на Богослуженнях в євангельській церкві, але там не знайшов нічого злого. Цією дорогою він переконався, скільки лиха наробили всякі упередження, збудовані на фальшивій пропаганді різних духовних наших традиційних церков у відношенні до людей інших християнських віровизнань. Це створило в нашому народі певний «китайський мур» від інакше думаючого релігійного світа з великою шкодою для поступу народу.

Коли почав ширитися на Поділлі наш Український Євангельсько-Реформований Рух, брат Глова вже був вповні внутрішньо приготований для української євангельської справи. Ми бачили в ньому ревного, активного співробітника, що не жалкував часу, хати й праці для поширення світла Євангелії в нашому народі. Для мене було правдивою насолодою перебувати в його товаристві та обмінюватися з ним своїми думками. Ми відчували, що ми творимо правдиву духову єдність у Христі та що тут навіть не можна було говорити про якусь рівність, ми були більше, як рівними, ми були членами однієї родини, посвоячені кров'ю Христа. І це почування я відчував і відчуваю при зустрічі з кожним правдивим і щирим

християнином.

Під час Другої світової війни я одержав вістку, що брата В.Глову Господь відкликав з дочасности в вічність, а ще за свого життя в своїх останніх листах він писав до мене, що «нема сили, котра б нас могла відлучити від любови Христової, хоч є такі, які дезертирують з євангельських рядів. Ми ще міцніше стоятимемо при нашому Спасителеві».

*
* *

Брат В.Кащишин належав в селі до заможних господарів і був правдивим українським хліборобом. Це була людина наскрізь національно свідома та з глибокими науковими зацікавленнями. Такою ж була і його дружина. Це були свого роду духові аристократи, тільки не в фраках, а в звичайній нашій сільській одежі.

Через свою велику щиросердечність брат Кащишин попав у біду, яка великою прикрістю відбивалася на цілій його родині. Він поручився за одного нашого українського адвоката з міста Копичинець, який купив собі ліс, і пізніше мусів за нього сплачувати борги. Пізніше, вже на еміграції, я зустрів цього адвоката в Торонто. Це нераз ставило в небезпеку ліцитації ціле його майно. Дальшим наслідком цього було те, що він сам задовжився в різних людей, а не був в стані їм в час свій борг сплачувати. Це було причиною того, що різні люди почали обвинувачувати його в недобросовісності тощо. Поки нас не було в селі, він не раз з цього горя заглядав в корчму, та з нашим приходом він не тільки перестав вживати алькогольні напої, але й курити. Працював тяжко з родиною та старався якось видобутися з тих боргів і мав уже помітні успіхи.

Ця родина не тільки дала нам хату під наші Богослуження, але також їхні коні та віз завжди стояли нам до диспозиції. Треба було тільки, щоб брат Кащишин довідався, що ми маємо намір кудись їхати чи йти, коли вже добре встелений соломою віз з гарною парою коней стояв перед нашим помешканням. Вони нам постачали чудовий селянський хліб, картоплю, овочі, сметану, і то все безкорисно. Дехто підозрівав, що вони це робили тому, що з нас матеріально користали, але це була неправда, бо в дійсності ми з них користали. Правда, ми відмовлялися від цього, але їх не можна було перемовити. Тільки один-однісінький раз вони позичили в нас 50 золотих, але і ті віддали дуже скоро. Вони в нас позичали до читання часописи, журнали і книжки. Вони дуже любили читати.

*

* *

Згадуючи тут про світлі моменти з нашої чудової місійної праці, не можемо тут не згадати про сумні випадки. Особливо про один — трагічну смерть одного близького симпатика нашого руху — брата І.Вонітового. Роками він перебував в Америці. Заробляв там гроші та пересилав їх своїй жінці, яка знову ними розбудовувала своє господарство та докуповувала землю. Поки господаря не було вдома, все йшло добре. Господиня привикла мати чималі суми грошей на руках та ними самостійно господарити. Однак, усе змінилося, коли чоловік повернувся додому і захотів господарювати згідно з своїми плянами. Обом їм було тяжко, майже неможливо, знайти спільну мову. В ці непорозуміння були також втягнуті діти. Вони привикли до того, що мама їм завжди в їхніх забаганках йшла назустріч, а тато цього не робив, і вони стали по стороні мами. Обидві сторони були безкомпромісові. Всі наші намагання врозумити й злагодити їхню ситуацію були без наслідків. Кожен з нас бачив, що все це добром не скінчиться.

Дійшло до того, що сама Вонітова з одним своїм сином, котрий був особливо їй відданий, пішла тинятися по чужих хатах. Решта дітей осталася при батькові. Найменший, дуже здібний і милий хлопчина, захворував на червінку. Тому, що лікаря було покликано до нього з великим запізненням, він помер. Просили мене запричастити його, що я й зробив. Дивним було, що по цьому йому було на якийсь час полегшало, але коротко по цьому він відійшов в інший, кращий світ. Його похорон був нашим першим українським євангельським похороном в цьому селі. Ми побоювалися перешкод з боку католиків. І справді, вони зверталися до староства, щоб нам заборонили вступ на цвинтар, але виявилось, що цвинтар був власністю громади, а не церкви, і тому вони не мали права нам цього заборонити.

Одного пізнього вечора, коротко по цьому похороні, почули ми раптовий стукіт у наші двері. Це був брат Кащишин і ще кілька людей. Просили мене негайно збиратися та йти до Вонітового, бо він лежить, прострелений в своїй хаті, та просить Господньої Вечері. Надворі панувала чорна, вогка осіння ніч. Ми ледве просувалися по глибокому подільському болоті. Йти дорогою було просто неможливо, тому ми пробиралися садами та городами. На одному подвір'ї почувалася брудна лайка. Господар, греко-католик, не хотів мене пропустити через свою загороду і погрожував бійкою, не перебираючи в образливих словах, хоч я йшов, як душпастир, віддати останню прислугу вмираючому.

Частина моїх провідників пробувала якось втихомирювати його, тоді, як решта старалася якнайскоріше проковзнутися зі мною через двір. Коли ми вже були на іншій «території», могли мої провідники йому сказати, що коли він таки хоче битися з нами, то нехай починає, але буде мати до діла з усіма ними, а не зі мною. Згідно з польськими законами, цей чоловік за образу духовного, особливо під час виконання душпастирських обов'язків, міг бути тяжко покараний, але я брав під увагу темноту цих людей і не зробив з цього ніякого вжитку. Це було причиною, що пізніше він дуже чемно вітався зі мною.

Ми прийшли до простріленого. Застали біля нього лікаря, але цей не давав ніякої надії на життя. Куля пройшла через живіт. Все ліжко було скривавлене. Батько вважав, що це робота сина, котрий пішов з мамою. Причастя поранений вже не міг прийняти, бо сили його лишали. Я тільки помолився з ним, і він тихо, промовивши останні слова «Ісусе Христе», відійшов у вічність, забавивши перед тим євангельського похорону.

Його похорон був надзвичайною подією в цілій тій місцевості. Він зібрав на цвинтарі велику масу людей. Я запросив на нього ще пастора А.Максимюка з Кобиловолок з його співаками. Це була чудова нагода для проповіді Євангелії Христової тисячній масі, яку іншою дорогою не можна було б осягнути. Цією дорогою наша громада зміцнювалася та розросталася.

На другий день син покійного признався перед поліцією до свого злочину. Він був суджений. Мама найняла найкращих адвокатів та взагалі не жаліла грошей, щоб син дістав найменшу кару. Його було засуджено тільки на сім років в'язниці. Цей засуд викликав в цілому селі загальне обурення. Батьки побоювалися, що це буде для так вже розпущеної молоді тільки новою заохотою до наслідування цього злого вчинку. Та Господь мав інший намір. Коротко по тому засуді цей син помер у в'язниці. Його мама також вже не зазнала ніякого щастя, бо скоро по цьому старший син відділився від неї і нічого не хотів чути про неї. Це була наявна ілюстрація того, до чого може дійти, коли порушиться Божий порядок в родині, коли відмовиться батькові провідного місця в її житті та коли батьки вмішають у свої непорозуміння дітей. Цим вони тільки підкопують пошану до себе та кидають дітей на небезпечні бездоріжжя. Дійсно треба батькам багато Божої мудрости для цієї так відповідальної виховної праці.

*

* *

Ми старалися поширити нашу працю в околиці, особливо в місті Копичинцях. Там мали ми кілька родин, які цікавилися нашим рухом і щиро нам симпатизували. Там же я познайомився з однією дуже рідкою в нас, українців, людиною. Я не можу цього віджалувати, що я не зібрав якнайбільше інформацій з життя цього дідуся-старця. Це був правдивий тип сковородинця, український філософ в повному розумінні цього слова. В нас гине багато визначних людей ніким не помічених, в той час, коли в інших, більше передових народів, про них писалося б томи.

Був це добр. Коломийченко, емігрант з Великої України, який був у свій час урядовцем при уряді УНР. Сам він походив з Чернігівщини, де його батько мав господарство недалеко Крут, тієї залізничної станції, де поляг цвіт київської студентської молоді в боротьбі з насуваючими з Півночі московсько-більшевицькими ордами. Дочка його була замужем за одним українським адвокатом в Золочеві. Йому чомусь не подобалося жити в неї. Він хотів повної свободи та незалежності, тому жив між простолюддям у Копичинцях. Не зважаючи на свій старий вік, він заробляв на себе працею власних рук. Він бавив людям діти, помагав в праці на городах, в садках. Ходив убраний подібно до жебрака: в простих, старих, міцно полатаних чоботах, такому ж пальті та зимовій шапці. За пазухою носив Шпенглера «Упадок Заходу». Його творами він особливо цікавився, але не бракувало в нього й іншої вартісної літератури, що її він позичав у різних українських інтелігентів.

Одного разу, бачачи його подерті чоботи, я хотів дати йому гроші, щоб їх направити. Він рішуче відмовився прийняти, відповідаючи словами Св. Письма: *«Більше щастя давати, ніж приймати»* (Діяння 20, 35) та *«Даючого рука нехай не збідніє»*. Цієї відмови я не міг спочатку зрозуміти. Він тоді обережно дав мені зрозуміти, що він свідомо провадить життя «юродивого Христа ради», щоб мати кращий доступ до людей та працювати над їхнім духовно-моральним та освітньо-економічним піднесенням. «Коли я прийду до них, як «пан», вони не схочуть мене слухати»,— твердив він. Вони скажуть: «Панам легко говорити!» «Я приходжу до них ще гірше поставлений, як вони самі». Виявилось, що він мав деякі заощадження і його дочка також підтримувала свого батька щомісяця певною сумою грошей. Він навіть позичав гроші другим бідним людям.

Вже в своїх хлоп'ячих роках цікавився він релігією. Одного разу, поганяючи батькові воли при оранні, поставив він йому таке питання: «Чому священник, читаючи в церкві Євангелію незрозумілою мовою і знаючи, що її люди не розуміють, не хоче

перейти на вживання всім зрозумілої, рідної мови?» Батько йому на це відповів: «Мовчи, сукин син! З тебе буде «розкольник». Після цього він вже більше не ставив батькові подібних питань, бо не сподівався отримати вдоволяючу відповідь, але сам захоплювався Св. Письмом та старався докладно жити по Христовій науці.

Не тільки це, він старався заохочувати до цього й інших людей, особливо тих робітників, що помагали його батькові під час жнив, косовиці тощо. Люди це все слухали, а потім говорили до його батька: «З вашого Василя буде святий чоловік». Коломийченко це чув, але це його не тішило, тільки смутило. Він хотів не тільки сам бути святим, але він також бажав і інших бачити святими. Бачачи, що його власні зусилля в праці між народом не дають бажаних наслідків, він почав вірити, що воно було б зовсім інакше, коли б він вивчився на священника та при висвяченні одержав дар благодаті. Він сподівався, що тоді його наука мала б вплив та послух між народом. Коли ж він з часом опинився в Києві, він там попав під впливи різних людей, які переконали його, що для того, щоб бути доброю людиною та могли добре впливати на інших, не конечно мати священичу благодать чи бути релігійним. Він далше працював на добродійній ниві, підтримував школи для вможливлення студій селянської молоді, збираючи з іншими засоби на відкриття гімназій в глухій провінції тощо.

Він підкреслював більшу ученість греко-католицького духовенства в порівнянні з православним, але коли його почали греко-католицькі священники ганьбити за знайомство зі мною, він почав твердити, що такого фанатизму він не знаходив і між православним священством. Коли він одного разу, ще будучи школярем, поставив православному священникові в їхньому селі питання, а що ж буде в вічності з лютеранами, то цей відповів йому: «Всі, синку, спасуться!» Цебто і православні, й протестанти.

Комуністів він порівнював, за одним визначним письменником, з трутнями, які б хотіли жити на всьому готовому, винищуючи працьовитих бджіл, котрим вони завдячують своє життя та утримання. Він знав, що ці люди вміють знищити, але не збудувати.

Старенький любив ходити до сусіднього села Сухостава. Там була парня, де він любив добре випаритися, твердячи, що цьому він завдячує довгі роки свого життя.

Одного дня ми йшли разом. Він розказував мені не одне тут описане, але з сумом нарікав, що він вложив багато праці на

поліпшення життя своїх ближніх, але майже не бачить овочів цього. Я йому відповів, що те, що він сів на Чернігівщині, чи в Києві, зійшло в нас на Волині та в Галичині. Наші церковно-реформаційні ідеї, які ми проповідуємо, чи це не є те, до чого й він стремів, власне — до відродження Церкви та людини?

Нараз я зауважив, як очі цього дідуся залилися сльозами. Він закрив їх долонею. Це була і для нього і для мене хвиля духового піднесення. Його тяжка праця не була марною, не пропаде й наша.

Я просив дідуся написати спомини із свого життя. На те він мені оповів, що про це саме йому говорив і всеукраїнський євангелист — В.Чехівський з Української Автокефальної Православної Церкви в Києві, і він вже почав був їх писати під заголовком «Історія моєї душі». Все йшло добре, доки він не дійшов до предестинації (напередпризначення). Це оповідання мене дуже зацікавило, бо подібну науку приписують І.Кальвіну, хоч і перед ним про неї згадував св. Августин, і це не без певних підстав, взятих із Св. Письма, як: *«Бо котрих наперед узнав, тих наперед і призначив бути подібними образу Сина Його, щоб Він був первородним між многими братами. А кого наперед призначив, тих і покликав; а кого прикликав, тих і оправдав, а кого оправдав, тих і прославив»* (Римл. 8, 29-30). *«Яко ж вибрав нас у Йому перед оснуванням світа, щоб бути нам святими і непорочними перед ним у любові, наперед призначивши нас на всиновлення собі через Ісуса Христа, по благоволенню хотіння свого, на похвалу славної благодати своєї»* (Єфес. 1, 4-6). Він мені вияснив, що він ще не знав ані науки Кальвіна, ані Лютера про протестантську релігію, але, читаючи Св. Письмо, він сам прийшов до цих поглядів.

Питання предестинації його так схвилювало і обурило, що він пірвав усе те, що написав і перестав далі писати. Однак, з часом і це питання він розв'язав по-своєму. Він собі сказав: «Коли б навіть це було й правдою, що Бог наперед одних вибрав чи призначив до вічного життя, а інших — на погибель, то це ще не дає мені права жити розгнуздано, неморально. Противно, я хочу доложити від себе всіх зусиль провадити примірне християнське життя, що коли б я в вічності опинився в погібелі, то це не стало з моєї вини, а з волі самого Бога.» Ця розв'язка його заспокоїла.

Всім цим я був надзвичайно здивований, але ця розв'язка цього складного питання мені подобалася. Сам Кальвін ніколи не був за проповіддю людям предестинації, але Євангелії Христової, яка має будити грішників до покаяння й віри. Це не є

нашою річчю втручатися до незбагнутих людським розумом Божих таємниць.*

Дійсно, можна тільки жаліти, що з цими споминами добр. Коломийченка таке сталося і що ми не маємо докладніших подробиць з його життя.

*
* *

Одного погідного дня, під вечір, вибрався я із своїм синочком на прохід у поля. Там я наткнувся на одного господаря, який кінчав уже свою роботу. Я з ним привітався, а він запитав мене, хто я. Я йому представився. Він вже чув про мене від людей і тепер був цікавий зі мною поговорити. Сам він якийсь час перебував у Сполучених Штатах Америки. Московські комуністи, використовуючи американську свободу, вели там особливо пильно свою пропаганду між нашими людьми. Ми зауважували в Галичині, що в багатьох випадках комунізм туди

* Для тих, що мало обізнані з питанням предестинації, себто призначення, хочу подати цих кілька вияснень. Ця наука має свої глибокі коріння в Св. Письмі, а з християнських учителів її найбільше розвинув св. Августин, а пізніше І. Кальвін. Останній пояснює поняття предестинації так: «Що Св. Письмо ясно показує, те кажемо і ми також: Бог у своїй вічній і незмінній постанові ствердив, яких Він колись прийме до спасіння, а котрих Він передасть погибелі. Ця постанова... у відношенні до **вибраних** є основою на незаслуженому милосерді Божому, без якогонебудь згляду на людську гідність... Так як Своїх вибраних Господь позначає покликанням та усправедливленням, так само відкинутим через їхнє сторонення від пізнання Його імені та освячення Його Духом — дає ознаку, що за суд їх очікує...»

Про те, чи треба предестинацію робити предметом проповіді, І. Кальвін за Августином пише таке: «Коли хтонебудь гудитиме нарід і казатиме: „Оскільки ви не вірите, так це походить звідти, що ви вже Богом наперед призначені до погибелі“, — то такий не тільки плекає лівинство, але також попирає зло... Тому не без причин наказує Августин таким людям, як нерозумним учителям та фальшивим, нещастя проповідуючим пророкам, забиратися з Церкви».

Дальше він цитує слідуючі думки св. Августина: «Тому, що ми не знаємо, хто до числа призначених належить або не належить, тому потрібно нам мати таке успособлення, щоб ми бажали всім спасення. В такий спосіб прийде до того, що ми кожну стрічну людину будемо старатися зробити співучасником мира! Але наш мир спочине тільки на дітях мира (Матв. 10, 13)... Так далеко, як це від нас залежить, ми повинні всім, як лік, подавати цілюще і суворе напимнення, щоб одні не погибли, а другі не зледащили. Але Божою річчю буде таке напимнення зробити пожиточним в тих, яких Він наперед передбачив і призначив».

приходив через Америку. З його вщипливої та насмішкуватої з християнства мови я не тільки зрозумів, що він був напоєний цією пропагандою, але є також безбожником. Як всі комуністи і їм подібні, він теревенив про поступ, науку, техніку та культуру, хоч нічого з цих речей в його розумі й житті не можна було помітити. З «науки» він знав тільки те, що чув від політруків та читав в неправдою пошитих пропагандивних брошурах, летючках та газетах большевицького напрямку.

Я спокійно слухав ці його «атеїстично-матеріалістичні» мудрування, а нарешті спитав його, як це сталося, що під час його хвороби до нього було покликано до сповіді греко-католицького священика? Це мало би не дуже свідчити про його велику послідовність в його антирелігійних поглядах. Він викручувався тим, що його сповідь обмежилася розмовою зі священиком, якого запросила його жінка. Я йому відповів, що село знає, що він священика прийняв, а як та сповідь відбувалася, в селі ніхто про подробиці не знає і в них не входить. Це трохи присадило його зарозумілість, самовпевненість та насмішкуватість.

Я поставив йому друге питання: «Чи є різниця в моральному та освітньому рівневі між тими людьми в селі, які належать до Євангельської Церкви, та тими, що належать до католиків?» Він признав, що є. Тоді я йому відповів: «Ви самі признаєте, що наша праця дає корисні овочі, скільки ж тоді людей зробила кращими ваша атеїстична акція?» Тут він уже нічим не міг похвалитися.

Наша місійна праця, хоч повільно, але певно розросталася. Коли я мав по якихось двох роках переїхати до праці в село Перемилів, ми мали в Яблонові до 50 членів та симпатиків. Ворожнеча до нас втихомирилась. Греко-католики звикли до нас. Одного дня ми зустрілися в місті Копичинцях з одним українським адвокатом. Цей дивувався, що ми все ще живі перебуваємо в Яблонові. Ми сказали йому, що ми не тільки живі, але взагалі не мали якихбудь поважніших пригод. Тоді він відповів: «Що ви в тому селі існуєте при житті, це найкращий доказ, що існує Бог, Котрий вас охороняє, бо годі собі це якось інакше пояснити» І дійсно, майже щотижня можна було чути там про побої, поранення та грабунки.

З великою вдячністю до Бога і милим спомином про братів і сестер у Христі згадуємо ми ті рідкі, чарівні дні, що ми їх могли провести в цьому яблуневому подільському Яблонові.

Село Перемилів

Влітку 1937 року виникла потреба забрати одного нашого пастора з Поділля на Волинь, де особливо розросталася наша

робота і набирала масового руху. На Поділлі нас було аж трое проповідників, які жили недалеко один від другого. Провід Церкви вирішив перенести туди пастора В.Демчишина, а на його місце в село Перемилів послати мене.

Ця громада була нашою найстаршою громадою на Поділлі. Вона мала власний мурований молитовний дім, два власних городи і каплицю в селі Вербівцях. Там же містився наш Подільський Окружний Парафіяльний Уряд. В державній школі для наших дітей була запевнена наука євангельської релігії, а директорка школи, дуже заскорузла полька-шовіністка, ставилася до нас надзвичайно коректно. Громада мала понад сотку членів, але було ще багато симпатиків. Мені було шкода лишати Яблонів, хоч він був недалеко Перемилова, бо наша робота там саме знаходилася в стадії розвитку, а брак проповідника на місці міг відбиватися негативно на дальшому розвитку нашої праці там.

Найгірше було те, що мене почав дехто страшити тим, що воно є взагалі абсурдом посилати мене в ту громаду. Коли там не міг нічого зробити для оживлення цієї праці такий пастор, як В.Демчишин, який старався у всьому догоджувати членам громади, то я взагалі там нічого не вдію. Мені представляли, що та громада не має духовного підложжя і люди цього навіть собі не бажають. Вони є дуже світсько настроєні. Коли б ще був в селі такий пастор, щоб з людьми не цурався випити чарку горілки, потанцювати тощо,— то такого може ще шанували б. Мене ж вважали занебожним для цих людей та знали, що я не вживаю алькогольних напоїв.

Я представив всі ці перестороги та побоювання прововоді нашої Церкви, але звідтіля отримав відповідь, що коли б воно так дійсно в тій громаді було, то це був би тільки доказ, що мое призначення було і є на місці.

Ми переїхали в це село. В першу чергу взялися за налагодження чисто господарських справ, а це приведення в порядок хати й городів. Хата була простора. Ми нею дуже тішилися, але виявилось, що вона була недбало побудована і була зимою дуже холодна. Треба було поставити в кімнаті добру кафлеву піч. Провід нашої Церкви не мав на це засобів, а ми також ледве матеріально стягали кінці, але треба було це зробити з останнього. Ми помалювали вікна й підлоги. Вигляд помешкання зовсім змінився. Особливо добре чулися ми теплою порою року. Ми там дійсно душею відпочивали після тієї тісноти, що мали з помешканнями в Яблоніві.

Весною ми поробили перед хатою, особливо перед молитовною залею, преписні квітники, поповнили город кущами малини, агрестових та порічкових корчів, а також почали садити овочеві дерева. Особливу увагу звернули ми на плекання помідорів, яке останньо поширювалося по наших селах, але я ствердив, що в цьому селі робилося це дуже невміло. Я поставив собі завдання навчити наших людей плекати їх так, щоб з цієї праці дійсно можна було користати.

Громада мала власний цвинтар, але він виглядав дуже занедбано. І там було зроблено взірцевий порядок та посаджено живопліт. Пізніше був там похований і наш кількамісячний синок — Юрій.

Час від часу я мав нагоду помагати в праці читальні «Просвіти», особливо в ділянці освіти та виховання молоді. Ця праця була для мене ризикованою, хоч я не мішався до політики, однак поліція ставилася до нас чемно, і я сподівався, що вона не робитиме нам перешкод. Все це помагало нам зживатися з людьми та здобувате їхнє довір'я.

Майже рівночасно з моїм перенесенням в Перемилів прийшов туди новий молодий греко-католицький священник. Однак, він не мав там щастя, бо скоро задерся з молоддю і то через дрібницю. Хотів їх силою змусити шанувати себе. Це поставило велику частину молоді на наш бік. Вона почала приходити на наші Богослуження і брати в нас шлюбів, так що в короткому часі в нас звінчалось сім пар. Так Господь допоміг нам знайти доступ до мешканців села, старших і молодших.

Ми знайшли тут доволі щиро віруючих людей, які любили Св.Письмо та твердо стояли при євангельських переконаннях. Особливо цікавою постаттю був старенький брат Сирник, колишній старший брат в греко-католицькій церкві та співак. Кілька разів намагався відтягнути його від нас греко-католицький священник. Старенький брат боронився Святим Письмом. Священник пробував легковажити Біблію та покликувався на авторитет Церкви. Ці розмови скінчилися тим, що старенький брат за образу Святого Письма чемно випросив священника з хати.

Ми пробували зробити Перемилів дійсним євангельським центром на Поділлі та продовжували скріплювати ті зв'язки, що ми вже їх були зробили ще в околиці ще з Яблонова. Близько нас було місто Грималів. Там існувала в свій час досить чисельна громада п'ятидесятників, але через брак відповідного проводу та внутрішні незгоди вона майже розпалася. На зібрання сходилося

дуже мало людей. Правда, я не годився з деякими практиками та поглядами цих християн, але вважав, що вони належать до протестантського християнства, і мені було шкода, щоб ці люди, які вже були попали на євангельську дорогу, тепер пропали для євангельської справи. Тим більше, що я високо цинив кожного українця-протестанта, бо ми їх не мали багато в тому часі.

Я нав'язав особистий контакт з цими людьми. Виявилось, що державною владою гурток тих людей не був визнаний, тільки толерований. Їхніх шлюбів влада не хотіла легалізувати і твердила, що вони живуть на віру. Ми ж мали свій законний парафіяльний уряд і мали право давати шлюби, а влада ці шлюби приймала до відома.

Одного дня я був деякими членами з цієї п'ятидесятницької громади запрошений на їхнє Богослуження до Грималова. Я приїхав туди. Як гість, я сів на задню лавку. Богослуження вже відбувалося. Під кінець зібрання їхній проводячий брат зазначив присутнім, що тут є проповідник такий-то і просив мене послужити їм проповіддю Слова Божого. Я годився це зробити тільки під умовою, що всі присутні на це однодушно погодяться. Почувши потакуючу відповідь, я промовив спочатку до старших, а пізніше до зібраних дітей. Все закінчилося добре.

Кілька днів пізніше я довідався, що частина присутніх п'ятидесятників у тій громаді хотіла була зробити мені бойкот. З хвилиною, як я почну проповідувати, вони збиралися вийти з приміщення. Роззбріло їх те, що я попросив загальної згоди на мій виступ. Пізніше вони твердили, що я дуже «хитрий».

Помалу нам вдалося нав'язати з ними братні зв'язки, так що на наші запрошення вони приїздили до нас на наші Богослуження та врочистості.

Недалеко Грималова жив один брат, наш симпатик — Романишин. Не раз він приходив на наші Богослуження. Він робив на мене добре враження. Однієї неділі прийшов він до нас і розказав, що він оце недавно, будучи в п'ятидесятників в Грималові, пережив однієї ночі під час нічліга в однієї родини щось надзвичайне. Він отримав духовне хрищення. Я не думав охолоджувати його захоплення і відповів йому, що коли це дійсно від Бога, я хочу радуватись разом з ним. Я тримався слів Св. Письма: *«Бо коли від людей оця рада чи справа буде,— розпадеться вона. А коли те від Бога, то того зруйнувати не зможете, щоб випадком не стати вам і богоборцями (Діяння 5, 38-39).*

Я не хотів робити на нікого ніякого тиснення, щоб

приспішувати чийсь перехід в лоно нашої Церкви. Я думав, що брат Романишин уже лишиться в грималівських п'ятидесятників. Та невдовзі він прийшов до мене і просив допомогти йому оформити його офіційний перехід в члени Української Євангельсько-Реформованої Церкви. Він перейшов з цілою родиною. В Грималові він знайшов великий нелад, а він хотів бути там, де є лад і порядок.

*
* *

Подібне я знайшов і в місті Чорткові. Там був невеличкий, але дуже милий гурт людей, які трималися баптизму. Сатана не спав і вніс туди великий заколот, після якого ті люди ніяк не могли прийти до ладу. Я доїздив туди, і вони були дуже вдячні мені за мої намагання оздоровити їхню громадку та її оживити. Вони приїздили також на наші Богослуження.

В тому Чорткові мали ми одного самотнього городника — брата Костева, що, не дивлячись на велику віддаль, часто звідти приходив пішки на наші Богослуження. На Біблії та релігії розумівся він дуже мало, але вірно тримався євангелізму, віруючи, що це релігія передових народів світу, а він не хотів лишатися позаду. Він багато помагав нам та іншим порадами по городництву та садівництву.

*
* *

В 1939 році припадало десятиліття заснування Української Євангельсько-Реформованої Громади в Перемилові. Ми вирішили використати цю нагоду і цей ювілей відсвяткувати якнайбільш урочисто. Було влаштовано тижневу місію, на якій кожного вечора проповідував Єпископ нашої Церкви — Василь Кузів. На закінчення місії в неділю відбулося врочисте Богослуження в присутності великого здвигу людей з Перемилова, а також наших сусідніх громад та євангельських осередків. Цього дня відбулася перша конфірмація підлітків, себто свідоме визнання ними віри в Бога в Тройці єдиного та Ісуса Христа як їхнього Спасителя та їхнє перше приступлення до Господньої Вечері.

По Богослуженні всі учасники свята, вистроївшись в ряди, процесійним походом пішли на могилки відвідати своїх покійників, а особливо піонера і організатора української Євангельсько-Реформованої Громади в Перемилові — брата Кливака, який лишив своїм життям і діяльністю світлу пам'ять в селі.

Це була дійсно рідка врочистість та благословенні години для всіх, які не так легко забуваються. Та на світовому горизонті вже збиралися чорні хмари. Гітлерівська Німеччина саме була в поході, і всі відчували, що стоять на порозі всіляких несподіванок. Цей ювілей був нашим останнім святом, бо вже першого вересня того року вдарили перші громи над Польщею (тобто німці почали війну), а 17 вересня ми опинилися під большевицькою кормигою.

В кінці жовтня я вже був змушений обставинами виїхати на Волинь, а опіку над цією громадою перебрав проп. А. Максимюк, який в 1945 році загинув на нашому Подільському пості.

*

* *

Коли я дивлюся на нашу працю в Перемилові, то мені пригадується одна розмова на одному весіллі в тому селі, а ми мали часту нагоду на них бувати. Я розказував там одному провідному братові про всі ті перестороги, що їх мені роблено перед моїм переїздом до праці в Перемилів. Я говорив йому і про те, як мене страшили, що я своєю набожністю там нічого не вдію. Він слухав це все, а потім відповів: «Власне, саме Ви тут були потрібні!»

Бог помилок не робить. Я знаю, що у власній мудрості я також був би не багато осягнув. Я знаю, що всі досягнення ми завдячували тільки благодаті Божій та Його премудрому прововоді. Все тут написане не є для прославлення себе самого, а для звеличання й прославлення нашого Отця Небесного, в службі Якого ми стояли. Це написано на свідоцтво нашим дорогим у Христі Братам і Сестрам та Читачам у світі, як доказ, що Бог і в нашому народі може робити дивні чуда відродження людини в Христі.

ЧОМУ Я МУСІВ УТІКАТИ ВІД БОЛЬШЕВИКІВ?

«Дайте мені свободу або смерть»

Патрик Генри

Передвоснні настрої

Вже кілька місяців перед вибухом Другої світової війни відчувалося, що в повітрі висить щось недобре. Чулося на ці теми різні розмови, читалося різні голоси в пресі.

Одного дня я їхав фіякром з кількома жидками-купцями та з одним польським урядовцем. Один жидок переконував цього урядовця, що хоч Гітлер робить багато галасу, все таки він боїться щось розпочинати. А остаточно, хай спробує!..

Іншим разом я обідав в одному ресторані в містечку Хоросткові. Це було близько с. Перемилова. Біля мого стола сидів польський сержант. Рівночасно ми слухали радіо. Він накрутив на Москву, а, нарешті, спитав мене, що я думаю, чи буде війна? Я не знав, що йому відповісти, не хочючи бути обвинуваченим у дефетизмі, і сказав, що не знаю. Остаточно, я таки дійсно не знав, хоч дивився на ситуацію дуже песимістично. Тоді він мені з цілковитою певністю сказав: «Війна буде, а совети робитимуть диверсію, себто вдарять підступно в плечі Польщі».

На українському книжковому ринку появилася тоді одна брошурка, яка з цілою рішучістю пророкувала війну, але твердила, що вона розіграватиметься на Сході та скінчиться знищенням большевизму. А коли навіть війна і вибухне на Заході, то вона дальше ліній Мажіно і Зігфріда не піде. Вона там провадитиметься тільки про людське око. Тоді так виглядало, що ці думки мали багато сенсу.

Між нашим народом були різні погляди на цю справу. В загальному, і на Великій Україні, і в Польщі,— все очікувало якоїсь світової завірюхи в надії, що це спричиниться до поправи тяжкого положення українського народу і під большевиками, і під Польщею. Поляки заборонили купувати нашим людям землю в поміщиків в Західній Україні та вели «ревіндикацію душ», тобто силою наvertsали українців на поляків і римокатоликів. Та багато з них бачило, що об'єктивних даних на якесь поліпшення долі українського народу немає навіть і в випадку війни. Хібащо якийсь щасливий випадок повернув би справу в нашу користь, і на таке чудо всі надіялися.

Одного дня я їхав до Чорткова. Зі мною їхала господиня-

селянка. Розповідала, як за часів української визвольної війни, при облозі Львова, робила вона спекуляцією добрі інтереси, і то в той час, коли інші люди клали свої голови за волю Батьківщини. Коли поляки перемогли, її чоловік перший привіз новоприбулим польським урядовцям до повітового міста Копичинець кошик яєць, щоб вони не голодували. Це тоді йому добре оплатилось, бо його негайно зробили сільським писарем. Це оповідання наповнило мене обуренням. Але я терпеливо мовчав і слухав. Нарешті, вона запитала, що я думаю, чи буде Україна, чи ні? Я їй дав зрозуміти, що коли її здобуватимуть так, як вона її здобувала в попередній визвольній війні, то нема ніякої надії. Тоді вона відповіла сама: «Україна буде, Гітлер її зробить!» Я їй від себе відповів: «Якщо зробить, то тільки для себе!» Я не вірив в орієнтації на інші народи. Це був не тільки мій погляд. Тоді можна було почути голоси в українській пресі, які в цьому напрямку перестерігали наш нарід.

Злощасний перший вересень

Нарешті прийшов перший вересень 1939 р. Я жив у селі 20 км. від совєтського кордону. З радіо в читальні я довідався про вибух війни. Один польський полковник зі сльозами в очах закликав по радіо Польську Армію стріляти «повільно, але цільно». Зі сльозами в очах і дрижачим голосом розказав я моїй дружині цю новину. На небосхилі на заході виднілося темне небо, яке чомусь в моїх очах щораз більше темніло. Із заходу насувалася дійсно чорна хмара.

Відбувалася поспішна мобілізація. Панувала повна анархія. В різних місцевостях арештовувалося наших діячів і вивозилося їх у концентраційний табір в Березі Картузькій. В нашому селі нікого не взяли. На залізничній станції в Копичинцях появився перший підірваний кулями пасажирський поїзд, в якому сидження були рясно поплямлені кров'ю. Це німецьке літунство зробило свою «роботу». Всі дороги були завалені польськими втікачами в Румунію. Більше як 10 днів їхало авто за авто, потяг за потягом. Це були трагічні видовища. Нарешті, німецькі літаки появились 2 рази і в нашій околиці. Скинули бомби на станцію і залізницю, але нічого не поцілили, за винятком кількох телеграфічних стовпів.

Я був саме тоді в місті. Зустрів гурт жидів, які гарячково нараджувалися над тим, що робити. Деякі твердили, що треба телеграфувати на цілий світ, а особливо в Америку, та

протестувати проти летунської війни в запіллі. Я пішов на пошту, але там усі телефонічні сполучення, навіть на близьку віддаль, були вже понижені. Інший знайомий жидок твердив, що його жінка пішла в «схорон» перед літаками. Мене це зацікавило. Я знав, що в місті ніякого схоронища не було. Тоді він мені пояснив, що його жінка пішла в село, і це він називав схоронищем. І дійсно, можна було бачити, як люди під час бомбардувань крилися по полях в картоплинні. Це була практична польська, роками підготовлювана, протилетунська оборона.

Один лікар, відомий прихильник комунізму, «винюхав» тоді в повітрі, що німці скинули газові бомби. Проти газових масок він не мав, тому обложив дитині, собі й своїй жінці уста та носа ватовими пов'язками, наповнивши їх якимсь розчином, а хворих селянок, які очікували в нього на прийняття, лишив без якоїбудь опіки. На щастя, тоді не було ніякого газу.

Прихід «визволителів»

Це все було тільки прелюдією. 17 вересня 1939 р. прийшли події, які заторкнули й нас. Це була неділя. День заповідався чудовий. Небо було вкрите хмарним пухом, який тримався дуже високо над землею. Чулося якийсь притишений гул моторів, але ми не знали, що це все значило. Ми питали себе: невже ж німці доходять сюди, коли, згідно з вістками по радіо, вони були ще тільки у Львові? Перед Богослуженням я зібрався зі сином на прохід. Хотів довідатися про новини в селі. Біля школи зустрів мене син одного з моїх євангеліків, відомий зі своїх советофільських симпатій, і сказав мені, що йдуть большевики, але щоб я нічого не боявся.

По цій нашій розмові перед селом показалася селянська фіра з втікаючою польською прикордонною сторожею. На фірі був поранений старшина. Згодом з'явилися на небосхилі два легкі советські танки. Хвилин десять пізніше переїхали вони в повному поготівлі біля нас. Над селом появився советський розвідний літак. Летів дуже низько, а летуни вітали населення, вимахуючи руками. Ми опинилися під владою людей, про яких 20 років чули стільки страшного. Та тепер ще не було часу належно усвідомлювати собі трагедію нашого положення.

Біля села пройшла більша військова частина. Вояки виглядали мізерно, в дешевих вояцьких убраннях, коні миршаві. Було видно, що в них панувала сувора дисципліна. Через поблизьке містечко Хоростків, що було при головному шляху,

Йшли змоторизовані частини кілька днів без перестанку. Насамперед йшли танки різного калібру. Ця моторизація та технічно-модерне озброєння советської армії впроваджувало всіх у подив. Цього всього поляки не мали. Тому можна було зрозуміти советські плякати з написами: «Які не були б вагітні події в своїх наслідках, вони не застануть нас неприготованими».

Аж тепер ми зрозуміли значення недавно підписаного між Гітлером та Сталіном пакту ненападу й приязні. Там, власне, було розподілено Польщу, і нас віддано під кремлівську «опіку». Дехто з поляків потішав себе тим, що совети приходять як союзники, та змінили свою думку, коли большевики почали брати польських вояків до полону, різних польських діячів і урядовців арештовувати, а навіть розстрілювати. **Це була дійсна агресія та диверсія.**

Українців в перших днях не чіпали. Появилися перші відозви й газети в українській мові, що в високопатріотичному дусі проголошували українському народові та народам Західньої України — соціальне і національне визволення з-під сваволі польських панів. Запевнялося, що великий братній советський народ простягнув нам свою руку і бере по розвалі Польщі наше майно й життя під свою охорону. Ми самі вирішимо про свою долю: чи схочемо прилучитися до Радянської України, а навіть неофіційно говорилось, чи схочемо бути самостійними.

Дехто, читаючи й слухаючи ці високолетні фрази, був готовий вже повірити, що большевики за 20 років таки чогось навчилися, покультурнішали. Це все тривало тільки до «виборів», поки у Львові не «прилучили одноголосно» Західню Україну до Радянського Союзу.

В тому селі, де я жив, зміна влади пройшла спокійно. Хлопці хотіли зробити розправу з польськими осадниками, які колись не звали інакше наших людей, як «кабанами». Я їх стримав, твердячи, що ми мусимо показати себе людьми вищої культури, а коли хто має кривди, на це будуть суди і правосуддя. Пізніше цих осадників большевики вивезли на Сибір.

Між нашими советофільськими елементами помічався певний ентузіязм. Чулося погрози в бік інакшесдумаючих. Вони перебрали владу в свої руки. Один з таких пішов у бувший панський маєток по молоко. Наші робітники вигнали його, твердячи, що спершу він мусить прийти та обійти цю худобу, а тоді брати молоко. Так він прийшов додому без нічого.

«Найдемократичніші вибори»

Нарешті появилися політруки для підготовки виборів до т.зв. Установчих Зборів Західньої України. Були це два українці-вчителі, молоді комсомольці. В нашому селі вели вони себе дуже коректно, але працювали по приписаних методах. Вони всім верховодили, решта людей були манекенами.

Коли при виборах прийшлося виставляти кандидатів, тоді кожен з цих кандидатів мусів оповідати нібито присутнім, а фактично цим політрукам, свій життєпис. По цьому вони рішали, чи кандидат «пролетарського походження» та не має «буржуазних пересудів». Коли такі знаходили, тоді відхиляли цю кандидатуру, як таку, що не розумітимете потреб працюючих і тому не буде в змозі боронити їх прав. Радили вибирати в селі когось найбільш упослідженого, який знає біду. Присутні скоро зрозуміли, куди все це йде. Такого кандидата «знаходили», і справа кінчалася повним успіхом політруків. Такими вони могли крутити, як хотіли. Коли ж громада вбиралася і таки вибирала свого заслуженого кандидата, тоді, хоч би він не знати яким був пролетарем, наступного дня зникав у підземеллях НКВД.

На цих вічах, звичайно, розмальовувалося советський рай та розкішне життя працюючих людей там. Розказувалося, що навіть їхні передові колгоспники й робітники доходять до таких успіхів, що можуть мати власний грамофон, ровер, машину до шиття або голосник з радіовузлу. А їхні депутати до советського парламенту доходять навіть так далеко, що можуть мати телефон.

Наші люди слухали все це з поважними мінами й іронічною усмішкою в душі та приглядалися, як ці захвалювачі «раю» викупували в жидівських склепах останні рештки польської матерії, шкіри і що тільки могли там дістати. Все це висилали до «раю» або шили собі вбрання, бо були повбирані не краще наших найбільш бідніших робітників при праці.

Коли переїжджаюче військо побачило наших людей, які виходили святочно прибрані з церкви, один з червоноармійців висловився: «Дивись, та це ж самі «помещики». Гола дійсність, оповідання червоноармійців, яким було заборонено сходитись з населенням, почали приводити до опам'ятання і наші комунізуючі елементи, за винятком різних донощиків.

Моє положення

Люди почали думати про поділ панських земель. Почулися голоси, щоб і мені приділити кілька гектарів. В селі знали, що я

сам працював у своєму городі та що мій город був найкращий. Інші радили, щоб я став учителем в їхній школі, бо й католики ставилися до мене з пошаною. Все це було б дуже гарним, коли б влада була залежною від нашого народу. Але все мінялося, коли появлялися політруки і НКВД.

Тоді говорилось про «попов» — «врагов народа», котрі були як «служителі культу», позбавлені прав і милосердя. До цього такий вчитель мусів учити дітей атеїзму. Я був рішений затримати собі сяку-таку свободу сумління й бути чорноробчим. Пізніше виявилось й це неможливим.

Я мусів щось робити, щоб забезпечити своїй родині утримання. Написав до свого церковного проводу в Коломиї запит, що далі робити? Мені відповіли, що з матеріального боку кожний місіонер має повну свободу, бо місія матеріальних засобів не має. Я порадився зі своєю церковною Громадою. Вона мені те саме сказала. Громада була замала, щоб у власних силах могла дати мені утримання. В советів великі громади не завжди могли собі з цим дати раду. Однак, мені залежало на забезпеченні Громади дальшої релігійної обслуги. В тих сторонах лишався один пастор, який погодився обслуговувати також цю мою Громаду. Він був нежонатий і мав менші потреби. Злука громад улегшувала справу утримання одного проповідника. Я мав евентуально кілька разів на рік у важних потребах туди доїздити.

З Волині я отримав оптимістичні листи від моїх батьків. Моя сестра писала, що там з'являються великі можливості для праці для народу, і мої товариші вже працюють. За Польщі мені забороняли жити на Волині. Тепер я сподівався, що ця можливість прийшла. Я мав там марку переслідуваного, а подруге — там були всі наші свояки і трохи нашої власности. Я сподівався, що там легше дамо собі раду, а також я зможу допомагати в нашій церковній праці.

Ми почали пакувати наші речі. В цьому помагали нам навіть наші колишні советофіли, але їхні настрої були вже відмінні від попередніх. А один з них, що за Польщі дуже критикував українську інтелігенцію, як «панів», сказав: «Ви були „паном“ і будете, ми були наймитами, а тепер будемо рабами». Виявилось, що советська пропартійна інтелігенція та урядовці краще забезпечені, ніж робітництво, могли навіть тримати служниць. Це в той час, коли комуністична пропаганда колись твердила, що в них усі рівні й слуг нема. Дійшло навіть до того, що в великих містах для комуністів, тобто пануючої верстви, був окремий цвинтар.

В дорозі

Прийшов день нашого від'їзду. Не їхали ми радо, але їхали. Прощала нас наша Громада й село дуже щиро. На залізничній станції надали ми на ризико наші речі. Тоді ще залізничне сполучення не було належно наладане. На щастя, всі речі дійшли. Потяг був переповнений. Моя дружина з діточками (одне немовля) якось втиснулася в вагон. Я лишився з пакунками й валізами їхати між вагонами. До Тернополя кілька кілометрів ми мусіли їхати фірою. Там залізниця була знищена бомбами. В Тернополі на станції не хотіли нам продати квитків, бо київський потяг був переповнений. Ним їхала маса советських урядовців до Львова. Моє клопотання у залізничній владі, що ми їдемо з немовлям, допомгло. Вивів нас якийсь чоловік на перон, та треба було довго ще очікувати на потяг. По двадцяти роках я знову побачив російські вагони. Українець-кондуктор у вишитій сорочці, зауваживши, що ми з немовлям, погодився нас впустити у вагон. Червоноармійці зробили нам місце. Українець-старшина попросив їх не курити та не галасувати. Заопікувався нашими дітьми. Приніс їм лімонади, рибну консерву і трохи масла. Говорив з нами щиро і одверто. В Красному допомгли нам вояки висісти. Ми пересіли на потяг, який привіз нас в рідні сторони.

Вдома

Мій батько зустрів нас на станції з плачем та словами: «Одних мучителів не стало, та є вже гірші». Виявилося, що тиждень перед нашим приїздом арештовано трьох наших проповідників і деяких членів наших громад. Причиною було те, що декому з них вимагали розповідати на зборах, скликаних советами, свої життєписи, з яких вийшло, що вони «попи» або «меншевики» (бувші соціялісти-радикали). Інші стали жертвою доносів. Проповідника П.Довгалюка, який вже був учителем в місцевій школі, виставили збори кандидатом, щоб ходив по йому призначеному районі й вияснював людям «найдемократичнішу» сталінську конституцію та давав інструкції про вибори. Кожних 10 родин мусіли мати такого «просвітителя», і кожен з них мусів на зборах публічно оповідати політрукам, хто він є.

Спочатку люди виставляли на різних зборах свідомих, розумних і заслужених кандидатів — в надії, що ті зможуть їх краще репрезентувати. Коли ж переконалися, що це найпевніша дорога позбутися своїх найкращих людей, змінили тактику.

Найкращих почали ховати, а ставити людей нікому не відомих. Так і мені пізніше сказали на одних кооперативних зборах: «Вас ми не поставимо кандидатом, бо це була б дорога Вас видати. Але поки ми ще маємо, що їсти, і Ви будете мати, і поки ми матимемо гроші, й Ви будете мати. Ми з Вами останнім поділимося». Коли другий проповідник, поставлений до вибору в кандидати до Установчих Зборів, вияснив у своїй промові, що буде самовіддано боронити та репрезентувати волю народу, по закінченні його промови присутній заприсяджений політрук сказав: «На Сибірі буде гаваріть ищо лучше».

Загальне положення

На Волині ми застали жахливе пригноблення та розчарування. Наш дім, що перед тим частинно погорів, не був ще цілком відбудований. Я помагав у відбудові. Відвідував і потішав жінок, дітей і родичів, що їх сини, мужі й батьки сиділи по тюрмах. Писав заяви про їх звільнення, які підписували мешканці. Кожного дня й ночі очікував, що й на мене прийде черга.

Кілька днів по моєму приїзді втік пастор, який керував нашою працею на Рівенщині. Довідався, що його мають на прикметі арештувати. Ніхто не знав, на яку ногу ступити. Видно було тільки одне: большевики взяли нас зліквідувати. Ходили поголоски, що вони заміряють усіх членів Української Євангельсько-Реформованої Церкви переселити на Сибір.

Я відбував Богослуження. Пізніше наш молитовний дім забрали большевики для війська, а з молитовного дому баптистів зробили кіно. Ще інший наш проповідник у зв'язку з цими подіями тимчасово виїхав в Галичину. Коротко перед тим він повернувся з концентраційного табору в Березі Картузькій.

Про долю арештованих ми нічого не знали. До того був також арештований брат моєї дружини, бувший посол до Польського Союму М.Бура. Жінки або батьки арештованих приносили їм зміни білизни, допитувалися в прокуратурі про їхню долю, але ніяких ясних відповідей не діставали. Проповідник П.Довгалюк в останніх тижнях війни був попав у польську в'язницю. Там його жахливо тортували. По упадку Польщі його звільнили українські вояки з Польської Армії. Кілька тижнів пізніше його забрали совети. Оповідають, що коли його арештовували, він так увесь трусився, що ледве міг зібратися. Що таке в'язниця, він уже знав! Коли приїхали за проповідником Т.Семенюком, його не

застали вдома. На другий день він сам на своє лихо зголосився в НКВД. Тяжко собі уявити переживання жінок, дітей і батьків. Пізніше вислано цих жінок з дітьми в Казахстан або взагалі на Сибір.

При вступі в нашу місцевість один червоноармієць вистрілив у живіт місцевого дідича Любомирського. Кілька днів пізніше він ще раз з'явився і наказав дідичеві відкрити уста. Вистрілив у рот і цим добив його. Таких випадків не бракувало.

На Волині майже всі знали прізвище дідича Любомирського, хоч я ніколи не мав нагоди ближче познайомитися з цим князем і з його родиною. Він був поляком і римо-католиком, але його прізвище зраджувало його українське походження. Він ставився толерантно до людей інших релігійних поглядів, і в нього працювало кілька українців на добре платній роботі. За Польщі його обслуга краще стояла матеріально, як він сам. Коли в 1939 році большевики окупували Волинь, то його родина залишила в 1940 році Олександрію і тоді з німецькими переселенцями вона подалася до корінної Польщі.

Пошукування праці

Я почав шукати праці, бо треба було з чогось жити, та щоб не казали, що я нічого не роблю. Один мій знайомий на вимогу нового уряду організував якийсь «заготскот». Хотів мене взяти за бухгалтера. Тому спротивився «профсоюз» під прикриттям, що він призначає, де хто має працювати. Я поїхав до повітового міста. Думав вступити до кооперації. Виглядало, що вдасться. Та коли довідалися, що я вчу людей «поклонятися Богові духом і правдою», з насмішкою заявили: «Ніякого духа нема!» — і відправили мене з увагою: прийти за кілька тижнів. Інакшими словами: ви нам не потрібні.

Одного дня покликали мене з «профсоюзу» до районної управи. Якийсь представник з обласної управи в Рівному давав мені працю по організації діловодства в новопостаючій закупній установі. Дав уже мені якісь папери, та незадовго їх забрав. Заступник голови району звернув йому увагу, щоб лишив мене в спокої, бо мені буде місце «деінде». Мабуть, в Сибірі. Інакшими словами, я був небезпечною людиною. В «профсоюзі» пробували мені вяснити, чим я небезпечний, тобто тим, що я належу до «служителів культу» і заступаю думку, що українцям мусить проповідуватися Слово Боже в їхній рідній мові. Це мені вяснювала людина, яка сама ходила до божниці, де вживалося

тільки його старої рідної мови і де духовенство мусіло походити тільки з його народу.

Залицання скінчилися

Західня Україна вже була офіційно «прилучена» до Советського Союзу. Тон політруків змінився. Вже не було чути деклямацій про національне визволення. Вже не нарікали на поляків, але вже були погрози в бік «петлюровців», «жовтоблакитників» і націоналістів. Твердилося, що ці люди не дурні, «хорошо образовані» і будуть старатися підірвати Советський Союз, але ми з ними впораємося. В нас «места хватит — Сібір большая».

Ціль цих політруків була: бути очима, ушима та устами партії. Були вони при найменшій військовій або робітничій частині. Мали своїх секретних «співробітників» — шпіців зпоміж підчинених собі людей. Твердилося, що кожний третій советський громадянин, волею чи неволею, був таким «сексотом». Тому ніхто нікому не звірявся. Навіть часто батьки боялися одверто щось говорити при дітях. Діти-донощики величалися в советах «героями». Ці політруки мали політично освідомлювати маси й керувати політичною роботою, а рівночасно викривати небезпеки та ухили і цим самим співпрацювати з НКВД. Говорили більше по-російському або жахливо калічили українську мову.

Чулися співи різних советсько-російських патріотичних пісень: «Катюша», «Єслі завтра война» тощо. Ширилися поголоски про дальші арешти, пляновані переселювання українців. Все жило непевністю, очікуванням. Спритніші зникали, переходили західній «зелений» кордон.

Вибухла советсько-фінська війна. Люди слідкували за її перебігом і тишилися кожним успіхом фінів. Знову всі очікували якогось спасення. Червоноармійці-українці розповідали під секретом про жахіття большевицького режиму і просили українську інтелігенцію втікати завчасу, бо її винищать так, як винищили на Великій Україні. Коли їх частували по селах білими пшеничними пирогами, багато з них плакали, мов діти. Такого багато з них уже не бачили 20 років.

«Розкуркулювання»

Одного дня я йшов з Богослуження. В містечку панував великий рух. Це мене зацікавило. Виявилось, що саме того дня

совети несподівано розкуркулювали багатих жидів. Таких ми багато не мали, а ті, що були, також не були багатіями. Робилось це так, що оточували їхні хати, виганяли господарів з хати, а все, що в хаті лишалось, «націоналізувалось», тобто ділили між собою нові комуністичні достойники, котрі ще вчора критикували тих, що це майно посідали. Змінювалися тільки власники. Бідним людям припадали хіба об'їдки.

В одного з цих жидів винесли зимою з хати з ліжком його спаралізованого сина на вулицю і так там його лишили. Ця жидівська родина була відома в містечку як така, що завжди помагала потребуючим. Цікавим було наставлення деяких наших бідних людей. Коли одному з них давали дещо з виправи доньки місцевого князя Любомирського, він відмовився це прийняти, мотивуючи тим, що він чується щасливим називати своїм тільки те, що він дійсно сам придбав своєю працею.

Коли одного нашого евангелика переконував один большевик, що тепер уже більше не буде багатів, то цей йому відповів, що загальне убожество його не тішить. «Поробіть ліпше всіх багатими, це буде загальним добродійством»,— сказав він. Та большевизм цього був не в силі зробити.

Жахливий примітивізм

Назагал представники советської влади, за малим винятком, проявляли велику невихованість і простацтво. Познаки доброго виховання вважались буржуйськими пережитками. За 20 років большевизму нарід жахливо збіднів і надзвичайно підупав його культурний рівень, хоч майже кожний умів читати. Освіта молодого покоління була дуже одностороння. Взагалі ніякого світогляду, за винятком знання офіційних матеріялістичних догм і віри, що в Європі та Америці панує капіталізм, який жорстоко експлуатує робітника, що голодує та бідує. Зате советське нидіння та животіння славилось «раєм». «Жить стало легче, жить стало веселей»,— співалось в советській пісні.

В своїх писаннях совети виразно проповідували всесвітню революцію, війну буржуазії та капіталістам. Твердили, що вони — бойовий авангард визволення трудящих всього світу. В своїй «біблії» — «Історії Комуністичної Партії», приписуваній Сталінові, вчили розрізняти мету партії та її тактику. Мета є незмінна, тактика може мінятися, але вона не тратить з ока мети. Тому союз з Гітлером чи останньо з капіталістами був тільки тактикою. Вони й тоді твердили поза плечима, що доти не буде спокою в світі, поки не буде знищений гітлеризм і капіталізм.

Смішне в сумному

Ходила тоді маса анекдотів, зроджених з фактів. Коли одного червоноармійця запитали, чи в них є цитрини, він, не задумуючись, відповів, що будуть, бо вже будується фабрика. Якийсь червоноармієць із села хотів хоч побачити, як виглядає шоколяда. Привезені червоними старшинами жінки появились на одній забаві в нічних шовкових, тут уже набутих, сорочках, бо вірили, що це сукні. Всюди по вулицях появились численні портрети советських заправил, передусім Сталіна. Нарід відповів віршем: «Нема хліба, ні свині, тільки Сталін на стіні». Одна жінка «дякувала» перед «іконою» Сталінові, що визволив Західню Україну від поляків, матерії, взуття, харчів і т.д. На вічах, в радіо і пресі — чулося премлосні славословія, «акафисти» в честь «ясного сонечка», «батька народів», «премудрого геніяльного вождя». Співалося, що сонечко сходить і світить з Кремля. Славилося кремлівські зорі, «великій рускій братській народ, первий между равними».

Те, чого я боявся...

В цій мозаїці вражінь і переживань одного гарного дня повідомив нас один наш приятель, який вже перед тим сидів в советській тюрмі та прийшов звідти подібний до кістлявої смерти, що він довірочно довідався, що я стою в НКВД на списку тих, які мають бути при наступній черзі арештованими. Із сльозами в очах він благав мене втікати. Він знає советські тюрми і не бажав, щоб я до них попав.

Взагалі, я довгий час боровся з думкою: втікати чи не втікати? Я вважав, що коли Бог допустив, щоб ми потрапили в цю западню, то треба все взяти з Його рук і ділити долю всіх. Я навіть на це вже був би погодився. За Польщі я не займався ніякою політичною роботою та не належав до жодної політичної партії.

Тепер тим більше я не думав мішатися до якоїбудь політичної, шкідливої для держави роботи. Одна моя ціль була: праця для поширення Царства Божого. Я вирішив бути чорноробочим, але затримати сяку-таку внутрішню особисту гідність і свободу. З часом виявилося, що все це було неможливе. Не вільно було не тільки говорити, але й думати свобідно. Мета уряду була: всіх, що вміли критично підходити до життя, ізолювати або знищити.

Втікай!..

Я тяжко боровся із собою, але одного дня я одержав внутрішню ясність: «Втікай! Твоя свідома жертва потрібна більшовикам, але більше нікому. Ми вже і так забагато принесли жертв червоному молохові. Коли б ця жертва була доцільна, тоді що іншого. Христос також, поки не прийшла Його година, коли положення робилось неможливим в Юдеї, переходив до Галилеї. В таких часах не тільки проповідник, але кожний віруючий християнин мусить чути ся священником і стояти в зв'язку з Богом, не оглядаючись на нікого».

Втікати було дві можливості. Перша — через зелений кордон, але тоді тільки сам, без родини, що її пізніше вивезли б більшовики на Сибір. Друга — поспробувати замішатися потайно між німецькими переселенцями і втікти разом з родиною на Захід. Використовуючи знайомство з німецьким євангельським духовенством, я поспробував другу можливість. Щоб описати цю втечу, треба було б написати спеціальну довшу статтю. Ціла ця втеча була великим чудом Божим. Я вже був стратив всяку надію на рятунок. Та саме, коли я вже був зрікся з плянів утечі,— спізнення потягу змусило мене ще раз повторити спробу. І, на диво, справа пішла якнайкраще та була поладжена за кілька хвилин без відома советів. Інакше я був би поїхав, але в протилежному напрямку. При кінці цих споминів я ще про це згадаю докладніше.

На пакування ми мали одну добу. Брати можна було тільки найконечніші речі й трохи грошей. На другий день прийшлося їхати з немовлям, при тріскучому морозі, глибоким невтертим снігом і лісами аж 36 км. Треба було очікувати в сховищі ще з тиждень на транспорт. Нарешті цей потяг прийшов. Ми вмістилися в кінці січня з дітьми в товарний вагон. В ньому була якась залізна піч і багато соснових дощок. Так ми рушили в дорогу.

Кордон переїхали щасливо. В цьому транспорті, як і взагалі в усьому німецькому переселенні, виявилось багато замаскованого ненімецького елементу. Були поляки (між ними родина раніше застріленого князя Любомирського), чехи, українці, росіяни. Були навіть і американські громадяни. Втікав хто міг, в надії, що все ж таки німці — європейці й культурніший нарід. Правда, в цій культурі багато з нас пізніше дуже розчарувалися, але тут ішлося про рятунок життя.

При переїзді кордону червоноармійці приговорювали: «Дураки, чєво ви єдїте? Ми вас і там найдьом». Один наш українець переїхав тоді кордон під вагоном. Інший — під час контролі пішов по воду. Вернувся, коли контролю переселенців у вагонах була вже скінчена. Його не пускали до потягу. Він наробив галасу, що в потязі його батьки і він не може отут сам лишатися. Зі злости один червоноармієць пхнув його в вагон, а йому тільки цього й треба було.

Цілу цю втечу ми відбували спільно з одним членом нашої Церкви, який нам дуже багато допомагав.

По другому боці «сфери інтересів»

Ми опинилися по другому боці «сфери інтересів» в т. зв. «Генеральній Губернії» або властивій Польщі. Нас перевантажили з товарного потягу в пасажирський. Огрівальні рури в вагонах позамерзали. Наш синок, хоч як хоробро тримався, почав жалітися, що мерзне. Це була північ. Небо зоряне. Мороз скрипів. Я знайшов для дружини з дітьми стояче місце в теплому вагоні, а сам вернувся до наших речей. Укутався двома перинами, але тепла не чув. В таких умовах ми їхали аж до Лодзі через Варшаву. Біля Лодзі нас вивантажили. Хтось вкрав там пальто моєї дружини та наші скромні харчові запаси.

В таборі

Примостили нас на соломі в будинку якоїсь фабрики. Там перепроваджували реєстрацію та карантину. Багато людей, а особливо дітей, небезпечно простуджувалося. Годували можливо. Була й лікарська опіка, але все робилося якось дуже поверховно і недбало. Нарешті, нас примістили в Лодзі в будинку якоїсь школи. В нашій кімнаті трапився випадок захворювання менінгітом. Нам заборонили виходити з кімнати. З двома дітьми мусіли ми в тій атмосфері сидіти два тижні. Моя дружина і син лежали хворі на грипу. Не встигли вони трошки прийти до себе, як наш табір перевезли в інше місце, на бувше жидівське літнисько в лісі. Поки ми там знайшли можливу кімнату, стан здоров'я наших дітей погіршився. Кілька днів пізніше і я захворів. Два місяці нашого побуту в тому таборі — це були безконечні хвороби. Син нагло захворів на дифтерію. В останній хвилині принесли його в шпиталь. Цілий місяць він не міг говорити, тільки шептав. Потім він і наша донечка захворіли на

кір. Єдине, що їх врятувало, це те, що я день і ніч сидів в шпиталі та доглядав їх. Це саме робила й моя дружина. Інакше їх вже не було б у живих. Щодня вивозили кілька дитячих трупів із шпиталю, а персонал лічниці, користаючись з багатства харчів, майже щовечора бавився і співав: «Юлі, юлі, юлі — юхаха!»

Нарешті, надворі запахло весною. Сніг розтав. Вода всякла в землю. Защебетали пташенята. Люди почали відживати. Наш табір перевезли назад до Лодзі.

В таборах нас, українців, вилучили в окрему групу. В загальному, був наказ трактувати росіян, українців і чехів подібно до німців. З поляками обходилися гостріше. Тільки що німцям надавали громадянство та призначали їх на поселення, а українцям майже громадянства не давали і трактували їх як робочу силу, хоч з формальних причин кожен мусів вносити прохання про громадянство. В тому таборі, де я був, всім українцям в громадянстві відмовлено. Це мене особливо втішило, і я бачив в цьому руку Божу. Я всюди виразно подавав, що я євангелик, проповідник і бездержавний українець. Це в німців мало свій вплив. Їхня ціль була всіх чужинців примістити на працю в центральній Німеччині в надії їх там онімечити.

Галицькі й волинські німці назагал відносилися до нас по-сусідському, хоч були й винятки. Коли одного разу ми з іншими віруючими-баптистами співали українську релігійну пісню, одна німка з обуренням кричала, що ми не в Україні, а в Німеччині. Подібне повторилося, коли в одній установі моя дружина заговорила до когось із знайомих по-українському.

Харчували в таборах не зле, переважали консерви. Бракувало ярини і картоплі. Потребуючим достарчали взуття та вбрання. Не бракувало тут шахрайства з боку самих переселенців. Не дописувала дещо організація, і відчувався брак людей, які дбали б про добро ближнього, а не тільки своє. Правдою лишається, що ця німецька переселенська акція під всіма аспектами перевищувала таку ж саму советську акцію переселення наших людей з Польщі до Советського Союзу. Там взагалі людей морили холодом і голодом. В початках помічалось, що в Німеччині були великі достатки, чого не можна було сказати про советів. В німців і армія, і населення були добре убрані й добре нагодовані.

В одному таборі ми зустріли пастора В.Вінявського, який також уже встиг втекти в Західню Польщу. Довідалися, що частина українських євангельських проповідників різних віровизнань, як також і православного та греко-католицького

духовенства, також уже були по цій стороні. В загальному: це були десятки тисяч нашої української інтелігенції, робітництва й селянства, які мусіли шукати притулку в Німеччині, в тій країні, яка запродала їхню Батьківщину на поталу советам.

Було вже на Заході також кілька пасторів нашої Церкви, які різними дорогами дісталися сюди зі своїми родинами. В нашому таборі була дружина ув'язненого советами українського лютеранського пастора — Теодора Ярчука. Вона робила безуспішні старання, щоб добитися звільнення його із советської тюрми. Так по ньому й загинув усякий слід. Сам він був вихованцем Ватикану і був добре освіченим бувшим греко-католицьким священиком. Він друкував у своїх лютеранських періодичних публікаціях і деякі мої праці й навіть платив за них, що для нас було певною поміччю.

Приємним було мені в Лодзі довідатися, що там саме тоді жив правний дорадник Дому Дияконіс у Венцборку — Арндт, який так багато в свій час зробив для мене, коли поляки хотіли викинути мене з Польщі. Сам він був німець та уродженець міста Лодзі. Він був взірцевим християнином, адвокатом і досконало володів, поза німецькою, також і мовами російською та польською. Під той час він був адміністративним директором великого шпиталю в Лодзі, а його секретарем був Шаєр з Луцька, який вчився у тій самій семінарії, що й я.

Він також добре знав російську та польську мови. Його батько працював прислужником польського воєводи в Луцьку, колись він таку саму працю виконував у губернатора Фінляндії в Гельсінках, коли та країна була ще під владою Росії.

Дещо пізніше адвокат Арндт був мобілізований до німецького війська і перебував якийсь час у Лубнах на Полтавщині. В одному листі до мене він писав, що мав нагоду бути там на академії в честь Т.Шевченка, яка зробила на нього надзвичайне враження. В тому ж листі він висловлював жаль, що він не виявив більшого зацікавлення до українців у Польщі, в тому часі, як я вчився у Венцборку. Він був надзвичайно милою людиною, і треба тільки жаліти, що він безслідно загинув під час війни десь у Франції.

З християнського видавництва у Венцборку, де я колись учився і працював, написали мені, що мають для мене працю. Це було на території бывшего польського коридору, що її німці вважали чисто німецькою землею. Я погодився. Кожен мріяв про волю. По полагожденні різних формальностей, які вимагали немало часу, ми виїхали туди.

При новій праці

Опинившись поза таборами, ми були сердечно прийняті в місійних заведеннях на новому місці замешкання. Нам позичили меблі й те, що ми потребували. Я працював в адміністрації. Був там і директором, і робітником — усе в одній особі. Робота йшла добре. Моя платня, з якої ми були дуже вдоволені, на ділі була дуже скупюю. Нам її ніколи не вистачало до кінця місяця. Ми мусли наново стягатися на господарство. До того, тоді ще всюди видно було польські запаси вартісної матерії, а з убранням у нас було скупю. Також хотілося зробити невеликі запаси, бо очікувалося, що постачання під час війни буде все погіршуватися.

Німці тоді тішилися своїми перемогами на західньому фронті. Щодень приносило радіо спеціальні повідомлення про німецькі успіхи, і без кінця співалося: «Ми маршируємо на Заході...» або «Бомби, бомби на Англію...».

На місце виселюваних поляків поселювали в цих сторонах німецьких переселенців, хоч багато з них нерадо осідалось на цій вкраденій чужій власності. Полякам, які там жили дотепер, дозволялось брати з собою тільки те, що могли взяти в руки, решта майна лишалась. Куди цих вивласнених поляків, звичайно вночі, вивозили — я не знав. Усіх жидів до одного вже перед тим кудись забрали. Їхню божницю розібрали, навіть з фундаменту не залишили ні одного каменя. З жидівського кладовища усунули всі надгробні пам'ятники, лишили тільки голе поле.

Поляків усували в міру наїзду нових переселенців. Багато поляків ще працювало в німців. По костелах вільно було правити тільки по-німецькому. У поляків забирали польські молитовники. У видавництві, в якому я працював, видавалась колись християнська летючка в польській мові та одного дня ми отримали наказ: всю польську християнську літературу віддати німецькій жандармерії. Це були ті християнські летючки та кілька примірників польських Біблій. Це все тодішня німецька влада перебрала на знищення. Це, що я тут пишу, робилося в колишньому польському коридорі. З їхнім поступованням на новоприлучених чисто польських теренах до Німеччини я не був ближче ознайомлений.

Хоч деякі поляки пробували шукати в собі слідів німецького походження та переходили в табір «фольксдойчів», загал поляків вірно тримався свого. Одна полька демонстративно підкреслювала, що її ніхто не застрашить: «Єстем польком як секера»... Це було визнанням подавляючої більшості поляків.

Трагедія їх була велика. Багато з них уже сиділи в концентраційних таборах. Інші були вивезені на роботи. Багатьох уже не було в живих. Німці ж твердили, що поляки вимордували багато їхніх людей і не можуть числити на гуманне трактування.

Між місцевими німцями помічалось піднесення духа. Організовувались німецькі партійні організації, та формації СС уже встигли пошити чорні уніформи з відзнаками черепа на кашкетах. Вони часто маршерували по вулицях міста. Одного разу маршерували вони попри мене. Тому, що я не скинув капелюха, один з них підбіг до мене та вдарив мене по потилиці. Це був для мене перший поважніший привіт гітлерівської Німеччини.

Тут я працював від травня місяця 1940 року до половини лютого 1941 р., коли на вимогу гітлерівського уряду постала потреба злучити наше видавництво з подібним видавництвом в місті Марбургу на Гесенщині, в Західній Німеччині. Тепер я мусів шукати нової праці. Я висловив тоді своє бажання переїхати до виробництва в Марбургу. Від самого початку по моєму залишенні України в мене було в пляні бути все якнайдалше на Заході Європи. Я хотів також удосконалюватися у видавничому ділі, а те видавництво стояло на особливій висоті. Хотілося мені також побачити і пізнати правдиву Німеччину. По певних труднощах нам таки Бог допоміг дістатися на Захід, що його так усі боялися. На Сході панував тоді ще спокій, а про Захід в газетах повідомлялося, що там бувають налети британських літаків.

На цьому я кінчаю цей розділ. Хочу тут ще тільки додати, що коли я лишив Україну, мене просили брати й сестри у Христі й по національній приналежності інформувати закордон про советську дійсність в Україні та про те лихо, в якому там живе наш нарід вже довгі роки. Ця дійсність і тепер там, коли торкається людських прав, не змінилася. Тому я і цими споминами виконую тепер свій святий обов'язок перед Україною і людством. Наші люди розсіяні в вільному світі, і сам вільний світ мусить знати якнайбільше правди про ССРСР, коли не хоче згинуту в нелюдському рабстві та духовно-моральному здичавінні.

МІЙ ПОБУТ У НІМЕЧЧИНІ В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Незабаром, вже на початку 1941 року, довелося мені з родиною опинитися в Західній Німеччині.

22 лютого 1941 року приїхали ми в Марбург, гарне університетське місто, відоме в історії Церкви з Марбургської розмови між Лютером і Цвінглієм. Нас примістили наші християнські приятелі в будинку Семінарії для Зовнішньої і Внутрішньої Місії й Християнського Спільностевого Руху. Дістали ми маленьку кімнатку й кухонку в надії, що з часом вдасться підшукати щось краще. Все було умебльоване, навіть кухонне приладдя стояло в шафі й кава на столі. Все це повіяло на нас теплом християнської любови. Ми познайомилися з господинею і директором цих місійних заведень, які нас чуло зустріли і привітали. Наше життя попливло більше нормальним руслом.

Коли йде мова про господиню цих заведень, то це була дияконіса Варвара, яка була дуже подібна своїм виглядом і вдачею до нашої української селянки. Вона до нас ставилася дуже приязно, а одного разу принесла убрання для наших дітей і дещо для нас обох, дала нам це із виясненням: «Якщо це мав би Гітлер забрати від нас, то я волю, щоб Ви це мали, бо Ви нам, як християни, є рідніші за Гітлера!»

Праця в християнському видавництві

Я ходив щодня до праці в адміністрації християнського видавництва. Видавництво мало власну друкарню з двома лінотипами, переплетню та було устатковане всіма потрібними і тоді модерними машинами. Воно видавало християнські книжки, часописи й летючки. Співробітники ставилися до мене переважно сердечно. Я хотів перейти практично всі ділянки видавничого діла, щоб добре бути ознайомленим з видавничими справами. Першу роботу я робив в переплетні. Не мали з мене зробити переплетника, але йшлося про те, щоб я добре орієнтувався в переплетничому фаху.

Велику вартість мало для мене знайомство з німецьким робітництвом і його настроями. В переплетні й друкарні ми мали саме таких. Видно було, що вони критично ставилися до німецького націонал-соціалізму, хоч я не міг зорієнтуватися, якого вони були духа. Оповіданням про большевицьку дійсність вони не довіряли.

В дальшому етапі я отримав працю при писанні адрес, пакуванні й висилці книжок і часописів. Робота ця мені дуже імпонувала. Мені подобалося оточення, вісім годин праці й місто. Та одного дня прийшла вістка, що християнські видавництва в Німеччині ліквідуються через «брак» паперу. Твердилося, що треба звільнити робочі сили для воєнної продукції.

Надворі цвіла чудова весна, а залізницею йшов транспорт за транспортом з військами на Схід. Ніхто не знав, що це все мало означати. З цим замкненням видавництва чулися різні голоси. Всі наші співробітники півголосом твердили, що брак паперу—це тільки претекст. Властива причина — це дальший крок у послідовній війні з Церквою та християнством. Переконувалось, що коли б війна скінчилась для німців переможно, християнської преси Німеччина вже не матиме. Були поголоски, що держава приготується вивласнити різні маєтності релігійних організацій. Партія перебрала від Церкви всі дитячі садки.

Життя в самій Німеччині виглядало дуже спокійно. Тут не помічалось всіх тих жорстокостей, що їх бачилося на кожному кроці в окупованих землях. Навіть можна було бачити на вулицях жидів з жовтими шестикутними зірками, які спокійно ходили по вулицях або працювали. Гетто, зокрема таких, як я бачив хоч би в Лодзі, не було. Божниці вже не існувало, але кладовище з надгробниками Ротшильдів було непорушене. Харчі та все інше було суворо раціоноване, докладніше, як на Сході, але щό кому припадало, те діставалося в час і без черги.

Однієї ночі нас збудила сирена. Давалося протилетунську тривогу. Ми собі з того дотепер нічого не робили та переважно дальше лежали в ліжку. Та нараз я почув гуркіт моторів літака і побачив надворі зарево. Я збудив дружину. На небосхилі було видно летунську ракету, що на парашуті освітлювала околицю. Ми почули свист падаючих бомб, а по цьому почувся в місті вибух. Це була наша перша зустріч з летунськими бомбами. З того часу ми при кожній тривозі швиденько вставали і збиралися, щоб бути приготовленими до всього.

У фабриці хемічного промислу

Мене першого звільнили з роботи та передали урядові праці до диспозиції. Ті направили мене в поблиську хемічну фабрику, до якої німці дуже боялися йти працювати. Відділ державного уряду праці при тій фабриці заявив мені, що я чужинець, і вони мені можуть найвище дати працю чорноробочого. Урядовці радилися, телефонували. Біля мене стояв один поляк, з яким я розговорився. Він не міг порозумітися і просив мене розказати урядові про його справу. Я це зробив. Цим вони викрили, що я знаю польську мову і рішили дати мені працю канцелярійного помічника в одному таборі, де були приміщені польські робітники. Так я попав в зовсім новий для мене світ.

Працюючи там, я пішов по бараках і звернув увагу, що коли б хтось мав мовні труднощі, я готовий завжди до помочі. Вони мені відповіли, що між ними є досить таких, які знають німецьку мову. За кілька днів поляків з тієї фабрики забрали до праці в іншу місцевість, а в наш табір прийшли італійці. Мусоліні їх вирядив до свого союзника відповідно вбраними, з новенькими валізами, пальтами, італійським вином та сиром-пармазаном. З першого дня почали вони за добрі гроші спродувати свої речі. Я далі працював в нескладній таборівій канцелярії. Треба було якось перебути війну.

Тут слід згадати, що якось у тому часі я одержав запрошення від німецького місійного Товариства «Світло на Сході» у Вернігероде приїхати на їхню конференцію. Начальник табору погодився дати мені відпустку і запевнив мене, що я буду заступлений в цьому часі у моїй роботі, і тим я не страчу свого заробітку.

На цій конференції було багато дечого цікавого і приємного, але були й неприємні моменти. Там було кілька німецьких проповідників, які колись жили в Україні. Вони пробували насміхатись з пастора Л. Жабко-Потаповича і мене. В їхніх очах українська мова була «мужича» тощо. Ми були змушені спростовувати їхні погляди, але все одно це викликало в нас певне невдоволення.

Це зауважив визначний діяч тієї Місії — пастор Мюллер. Щоб це направити, він запросив тих німецьких проповідників і нас, українців, до себе на каву і там при нас він вияснив тим німцям, що український нарід є окремий від росіян слов'янський нарід, а так само і є з українською мовою. Цим він прочистив атмосферу на тій конференції і дав нам повну сатисфакцію.

Перші робітники зі Сходу

22 червня 1941 р. вибухнула війна зі советами. Хоч усі вважали советсько-гітлерівську приязнь нетривалою — то все ж таки багатьох ця війна заскочила. Рік пізніше появились в нас перші транспорти з робітниками зі Сходу та советськими полоненими. Мене покликали допомогти списувати персоналії прибувщих. Був це транспорт робітників з Криму, які добровільно зголосилися до праці в Німеччині. Вони були там розагітовані німецьким персоналом про чудові досягнення німецького соціалізму. Найважливіше, що в Криму люди голодували. Цих людей, не оглядаючись на їхні фахи та стан здоров'я, погнали до різних звичайних найтяжчих робіт. Наприклад, механіків, слюсарів і лікарів — послали копати рови для каналізації. Можна було собі уявити розчарування тих людей. Були такі, що хотіли покінчити самогубством.

Ці люди зверталися до мене зі своїми скаргами й болями, як самотнього, з яким могли розговоритися. Я болів їхнім горем і шукав доріг допомогти цим ошуканим людям. Казав їм писати прохання до дирекції фабрики й уряду праці та добиватися праці відповідно до фаху й стану здоров'я. Ці прохання я перекладав і скеровував по адресам. Звертав увагу вищим урядовцям, фабричному лікареві та кому міг, промовляючи до німецької амбіції. З часом вдалося все таки більшість з тих людей розмістити по їхнім фахам, а лікарі також отримали працю по своїх спеціальностях. Однак, й це ще не цілком поправляло їхнє положення.

Усім цим людям наказали носити на грудях відзнаку «Ост» (Схід). Їхні табори обгородили колючим дротом. З табору до роботи й з роботи водила їх фабрична поліція. Вона й стерегла день і ніч табори. З таборів їх нікуди самих не пускали. Пізніше ці обмеження дещо полегшили, колючі дроти скинули, але даліше обов'язувала поліційна година. Не вільно було їм ходити до церков, кін, театрів, ресторанів, їздити трамваями тощо. Так зв. «Німецький Фронт Праці» час до часу влаштовував їм культурні імпresi в таборах. Відзнаки «Ост» пізніше замінили національними відзнаками.

Харчі для цих людей були гірші, як для німців, а навіть польських робітників; хоч, звичайно, їх переконувалося, що німці визволили народи Советського Союзу, і ці народи не вважаються ворогами Німеччини. Поляків уважалося ворогами. Ці робітники зі Сходу отримували один раз на день обід, звичайно тоді, коли

верталися додому ввечері. Окрім цього діставали при праці т.зв. «бункерзуппе». Це була вода з якимись крупами або зеленню без товщу. Отримували ще т.зв. «холодну порцію» до 300 грамів хліба, трошки товщу і для посмаку м'ясних продуктів або сиру, та рано каву без цукру. Цукор і мармеляда цим людям не належалися. Це мало бути сніданням. Звичайно було так, що робітники цей хліб з'їдали ще з вечора, а на другий день до вечері голодували.

Заробітня платня була дуже низька, бо стягали з них великий податок, прикриваючись тим, що німці мусять утримувати батьків цих робітників в їхній батьківщині або лікувати хворих. Як вони лікували, про те ще писатиму. На випадок хвороби ці робітники не отримували ніякої матеріальної допомоги. Працедавець тільки платив кошти лікування та утримання. На випадок каліцтва спочатку не було ніякого забезпечення. До того ж ще радилося цим людям шадити, і ці ощадності переважно стягалися силою.

Треба зазначити, що робітники інших національностей, поза «східняками» та поляками, користалися тими самими харчовими нормами, що й німці. Поліційні години та інші обмеження їх не обов'язували. Сюди належали: французи, італійці, голляндці, чехи, росіяни, українці-емігранти та українці з Галичини.

Наступні транспорти робітників зі Сходу

Згодом прибули наступні транспорти робітників зі Сходу. Це вже були українці(ки) і «ростовці». Була це майже сама молодь. Багато між ними хворих. Призначали чи вибирали їх в Україні начальники громад. Здорових вони лишали вдома, а хворих відправляли в надії, що їх і так завернуть назад. До того це були часто бідні люди, що не могли оборонитися перед місцевими можновладцями, які рятували своїх здорових свояків або тих, що були в стані їх підкупити.

Люди ці були дуже бідно повбирані, виглядали мізерно. Дехто з них свідомо нічого кращого з убрання не брав, в надії — в Німеччині заробити і все необхідне собі купити. Їх також страшили, що на границі нові речі при дезинфекції нищатьяся. Убрати цих напівголих людей було великою проблемою. Ростовці-росіяни робили дуже босяцьке враження. Між ними був дуже великий відсоток злодіїв. Миська молодь зраджувала також помітне зіпсуття. Наші ж українські дівчата-колгоспниці репрезентували собою морально здоровий елемент: чистий,

працьовитий, з бездонною тугою за рідною землею та із здоровою, ще большевизмом не зовсім зіпсованою українською селянською душею.

Німецькі селяни дуже любили наших дівчат і радо брали їх до себе на роботи. Кожна така дівчина старалася зробити собі знайомство з німецькою селянською родиною та у вільний час йшла туди на роботу. Там їх годували й давали їсти до табору. Багатьом нашим дівчатам ця праця в селян врятувала життя. Вони чесно заробляли свій шматок хліба, відрізняючись тим від «ростовців», які крали в свого товариша навіть останній кавалок хліба. З цими дівчатами я любив гурорити годинами, та на національних справах вони майже не розумілися. Ані про тризуб, ані про український національний прапор не мали поняття. Це було покоління, виховане вже большевиками. Між ними була одна жінка, яка мені оповідала, що в часі голоду в 1932-33 роках її брата зарубала його жінка і з'їла свого чоловіка, а до того ще одну свою дитину. В цьому їй допомагав її старший син.

Старше покоління зраджувало більше національної свідомості й розумового розвитку, але воно було залякане. Німецькі лікарі, які були в Україні, твердили, що українські дівчата відзначалися багато більшим відсотком невинності, як це звичайно спостерігалось між німкенями.

Назагал зауважувалося, що пересічні українці з советської України, виключаючи українських колгоспників(ниць), із звички послуговувалися російською мовою, хоч дуже рідко відмовлялись від свого українського походження. Особливо так довго, поки вірили, що німці будуть краще трактувати українців, ніж росіян. Зауважувалось, що большевизм більше зрусифікував Україну на протязі 20-ти років, ніж царизм за сотні років. Коли запитували цих людей про причини надмірного вживання російської мови, вони відповідали, що в Україні за большевиків було небезпечно говорити чистою українською мовою, щоб не накликати на себе підозріння в українському націоналізмі. Вживання російської мови було свого роду маскуванням, хоч його не можна було оправдати тут, на чужині. Його можна було хіба пояснити силою звички. До того, в большевиків, так само, як це було за царя, багато дивилося на українську мову, як на щось нижче, «мужиче»... І так, як мені розповідала одна українська вчителька, то сестра відомого в большевиків «українського» героя — Щорса, дуже обурювалася, коли хтось до її дитини пробував говорити по-українському. Вона бридилася цією мовою й не бажала собі, щоб її дитина вчилася цієї мови.

Пересувні російські театри в Німеччині, які відвідували табори українських робітників, возили з собою завжди кілька малоросів і давали досить вибагливу російську програму з патріотичним забарвленням. Наприклад, співали пісню зі словами: «Но я Сібірі не боюся, Сібір ьведь тоже русская земля». Цю пісню співав наш малорос. В той час, як в їхній українській програмі співалося кілька народніх пісень або пригод з життя пияків. Випадки, що наші українці передплачували російські газети, не були рідкістю. Один лікар-кубанець, сам науковець і письменник, переді мною доказував своє українське походження, тоді як перед іншими паплюжив якнайгірше українську мову. Так виглядає на практиці національна політика і братерство народів в большевицькому царстві.

З приїздом нових транспортів робітників зі Сходу вдалося добитися в управі фабрики, щоб кожного хлопця і дівчину спочатку ґрунтовно оглянув лікар і щоб розподіляв молодь до праці згідно її сили, здоров'я та вміння. Підлітків вдалося приміщувати на науку слюсарства по різних варстатах. Цілком хворих дівчат заверталося додому, слабших давалося до родин у місто. Все це так легко не робилося, але в багатьох випадках вдавалося рятувати наших людей.

Обходження німців з нашими людьми було різне. Залежало все від того, хто мав над ними нагляд. Коли наглядач був людяний та християнсько настроєний, він, не зважаючи на всі заборони, ділив з нашими людьми останній шматок свого хліба. Однак, був між німцями великий процент людей грубошкірих, які бачили в чужинцеві худобу, а в собі — божків. Там не бракувало стусанів, лайок, заушників, доносів у поліцію, а навіть до гестапо. Такий заушений німець, навіть учорашній форналь, умів кричати: «Що, я, німець, маю дозволити, щоб мені якийсь там «русе» (у них все було «русе») мною керував? Оні, цього не буде!» і т.д. Німцеві вірилося навіть і тоді, коли він говорив не знати яку неправду, а чужинцеві — ні. Правда, тут могли бути винятки.

Я шукав засобів, щоб справи знущань над нашими людьми якось полагоджувати. Деколи влаштовувалося в таборі по неділям збори робітників, на яких обговорювалося різні актуальні зарядження фабрики. Я намагався використовувати ці збори так, що провід табору запрошував на збори когось з визначніших урядовців фабрики і присутні робітники й робітниці мали нагоду висловлювати свої потреби, побажання та скарги. На одних таких зборах зробили дівчата велику скаргу. Був тоді присутній командант фабричної поліції. Причиною скарги було

те, що декого з них наставники в фабриці били. Це зробило своє. На другий день було заряджено директором фабрики, що не вільно нікому бити дівчат і що кожен випадок побиття негайно має бути зголошений командантові фабричної поліції.

Я впросився у соціальної опікунки, щоб вона раз на місяць брала мене з собою та йшла по тих місцях, де працюють наші дівчата, під прикриттям, що я їй поможу порозуміватися з ними.

Мені йшлося про те, щоб дати нагоду нашим дівчатам на місці висловлювати свої кривди та жалі. Я їх тільки перекладав. Пізніше я слідкував, чи пороблені обіцянки були виконані. Цим я брав на себе обов'язки, які йшли далеко поза мою компетенцію та збільшували мою працю. Вони навіть були небезпечні для мене, однак я це робив, бо бачив в цьому єдину ціль моєї властивої місії в воєнних обставинах: плекання чинного християнства, рятування людей.

Таборовий персонал

В таборі керуючий німецький персонал часто мінявся. Були це переважно люди дуже пересічні. Один з жонатих начальників табору мав коло себе молоду коханку, яка фактично керувала цілим табором. Другий, бувший старшина, людина дуже високодумна, коли приїздила жінка до нього, просив не приносити йому його пошти на його помешкання. Тоді він сам забирав її з канцелярії. Боявся, щоб якийсь лист від коханок не потрапив в її руки.

Пияцтво не було рідкісним явищем, але відбувалося пізніми вечорами або по ночах. По одній такій пиятиці продавець таборової кантини ліз до своєї кімнати рачки по болоті, а його приятелі ніби стріляли з кулемету, бавлячись у війну. Їв таборовий персонал, що тільки йому подобалося і скільки хотілося ціною робітництва. Між цими людьми були й вийнятки в бік доброго. Ставлення до робітництва було різне.

Один начальник табору, що походив з мулярів, умів шантажувати й тероризувати робітництво не гірше якогобудь гестапівця. Він умів за дрібниці карати не тільки чужинців, але й німців.

Урядовці гестапо

Частими гістьми в таборі були урядовці гестапо. Часами кликали вони свої жертви на переслухання. Нераз декого

забирали з собою. Поводилися з людьми арогантно, викрикуючи голосом, повним зневати та погорди. Погляд їх був сатанинський. Одного дня приїхало їх кілька. Скликали все слов'янське робітництво. Я був тоді вже не в італійському, а в мішаному таборі. Причиною було те, що з вибухом війни з советами багато українців, які перед тим були повтікали з Галичини та Волині до Німеччини, вже нелегально поверталися назад додому в Україну. Німці їх не пускали. Ця українська акція йшла таємно, організованою дорогою. Я знав про неї від наших хлопців і помагав їм, чим міг, у цьому. Тепер, коли вже всі українці повтікали, гестапо на цих зборах заявило, що за кожного українця, який відтепер втече, буде відповідати 10 українців. Ці гестапівці твердили, що ті робітники, які «добровільно» приїхали до Німеччини на працю й знайшли тут хліб і охорону, мусять бути вдячні великому німецькому народові і т.п. Ці твердження слухали наші дівчата з України з глибокою іронією, але голосно протестувати вони не могли. Цих дівчат силою завербували на Україні та привезли до Німеччини.

Коли робітники сходилися на це зібрання, гестапівці, щоб прискіпити збори, підганяли людей стусанами. Такого стусана ногою дістав також один словак, який належав до німецького союзного народу.

Це гестапо забрало кудись одного українця-електротехніка за те, що він відважився боронити свою вагітну наречену, яку начальник табору посадив до арешту. Вона там лежала якийсь час без притомности. Мене тоді вже в таборі не було. Пізніше, коли вона мала дитину, я написав був їй прохання до директора фабрики, щоб той поміг їй звільнити з кацету її нареченого і батька дитини. Вона була довший час хвора. Директор відповів, що він робив заходи, але безуспішно.

В платничому бюро

Був я в цьому таборі до кінця 1942 року, а по цьому мені трапилася нагода поїхати на кілька тижнів на Україну. Повернувшись з України, я застав в таборі на моєму місці одного німця-балтійця, який говорив по-російському та був добрим приятелем українців і росіян. Був там також один українець, старий емігрант, але незабаром по моєму повороті згадуваний начальник табору встиг їх обох позбутися.

Вже перед тим я мав з цим начальником кілька сутичок. Він мені заборонив без його дозволу ходити по бараках і розмовляти

з нашими людьми. Він навіть вистарався письмо, яким мене повідомлявся, що я не є ніяким опікуном над робітництвом і не маю права цих робітників боронити та репрезентувати по урядах. Це тому, що я не раз пробував заступатися за робітників, де тільки міг. Я мусів числитися з тим, що одного дня цей пан зуміє очорнити мене в гестапо, а це було рівнозначне з тим, що одного дня мене не стане, а моя родина лишиться в найжахливіших умовах на чужині, яку ми і так дошкульно відчували на кожному кроці.

Повернувшись з України, я пробував змінити місце своєї праці, і дійсно Бог мені допоміг в цьому. Мене призначили в платниче бюро до бухгалтерійної роботи в відділі «робітників із Сходу».

Німці ніяк не вміли дати собі раду з писанням прізвищ наших людей. Я застав там велике безладдя. По місяці часу я все впорядкував. Помагав мені один старенький німець. Він уже мав 70 років і був колишнім фельдфебелем німецької армії. Був він також членом гітлерівської націонал-соціалістичної партії, але ніколи не носив партійної відзнаки. Тримався релігії і був дуже обережний з висловлюванням своїх думок. Мене шанував, як євангельського проповідника і тільки зі мною одним числився. В праці ми добре доповнювали один одного. Він був надзвичайно чесною людиною, і йому можна було вповні довіритися в грошових справах.

Одного дня ми одержали великий список боргів, які ми мали стягнути зі скромних заробітків наших робітників. Це було до 500 позицій. Коли ми ці рахунки переглянули, ми зразу зауважили, що вони були роблені «на коліні». Але список був підписаний, і ми самі не мали права оспорювати його вірогідности. По обтягненні першої рати боргів почалися різні скарги. Деякі наші люди твердили, що вони взагалі ніяких речей не одержали, а мусять за них платити. Я цю справу порушив в дирекції фабрики. Ці зажадали доказів. Я просив усіх покривджених представити свої скарги на папері. Це зробило тільки кілька з них, решта відмовилась це зробити, мотивуючи це тим, що тоді вони будуть переслідувані начальством табору. Мали й слухність, але без цього я не був у стані їм щось допомогти. Справа виглядала так: табір одержав убрання й інше «шмаття», як здогадувались, по вимордуваних жидях і просто роздав це нашим людям. Пізніше отримав рахунок, що ці речі коштують стільки то тисяч марок. Начальник табору як умів, так і розложив цей борг колективно на всіх. Це і є тоталітарна система!

Хоч я вже сидів далеко від табору й наших робітників, однак я пам'ятав про їхню долю. Я мав різні нагоди слідкувати за їхнім життям. Двері моєї канцелярії були відкриті для кожного. До мене часто з'являлися наші хлопці й дівчата зі сльозами на очах. Я їм радив писати скарги-просьби, а я їх перекладав і висилав даліше. Де можна було справу негайно полагодити, я йшов у сусідню кімнату і телефонував, куди було треба. Я, як чужинець, не міг мати телефону й мусів телефонувати тільки в присутності німця.

Не раз приходили до мене дівчата й щиро сварилися зі мною, так якби я був винен за їхню горе. Я відсварювався, що я тут нічого не винен, що я їх розумію та рад би їм допомогти, тільки що я не є ніякою владою. Тоді вони мені відказували: «Ми знаємо, що воно так є, але до кого ми маємо йти, до тих німаків? А ми як виговоримося, то нам стає легше». Вони так в мене виговорювалися, що коли б німці про це все знали, то вони і я були б без концентраційних таборів не обійшлися. Звичайно, під час таких відвідин з'являвся в мене мій зверхник і допитувався, чи ці люди брали дозвіл у свого майстра, коли йшли до мене і т.д. В цей спосіб старався контролювати і мене, і цих людей та цим обмежити час моїх розмов з ними.

Тут я ще хочу дещо сказати на тему додаткового харчування «остівців» на фабриці. Всі чужинці (голландці, французи, італійці і т.д.) за винятком «остівців» (поляків до таких робіт не брали) отримували в хемічних відділах спеціальний харчовий додаток: поживнішу зупу в обід, замість «бункерової зупи» і шматок м'яса та ковбаси. Нашим дівчатам і хлопцям цього не давали, за винятком одного відділу, хоч їх дуже цинили як робочу силу. Це викликавало велике невдоволення, але ніхто тут не міг цьому зарадити. На людей зі «Сходу» дивилися як на більше виносливих і звиклих у совєтів до нижчого життєвого рівня.

Лікарська опіка

Офіційно запевнювалося з боку уряду, що чужинці користуватимуться повною лікарською опікою. На практиці часто бачилося щось зовсім інше. Перше, що чужинцям казалось в цій фабриці, це — перечікувати поки всі присутні німці будуть прийняті лікарем, і аж тоді приходила черга на чужинців. Не раз бачилося тяжко хворих людей, які мусіли годинами очікувати, поки перейдуть німці. Змінити цього порядку ніхто не міг. На думку багатьох німців це і не могло робитися інакше. В

кого хвороби не можна було легко ствердити або вона не проявляла ще себе виразно — наказувалося йти на роботу з частою заувагою, що хворий «симулює» (вдає).

Був ряд випадків з кількома нашими дівчатами і одним хлопцем, де вже і нелікар бачив, що в них сухоти, а лікар зловмисно твердив, що нема нічого небезпечного та посилав їх на роботу. В випадку того хлопця просили мене його приятелі, щоб я сам пішов з ним до лікаря. На всі мої твердження, що всі бачать, що він хворий і його майстер-німець є цієї самої думки та не дає йому ніякої роботи і що його треба післати на просвітлення, лікар відповів, що він нічого особливого не знаходить. Подруге, він сказав, ми мусимо в першу чергу дбати про німців. На мої докази, що уряд запевнив чужинцям лікарську опіку, він відповів: «Мало що уряд не запевнює!»

Я мусів ще раз прийти з цим хворим до нього. Нарешті, він погодився післати його на просвітлення. За кілька днів був вислід. Стверджено досить розвинену туберкульозу. Пізніше я читав листа цього лікаря до дирекції фабрики, де він писав, що його «здогади», що хворий має туберкульозу, підтвердилися, й хворого треба негайно перевезти в «табір хворих».

Табір хворих

Дійсно, цих сухітників вивозили в «табір хворих» для «остівців». Один мій знайомий перекладач з цієї фабрики відвідав табір. Нас цікавила доля тих нещасливців та однієї нашої дівчини-українки, котра також захворіла на сухоти. Цей табір був біля лісу. Були це дерев'яні бараки. Хворі лежали на нарах просто на соломі. Простирадел, коців чи подушок там не було. Було повно бліх, блощиць, вошей враз із щурами й мишами. Харчування було наполовину гірше, як це звичайно було при праці. Давали до 150 гр. хліба денно. Хворі мусіли самі збирати в лісі дрова, нести їх в табір і опалювати бараки. Посилки з харчами, що їх прислали хворим приятелі та знайомі, гинули вже в таборівій канцелярії. Ці люди були призначені на повільне, але певне вимирання.

Такі вісті привіз мені цей перекладач-німець, дуже чула й щира людина. Ми радилися, що робити, й постановили, що він, як очевидець, напише листа з описом баченого та пішле через директора фабрики до Окружного Німецького Фронту Праці. Він це зробив. Директор переслав листа по адресі. Відповідь була така, що все це, що в тому «таборі хворих» робилося, є правдою, і

що Окружний Німецький Фронт Праці в Каселі вже в цій справі звертався до Берліну, але без якихбудь наслідків. Варто тут зазначити, що справами «східняків» в тому уряді завідував українець-гетьманець, і цим, я думаю, можна пояснити таку щирю відповідь.

Перекладачем, що відвідав згаданий «табір смерти» і боронив наших робітників і робітниць, був московський німець — Кунце, мати якого ще за царя мала в Москві школу чужих мов. Він часто радився зі мною в різних справах, пов'язаних з життям і працею наших людей у тій фабриці.

Був і інший перекладач при фабричній поліції — латвійський німець, сам професор університету, який чуло ставився до наших людей. Ми часто спільно проводили час, вертаючись поїздом з праці додому. Він переважно інформував мене про воєнну ситуацію на фронтах у світі.

Можна собі уявити обурення робітництва цими фактами. Це все таки трохи допомгло. Пізніше фабрика вже не висилала хворих у той табір, а в німецький шпиталь, де догляд був інакший. Кілька наших дівчат-страдниць і один симпатичний юнак в тому «таборі хворих» покінчили самогубством. Це є ті невідомі страдники-жертви, які впали на полі бою нелюдського невірництва 20-го століття. Цих жертв було б багато більше, але, як я вже згадав, багатьох врятувала праця в селян, а інших врятувало те, що їх завчасу вдалося забрати з хемічних відділів до праці на свіжому повітрі або в місті до родин.

Хочу ще зазначити, що на початках фабрика мала одного лікаря, що хоч мав свої примхи, але все ж таки можливо ставився до людей. Йому можна було при його доброму настрої промовити до амбіції. Цей лікар багато наших хворих людей відправив назад додому в Україну. Пізніше, коли цього лікаря забрали до війська, все змінилося, й діялися тут описані випадки.

Культурні розваги

Як я вже згадував, «остівцям» не вільно було відвідувати німецьких кін і театрів. Культурно-освітня робота виглядала між ними приблизно так: в таборі був аматорський театральний гурток. Він влаштовував вистави або інші розваги. «Німецький Фронт Праці» мав роз'їзне кіно, яке висвітлювало деколи в таборі фільми. Він мав також кілька російських і українських труп, також капелю українських бандуристів. Ці також відвідували табори.

Програма цих подорожуючих груп стояла на високому рівні та приносила людям, що жили в сірих буднях на чужині, багато розради. Для «остівців» виходили тижневики в українській («Українець»), російській («Труд») і білоруській мовах. Виходило також два місячники, один український — «На дозвіллі» і російський — «На досуге». Появилось також кільканадцять книжечок в українській мові. Поза офіційним і пропагандивним характером, приносила ця література передруки з наших визначних поетів і письменників, а то й цікаві нові оригінальні матеріали, і тим вона робила свою роботу. Любили «остівці» влаштовувати забави з танцями. Наші українські дівчата ставилися до всякої культурно-освітньої роботи байдуже. Їх гризла туга за домом, і вони вважали майже гріхом в таких обставинах бавитися чи веселитися.

Релігійне життя між «остівцями»

Релігійна справа виглядала багато гірше від культурно-освітньої. Загальне наставлення гітлерівської влади було якнайбільше обмежити релігійні впливи на цю молодь. Вони заборонили провадити якубудь релігійну роботу між «остівцями» німецькому духовенству та старим емігрантам, до яких і я належав. Місійне Товариство «Світло на Сході» одержало спеціальну заборону на папері це робити. Церковну обслугу мали виконувати духовні особи, що самі були «остівцями», а таких тоді тут майже не було, бо під софитами духовенство було майже знищене, а хто ще був, той був потрібний в своїй батьківщині.

В Німеччині не дозволили друкувати Біблії. Новий наклад Нового Заповіту в перекладі проф. І.Огієнка видрукувано аж у Фінляндії. Майже увесь цей наклад вже в Німеччині затримало гестапо і тримало його майже до розвалу Німеччини. Я отримав з того накладу тільки 20 примірників. Християнської літератури в українській мові ми не мали.

Тільки одного Ведикодня на наказ згори мали бути влаштовані Богослуження по таборах. З Берліна навіть тоді передали православне Богослуження по радіо. Це був єдиний випадок і то... для пропаганди. Мене тоді запросили відбути Богослуження в трьох таборах. Відбув я тільки в двох. В одному таборі робітники відмовилися вечеряти з огляду на якусь для них невідповідну страву. Начальник табору покарав їх тим, що відмовив Богослуження. Я мусів сам і читати, і проповідувати та

співати, бо присутні мало на цьому розумілися. Вітали мене всюди тепло й щиро. В одному таборі зустріли мене дівчата в українських національних строях. По закінченні Богослуження я разом з цими нашими людьми пообідав. Бараки всюди були чистенько та охайно прибрані. Присутні виливали переді мною свої жалі й тугу. Свої спостереження відносно потреби релігійної обслуги цих людей я написав до відповідної влади з просьбою «остівців» продовжувати ці Богослуження, але все залишилося без наслідків.

Я використовував різні нагоди для проповіді Євангелії. Під час Різдва або Великодня влаштовував табір спільну вечерю чи обід. Я приходив туди і в формі слів привіту-побажань виголошував релігійну проповідь. Треба було тільки одним словом згадати про Україну та батьків, щоб велика заля наповнилася плачем. Німці, які не розуміли моєї мови, вважали, що я мушу бути дуже здібним промовцем, коли так умію зворушувати слухачів.

Часом в таборі відбувалися цивільні шлюби. Зацікавлені до мене звертались, щоб я їх вінчав, бо не було нікого, хто мав би відвагу за це братися. Фактично їх мав переводити староста табору, вибраний робітництвом для репрезентації табору перед проводом табору. Я робив звичайно так, що він підписував шлюбну метрику, а я перепроваджував цілу процедуру в чисто християнському дусі.

В таборі відбувся один похорон жертви експлозії котла. На цьому похороні я мусів свою промову завчасно перервати, бо плач дівчат був такий сильний, що я не чувся в силах, щоб їх заспокоїти. В плачі відчувалося, що ця фабрика знищить їх усіх так, як цього молодого юнака з Перекопу в Україні.

Між цим робітництвом я роздав тих єдиних 20 примірників Нового Заповіту, що мав; поширював релігійного змісту поштівки, які ще можна було знайти по книгарнях, позичав до читання книжечки, а решта робилося приватними розмовами.

Загально релігійний стан цієї молоді з-під советів був майже ніякий. Старші ще все пам'ятали. Молодь переважно була дуже байдужа до релігійного питання. Коляд і церковних співів не знали, навіть колгоспниці. Під час однієї моєї релігійної проповіді на шлюбі, коли я назвав ім'я Христос, один молодий ростівчанин перекривив мене напівголосом і назвав Христа найбруднішим словом у світі. Він це зробив у подібний спосіб, як це робили всі большевики останні двадцять-тридцять років. Гітлеризм дуже пильно слідкував за тим, щоб ці люди, чого

доброго, не згубили цієї своєї совєтської спадщини та не поробилися християнами. Дуже це дивне, але обидві ці системи знаменито одна одну доповнювали. Що одна сіяла, то друга плекала й берегла.

Щодо німців, з якими я зустрічався, то рідко хто з них нападав при мені відверто на християнство. Я навіть зустрічав німців, які дуже сміло признавалися до християнства і Церкви. Тільки один начальник табору відважився в моїй присутності з погордою висловитися, що там, де є попи на похороні, не можуть бути вони — партійці. Інший інженер-німець пробував глузувати з мене перед одним представником «Фронту Праці», що я хочу німців наvertати до Бога. Та цей представник на його велике здивування відповів: «Я також належу до тих, які намагаються наслідувати великого Учителя з Назарету». Останньо в різних партійних та інших установах та підприємствах працювало багато людей, які інакше думали, як партія. Остання мусіла була своїх людей забрати на більше відповідальні місця в армії та окупованих територіях.

Що очікувало німців у випадку перемоги нацизму в релігійній ділянці, може найкраще нам показати моя розмова з однією німецькою сімнадцятьлітньою дівчиною. Вона мені просто сказала: «Я не винна, що майже нічого не знаю про християнство, бо я ані в школі, ані в гітлерівській організації молоді нічого не чула про Христа. Коли ж і чула, то не завжди щось добре». Точнісінько таке саме визнання чув я і від молоді, вихованої в совєтській школі та комсомолі.

На моє щастя, на місцях моєї праці я все знаходив християнських однодумців, що облегшувало мою роботу та становище. Один час в таборі був начальником один німець, жінка якого була віруючою людиною. Коли цього начальника не стало, прислали до нас в канцелярію панночку, що ставилася до мене з глибокою пошаною й розказувала мені всякі таємниці про позакулісове життя проводу табору, яких би мені ніхто з німців був би не сказав. Як виявилось, її мати була віруючою людиною, а дочка стояла під її впливом. Те саме було і в «Німецькому Фронті Праці», де двоє урядовців були виразно християнського наставлення. Вони мені йшли в різних справах назустріч.

У фабриці увесь час начальником персонального відділу був німець Бекер, якого я довший час не міг зрозуміти. До мене він ставився дуже добре. Цікавився моїм життям і трактував мене по-приятельському. Цього я не завжди зустрічав у німців, які були на дуже низьких позиціях. Вже коротко перед приходом

американської армії я відкрив причину цього. Виявилось, що він в свій час студював богословіє. Цьому чоловікові я завдячую дуже багато. Він мені не раз більше вірив, як німцям. Він же мене врятував і тоді, коли мені урядово закинув начальник табору, що я бунтую робітників і намовляю їх не працювати, із заувагою, чи я знаю, чим це для мене в воєнний час грозить? Цією провокацією хотів мене згадуваний начальник табору, колишній муляр, раз на все зліквідувати та позбутися як того, через якого завжди його мешканці скаржилися на нього й псували йому спокійне та вигідне життя. Кілька місяців пізніше фабрика його звільнила. На його місце прийшов інший німець, який дуже добре обходився з нашими людьми.

На цьому місці варто ще раз згадати про Бекера. Одного разу він потелефонував до мене і просив, щоб я пішов у табір наших робітників і перевірив, що там робиться, бо він має скаргу на них від начальника табору. Я йому відповів, що це для мене небезпечна справа, бо начальник табору може не тільки виступити проти мене, але ще й викликати гестапо. Бекер відповів мені, що він знає, хто є той начальник табору і хто є я. В кожному разі, провід фабрики є по моїй стороні, коли б щось сталося.

Я пішов. Там я ствердив, що робітники не мали опалу для огріття бараків і вже почали рубати лавки та столи і палити їх у печах, щоб можна було втримати у своїх приміщеннях тепло. Їм тоді, замість вугілля, давали порох з вугілля і не давали дров для розпалу. Я представив цю ситуацію Бекерові. Він мені відповів, що він також не інакше поступав би, як це роблять ці робітники.

Він негайно потелефонував до того начальника та запитав його, чи він не знає, що фабрика має вугілля, дрова і тягарові авта? Чому він не повідомив провід фабрики і не просив, щоб привезти до його табору потрібний опал?

Ситуація була негайно направлена. Робітники заспокоїлися, а я вийшов цілим з того.

Дещо про німців

Раз прийшлося мені розмовитися з одним німцем, який вважав себе дуже визначною особою, хоч був нічим і тільки завдяки війні попав в бюро. Він переконував мене, що українці вже в Німеччині навчилися чистоти. Я просив його не узагальнювати справи та боронив наших. Тоді він мені відповів, що ці люди могли бути чистими тільки в моєму розумінні. Отже, його розуміння мало бути кращим від мого, хоч ціле село, в якому він виріс, було взірцем нехлюйства, хоч воно таки теж

було в Німеччині. Таких зарозумільців «вищої раси», «народу панів» і «юберменшів»-надлюдей — в німців не бракувало. Я їх переконував, що коли б у них панував більшовизм 20 років, вони б виглядали ще гірше. По програній війні треба було тільки придивитися до німців, які верталися з советського полону, щоб побачити ще гірші приклади.

Були також між німцями люди дуже чуло й людяно настроєні. Я не хотів би тим, що я тут пишу, когось скривдити, в цьому випадку, німецький народ, але треба бути справедливим. Перед тим я навів переважно негативні явища, але я не хочу їх узагальнювати. Правда, я сам бачив два рази, як вартовий німець-воєк, сам ніякий партієць і не СС, бив прикладом рушниці советського полоненого куди попало. Коли йому зверталось на це увагу, він грозив, що застрілить і того, хто його боронить, і полоненого. Одного такого полоненого німецький воєк за невинну відповідь застрілив на вулиці. Однак, були німецькі воєки, які ходили по кухнях, збираючи рештки страви по робітниках для цих голодних полонених. Були майстри, що ділили свій останній шматок хліба з нашими робітниками або боронили наших людей перед жорстокістю своїх же німців.

В сусідній канцелярії зі мною працював один німець, сам партієць і політичний діяч в своєму містечку. Він мене та інших не раз перестерігав не бути перед кожним одвертим і щирим. Сам він в дискусійних політичних питаннях не забирав голосу. Одного разу прийшов він до мене і сказав: «Коли б ви оповіли мені про те, що зробили наші з жидами на Сході, я вам ніколи не повірив би, але тому, що це мені розказував мій син, я йому вірю. Як правова держава, ми не мали права цього робити». Коли його хтось запитав: «А що буде, як ми, німці, війну програємо?» — Він відповів: «Це буде означати, що ми не були варті її виграти». Як партієць, в разі програної війни він розраховував на кепські наслідки для себе

Бомби

Особливо небезпечними були налети альянтських бомбовиків на Німеччину. В останньому часі війни вони почали прибирати на силі. Фабрика була розкидана по лісі та відповідно замаскована, але при добрій обсервації її можна було викрити. Соняшними днями часто сотками перелітали бомбовики над нею, але ні разу її не заатакували. Інакше звідти був би ніхто живим не вийшов. Були тільки кілька разів скинуті поодинокі бомби, які ніякої шкоди не зробили. Доїзд до праці поїздом був надзвичайно

ризиковий. Потяги бували часто обстрілювані літаками.

Особливо багато під цим оглядом пережила моя родина. Околиця, в якій ми жили, була кілька разів бомбардована. Довкола хати, де ми жили впало понад 48 бомб, але в наших кімнатах і кухні ані одна шиба не трісла. Бог чудом урятував нас із усіх небезпек.

У службі ближньому

Де ми тільки не перебували в Німеччині, ми чулися неофіційними представниками свого народу. Старалися популяризувати між чужинцями український наріз та його стремління. Помагали, чим могли, нашим розкиданим землякам на чужині, доля яких дуже ускладнювалась незнанням мови та державних законів.

Треба було часто посередничати між нашими людьми та різними урядами. В одному місці, щоб дали їм краще приміщення; в другому, щоб збільшили заробітню платню; в третьому, щоб не знущалися над ними; в четвертому, щоб трактували наших людей як українців і т.д. Треба було контактувати наших людей з українськими організаціями, доставити їм українські книжки, нести їм релігійну потіху тощо. Наведу кілька прикладів з такої праці в місці нашого замешкання.

Одного разу я пішов до потягу. Біля станції стояла якась жінка з клумаками та гірко плакала. Не треба було довго приглядатися, щоб пізнати українку. Я почав з нею з поспіхом розмову. Довідаюся, що вона з Кременчуга. Перед кількома місяцями вивезли німці насильно її одинака-сина на роботу в Німеччину. Щоб бути із сином разом, вона зголосилася добровільно на працю в Німеччині. В Україні це їй німці обіцяли. Тепер тут, в Німеччині, приділили їй до праці в одного господаря, але щоб скерувати її до праці біля сина в Бремені й слухати не хотіла. Цю справу скерувалося до різних урядів, а нарешті її син сам утік до мами. Сина арештували. Просидів три місяці в тюрмі, і його назад відправили в Бремен. Так і не вдалося, mimo всіх німецьких обіцянок, одержати працю матері й синові в одній місцевості. Єдине, що я міг зробити для неї, це не дати їй зовсім морально заломатися, а в неї доходило до розпуки.

Зустрілися ми раз з одним дідусем з Бердичева. Однієї неділі зловили його там на вулиці та привезли до Німеччини. Старий був неписьменний. Приходив до нас, щоб писати йому листи до жінки і доньки.

На залізниці при тяжких земляних роботах працювали жінки

й дівчата зі Сходу. Німкені дивувались завжди «силі» цих виснажених жінок, а не хотіли розуміти того, що цих жінок змушують непосильно працювати. В одній клініці зустрічалася моя дружина з однією такою жінкою. Вона прийшла до лікаря, але той не хотів її прийняти. Це тому, що залізничний лікар повідомив, що ця жінка симулює (вдає). Вона чулася дуже хворою і просила її оглянути. В цю розмову втрутилася моя дружина, і їй якось таки, нарешті, вдалося переконати лікаря, щоб він погодився дати цю жінку на просвітлення. Вислід був: осунення в жінки шлунку.

Подібні випадки можна тут продовжувати цілими серіями.

Цікавий шлюб

Але я таки хочу тут згадати про один надзвичайно цікавий випадок. До мене звернувся один український робітник з проханням допомогти йому дістати дозвіл на одруження. Я йому порадив, як це зробити, але з його старань нічого не виходило. Його працедавець крутив. Мені пощастило зрушити цю справу з мертвого пункту. Цивільний шлюб для «остівців» давався з уповноваження «Німецького Фронту Праці», і я рішився дати цій парі церковний шлюб без огляду на консеквенції. Це був перший шлюб наших молодих людей тут, і ми хотіли, щоб він випав урочисто і на майбутнє міг бути взірцем для інших. Моя дружина зайнялася церемоніальною частиною. Позичила для молодої відповідну шлюбну сукню, фату і т.п. Урядник «Н.Ф.Праці» просив, щоб цей шлюб відбувся без більшого розголосу, щоб не звернути уваги гестапо.

Прийшов день і година шлюбу. Але ані молодого, ані гостей не було. Я вже почав турбуватися. Коли нараз на подвір'я заїжджають дві карети, фірмани в циліндрах і фраках. Це приїхав молодий з гістьми. На всіх це зробило неймовірне враження. Я ламав собі над тим голову, де вони взяли ті карети? Виявилось, що у власників цих карет служили фірманами поляки. Вони погодилися на прохання жениха привезти молодого з гістьми до шлюбу. Цей шлюб відбувся врочисто. Молода пара робила надзвичайне враження. Особливо німці подивлялися молоду. Була вона дійсно вродлива й пристійна. Німці звикли дотепер бачити наших людей в лахах, а не в пристойному одязі. З такою ж парадною вони й відїхали. Я особисто мав матеріял до гумору та хвалив жениха за його спритність.

Перший шлюб відбувся дійсно величаво. Наші люди таки чогось вчилися від німців, себто їх «буржуазних пересудів». Як

довго я міг цих молодят спостерігати, вони жили між собою добре.

*
* *

Було там більше різних наших дівчат. Деякі мали досить важке життя. Деяких німці використовували немилосердно. Офіційно їм було дозволено мати на тиждень, тільки в неділю, три години вільних. Але було багато німців, що не звертали уваги на ці приписи. Вони трактували наших дівчат, як своїх дітей та потайки платили їм більше грошей, давали більше вільного часу і дбали про одяг для них. Була одна Гафія, що її господарі-німці хотіли взяти за свою. Вона була взірцем чесноти, вірності та ходила біля чужого майна, як би біля свого. Її привезли в одну фабрику хворою. Мені вдалося дати її до одної міської родини. За три роки вона зміцнилася, виросла й розцвіла. Була пишною українською красунею-чорнобривкою.

Працюючи ще в таборі, я не мав дирекцією фабрики урегульованих моїх годин праці. Я приїздив потягом рано до роботи і досить пізно вертався додому. При слабому відживленні я особливо відчував перевтому, а до того часто треба було працювати і в неділю. Нарешті я звернувся в цій справі до одного німецького лікаря в нашому місті, і він виставив мені посвідку про мій стан здоров'я. Дирекція фабрики взяла це під увагу, і мою працю було обмежено до восьми годин денно, а так само я не повинен був бути на праці щонеділі, а тільки в разі потреби. Лікар, що виставив мені цю посвідку, з приходом американців став першим бюргермайстром нашого міста.

Звичайно я їздив до праці потягом. Під час війни аліянтські літаки часто обстрілювали або бамбардували залізничні станції і потяги. Цей потяг, що я ним їздив, був тільки один раз обстріляний з літака, але тоді я в ньому не був, бо того дня я захворів і мусів лишитися вдома. Іншого разу на місці праці я очікував на станції потяг, щоб їхати додому. Тоді налетів один літак і скинув на залізницю бомбу, але вона розірвалася в лісі. Аліянтські літаки, як видно, не знали про існування тієї фабрики, що в ній я працював, бо коли б були її збомбардували, то, напевно, з неї не залишилося б і сліду.

П'ятого квітня 1942 року народився в університетській клініці нашого міста наш молодший син Віктор. Було це саме на Великдень, і тому ми дали йому ім'я Віктор — переможець у пам'ять перемоги Христа над злом і смертю. Вже першого дня в шпиталі мусіли його брати в сховище перед бомбами, бо того дня

перелітали понад містом бомбардувальники. На жаль, ми мусіли забрати його додому вже на третій день зі шпиталю, бо моїй дружині порадила це зробити під великим секретом одна чешка, медична сестра, кажучи, що шпиталь має таємну інструкцію, щоб дітей чужинців так трактувати, щоб вони вмирали. Ми її послухали і так врятували свого сина, який пізніше в Америці успішно закінчив свої університетські студії та став адвокатом.

Ми ще мали сина Левка, який ходив до німецької школи і був там добрим учнем, та дочку Дарію, яка перед нашим виїздом до Америки також почала ходити до школи. Пізніше, як наш Віктор підріс, то німецькі діти подеколи дразнили його, кажучи, що він «русе» (росіянин) або «поле» (поляк), то він тоді боронився перед ними тим, що він ані один, ані другий, а тільки Віктор Боровський. Звичайно, коли на нього ті діти нападали, то його завжди боронив його старший брат або сестричка. Назагал наші діти мали добре співжиття з німецькими дітьми, знали добре німецьку мову, але завжди були недоживлені.

Кожен раз, коли вночі починали гудіти сирени, які попереджували про переліт аліантських літаків, ми, кілька мужчин, проводили час на подвір'ї, щоб слідкувати за їхніми плянами, тобто, чи вони тільки перелітають, чи вони думають бомбардувати й наше місто. Переважно це був учитель Маєр, господар семінарії старенький Пебе і я. Одного разу добродій Пебе, який чувся патріотом свого народу, запитав учителя Маєра: «Чи ви думаєте, що Господь допустить до того, щоб німці програли цю війну?» Учитель йому спокійно відповів: «Чи ви думаєте, що Бог є тільки Богом німців?» Це була розумна й християнська відповідь, яка мені дуже сподобалася.

Часто під час перелетів цих літаків у сховище наших місійних заведень приходили й зовсім байдужі до християнства сусіди, вважаючи, що Бог особливо дбає про своїх віруючих дітей, і для них у нас буде безпечніше. Однак, і тут придалося українське прислів'я: «Як тривога — то до Бога, а як мине тривога — то нема Бога!»

Одна німкеня, в крамниці якої моя дружина купувала м'ясні вироби, не раз моїй дружині говорила, як ще перед початком війни гітлерівські урядовці запевняли своє населення, що Німеччина така сильна, що під час війни ані один ворожий літак не перелетить над німецькою територією, а тепер вона сказала: «Дивіться, скільки тих американських літаків літає, але попробуйте голосно висловити своє невдоволення, то ще й будете мати великий клопіт!»

Це також була та сама жінка, яка розповідала моїй дружині, що її син був при німецькому війську і служив в місті Дубні на Волині. Він їй писав, що якихось троє німецьких вояків пішли собі в село шукати романтичних пригод і довго звідти не верталися. Їхнє командування підозрівало, що їх там замордовано, і за кару підпалило і знищило все село разом з населенням. Незабаром ці вояки повернулися до своєї військової частини. Покаране село, отже, ні в чому не завинило. Її син писав про це з великим обуренням і хвалив український нарід, просячи її допомагати українцям, де тільки можна, бо українці й його врятували під час однієї небезпеки з боку советської армії.

Варто тут згадати і про те, що тоді, коли було найгірше бомбардування тієї околиці міста, де ми жили, то саме того дня родина Маєрів, проти своєї звички, не пішла ховатися в своє бомбосховище у своїй пивниці, а пішла в сусідній ліс, ведена якоюсь невидимою рукою. І саме тоді в їхнє сховище впала одна бомба, яка не розірвалася. В цьому вони і всі ми бачили дивну Божу охорону.

Був також інший надзвичайно цікавий випадок. Дві наші сусідки, а, власне, пані Маєр і Піндінг, чоловік якої був латвійським німцем і добре знав російську мову та саме тоді був у німецькій армії в Росії, вибиралися йти в сусіднє село по овочі. Вони сказвали моїй дружині, що вони радо взяли б і її з дітьми з собою, але під умовою, що моя дружина, ані діти не говоритимуть між собою по-українському. Моя дружина їм це обіцяла. Коли ж вони вступили до однієї селянської родини, в якій був чудовий сад, і наш син побачив повно овочів на деревах, він із захопленням звернув на те увагу мамі українською мовою. Це почула власничка цього саду і негайно звернулася до пані Маєр із запитом, якою мовою заговорив цей хлопець? Пані Маєр пояснила їй, що українською. Тоді вона нараз з великим захопленням сказала: «Я вже від довшого часу очікую нагоду зустрінутися з українськими людьми!» І вона розказала, що вона має сина при німецькому війську в Україні. Він там був у великій небезпеці, але його українські селяни переховували три тижні перед большевиками, аж поки в те село знову не вернулося німецьке військо. В своїх листах цей син просив її, що коли б вона десь зустрілася з українцями, щоб вона їм за це добре відплатилася, бо це чудові люди. І вона дійсно була захоплена цією нагодою і сказала моїй дружині та її приятелькам, щоб вони набрали собі безкоштовно овочів, скільки вони собі тільки бажають, і щоб до неї приходили по овочі й на майбутнє.

Обидві наші сусідки були цим усім дуже здивовані. Вони думали перед тим, що вони моїй дружині зробили особливу послугу тим, що взяли її з собою, а тим часом моя дружина несвідомо зробила їм велику прислугу, бо завдяки їй вони безкоштовно могли набрати тут овочів. В цьому всьому вони й моя дружина бачили дивний Божий провід і переконались, як дивно Бог винагороджує людську доброту.

На закінчення ця ж господиня сказала моїй дружині: «Тепер, нарешті, я буду могти написати своєму синові, що я зустріла українців і з вдячністю тепер виконую його прохання!»

В місті, в якому ми жили, була одна лікарка, д-р Фішер, до якої ми часто зверталися в своїх справах. Вона дуже сердечно до нас ставилася і нам допомагала. Не раз вона пробувала з моєю дружиною говорити на політичні теми, тим більше, що вона знала англійську мову. Одного разу вона осмілилася запитати мою дружину, що вона думає: «Чи німці виграють цю війну, а особливо зі советами?» Моя дружина побоювалася у цьому випадку бути з нею щирою та розказала їй, що вона чула про те село, яке німці безпідставно спалили разом з його мешканцями, а в тому з жінками й дітьми в Україні. А по цьому моя дружина додала: «А тепер ви самі робіть висновок з такого поступування німецької армії на Сході». Тоді ця лікарка відповіла: «Я не дбаю про те, що я член гітлерівської партії, але якщо наші так поступають, то вони цю війну програють!»

Моя дружина деколи приводила до цієї лікарки хворих наших людей, примусово привезених на працю в Німеччину. В одному з таких випадків — була старша жінка з України, яку німці привезли і дали їй працю в ресторані при митті посуду. Вона з дня в день мусіла тримати свої руки в воді. Сама вона мала ревматизм і дуже від того терпіла. Її численні прохання, щоб їй дали іншу роботу, нічого не допомагали. Тоді моя дружина пішла з нею до цієї лікарки. Вона цю справу дуже скоро поладила, і їй дали працю при робленні порядків у ресторані, що цілком змінило її життєві обставини.

Іншого разу моя дружина йшла в місто і над річкою побачила якусь дівчину. По ній можна було пізнати, що вона із Східної Європи. Коли вона підійшла до неї ближче, то виявилось, що вона була україркою. Вона працювала в одного німецького селянина, який завжди над нею знущався і останньо так її вдарив ногою, що в неї почалася внутрішня кровотеча. Вона прийшла до нашого міста, але, будучи там чужою, вона намагалася втопитися. Моя дружина взяла її до лікарки Фішер, яка негайно її скерувала в

шпиталь і там примістила її з тим, щоб без її відома нікому не було вільно її звільнити з того шпиталю. Цю її справу вона скерувала до Німецького Фронту Праці, який мав цю справу полагодити з тим селянином. В цьому НФПраці працював також один проповідник — Шайгінг — з наших місійних заведень. Він також багато допомагав у подібних випадках. Ці кілька прикладів — довільно взяті з багатьох подібних, які ми полагоджували.

Тут треба також дати належне признання і моїй дружині, що вона, маючи трьох малих дітей і перебуваючи з ними переважно сама вдома (бо я був на праці), посвячувала ще свій обмежений час, щоб допомагати тим, які були ще в гірших життєвих умовах від нас, щоб їм облегшувати їхню незавидну долю.

*

* *

Українці зі знанням німецької мови відіграли в роках війни велику роллю в полегшенні долі українського народу. Всюди, на Україні та в Німеччині, де таких наших людей не було, а треба було звертатися за мовним посередництвом до чужинців, можна було переважно числитися з усякими прикрими несподіванками. Багато горя наробили в Україні чужинецькі перекладачі з до нас неприхильних політичних орієнтацій. Ці люди часто керувалися своїми національними аспіраціями та ворожістю до нашого народу. В цьому напрямку вони настроювали німців проти нас, чого знову ті не зауважували. Такі перекладачки бували часто й коханками своїх начальників. Війна показала, що ми, українці, потребуємо більше людей із знанням чужих мов. З приходом аліянтів до Німеччини знову боляче відчувався брак наших людей із знанням англійської мови.

ШІСТЬ ТИЖНІВ НА ВОЛИНІ В 1943 РОЦІ

Неможливе в людей — можливе в Бога

Після вибуху німецько-советської війни кожний українець, який перебував в Німеччині, вважав, що в цих важливих часах його обов'язок — бути на Україні й там впливати на біг подій. Українців було там багато. Були старі емігранти, українці-полонені з польської армії та втікачі з Західньої України. Був і я там, що силою воєнних обставин досить рано, ще в 1940 році, опинився під примусовою опікою німецьких урядів праці в Західній Німеччині.

Офіційно німецька політика трималася цілком протилежної засади. Тримати українців, як робочу силу, в Німеччині, а німців посилати в Україну та тим зміцнювати там своє становище. Пускали туди тільки таких українців, без яких ніяк не могли обійтися, але на них дивилися, як на своїх наймитів, і з їхньою думкою не рахувалися. Тому багато наших втікали назад на Україну нелегально. Це могли робити тільки особи без родин, а я мав таку.

Різні мої намагання дістати легальну можливість вернутися до церковної праці в Україні кінчалися нічим. У цій справі я їздив до самого Берліну. Мав розмову в Міністерстві для справ Сходу. Казали, що справу розглянуть. Кілька тижнів пізніше я отримав дуже коротку відповідь: «Ваше прохання не може бути узгоджене». Розенберг знав про наш Український Євангельсько-Реформований Рух ще з польських часів. В одній своїй книжці він навіть про нього згадує. Його обурювало, що швайцарці дали українцям першенство в матеріальній підтримці, а не австрійським протестантам, яких підозрівали в симпатіях до націонал-соціалізму.

Я погодився з тим, що шкода робити старання, але потішав себе тим, що маю чисте сумління перед співвизнавцями в Україні. Що було в моїх силах, те я зробив! На моє велике здивування, по якомусь довшому часі я одержав повідомлення, що наша церковна громада в Тучині на Волині отримала для мене згоду місцевої німецької влади на мій побут і працю в їхній околиці. На підставі цього місцева влада в Німеччині виставила мені перепустку на поїздку в Україну, важну протягом трьох місяців. Я вважав, що по 18 місяцях війни на Сході відносини в Україні вже

устабілізувалися. Фронт був тоді біля Сталінграду. Я хотів спочатку сам поїхати і на місці переконатися в існуючих там відносинах, а пізніше старатися забрати туди свою родину. Що більше! Я мав в пляні вже тепер перевезти родину на територію Польщі, та місцеві місійні заведення не погодилися її прийняти. В цьому ми пізніше бачили премудрий провід Божий.

В дорозі в Україну

Так я вирушив 19 січня 1943 року в дорогу, повний надій, плянів та запалу. В Німеччині залізничні сполучення були тоді ще можливі. Я приїхав поспішним потягом в Берлін, а там пересів на такий же потяг, що йшов безпосередньо через Варшаву до Ковеля. Їзда була навіть приємна.

Зовсім інакше вже все виглядало в Ковелі. Всюди нелад, нужда. В місті порожні жидівські хати, багато вже без шиб, а то й без дверей. Напівпорожні вулиці. Якись дивні почування пронизували людину. Тут відчувалося, що це зовсім інший світ, інша атмосфера — повна непевности, жаху й привидів. Я відвідав одну баптистську родину. Розповідали мені про своє незavidне життя. В них кружляли поголоски, що всіх віруючих-«сектярів» мають так само, як жидів вимордувати українські повстанці. Ці люди і на це годилися, тільки щоб їх відразу вбивали, аби не мучитися. Поголоски ці походили від деяких православних українців і мали також свою мету: настрашити собі нелюбих інакше віруючих. Розказували, як різні людиці, коли не стало жидів, пробували грабувати жидівське майно. Німці для постраху розстріляли одну жінку-селянку, і труп якийсь час лежав так на вулиці. Подібних випадків було більше, хоч ті ж самі німці, особливо їхні вищі урядовці, найбільше присвоювали собі цього майна.

Нарешті я міг київським поїздом рушити в дальшу дорогу. З вікна вагону було видно сліди війни. По полях стояли понищені танки. Де-не-де височіли тільки комини з хат. Видно було зруйновані цілі села.

У вагоні для німців

Я всів на ризико до вагону для німців. В інші не було мови втиснутися. Прислуховувався до розмов вищих німецьких достойників, які верталися з відпусток у своїх пишних одностроях. Те, що я чув, було зловіщим. Вони самі признавалися, що порядки, ними заведені в Україні, не є кращими

від большевицьких. Оправдували діяльність українських партизанів, котрих уважали своїм власним витвором. Критикували т.зв. «ляндвїртів»-урядовців, наставлених дбати про ґрунтовну експлуатацію села. Це були часто люди, які на сільському господарстві не багато розумілися, а тільки сліпо виконували накази згори. Забирали в господаря останню худобину й збіжжя. Були між ними й рідкі винятки.

Один з урядовців, який брав участь у цій розмові, виріс в Україні та знав Україну та її настрої. Його думки були тверезі. Критикували й зарядження Герінга, на підставі якого кожному німецькому воякові, що їхав на відпустку додому, давали на кордоні України ковбасу як гостинець. Ця ковбаса була аж синя. Худоба, яку німці забирали, була худа, а поки її, голодну, загнали по кількох днях на різню, з неї залишалися шкіра й кості. Знову один комісар жандармерії обурювався на цей закид. Він твердив, що всі ці «ляндвїрти» й інші урядовці, які сидять в заплллі, майже щомісяця висилають з України мішками сало, ковбаси й печені гуси до Німеччини. Це також відповідало дійсності. Голодну й так Україну німці по большевиках обдирали до останнього.

Біля мене сиділа одна сестра німецького «Червоного Хреста», яка працювала між «фольксдойчами», себто місцевими німцями або такими, що за таких себе видавали. Вона відвідала на Шлеську в шпиталі свого пораненого брата, який знаходився в жахливому стані. Їхав також один приватний німецький урядовець, який думав розпочати працю в якійсь німецькій фірмі в Україні, однак не почав, бо Сталінград попсував усе.

Так я приїхав до Рівного. Залізнична станція була дещо знищена, але була в можливому стані. Тут я довідався, що досвіта відходить один поїзд в мої сторони. По різних біганинах за дозволом мені вдалося всісти в нього. Обслуга поїзда була польська. Кондуктор-українець натякав, щоб дати йому якийсь дарунок, але я не мав зі собою нічого відповідного.

В рідних сторонах

Додому я приїхав в той самий день і в ту саму годину, в якій я перед трьома роками залишив його. Дуже дивний збіг обставин! Мої ще спали. Нашій радості зустрітися знову по трьох роках не було кінця. Було що розказувати, бо в листах не все можна було писати. Містечко виглядало якось чудернацько. Половини його вже не існувало, бо було спалене. Жиди також вже не жили. Я просив не оповідати мені подробиць їхнього морду. Це йшло понад мої нервові спроможності. Ми жили між ними і завжди

були з ними в приятельських відносинах. Коли жидів гнали на смерть, багато з них говорили нашим людям: «Сьогодні мордують нас, а завтра це саме робитимуть з вами!» Це були віщі слова. Всі жидівські хати стояли порожні, їх продавали. Наші селяни їх купували, розбирали та розвозили по селах. Були це дерев'яні будівлі.

Проблема хліба щоденного

Другого дня пішов я до німецької влади повідомити про свій приїзд. Мене зареєстрували. Просив дати мені харчові картки, але вони не знали, що робити. Пояснювали, що в них тільки ті дістають їх, які працюють, а вони не знали, до якої категорії людей зачислити мене. Ці картки, якщо ви офіційно працювали, управнювали вас купити щодня 200 грамів ячмінного гливкуватого хліба. Це було майже все. Вистарчало для повільної, але певної голодної смерті. Не диво, що люди муіли знаходити засоби, як прожити на світі. Мого батька-фельдшера рятувало те, що селяни за його працю платили йому продуктами.

Люди не здавали всього контингенту німцям. Багато продуктів ховали, а свині годували в льохах та інших сховищах. Ті села, які не виповнювали вимаганих норм, німці карали тим, що замикали в них млини. Населення рятувало себе тим, що робило жорна і то найновіших конструкцій. Робили з бляшанок, в яких містилися летунські парашутні ракети. В тому часі українське село проявило велику винахідливість. Люди самі варили мило, але найцікавіше, що вони винайшли можливість з певних родів городини продукувати нафту, свого роду спирт, який горів і давав світло.

«Охоронна поліція»

Зайшов я і на поліцію. Там були самі наші українці. Німці не радо йшли з великих міст на провінцію. В ній було небезпечно. Час-до-часу доїздили тільки вдень. Українська поліція сама собі добре давала раду, бо стояла в зв'язку з українськими партизанами. В поліцію йшла молодь, яка хотіла тим оминати вивозу на роботи в Німеччину. Багатьох з них пізніше німці силою витягали в регулярні поліційні відділи, а то навіть до війська. Хто з них тому противився, був наражений на різні прикрощі. Положення цих людей було надзвичайно трагічне.

Пізніше кілька тижнів, коли німці почали не довіряти українцям, прислали вони частину своїх жандармів-німців. Один з них скаржився, що українські поліцаї дуже поверховно виконують свої обов'язки. Не знають, що коли німці виграють

війну, то перед ними стоїть забезпечена будучність. Тільки вони мусять собі на це заслужити. Він давав приклад: «Я післав українського поліція арештувати одного селянина. Він прийшов з ним аж другого дня, але обидва були п'яні». Українська поліція не бачила ніякої чести й задоволення в службі брутальному новому окупантові. Вони мені говорили: «Як довго німці не заявили офіційно, що вони думають робити з Україною, ми не бачимо цілі нашої служби». Німці таку заяву оминали.

Життя і настрої

У нас в родині були деякі зміни. Моя сестра вийшла заміж. Її чоловіка, греко-католицького священика, большевики вивезли на Сибір за навчання дітей релігії. Мій батько мав поважні фізичні недомогання. Як ця моя рідня давала собі там раду з життям, треба було дивуватись. Навіть соли тяжко було дістати. Взагалі всього бракувало. Електрика увечері так блимала, що читати при ній було майже неможливо. Вечорами, звичайно, сиділося та гуторилося. Двері добре замикалися, а моя мати ховала мої чоботи та пальто, щоб я мав в чому вернутися до своїх у Німеччину. Злодійства й напади були щоденним явищем. В тих часах люди поробилися надзвичайно забобонними. Рано розказували собі різні сни й різно їх собі пояснювали. Газети появлялися рідко. Радіоапаратів не було, їх не вільно було тримати. Між людьми кружляли безконечні новини-плітки, але ніхто не міг знати, скільки в них було правди. Заспокоювалося себе тим, що коли вже люди говорять, то щось виговорять.

Між моїми знайомими також було багато нового. Три тяжкі роки відбилися на обличчях цих людей. Вони багато пережили, та й тепер сучасність і будучність стояли перед ними дуже невиразною, а навіть жахливою. З приходом німців, на початку, коли люди робили собі надії, проголошували самостійність України. Коли ж прийшла німецька цивільна влада, все розвіялося. Почалися облави: забирали збіжжя, худобу, а найгірше — людей. Люди рятувалися, як могли. Записувалися до служби в поліції, одружувалися, вписувалися до шкіл, йшли на посади. Платня, що їм давали, не мала ніякої вартости, бо гроші нічого не вартували. Працювали, щоб не бути вивезеним на чужину. По школах старша молодь мусіла тримати варту. Коли на вулиці з'являлися озброєні німці, учні втікали, бо ті часто оточували школи, а навіть церкви та забирали молодь на роботу в Німеччину. Ловили людей просто на вулиці, і ці не раз зникали, аж по якомусь часі приходили від них

вістки з далекої чужини.

В часі мого побуту в батьків німецька влада розіслала була заклик, щоб молодь збиралася на виїзд у далеку чужину, але ніхто й не думав цього робити. В лісах було повно хлопців і дівчат. Поза селами стояла варта, слідкуючи, чи не їдуть німці по молодь. В разі небезпеки давалося умовлений сигнал, і всі втікали або ховалися. Партизанщина вела пропаганду проти виїзду і карала тих, хто змушував виїздити, й тих, хто годився наказ влади виконувати. Так сталося з одним німецьким сільським старостою. Вночі напали на нього партизани, коли б він не сховався, то вже не був би більше між живими.

Саме в тому часі мусіли наші селяни здавати новий контингент худоби. Люди ходили немов запаморочені. Вже і так на три родини припадало по дві корови. Положення тих, які мусіли бути сільськими старостами, було жахливе.

Все ж таки я зустрів багато життя й бадьорости між нашими людьми. Вони живо всім цікавилися й хотіли відгадати майбутнє. Їхньою мрією було, щоб обидва ці ненависні режими зникли, а на їхніх руїнах ми могли почати будувати своє самостійне життя. Гумору також не бракувало. Ходила маса анекдотів, а гонення самогону прибиравало застрашуючі розміри. Пояснювали, що з тверезою головою тепер не проживеш. Одна цукроварня не могла працювати через брак палива і пустилась на хитрий спосіб. Проголосила, що хто привезе дров, отримає стільки то мелясу, з якого наші люди виробляли самогон. І сталося диво. Біля цукроварні стояли сотні фір з дровами. Навезли їх більше, як треба. Німці не забороняли цього самогонного промислу, а навіть підтримували його, бо й самі цей самогон пили. Дехто з них жартував: «Ми вже й так усе в цих людей забрали, хай їм хоч це залишиться».

Про тодішню працю Української Євангельсько-Реформованої Церкви на Волині

Поїхав я до Рівного представлятися в нашому Окружному Парафіальному Уряді та обговорити пляни моєї праці. Рівне було тільки місцями знищене. Більшість міста стояла ненарушена. Жидів також уже не було. Всюди був великий рух. Не бракувало війська та урядовців. Це ж була «столиця» України, осідок «райхскомісара» Коха.

Від студента богословія, який тоді керував нашою церковною працею на Волині, я довідався про стан нашої Церкви в тих

околицях. Він зробив своїм осідком бувшу лютеранську церкву, при якій був парафіяльний дім. Лютеранського уряду парафіяльного ще не було. Відбувалися тільки лютеранські Богослуження для війська, але в іншому приміщенні. За большевиків була в цій церкві якась музична школа. Він відновив наш парафіяльний уряд, видрукував нові метрикальні книжки, зробив печатки. Наша праця провадилася даліше в різних місцевостях, яку доглядали студенти богословія.

Були великі можливості поширити працю, зголошень не бракувало, але умови життя та брак церковних робітників на це не дозволяли, особливо перше. В праці було ще тільки двоє проповідників. Усі наші проповідники та їхні помічники працювали безкорисно, хіба що час-до-часу члени громад давали їм добровільно дещо продуктів. Це наші люди робили радо і з повним виробумінням.

Там я довідався, що коли надходили німці, большевики не встигли вивезти в'язнів з в'язниці в Дубні і почали їх стріляти або кидати гранати в камери. Тоді в тій тюрмі згинуло двоє наших дівчат-євангеличок, обвинувачених в приналежності до української підпільної організації. По одному допиті співали вони в своїй камері: «За євангельську ми віру...». Їхній вартовий був захоплений цією піснею і допитувався, де вони її навчилися. На суді, коли їх спитали, чому вони пристали до Української Євангельсько-Реформованої Церкви, відповіли: «Коли б ви послушали євангельської проповіді, ви також не могли б інакше поступити». Ці дівчата згинули в тюрмі від гранат енкаведистів.

Ми обговорили плян моєї діяльності. Я мав по черзі об'їхати всі наші громади, а цей студент богословія мав усіх повідомити та організувати мої поїздки. Як пізніше виявилось, з цих плянів не багато вийшло.

Я зголосився до повітової німецької влади. Всюди в урядах сиділи переважно «фольскдойчі», себто «німці» місцевого походження, які говорили між собою по-польському або по-російському. Тракткування українців цими перекладачами було таке саме, як і за польських чи російських часів, повне погорди та презирства, а найгірше — донощицтва та провокації. Це я відчув на собі, поки вони не зауважили, що я знаю німецьку мову.

В дорозі до містечка Тучина

Я повернувся додому і на неділю мав їхати на Богослуження до містечка Тучина. Мав виїхати в суботу в обід. Фіра приїхала під вечір. Мої домашні відраджували мені їхати на ніч. Наша

околиця була досить лісиста. Там всюди крутилися партизани всякої масті і бандити. Я ще не був обізнаний докладно із ситуацією, тому справу легковажив і рішився їхати. Ми заїхали добре, хоч на дворі панував сильний мороз. Ночував я в селянській хаті на хуторі. В хаті була велика шафа і софа. Була й перина. В цій місцевості жиди звели зі своїми катами цілий бій. Вживали завчасу приховані кулемети й рушниці. Частина жидів полягла в бою, частина втекла, а решта — згинула.

На другий день відбулося перед полуднем Богослуження в Тучині, а по полудні в с.Шубкові. Обидві громади були для мене незнайомі, я відвідав їх перший раз. Ці нові знайомства й Богослуження лишили в мене незатерте враження. Особливо під час Богослуження спів молоді у Тучині. Ці голоси — це була рідкість. Обидві ці громади — це переважно праця двох наших проповідників, які зникли в советських концентраційних таборах. Обидві громади не мали своїх власних молитовних домів, але збиралися їх придбати. Яка це була приємність по трьох роках дихнути волинським повітрям, полюбуватися нашою зимою після гнилих західньо-європейських зим.

В Шубкові Богослуження відбулося в шкільній залі. Молодь мені піднесла привітальну адресу, надзвичайно мистецько виконану. Наш дякон був там добрим малярем і надзвичайно здібною та відданою справі людиною. Він же мистецьким способом виготовив рукописно наш требник для одного проповідника, так як в цьому відчувалася потреба, а не було де такого дістати. Це пригадало мені монахів, які колись займалися переписуванням церковних книг.

В сусідстві партизан

На вечір я повернувся в Тучин. Там молодь приготувляла чайний вечір. Душею цього прийняття був голова громади. Приготування посувалося дуже повільно вперед. Нарешті, мене викликав один брат і попередив, що в сусідньому селі перебував відділ партизан. Оскільки би вночі почалася стрілянина, щоб я знав, в чому справа. Вістка була для мене не дуже потішаючою. Я не знав, що це за партизани. Коли б большевицькі, тоді зустріч з ними була б найменше бажана. Вони жакливо знущалися над своїми жертвами.

Чайний вечір відбувся. Були промови й чудові співи. Співали гімн євангельської молоді: «Куємо кращу долю Батьківщині»... Слова і музика проповідника Т.Довгалюка. Слова були мені знані, але мельодію, співану на чотири голоси, чув я перший раз.

Все смакувало знаменито.

Ніч перейшла щасливо. Нападу не було. Німці вночі скріпили свою залогоу. Пізніше виявилось, що це були «бульбівці», відомі зі свого лицарського поведження. Вони дбали про честь і добру славу вояка Української Армії. Перед тим Тучин пережив один напад партизан. Шукали за головою районної управи, але той сховався і тепер ніколи не спав в місті. Закидали йому кепське трактування населення. Забрали тоді зі собою одного вчителя, а в районній управі забрали гроші.

Мене привезли додому. Їхали ми волинськими лісами й полями. Природа та сама. Здається, ніколи б її не покинув. Така рідна, мила й дорога. Ті самі села, війна їх не змінила. Коли прийде той час, коли сини Твої, Україно, не скитатимуться чужими світами, а любуватимуться Твою красою і свій прах земний складатимуть в Твою улюблену землю?

Ми і православні автокефалісти

Я знову поїхав до Рівного. Цей раз оповідав мені керуючий нашою працею студент про пропозиції українських православних автокефалістів об'єднатися з ними, яке вони нам в свій час робили. Вони годилися поробити наших проповідників священиками.

Відчувався великий брак духовенства, особливо на Великій Україні. Самі наші проповідники не могли тут робити якихбудь рішень. До того частина наших церковних робітників перебувала на еміграції, а інші були в Галичині, яка адміністративно належала до т.зв. Генерального Губернаторства. Коли йшли радитися до бувшого посла до Польського Союму, Павлюка з Колесник, що з цим пропозиціями автокефалістів зробити, він відповів: «Робіть, як уважаєте за краще, а я лишуся тим, чим є!» Його відповідь все рішила.

Я відвідав українського автокефального єпископа в Рівному. Він мене прийняв щиро й по-батьківському. Я цікавився станом відновленої Української Автокефальної Православної Церкви та розбиттям, яке постало за німців в Православній Церкві в Україні. Існувала ще т. зв. Автономна Православна Церква, на чолі котрої стояв крем'янецький арх. Олексій. Автономісти вважали, що без згоди православного патріярха в Москві не є канонічним самовільно усамостійнюватись. Перша Церква об'єднувала український національно-свідомий елемент, друга — москалів і москвофільствующих. У Рівному в соборі

правили на зміну одні й другі. Єпископ також висловив мені думку про об'єднання. Я йому відповів, що це справа дуже важна, але в сучасних воєнних умовах її не можна здійснити. Її треба і з однієї, і з другої сторони ґрунтовно розважити та знайти таку платформу, щоб ми зі своїми переконаннями і сумліннями, зв'язаними Словом Божим, могли бути в порядку.

Справа об'єднання Церков була порушувана в тих часах і покійним митр. Шептицьким, але він її розумів як прилучення православних до Риму. Не було нічого дивного, що його голос не знайшов прихильного відгуку. Припускаю, що не інакше розумів свою пропозицію в відношенні до нас і цей наш автокефальний єпископ.

Німецька політика в Україні

Я відвідав редакцію часопису «Волинь» в Рівному. Там я пробував одержати інформації про сучасне політичне положення українського народу в Україні. Мене дивувало, що українське громадянство не було відповідно зорганізоване. Не було якоїсь репрезентації, що пробувала б посередничати між владою і народом, а тим самим злагіднювати ситуацію. Мені вияснили, що з українського боку все робилося, але німці не бажають собі ніякої української організації. Вони хочуть бути єдиними панамі положення, і ніхто не має до їхнього панування втручатися. Вони мали свою цивільну владу, а на Україну дивилися, як на свою колонію. Їхнє відношення до цивільного «туземного» населення було відношенням «юберменшів» до своїх рабів.

Я вже згадував, що тільки ті громадяни діставали 200 грам (півфунта) ячмінного хліба, які могли виказатися офіційною працею. Для німців були окремі кіна, театри, ресторани, залізничні вагони, окремі харчові норми, що ними також користувалися «фольскдойчі». Мене також намовляли стати таким, доказуючи, що вони самі знайдуть документи, які докажуть моє німецьке походження. Німецьким воякам і старшинам було заборонено відвідувати Богослуження місцевого населення.

Трактування населення в урядах було різне, але випадки, що в німецького урядовця на столі лежала нагайка, не були рідкістю. Люди радше ставали біля дверей, щоб на випадок несподіванок можна було скоріше втікти.

Одного разу Улас Самчук помістив у «Волині» статтю, в якій доказував, що всі ті, які хотіли в Україні самі господарювати без господаря, завше ганебно провалювалися. Наслідком цього був

арешт письменника. Щастям було, що його випустили з тюрми і не розстріляли.

Справа якогобудь унормування українсько-німецьких відносин була безнадійна. Це був час поразки під Сталінградом. Німецькі армії відступали на Харків-Полтаву. Але й морально німці вже програли в Україні на цілому фронті. В їхній поразці ні один українець вже не сумнівався.

В керуючого працею евангельських християн-баптистів

Відвідав я і проповідника В.Гусарука, який в Рівному керував працею евангельських християн-баптистів. Він їздив по цілій Україні та мав своїх помічників. Хотів стягнути Нові Заповіти в перекладі проф. І.Огієнка, що були видруковані в Фінляндії і лежали сконфіскованими в гестапо в Польщі. Мав навіть згоду «райхскомісара» Коха, але не зважаючи на це, гестапо в Варшаві не годилося їх видати. Роздобув паперу й збирався друкувати співаник. З різних сторін чулося прохання допомогти в церковній праці, влаштувати курси тощо.

Не легко було тоді висилати по Україні роз'їздних проповідників. Всюди грожали великі небезпеки і з боку банд, і влади. На Поділлі було арештовано двох проповідників. Поки справа виявилася, один з них в тюрмі помер. Інший всів у поїзд, німці його викинули, погрожуючи револьвером. Але не бракувало й радісного та підіймаючого духа. Це все мусить хтось описати, хто був живим свідком тодішнього релігійного пробудження в Україні, де тоді панувала досить далекоїдуча релігійна свобода. Німці її давали з тактичних причин, хочаби показати, що вони не такі, як большевики, і тим здобути симпатії народу. В дійсності офіційні партійні чинники були заїлими ворогами християнства як «жидівського» продукту.

Нацисти та українська еміграція

Я відвідав одного нашого бувшого студента теології. Він тепер працював в кооперації. Нарікав, що тут брак української інтелігенції, а наші сидять на еміграції. Я йому вияснював, що вся наша еміграція рветься в Україну, але її не пускають. В цілій Україні вже велася німецька пропаганда, що місцеве населення поводить себе дуже добре, тільки еміграція, яка вже встигла вернуться, вносить тут фермент і неспокій. Розстріли емігрантів, і старих, і нових, були на порядку дня. Я вважав, що, може, й добрим було, що наша еміграція не мала можливості масово вернуться, бо тут її німці винищили б, а ми так мало маємо дійсно

інтелігентних людей, а ці люди ще завжди для нації пригодяться.

Він мені оповідав, що на якихось зборах гітлерівський комісар України Кох висловився між німцями, що йому байдуже життя українців. Йому було все одно, чи їх вистріляється більше, чи менше, його цікавить український хліб.

Зустріч з німецьким вояком-проповідником

Тоді ж я познайомився з одним німецьким підстаршиною, котрий був методистським проповідником. Він часто відвідував нашого студента богословія в Рівному. Від нього ми довідувалися про докладні новини з фронту та положення в краю. Він дивився на положення німців в Україні дуже песимістично і не вірив у німецьку перемогу. Винуватив у всьому партію. Йдучи з ним вулицею, я зауважив, що він не вітає уніформованих партійних достойників. Причину цього він пояснив мені сам, заявляючи, що все, що німецький вояк здобув своєю кров'ю на Сході, ці партійні «свині» знівечили. Подібно думало дуже багато вояків. Я зустрів іншого німецького вояка, який показував мені світлини мадярсько-німецьких шибениць, на яких висіли жиди й українці. Ці фота він робив на показ для Німеччини, як доказ поширюваної німецької «культури» на Сході.

Поводження німців з полоненими

По дорозі відвідав я старшого брата моєї дружини. Він розповідав мені, як поводитися німці з полоненими советської армії, а в дійсності з нашими людьми, які, бажаючи загибелі ненависної комуни, мільйонами здавалися в полон. Провалили їх численними колонами, голодних і виснажених. Хто знемагався й по дорозі падав, такого добивали. Не допомагали прохання самих полонених, які витягали світлини своїх дітей та жінок, просячи лишити їх при житті. Не допомагали прохання місцевого населення, яке годилося взяти цих знеможених під свою опіку та їх відгодувати. «Так поводитися вони з нашими братами, дітьми й синами», — казав цей свояк і висловлював свою тверду віру, що таким людям Бог перемоги дати не може. Так думала ціла Україна, хоч спочатку зустрічала їх хлібом і сіллю, сподіваючись визволення з пут жорстоких тиранів. Хто програв морально, програє і на всіх інших ділянках, чи це буде раніше, чи пізніше. Тільки помилка Гітлера врятувала на якийсь час большевизм, і більше нічого!

З моїх замірів поїхати в деякі більше віддалені наші громади взагалі нічого не вийшло. З однієї громади не приїхала фіра. До

сьогодні не знаю, чому. До іншої громади мені рішуче відрадили їхати з огляду на партизанщину, а більше — на бандитів. 70 км. треба було їхати фірою, майже цілий час лісами. Вбивства тоді були на порядку дня. Ця ситуація засуджувала мене майже на безділля. Вечорами також не можна було нічого влаштувати.

Морд жидівської родини

Оповідали мені й про такий випадок. В свій час на місцевій поліції зголосилася одна жидівочка. Прибігла вона туди зимою боса. Із своїми батьками вона переховувалася в однієї польської родини в льоху. За це вони тій родині добре заплатили дорогоцінностями. Щоб цих жидів позбутися, господар вирішив вимордувати цілу цю родину. І це він зробив. Тільки цій дівчині вдалося якось втекти та заявити про цей випадок поліції. Ціла ця польська родина була розстріляна. Жидівочка просила, щоб їй дозволили пережити суботу, аби вона могла помолитися, а тоді вона також була готова вмерти. Це прохання її вволили. Що з нею зробили пізніше, про це я нічого докладніше не довідався.

Похорон

В такій ситуації приїздить по мене одного дня вантажним автом наш студент богословія з Рівного, щоб забрати мене на похорон до Тучина. Там в боротьбі з большевицькими партизанами поляг один українець-поліціант, що сам був євангеликом. Я приїхав до Рівного, де на мене очікувала фіра. По дорозі переїздили ми біля одного німецького карного табору. Там контролювали й мої документи. Похорон відбувся на другий день. До кладовища було до двох кілометрів. Народу зібралось майже дві тисячі. Була почесна варта, яка складалася з представників української поліції.

Не буду тут описувати розпуку батьків. Мати оплакувала сина-парубка. Вона хотіла бути на його весіллі, а не на похороні. Вона не витримала й спекла малий коровай, який вложила в його труну. На могилках я мав прощальну проповідь. Це була рідка нагода проповідувати до кількатисячної громади. Надворі дув лютий морозний вітер, але всі стояли, мов заворожені. Покійного попрощали нашим староукраїнським «вічна пам'ять», а товариші по зброї — сальвою пострілів. Ніхто з них не чувся німецьким наймитом. Вони чулися вояками Українського Народу й майбутньої Української Армії. Тому несли зі собою український блакитно-жовтий прапор, на вінку був тризуб. Заслуги української поліції в обороні українського села перед

бандитами і озвірілими советськими партизанами були надзвичайні. Справді цих советських партизан не було так багато, але траплялися. Українська поліція—це була свого роду українська самоохорона, яка співпрацювала з українською партизанкою, а пізніше поповнила її ряди.

Оповідали мені, що під час перебування большевиків в Тучині, до початку війни німцями, Євангельсько-Реформована Громада там сама ховала одного свого члена. Несли хрест і червоний прапор.

В цій же місцевості мені розказували, що в них млин молот збіжжя цілий день для людей, а вночі — для партизан. Це тому, що представники німецької влади на ніч втікали до повітового міста. Безперечно, все це трималося в таємниці.

Арешти

Скоро після цього мені знову трапилося бути в Рівному. Я мусів переночувати в нашого студента богословія. Під ранок я почув, що хтось стукає у вхідні двері. Я збудив свого господаря. Він пішов відчиняти двері. Цей студент мешкав з одним своїм свояком, який працював у цьому місті. В кімнату ввійшли два представники гестапо, заявляючи, що вони мають наказ перепроводити обшук та їх обох арештувати. Ці «гестапівці» були українцями. Почали дуже поверховно й байдуже переглядати книжки. Жартували до свояка, що це Вам німецька заплата, а довідавшись, хто я є, нарешті, заявили, що обидва «арештовані» можуть утікати, коли це вважають за потрібне. Вони скажуть своїй владі, що обидвох не застали вдома.

Господар запитав мене, що він має робити. Я в своїй наївності порадив йому, що оскільки він чується невинним, хай іде з ними. Він мене послухав. А його свояк, передавши мені на переховування свій альбом зі світлинами, утік. Мені ж наказали ці «гестапівці», щоб я нікому нічого не розказував про те, що сталося. Я ж їх просив нічого ніде не згадувати про зустріч зі мною.

До сьогодні я не знаю докладно, що було причиною тих арештів. Казали, що «бандерівці» перейшли до протинімецької партизанки, і це їх виарештовують. Обидва ж «гестапівці» були «мельниківцями».

Я тоді пішов до одного мого знайомого. Розповів йому, що трапилося, та просив його на випадок чого ствердити, що я ночував в нього. Він погодився на це без надуми. В нього я залишив і згаданий альбом.

Саме я пустився йти в місто, коли зустрів фіру, на якій їхав інший наш студент богословія та український командант поліції з мого містечка. Я розказав, що сталося вночі. Виявилось, що тоді було в'ярештовано багато більше українців. Цей командант тоді мені сказав, що для мене буде найкраще, коли я завчасу заберуся назад до своєї родини в Німеччину, а вони також мусять думати, що вони мають зробити зі собою. За ним німці уже слідкували та допитувалися, яку він має зброю, скільки набоїв тощо. Він догадувався, що арешти в нашій місцевості на черзі.

Я вибрався додому з іншим нашим студентом богословія. Цілу дорогу гуторили про те, чим скінчаться ці масові арешти. Я ще хотів вірити, що німці будуть керуватися якимось правом і невинних випустять. Мій товариш подорожі твердив, що вони всіх розстріляють та що в їхню справедливість не можна вірити. За кілька тижнів виявилось, що він мав повну рацію. Німці всіх арештованих розстріляли, і як я довідався, німці 8 березня 1943 р. розстріляли в Рівному 485 осіб. Випустили тільки нашого рівенського студента богословія після кількадечних знущань. Він оповідав не багато, але довірочно сказав: «Молодь, як дуби, повна сили й житття, сидить в тюрмі. Всіх їх очікує смерть!» Тюрми були набиті. 16 березня 1943 р. німці спалили село Ремель, три кілометри від мого містечка, де згинуло якихось 600 людей.

Христини

В цьому часі в моєму містечку запросив мене один мій приятель, наш євангелик, охрестити в нього дитину. В означену годину прибув я до нього. Та кілька хвилин пізніше, на моє велике здивування, прийшов і православний священик. Я вже побоювався, чи тут не трапилося якесь непорозуміння. Мій приятель заспокоїв мене, що священик є тільки гостем і хоче побачити євангельське хрищення. Все відбулося врочисто. Гостей не бракувало. По всьому попросили нас до столу. Перший раз в моєму житті сидів я разом за одним столом з православним священиком. Атмосфера панувала щира й братня.

Пізніше виявилось, що багато православних духовних змінили зовсім своє ставлення до нас, реформованих євангеликів. Сталося це тому, що в часі советської окупації багато православних самі очорнювали своїх священиків. Це робилося в той час, коли євангелики відносилися до православного духовенства з повною пошаною і, де могли, підтримували матеріально і православних священиків. Цим пояснюється, чому

я міг сидіти разом з православним парохом, відомим колишнім нашим заїлим противником.

Надходять нові події

Я рішився відбути заповіджені Богослуження в Тучині та Шубкові й повертатися до моєї родини назад в Німеччину. Це тим більше, що в міжчасі нашого студента богословія в Рівному випустили з тюрми. В повітрі відчувалося, що надходять нові події українських протигітлерівських змагань на життя і смерть. Українці були певні своєї перемоги, але всім було відомо, що з цього скористаються, на жаль, знову таки тільки большевики. Це було цілою трагедією нашого положення.

Одного вечора вертався я від знайомого кооператора. Там мене, як і всюди, радо приймали й хотіли почути від мене хоч кілька якихось слів розради, щось відносно нашої майбутності. Я їм також не міг нічого особливого сказати. Все було дуже непевне. Одне хіба чудо могло б тут щось змінити. Вертаючись, я зустрів нашого студента богословія, який був перекладачем при помічній поліції в нашому містечку. Знервований, він ішов у бік лісу і провадив із собою ровера. Якийсь час не хотів мені сказати, в чому справа. Нарешті він мені дав зрозуміти, що на цю ніч очікується зміцнених відділів гестапо, і можна сподіватися арештів. Він не хоче ночувати вдома, щоб на випадок чого можна було втікати.

Я не пригадую, чи це було тієї самої ночі, чи іншого разу вдосвіта, в нашій місцевості на вулицях почалася стрілянина. Було чути, як рвалися бомби і стріляли кулемети. Це мав бути напад партизан. Тоді все скінчилося добре. Забитим був тільки необачно сторож молочарні.

Перед полуднем з'явився в місцевого лікаря один наш знайомий і просив його поїхати в сусіднє село та перев'язати ногу пораненому. З цього можна було зрозуміти, що напад робили хлопці з довколишніх сіл. Лікар не міг туди поїхати, бо мав саме обов'язок їхати в інше село. Коли б він і міг це зробити, а німці це викрили б, це коштувало б життя цілій його родині. Цю перев'язку зробив один фельдшер, наш євангелик, з іншого села і оповідав мені, скільки дїтвацтва й наївности проявляє ця наша молодь, яка вела цю партизанку.

Ця партизанка пописувалася також своєю одчайдушністю. Партизани вміли серед білого дня на складі молочарської кооперативи в Рівному забрати все масло. Вночі, там же, в повітовому німецькому комісаріяті, вони встигли випорожнити

склади з убранням і харчами, появлятися, як гестапівці, та арештовувати людей, а властиво в цей спосіб рятувати загрозованих чи арештованих наших людей і т.д. Але це тільки особливо дразнило і озлоблювало ворога. Німці почали змінювати свої протиакції. Поза розстрілами соток людей, вони палили села, а людей і дітей, що втікали, стріляли під покришкою пімсти за переховування й підтримування партизан.

Я поїхав по громадах. Відбув Богослуження. Попрощався з людьми. Гірко було мені їх лишати на непевну будучність, та ці люди в арешті нашого рівеньського студента богословія бачили, куди це все йде. Вони попрощали мене словами: «Ми ще потребуватимемо наших проповідників!» Просили також переказати пасторові В.Вінявському, щоб він не намагався вертатися в Україну, бо це було під той час безкорисне.

Порада мені негайно залишити Волинь

Я приїхав додому. До мене зайшов наш студент богословія. Був дуже неспокійний. Оповідая йому, що завтра виїжджаю, а він мені радить, щоб я це зробив ще сьогодні. Більше він мені нічого не сказав, але я завважив, що тут щось не добре. Я почав негайно пакуватися. Відмельдувався у влади. Однак, того самого дня мені не вдалося виїхати. Я попрощався зі своїми. Мене ще раз провів тато добрих два кілометри у дорогу, і я пішов у сусіднє село до свояків, де мав переночувати та забрати обіцяні подарунки для дітей в Німеччину. Фіра мала вранці туди по мене заїхати і забрати мене до Рівного. Мали мене проводити мати й сестра.

Вже вночі видалось мені, що чути стрілянину. На другий день фіра довго не приїздила. Я хвилювався. Нарешті, приїхала моя сестра без мами. Виявилось, що тієї ночі наша місцевість пережила найтяжчий напад партизан. Вони забрали зі собою до 40 осіб української поліції та кількох найсвідоміших українців, між ними й вищезгаданого студента богословія. Як пізніше виявилось, ця акція була виконана за обопільною згодою. Українська поліція та інші наші українці числилися з арештами і тому втікали в ліси під прикривкою, що їх забрали партизани. Правда, партизани були при тому. Це тоді було масове явище.

Я приїхав до Рівного. Взяв в уряді парафіяльну посвідку, що стверджувала, чим я на Волині займався. Полагодив формальності. До повітової німецької влади не показувався. Положення в Україні було таке, що не можна було бути неутральним. Станеш по стороні німців, згинеш від партизан.

Станеш по стороні партизан, згинеш від німців. Вистачало німцям тільки довідатися, що хтось є в курсі партизанських справ, щоб такого знищити.

Інформуючись на залізничній станції в Рівному про відхід потягів, я чув, як надавалося телефонограму, в якій повідомлялося про згадуваний нічний напад партизан на наше містечко і на залізничний міст. Інформувалось, що при тому згинув один німецький вояк. У відповідь було обіцяно послати туди 50 вояків. Одна мені знайома в Рівному урядничка висловлювалася, що мій несподіваний від'їзд може бути німцям підозрілий. Вони можуть мене посуджувати, що я був поінформований про акцію партизан. Я й сам над тим думав, і це впливало трохи пригноблююче на мене.

Прийшовши із станції, я був заскочений, коли в тому помешканні, де я затримався, я застав тих же самих двох «гестапівців», які арештували в моїй присутності нашого рівеньського студента богословія. Там же була жінка одного тоді арештованого українця з Костополя, мого знайомого. Було ще двоє якихось осіб. Я не знав, що це все мало значити. Чи вони слідкують за мною, чи мають якісь інші справи. Пізніше виявилось, що ці «гестапівці» розказували тій жінці про настрої між німцями в гестапо. Вона в них шукала допомоги, але я зрозумів, що вони чулися безрадні щось їй допомгти. Один з присутніх осіб був одним з партизанських провідників, які робили вночі згаданий напад на Олександрію. Тішився він, що його відділ знову зміцнився на 40 вояків.

В дорозі до родини

Я переночував в Рівному. На другий день моя сестра провела мене на станцію. Київський потяг спізнився. На моє щастя, на станції стояв спеціальний потяг. Як потім виявилось, цей потяг віз командуючого фронтом генерала. Мені вдалося туди втиснутися. На пероні стояла моя вірна сестра й прощала мене і то вже в котрий раз. Її постать лишиться в моїй пам'яті незатертою, як і образ моїх батьків, що стільки горя пережили через своїх дітей, а на старість лишилися самотніми й безпритульними.

У вагоні сиділо кілька німкень, які верталися в Німеччину, відвідавши своїх чоловіків. Було й кілька урядовців в партійних одностроях. Чулися різні розмови. Говорилося й про партизан. Один з присутніх партійців твердив, що ці партизани вважаються місцевим населенням національними героями, які борються за

незалежність своєї країни, як це ми, німці, робимо з нашим Шлягетером, який боровся з французами проти їхньої окупації частини Німеччини. Ці німецькі жінки не дуже годилися з такою характеристикою. Вони ліпше чулися, коли б він був назвав їх бандитами.

Через вікно вагону було видно, як наші люди на наказ німців вирубували вздовж залізниці ліси, щоб перешкодити партизанам напади на потяги. Місцеве населення мусіло вдень і вночі охороняти залізницю. Ці німкені радили вздовж залізниць виселити місцеве населення, а поселити тут німців з Німеччини. Це була б, на їхню думку, найкраща охорона шляхів. Я прислуховувався з поважною міною і сміявся в душі з цієї безмежної наївності. Оповідали також, що минулої ночі був напад на містечко Цумань, де підпалено великий склад дерев'яних матеріалів. Управитель тартаку, німець, який був там з жінкою й дитиною, сховався на вежі водотягу та звідти відстрілювався. Охорона тартака, сорок козаків, також пішла в ліс з партизанами.

Так я доїхав до Ковеля. Пересів на варшавський потяг, а звідти попав до Берліну. Тут саме були в дії прожектори. Ціле небо було пронизане світляними рухомими променями, що губилися в небесних просторах. Очікували протилетунської тривоги. Я не затримувався. Пересів на інший потяг і рушив у дорогу. Біля мене сидів німець. Попросив шматок хліба. Казав, що сидів кілька днів в арешті. Їв той хліб дуже покvapно. Появився гестапівець у цивільному вбранні. Контролював документи. Мої папери забрав, але пізніше вернув, за винятком перепустки.

Нарешті, я опинився в колі своєї сім'ї, яка надзвичайно тішилася моїм поворотом і на нього перед тим натискала, боячись бути на чужині війною розлученими.

Життя тут, в Західній Німеччині, плило спокійно, хіба що протилетунські алярми порушували цей спокій. Я ж побоювався, щоб гестапо таки не зацікавилася моїм раптовим від'їздом з України.

Дивний провід Божий

І дійсно, одного дня мене покликало гестапо. Питалися, чому я їздив в Україну і хто мені дав дозвіл. Я все вияснив. Мої зізнання підтвердили німецькі урядовці. По моєму повороті я написав для церковних кіл і приятелів нашої Церкви звіт з моєї поїздки. Цей

звіт попав у руки гестапо. Їх цікавило, хто мені дав перепустку. Виявилось, що я перепустку отримав без відома гестапо. І це було моє велике щастя. В цьому я тоді побачив дивний Божий провід. Інакше, ледве чи я би побував тоді в Україні. Хто там не був, той ніколи не міг пізнати тодішньої української дійсності. Навіть не міг собі її уявити. Мій побут там відкрив мені очі на багато дечого. В Україні після всього того ніхто не вірив у якусь вищість німців.

Правда, воно не було б справедливо обвинувачувати всіх німців за гітлерівські злочини. Як між всіма народами, так і між німцями, було і є багато гарних і чудових людей.

Слово Боже так характеризує людський рід: *«Всі бо згрішили і є позбавлені слави Божої, але дармо виправдуються Його благодаттю через відкуплення, що в Ісусі Христі»* (Римл. 3, 23-24). Кожен нарід мусить особливо вважати на те, кому він доручає свій провід і долю. Гітлерівська партія мала тільки чотириста тисяч членів на вісімдесят мільйонів населення Німеччини, а як вона знеславила весь німецький нарід!

Тут, у Німеччині, я майже мовчав про все пережите в Україні. Говорив про це хіба тільки дуже довіреним людям. Коли б гестапо було почуло щось про це, я був би зліквідований, як людина, яка очорнює німецький нарід. Однак, по всьому цьому я був в одному переконаний, що німці війну прогнали, а їхня повна поразка—це тільки справа недалекого майбутнього.

НАПЕРЕДОДНІ Й ЗРАЗУ Ж ПО ПРИХОДІ АМЕРИКАНСЬКОЇ АРМІЇ В ЗАХІДНЮ НІМЕЧЧИНУ

Жорстока Друга світова війна зближалася до кінця. Ми не завжди багато знали про її перебіг, але знали, що німці на Заході відступають перед аліянтами, що вже перейшли річку Райн. 12 березня 1945 року наше місто було найгірше за всю війну збомбардоване, а, властиво, саме та околиця, де ми жили. Це було недалеко залізничної станції. 48 бомб, які мали були впасти на цю станцію, впали навколо наших місійних заведень, але тільки одна з них попала в риг будинку місійної семінарії, а решта впали довкола місійних будинків.

Це бомбардування лишило кошмарні спомини у всіх тих, що те безпосередньо пережили. Це було вдень, саме тоді, коли я був на роботі. Коли я вертався додому, то наш поїзд спинився на одному перестанку перед нашим містом і не міг через пошкодження залізниці заїхати на головну станцію. Я мусів йти додому пішки. До дорозі місцями були вириті бомбами великі ями. Їх треба було обходити. В цій частині міста не було електрики і були всякі інші пошкодження. Я дібрався додому пізнім вечором. Там вже з нетерпінням очікувала мене стурбована моя дружина з дітьми. Різні родини, які мешкали в наших заведеннях, вже відїжджали на села.

Ми не мали вибору і вирішили, що на другий день раненько також залишимо місто. Треба було дещо коштовніше взяти із собою. Самим цінним для нас був дитячий візочок і мій ровер. І так ми рано вирушили в дорогу, а брат Пебе, що доглядав місійні заведення, запевнив нас, що він нізащо не залишить наших заведень, а також і догляне наше помешкання. Ми вирішили йти до села Вітельсбергу, де я знав місцевого німецького лютеранського пастора.

Коли ми дійшли до залізничного перестанку на кінці міста, то над нами появилися розвідчі американські літаки. Вони почали низько над нами кружляти. Ми мусіли на дорозі перечекати аж поки вони зникнуть. На щастя, вони не кидали бомб, не обстрілювали цієї місцевости.

Ми рушили в дальшу дорогу. День був приємний і сонячний. Ми йшли розлогими полями, а потім — лісом. По дорозі зустріли одну євангельську дияконісу, яка йшла саме з

Вітельсбергу до нашого міста. Вона нам порадила звернутися у Вітельсбергу до сільського старости. Ми так і зробили. Спочатку він домагався від нас на папері дозволу, що нас скерувала до його села управа нашого міста. Та коли ми йому вияснили, що ми на те не мали часу і можливості та що я завтра мушу йти до праці, то він погодився і без того дозволу примістив нас в одній селянській родині. Це все діялося 13 березня 1945 р. Ця родина прийняла нас і дала нам одну, краще умебльовану кімнату. Та коли вони довідалися, що ми не німці, то перевели нас у гіршу кімнату, але все таки з тією родиною можна було співжити.

На другий день я своїм ровером поїхав до праці, і так це продовжувалося аж до 28 березня 1945 р. Цього дня, коли я приїхав до праці, я зауважив, що там ніхто не працював. Всі ходили, не знаючи, що далі починати. Нарешті, я довідався, що кожної хвилини тут може з'явитися американське військо. Як потім виявилось, це військо вже було в нашому місті. Я зауважив, що дехто з наших урядовців отримував свої платні. Виявилось, що в касі були ще гроші, й я також отримав свою платню за місяць березень. По цьому мені сказали, що я можу їхати додому, а як я буду потрібний, то мене покличуть. Однак, було видно, що ті, які мені це казали, самі вже в те не вірили.

Я забрав свої речі, що мав в канцелярії, і направився в дорогу. Залишаючи територію фабрики, я зауважив, що там, викопавши окопи, розмістилася уніформована і озброєна молодь з «робітничої служби». Виглядало на те, що вони збиралися битися з американським військом, та до того вже не дійшло. Там була тільки сутичка гітлерівської молоді з американцями під містечком Кірхгайн, але безуспішна, хоч там дехто поляг з тієї молоді.

День був весняний і соняшний. Я їхав на своєму ровері порожніми полями, хоч наді мною літали американські літаки, а де-не-де було чути гуркіт танків, але стрілянини не було. Так я приїхав до своєї родини. І так я скінчив свою працю в німецькій фабриці.

Можна було собі уявити, якою втішеною була моя родина, побачивши мене живим і здоровим та подивляючи мою відвагу, хоч я особисто в тому не бачив нічого особливого і надзвичайного.

В селі ще не було американців, хоч видно було всюди білі прапори, як доказ, що село не думає ставити ніякого спротиву американській армії.

Дружина оповіла мені, що того дня через село переїжджало якесь авто з німецькими есесами, які почали були стріляти по вікнах тих хат, де висіли ті прапори, й мешканці почали з поспіхом знімати їх. Також через село перейшов якийсь розгублений відділ німецького війська, який затримався в селі на короткий відпочинок. Старшина того відділу зі своїм молодиком-адьютантом зайшов у той дім, де ми жили. Від перемучення він просто ліг на підлогу і просив його збудити за годину, а його адьютант попросив їсти, бо казав, що вони вже кілька днів не їли. Господиня дому нічого йому не дала. Тоді моя дружина віддала йому їжу, яку приготувала для дітей, бо не могла дивитися на поневіряння тих вояків. Тут вони вже й самі не знали, куди їм втікати і що з собою робити.

Господиня, бачачи, що моя дружина зробила, з іронією усміхнулася і сказала: «А що Ви тепер дасте їсти своїм дітям?» Та, як видно, таки її сумління до неї заговорило, і вона принесла моїй дружині дуже смачну і поживну їжу, щоб моя дружина таки змогла нагодувати наших дітей. Діти могли досхочу їсти, а особливо м'ясо, якого вони вже давно не бачили.

Ця скупість і безсердечність деяких німців, навіть і до своїх людей, була нам зовсім незрозуміла. Пані Маєр в одній розмові з нами, сама німкеня, ніяк не оправдувала цього і твердила, що вона походить з Віртенбергщини, де живе зовсім відмінний тип людей в порівнянні з мешканцями Гесенщини. І дійсно, пані Маєр багато нам помагала. Маєри були взірцевими християнами, з чулим серцем до потреб свого ближнього. Пані Маєр була хресною мамою нашого сина Віктора.

Американське військо вступило в село другого дня, тобто 29 березня. Перед селом вони дали кілька пострілів. Один з них попав в хату, де тимчасово затримався один з наших місіонерів з Бразилії. Але жертв у людях не було. Цей військовий відділ почав шукати хат, де можна би було розмістити своїх вояків. Думали також дати їх і до хати нашого господаря. Моя дружина розговорила англійською мовою з цими вояками, вияснюючи їм, що ми втікачі зі Сходу Європи і живемо в цих людей. Вони подякували за вияснення і лишили наших господарів в спокої. Це був перший раз, що ми зустрілися з американськими вояками. Ми їх привітали і подякували їм за наше визволення. Наші господарі, будучи свідками того, що сталося, почали до нас краще ставитися. Вони просили нас, щоб ми в них затрималися довше, що ми й зробили. З ними ми затримали приятельський контакт аж до нашого виїзду до Америки. Їхня незамужня дочка час-до-

часу відвідувала нас у нашому місті.

8 квітня 1945 р. ми повернулися до міста, тобто до наших місійних заведень. Ми застали, що в нашому помешканні все було в порядку, а в будинку місійної семінарії був уже приміщений шпиталь для полонених італійських вояків. Напроти шпиталю, через дорогу, був горód, де була й нам приділена певна ділянка. Коли ми пішли подивитися на нього, то побачили, що там було накидано всякої всячини, бо з нього шпиталь зробив свій смітник. Коли ж ми ближче приглянулися до викинутих речей, то знайшли між ними нерозпочаті харчові консерви, які нам дуже придалися. Це була наша перша їжа по нашому поверненні з села.

Одного дня на нашому подвір'ї спинилося військове авто. Американці десь довідалися, що наші заведення мають механізовану пральню, і вони хотіли її забрати. Коли ж моя дружина їм вияснила, що тут живе більше родин зі своїми дітьми, то вони змінили свій замір, а директор місії подякував моїй дружині за її успішне втручання.

Життя в місті почало нормалізуватися. Перші спроби декого з навезених німцями примусових робітників обкрадати німців і їхні склепи в місті були рішуче стримані американською владою. Полонені французи й інші почали вертатися до своїх країн, а між ними навіть і дехто з робітників зі Сходу. Правда, поважна кількість з них вагалася з тим, що їм робити. Нас почали відвідувати різні знайомі, які походили з України та інших частин Советського Союзу. Деякі з них приносили нам харчові продукти, що нам ставало також у добрій пригоді.

По якомусь часі совети почали вишукувати своїх громадян з метою, щоб їх забирати на «родіну». Було більше таких, а особливо молоді, яка з того скористала. Ті робітники з-під советів, які рішилися зостатися в Німеччині, були завжди на сторожі, і про це я згадую на іншому місці в цих споминах.

В тому часі були часті випадки, що ці навезені в Німеччину робітники зі Сходу, переважно молодь, відбирали насильно на вулицях від німкеней годинники та цінності. Був і такий випадок, що моя дружина йшла вулицею з нашим молодшим сином, а біля неї проходив гурт такої молоді. Один з них піддавав думку, щоб її з дитиною зіпхнути в провалля, яке там було поблизу. Тоді моя дружина сказала їм: «Ще не відомо, хто кого в те провалля спершу скине». Вони думали, що вона німкеня, але коли виявилось, що вона українка, то почали її дуже перепрошувати.

Беручи в загальному справу насильно привезених українських

робітників до Німеччини, як і тих, що в силу воєнних обставин шукали там сховища перед більшовиками,— поминаючи все жахітливє і потрясаюче,— мусимо прийти до висновку,— *«Що тим, хто любить Бога, все виходить на добро»* (Римл. 8,28). Мільйони наших людей розкинула війна й недоля по широкому світі. Хоч ми нераз мучилися, але й ми також училися при тому. І не одне там побачили, що для нашого пізнішого життя нам пригодилося.

Большевицька пропаганда твердила, що на Заході Європи та в Америці люди в капіталістичному ярмі надзвичайно бідують. На ділі ж наші люди, навіть у часі війни переконалися, що все те було тільки неправдою. Вони там познайомилися з життям робітництва інших народів. Багато з них навчилося чужої мови й удосконалювалося в різних професіях. У більшості з них змінився й їхній зовнішній вигляд. Культурний та життєвий рівень був багато вищим від советського.

Багато з цих людей зуміло швидко пристосуватися до нових обставин і давали собі переважно добре раду. Вертаючись додому, багато з них везли стільки всякого добра зі собою, що ледве могли його нести. Як ми потім довідалися, багатьом з них уже по советській стороні ці речі забрали. Їм казали з тими пакунками маршувати 50-80 км. пішки, і вони їх кидали по дорозі, а тоді це підбирали представники советської влади або червоноармійці. Були вістки, що більшість з тих молодих людей не дісталися додому, а були мобілізовані до війська або до таборів на «перевиховання». Це була доля советського громадянина. Адже він живе постійно в одному великому концентраційному таборі.

Одного дня ми вирішили піти до представника американської влади в нашому місті. Ми хотіли знати, чи він нам порадить вертатися в Україну, розказавши йому про нашу ситуацію і причину, чому ми мусіли втікати від советів. Він нас приязно прийняв, уважно вислухав, а по всьому сказав: «Я Вам не раджу це робити. Є ще багато справ, що є для нас, американців, не ясні, і вони кажуть нам бути обережними із советами. А, остаточно, чи Вам тут зле?»

Іншого разу приїхала до нас одна українка-лікарка з сусіднього міста, яка також не хотіла вертатися до советів. Вона розповіла нам, що в їхньому містечку німецька поліція з представниками советської влади і при допомозі представника американців арештувала одного українського інженера з жінкою, щоб їх вивезти на «родину». Тепер їх тримають під арештом.

Становище цього інженера дуже складне. Якщо він заявить, що не хоче вертатися, а його вивезуть силою, то це буде для нього великою небезпекою. Вона просила мене, щоб я поспробував поговорити в цій справі з представниками американської влади в тому місті й додала, що при тій владі є один нижчий урядовець, який говорить українською мовою, хоч він і не українець, але, як видно, його батьки походили з України.

Я поїхав в те місто. Зайшов до того уряду. Мені не було трудно знайти того урядовця, що про нього мені згадувала та лікарка, але він рішуче й аrogантно відмовився від того, що знає українську мову. Тоді американський старшина, який очолював цей уряд, покликав одного місцевого німця, який працював там за перекладача, і я йому представив справу. Він вислухав мене приязно та уважно, а тоді сказав: «Я з Вами цілком погоджуюся і поділяю Вашу думку й турботу, але наш уряд погодився зі советами на умову в Ялті, і ми в цьому випадку безраді, хіба що тут щось можуть зробити наші найвищі урядові чинники». Тут він мав, правдоподібно, на думці генерала Айзенгавера. Правда, з часом примусова репатріяція була стримана, але тут не обійшлося без поважних жертв невинних людей.

Якось один проповідник з наших заведень сказав мені, що недалеко нашого міста є табір німецьких полонених вояків, і там є відділ американської військової тайної розвідки, і було б добре, щоб я цих урядовців відвідав, але не зрадив його, що це він дав мені їхню адресу. Я погодився і пішов до них. Я їм представив справу примусової репатріяції, але вони поставилися до всього того, що я їм говорив, досить неповажно, і я з цього зрозумів, що ці люди є того самого поколю, як і та особа в сусідньому місті, яка відмовилася, що не знає української мови, тобто — вони співчують советам, хоч і мають американську уніформу.

Все, про що я пишу нижче, діялося дещо пізніше, коли американська влада почала реєстрацію чужинців в Німеччині, щоб признавати їм права ДП, тобто «переміщених осіб». Мене було повідомлено, що в українському скитальському таборі в Герсфельді було відмовлено в цьому праві кільком українським визначним діячам, а між ними і письменникові С. Підгайному і проф. В. Дубровському. Їх примістили в таборі для німців, і німці мали ними опікуватися.

На Великдень я поїхав їх відвідати і мати для них коротке Богослуження. Я знав, що вони впали жертвою доносів з боку своїх противників. Моя проповідь була про те, як один жид зробив перед єгипетською владою донос на Мойсея, який

працював для добра свого народу. Це стало причиною, що Мойсей був змушений втікати з Єгипту, але повернувшись туди з часом назад, він став визволителем свого народу. Моя проповідь їм сподобалася, і, на щастя, їм скоро після того було повернено статус ДП, і вони вернулися до українського табору назад.

Нарешті, прийшов час, щоб оформити і наш ДП статус. Ми поїхали до міста Герсфельду, в якому урядувала в цій справі відповідна американська комісія. Щоб не зробити якоїсь помилки, я пробував у цій справі порадитися з деякими визначнішими українськими діячами й адвокатами. Тут ішлося тоді про те, що я офіційно не належав до примусово привезених до Німеччини робітників. Я втік із Західньої України до Західньої Європи від советів, де моє життя було zagrożене. Я офіційно вважався в Німеччині чужинцем і мав посвідку, що я приїхав туди з німецькими переселенцями з Волині. Я також мав нансенівський пашпорт, як доказ, що я був бездержавним. Мої вищезгадані українські приятелі радили мені в жодному разі тих своїх документів американцям не показувати, але твердити, що я був до Німеччини насильно привезений. Я з тим не годився, бо я, як духовна особа, мав би говорити неправду.

Коли ми прийшли до цієї комісії, нас там прийняв якийсь урядовець. Він нас запитав, в якому таборі ми живемо. Ми відповіли, що ми живемо на приватному помешканні. Далі він запитав, чи ми не поляки. Ми йому відповіли, що ми українці. Тоді він нам рішуче заявив, що нам не належить статус ДП. На наше прохання, щоб він сказав нам, де ми могли б відвідати керівника цієї комісії, він нам рішуче заявив, що це є даремне наше намагання. Їхній керівник нікого не приймає, а всі справи полагоджує і робить рішення цей урядовець сам. Як потім виявилось, він сам був поляком.

Ми таки постановили, що мусимо знайти і поговорити з цим керівником. Тим більше, що моя дружина могла з ним розговоритися англійською мовою. Саме як ми підходили до будинку, в якому цей начальник мешкав, підїхало військове авто, а з нього висів якийсь американський старшина. Моя дружина звернулася до нього зі запитом, чи він не міг би нам допомогти зустрітися з головою комісії, яка надає скитальцям статус ДП? Він нам чемно й услужливо відповів, що це він сам, і запросив нас до свого помешкання.

Тут ми йому вияснили щиро нашу справу і положення, показуючи йому всі ті наші документи, яких нам наші приятелі не радили нізащо показувати. Його відповідь була, що для нього

важне те, що наше життя під советами було zagrożене, і ми тому мусіли втікати з України. Як ми втікали, це його зовсім не торкається. «Безперечно, що вам в першу чергу належить статус ДП»,— закінчив він. Тоді він потелефонував до начальника комісії, а нам сказав, щоб ми йшли туди і там сказали, що він сам нас післав, а якби там мали з нами якісь неясності, то нехай до нього потелефонують!

В комісії урядовець, що нам перед тим відмовив статус ДП, був усім цим надзвичайно заскочений і здивований, але без якоїбудь дальшої розмови він нашу справу негайно позитивно полагодив і видав нам на руки відповідні посвідки. Тепер нам стало цілком зрозуміло, чому наші приятелі відраджували нам бути щирими перед тією комісією. Вони вже мали досвід з тим урядовцем і базувалися на його твердженнях, хоч він в нашому випадку зовсім помилився.

Так скінчилася наша реєстрація і наші побоювання. Наша правдомовність цілком нас виправдала. Все пішло добре! Ми тепер могли спокійно і вдоволено повернутися до нашого місця замешкання. Все це діялося 6 вересня 1946 року.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНОЇ ПРАЦІ МІЖ СКИТАЛЬЦЯМИ В НІМЕЧЧИНІ ПО ЗАКІНЧЕННІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Подув свободи

З приходом американської армії в Західню Німеччину наші правні можливості цілком змінилися. Ми відчули правдивий подув свободи. Коли я прийшов до представника американської влади, щоб одержати від нього дозвіл на відновлення своєї душпастирської праці, то він мені просто відповів: «Працюйте!»

Початково годі було виробити хоч якийбудь плян цієї духовної праці. Насамперед роз'їзди для цивільних осіб були обмежені, а залізнична комунікація належно не наладнана. Далі бракувало духовної літератури, передусім Біблій та співаників, що є основою кожної церковної праці.

Треба було шукати можливості нав'язати контакт із широким світом, а насамперед з нашим Українським Євангельським Об'єднанням у США та в Канаді, щоб звідти отримати потрібну допомогу. Поштового зв'язку із закордоном для цивільного населення тоді не було. Та Бог послав нам таку можливість. В загальному я там не був самотній проповідник УЄРЦеркви. Як пізніше виявилось, всіх нас там було п'ятеро, а під кінець прибуло ще три. Кожний з наших проповідників у міру своїх сил та можливостей помагав у розбудові Божого діла. Пізніше прилучилися різні члени і симпатичні нашої Церкви, що допомагали нам у цьому. В цьому описі української євангельсько-реформованої праці між скитальцями йде мова не тільки про мою особисту працю, але й працю інших.

Страх перед «родіною»

Спочатку я в своїй праці обмежувався тільки до найближчих околиць, де тільки рідко можна було знайти наших людей. Всі вони ще були схвильовані, бо боялися примусової репатріації на «родіну». Кожний советський старшина, який появлявся в тій околиці, викликав велику паніку. Були випадки, що наші люди на той час залишали свої мізерні помешкання та втікали в ліс. Я сам належав до «західняків», тобто до старих емігрантів, і чувся в

порівнянні з ними, як той, що правно стоїть на сильних основах. Треба було великих зусиль, щоб хоч частинно зміцнити в них віру в перемогу гуманності в демократичних народів Західньої Європи та Америки. Всіх турбував невиразний договір із советами в Ялті. Багато з них були на випадок чогось готові на самогубство. Відвідини тих людей по домах, шпиталях і несення їм моральної потіхи було ділом християнського милосердя. З цієї діяльності я хочу тут подати два моменти. Недалеко нас, в одному селі жила невеличка група наших неповоротців, які працювали в лісі. Цієї групи тримався й наш відомий письменник Улас Самчук. Одному з них колода придушила ногу та зломил одну кістку. Негайно цього чоловіка привезено в наше місто до шпиталю. Одного разу я йшов до міста та й зустрів його. В літній сорочці, ледве посуваючись при допомозі якогось кия, він ішов назустріч мені. Він ішов навмання до місця мого замешкання, але навіть не знав моєї адреси. Він тільки вірив, що Бог йому pomoже знайти мене і мою родину. Виявилось, що його хотіли вчора перевезти в шпиталь ув інше місто. Хтось його попередив, що той шпиталь знаходиться під доглядом советів. Цього вистачило, щоб він зібрав рештки своїх сил і втік із санітарного авта. Щоб добратися до мене (віддаль одна миля), взяло йому майже два дні. По дорозі він переночував в одній християнській добродійній інституції.

Ми примістили його в нашому помешканні. Викликали лікаря, який знав російську мову і походив з Латвії. Оглядини його показали, що він так натрудив ногу, що не міг у нас лишатися. Вона надзвичайно опухла, та існувала небезпека ускладнень. Треба було одержати запевнення від лікарів у клініці, що його більше ніхто не буде перевозити в інший шпиталь, і що йому нічого не загрожуватиме, щоб він погодився вернутися в клініку назад. Ми дозволили жити в нас його жінці. Тепер вона мала нагоду щоденно його відвідувати.

По кількох місяцях цей чоловік видужав. В клініці він пильно читав позичене в нас Св. Письмо, і було видно, що воно робило в його серці свою чудодійну роботу. По своєму видужанні він сказав: «Варто було зломати ногу, щоб мати нагоду перечитати Біблію». Пізніше він поширював у своєму оточенні цю книжку. Нам не вдалося його привезти до Америки, бо він передчасно помер, але ми спровадили сюди його дружину, яка собі тут добре давала раду. Ми її вважали членом нашої родини, а коли вона вдруге виходила заміж, то я їй давав шлюб.

Іншим разом я з дружиною відвідав один шпиталь. Там

лежали в одній кімнаті українець і росіянин. Українець походив з табору, з якого відправляли на «родіну» советських громадян, які служили в німецькій армії. Він попав у цей табір з жінкою і дитиною зовсім випадково. Коли він ішов до вбиральні, вартовий польської «охоронної компанії» вистрілив у нього, твердючи, що він хотів утікати. Куля пройшла через голову, але мозку не зачепила. На росіянина хтось зробив донос, що він був у німецькій армії. Побоюючись кепських наслідків, він намагався під час його перевозу перерізати собі горло.

Релігійні доповіді

Вільний час я використовував на студії, поглиблення й відсвіження свого богословського знання, писання доповідей на релігійно-моральні теми і робив переклади з німецької мови. Університетське місто зі своїми бібліотеками дуже добре для цього надавалось. Та недовго я мав час для цієї роботи.

Прийшла хвилина, коли совети почали посуватися із своїх кордонів на річці Ельбі на Захід. Почалася нова масова втеча українців та скитальців інших народностей на Захід. Можна було їх зустрічати і в нашому місті. І тут була велика нагода виявити людям допомогу. Особливо було важко з приміщенням для цих людей. Вони вишукували собі всякі напівзруйновані бараки або ушкоджені бомбами будинки та влаштовувалися там, як могли. В той час почала УНРРА організовувати для таких людей табори. Навіть моя дружина, яка знала англійську мову, допомогла нашим скитальцям у представників американської влади дістати дозвіл на організацію такого українського табору в наших сторонах. Вона тоді ходила в цій справі до американської влади з панамі Слободяном і Крушельницьким, які належали до ОУНр. Довший час скитальці боялися йти в такі табори. Вони боялися підступу та провокації. Тільки по якомусь часі вони переконалися, що УНРРА — не ворожа для них організація.

Коли більшість з тих людей опинилася в таборах, настали кращі умови для релігійної роботи. Тепер придалися мої релігійні доповіді. В кожному таборі був культурно-освітній відділ, і в рамцях його можна було їх виголошувати. Війна лишила моральне спустошення в багатьох людських серцях, а тому ця праця була дуже важною. Я пережив при ній взнеслі хвилини, особливо тоді, коли бачив перед собою переповнені залі слухачів. Скільки разів я не звертався б до присутніх із запитом, чи не бажали б вони, щоб я до них ще завітав з відчитами, постійно одержував від них загальну відповідь: «Просимо!»

В одному таборі письменник У.Самчук представив мене

зібраним, а наприкінці тодішній єпископ Мстислав висловив мені подяку за мою доповідь. Він же й зробив оголошення про мою доповідь на одному церковному Богослуженні. Дехто з присутніх пробував тоді дорікати йому, що не годилося йому оголошувати відчити євангельського проповідника. Єпископ на це відповів у такому дусі: «Ми молимося в кожній літургії за об'єднання святих Божих Церков, а це належить також до цього».

Іншим разом я запросив в одному таборі на мій відчит одного українця, який, звичайно, не ходив до церкви. По моїй доповіді я довідався, що він висловив своєму знайомому думку: «Добре було б, коли б такі доповіді могло слухати якнайбільше число людей. Скажім, коли вони сходяться до кіна або на театральні вистави. Перед початком властивої програми треба було б їх понадпрограмово виголошувати».

По цих доповідях часто були нагоди познайомитися з людьми різних релігійних переконань або навіть зустрічати одновірців чи співзвучних осіб.

Не обходилося і без спроб з боку католицького духовенства намовляти управи таборів, щоб забороняли мені виголошувати ці доповіді. Звичайно, вони все це робили в підступний спосіб, під прикриттям усяких викрутів, «чемностей» та лицемірно усміхненої міни. Та цим вони робили шкоду не мені, але тим нашим людям, які прагнули ближче пізнавати Правди Божі.

Поширення Біблії

Іншою нашою турботою було придбати Біблії та масово поширити їх між українськими скитальцями. Треба було в цій справі звернутися за посередництвом до американських військових капелянів. Через них ми їх дістали. Нам вдалося розповсюдити до 1,500 українських Біблій. З них тисячу, як дарунок американської армії, а також понад 500 Нових Заповітів в перекладі митрополита Іларіона. Останній, знаючи зацікавлення українських євангеліків поширенням Біблії, сам звертався до мене листовно з проханням підтримати справу друку українських Біблій в його перекладі в Лондоні та зайнятися поширенням уже видрукованих його Нових Заповітів. Одне й друге було зроблене. Взагалі, старанням українських євангеліків за мого ще побуту в Європі було спроваджено до Німеччини понад три тисячі Нових Заповітів у перекладі митр. Іларіона. Сюди треба ще додати наші заходи в Лондоні в справі перевидання білоруського Нового Заповіту та в поширюванні Біблії в польській, російській та німецькій мовах між

скитальцями, що належали до тих народів. Всюди відчувався великий голод за Словом Божим, а його було тяжко дістати.

Тут я хочу ще дещо подати про поширення згаданих Біблій зі свого звіту, який був видрукований у торонтській «Євангельській правді», ч. 2 за 1947 рік. Там я, між іншим, писав:

«Ці Біблії попали не тільки в руки духовних чи звичайних членів Церкви — без огляду на їхню віроісповідну приналежність. Просила їх у нас і Греко-Католицька Семінарія на еміграції. Отримали їх різні українські вчені, письменники, редактори, мистці тощо. Між ними Улас Самчук, І.Багрняний, президент А.Лівицький і проф. Л.Білецький. Отримали їх і Бібліотека Української Вільної Академії Наук, Український Музей-Архів і німецький Університет у Марбургу.

Будучи на авдієнціях в президента А.Лівицького, побачив я на його письмовому столі Біблію. Цей наш визначний державний муж сказав мені про Св. Письмо такі пропам'ятні слова: „Завше перед сном читаю Св. Письмо. В неспокої сучасного життя воно впливає на мене заспокоююче“.

На жаль, не всюди привітали цю книгу з вдовolenням. Противниками цієї книги, як колись, так і тепер, виявилася частина греко-католицького духовенства. В одному таборі для переміщених осіб греко-католицький священик протестував проти того, що православні роздавали ці українські Біблії в перекладі Панька Куліша його парафіянам. Ці православні тоді відповіли, що нехай тоді його парафіяни ці книжки їм повернуть. Та ніхто з них тих Біблій не повернув, але читали їх далі. В іншому таборі троє хлопців, які читали ці Біблії, були висміяні в Пласті, до якого вони належали. В тому ж самому таборі, коли греко-католицький священик зауважив, що там появилися Біблії, післав на баптистське Богослуження парубків з дорученням — забрати ці Біблії. Хлопці цей наказ виконали, а священик хотів ці Біблії спалити. Тільки завдяки інтервенції заступника команданту табору вдалося ці Біблії від спалення врятувати. Прибічники цього священика пробували доказувати, що ці Біблії є пофальшовані й написані так, як це євангеликам вигідно. Один з тих хлопців пізніше і сам почав ходити на євангельські Богослуження, читав Біблію і розповідав у подробицях, як священик намовляв їх до цього негарного вчинку та як він лагідною поведінкою баптистів був роззброєний із своєї ворожнечі проти євангелізму. Сьогодні треба ствердити, що ставлення греко-католицького духовенства в цьому відношенні змінилося до кращого. Їхня Церква навіть зробила і видала

досить добрий переклад української Біблії.

Тут хочу подати хоч кілька подяк, отриманих за Біблії від одного українського професора з Авгсбургу та кількох єпископів Української Православної Церкви.

Згаданий професор з дня 1.7.1946 р. писав: «Роздавання переводилось за вибором та рекомендаціями. Тому тривало так довго. Прийміть велику подяку від тих таборовиків, які мали приємність отримати надісланий Вами цінний подарунок. Люди приходили по кілька разів дякувати за цей цінний дар».

Єпископ УАПЦеркви Сильвестер дня 6.7.1946 р. писав: «Пакунок з 30 Бібліями я отримав. Не знаходжу слів подяки за такий корисний дар. Не знаю, як Вас тепер точно величати, хоч і не в титулі справа, а в доброму ділі, яке людина робить серед людей. З моєї руки 29 достойних осіб, а одну я собі лишаю, на еміграції матимуть таку цінну книгу. В першу чергу роздам будівникам церковного будинку в нашому таборі. Св. Синод роздав їм благословенні грамоти та листи, а їх наділю Бібліями за корисну працю на Божій ниві».

Архієпископ Ігор писав: «Перебуваючи на еміграції, відчуваємо зараз великий брак Св. Письма. Дуже мене втішила вістка, що ми можемо дістати від Вас пачку Біблій, як дар американської армії для українських скитальців. Тому звертаюся до Вас з проханням прислати пачку Біблій для скитальців, які знаходяться під моєю духовною опікою в таборах провінції Швабії».

Єпископ Володимир з дня 28.5.1946 р. написав: «Одержавши випадково в м. Регенсбурзі відомість, що ви надсилаєте парафіям УАПЦ— як дар американської армії — Біблію, прошу Вас ласкаво надіслати одну пачку і для парафій — східньої Баварії, якими я опікуюсь».

Від єпископа Платона дня 28.5.46 р. написали: «З доручення Преосвященного Єпископа Платона, керуючого провінцією Віртемберг-Баден, Церковне Управління висловлює Вам, а через Вас Душпастирству американської армії щирю подяку за присланий цінний дар Біблій в українській мові. Ці Біблії будуть розподілені для користування при Богослужбах, в проповідництві та в законовчительській праці».

Всі ці подяки написані з глибини й широти серця, і вони мені не належали. Я був тільки звичайним посередником. Ці Біблії я взяв як дар ласки Божої і передав їх далі. Тому я ці подяки скерував до властивих жертводавців, тобто до Душпастирства американської армії, Американського Біблійного Товариства,

Місійного Жіночого Товариства при Пресвітерській Церкві в Канаді та до Об'єднання Українських Протестантських Церков у Північній Америці, яке своєчасно заохотило Американське Біблійне Товариство видати українські Біблії. Як тепер виявилось, це була благословенна ідея, і вона тепер знайшла своє повне признание та подяку.

Один старенький православний професор, між іншим, сказав: «Поширення Св. Письма на еміграції в Німеччині треба признати, як важливу заслугу українських євангеліків».

Поширення християнської літератури

Це була найскладніше проблема. Її було дуже важко здійснювати, бо нелегко було роздобувати з-за кордону християнську чи євангельську літературу в українській мові. Нам вдалося було отримувати 500 примірників «Євангельської правди» місячно з Канади. Не був цей журнал вибагливий своїм змістом і мовою, але він робив свою скромну роботу між спрагненими християнського слова людьми. Отримали кілька сот примірників співаника «Книга хвали», деколи заблукав до нас баптистський журнал з Канади «Християнський вісник» та часопис «Канадійський ранок».

«Бібліотека Українського Євангеліка»

Всі інші прогалини щодо євангельської літератури ми були змушені заповнювати самі. Треба було почати друк євангельських брошур на мімеографі в надії з часом перейти до друку їх у правдивій друкарні. Цим зайнявся інж. Л. Биковський. Він добре розумівся на цьому ділі. Так прийшло до видання «Бібліотеки українського євангеліка». Вийшло якихось 24 числа, а між ними і з такими заголовками:

1. Хто ми? 2. Обіжник 3. Найпевніший шлях до кращої будуччини народу; 4. Український Євангельський З'їзд; 5. Пам'яті проповідника Т. Довгалюка, 1907 — 1943; 6. Дещо про український євангелізм; 7. Чи віра є вигадкою темних людей? 8. Чи можна ще вірити в Бога? 9. Чи справді так тяжко вірити в Бога? 10. Ласка Божа; 11. Любов нелицемірна; 12. Чи існує диявол? 13. Хрест і свастика; 14. Віра і здобутки наук про минуле нашої землі та постання життя; 15. Релігія і віра тощо.

Великі труднощі були в цій праці з роздобуванням паперу. Не була легка справа і з розсиланням цих видань. Треба було мати папір і шнури на їхнє упакування. Треба було вишукувати всякі старі газети, йти до американських військових частин і просити

непотрібні мішки з паперу і цим способом давати собі раду.

Загальні засади

В загальному я в своїй роботі керувався таким підходом до справ нашої духовної праці: в обличчі тяжкого положення наших скитальців та в наявності безбожницьких сил, які діяли проти християнства, ми мали не ослаблювати українською євангельською роботою загально-християнського фронту, а його зміцнювати та поглиблювати. Я провадив свою роботу у трьох напрямках:

- 1) загально християнського характеру,
- 2) загально протестантського чи євангельського характеру,
- 3) євангельсько-реформованого характеру.

До першого роду праці належало поширення Св. Письма, доповіді, співпраця з українськими православними християнами, оминання образливої полеміки, тобто міжвіроісповідної боротьби.

До другого — співпраця із здоровими українськими євангельськими віровизнаннями (лютеранами, баптистами, єв. християнами, п'ятидесятниками і методистами). Сюди належали: обопільна поміч, спільні Богослуження, репрезентація та оборона прав українського протестантизму, не перетягання членів з одного євангельського віровизнання до другого.

До третього — вишукування, гуртування та обслуга розкиданих по Німеччині членів і симпатиків УЄРЦеркви.

Богослуження

Коли, нарешті, появилися на скитальщині в Німеччині українські часописи, можна було в них містити оголошення з проханням, щоб відгукнулися члени та симпатики УЄРЦеркви. Це згодом дало нам можливість виявити приблизний стан нашого братства. Майже ані в одному таборі ми не мали більшого скупчення нашого членства. Переважно були там тільки поодинокі члени. Однак, це мало ту добру сторону, що ми могли співпрацювати з українцями з інших євангельських віровизнань. Ми часто з ними відбували спільні Богослуження.

Ця спільна праця і співпраця лишила в мене приємні спомини. На скитальщині я навчився шукати й цінити кожного українського протестанта та не бути засліпленим вузькою «правовірністю», — при всій моїй вірності своєму віровизнанню та своїм переконанням. В різних українських віровизнаннях я знайшов рідних і добрих братів у Христі. Не один український баптист сказав мені, що я, реформований український євангелик,

є ближчим для нього, як заїлий баптист російського чи якогось іншого шовіністичного наставлення. Поза Богослуженнями відвідувалося братів і сестер, достачалося їм літературу, неслося моральну, а де це було можливе, й матеріальну допомогу.

Конференції

Вже на Спаса 1946 року вдалося нам відбутися в Західній Німеччині зустріч українських реформованих і лютеранських проповідників. Це була перша нагода, де ми по жажливій війні знову могли зустрітися та обмінятися думками над нашим положенням і будучиною. Слідуюча наша зустріч відбулася вже коротко перед моїм відїздом до Америки, а остання в листопаді 1947 року без мене, бо я тоді вже був в Америці.

Хто ж були члени УЄРЦеркви?

Ми не були значні кількістю, хоч наші ряди збільшувалися, і треба признати, що якістю ми не були гірші від інших українців. Тут варто зазначити, що небагато українських реформованих євангеліків і наших симпатиків врятувалося втечею на Захід, зате багато згинувало в рядах УПА або в советських кацетах, будучи депортованими на Сибір. Однак, ми все таки тут мали заслужених і визначних осіб. Варто тільки згадати першого редактора «Віри і науки», а пізнішого видавця першої Української Енциклопедії — Василя Микитчука, пізнішого редактора «Віри і науки» — д-ра М.Костева, інж. Лева Биковського, кооператора Ю.Личика; знав я також двох наших інженерів, одного професора, директора гімназії, сина генерала української армії, що був попав до німецького кацету і там підірвав своє здоров'я; одного будівельника, кількох студентів євангельського богословія й інших. Сюди треба додати вісім проповідників УЄРЦеркви та десять проповідників Української Лютеранської Церкви. Більша половина з них були жонаті. Всім цим людям треба було уможливити прискорену еміграцію до Північної або Південної Америки, де відчувався брак українських євангельських проповідників і де вони могли б бути корисними для української євангельської справи.

Не схилили вниз прапора

Коли я вже дещо загадав про наших членів, то хочу тут згадати і про те, що наш Рух вийшов із свого хрищення вогнем у тих жажливих роках війни цілком переможно. За незначними винятками, наші реформовані євангеліки показали свою християнську характерність і високу національну гідність. Може

найкращим свідоцтвом цього були слова признання славного українського партизанського ватажка — Тараса Бульби-Боровця. Він сказав, що найбільшу підтримку в своїй партизанській акції на Волині він мав там, де були УЄРГромади, а його особистий ад'ютант, який згинув героїською смертю в боях з німцями, був нашим реформованим євангеликом. Журнал цього отамана був перший, що став в обороні УЄРЦеркви, як української, всупеч усім тим нашим противникам, які пробували відмовляти нам в українстві.

Ми понесли великі й болючі жертви за нашу вірність Євангелії Христовій та своєму народові в тому часі. Вони зобов'язують нас до вірності нашому покликанню. Ми тішимося, що чужі це краще оцінили, як ми самі.

Оборона прав українських євангеліків

До завдань, що були нам припали, належала й оборона прав українських євангеліків перед сваволею греко-католицького духовенства. Як я вже згадав, був випадок, коли священик хотів палити Біблії. Подібні випадки повторювалися. Треба було розумно й обережно привчати сфантазовані голови наших релігійних противників до демократичної толеранції чужих поглядів і переконань.

Листування

Дуже багато часу забирало мені листування. Я був у зв'язку з кількома сотнями людей. Щодня приходила й відходила поважна кількість листів. Я обмежувався переважно до писання поштівок. Їх на пошті було дуже тяжко дістати. Таке саме було з конвертами і папером. Не мав я також ані машинки до писання, ані мімеографа. Ця переписка була тим мостом, який лучив нас, розкиданих по чужині. Багато з тих листів, які я отримував, були для мене вартісними й рідкими перлинами. Дещо з них я опублікував в українській євангельській пресі в Канаді.

Гості й нічліги

При всьому навалі праці існувала для мене та моєї родини ще одна нелегка справа, яка забирала нам багато часу — це несподівані гості й нічліги. Наші люди, не тільки євангеліки, але взагалі українці, багато подорожували. Ті, що мешкали в околиці, часто нас відвідували. Ми зробилися в тих сторонах українською оазою для наших по чужині розкиданих людей.

Вони приходили з різними питаннями, просили інформацій або порад. Інші шукали моральної підтримки. До того я був

представником Центрального Представництва Української Еміграції. Дехто переїздом затримувався на нічліг. Бувало, що, повернувшись з тижневої подорожі, не встигав я ще дверей замкнути за собою, як вже хтось їх відчиняв, що також приїхав з далекої місцевости. Замість відпочивати по недоспаних ночах, годинному вистоюванні в переповнених людьми потягах, нераз навіть по їзді між вагонами, я попадав у нову працю, бо гість мав важливі справи до обговорювання, а до того ще й спішився наступного дня до дальшої дороги. Так у безконечній праці й напруженні нервів йшов день за днем.

Наша акція за кордоном

Загальне неясне правне положення українських та інших скитальців змушувало нас чекати допомоги в розв'язанні цих проблем за посередництвом міжнародних церковних чинників. Як українські протестанти, ми використовували для цього наш зв'язок із Світовою Радою Церков у Женеві, представляючи там правне, моральне й матеріальне положення нашої української еміграції взагалі, а євангельської — зокрема. Те саме ми робили й перед нашим українським євангельським братством у Північній Америці. Вислідом тих заходів був наш осяг у тому, що Світова Рада Церков призначила на свого представника для праці між скитальцями в Німеччині єпископа В. Кузева з Ньюарку, Н.-Дж., США, до вересня 1939 року — єпископа УЄРЦеркви в Західній Україні. Були в цьому також і певні заслуги Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці. Це призначення було ще й тим важне для всієї української еміграції, що ми мали на цьому відповідальному міжнароднього значення становищі — українця, а не якогобудь чужинця, що не орієнтувався б у наших справах. Цей факт був не тільки належно оцінений українськими євангеликами, але взагалі українцями різних віровизнань.

Наша акція на міжнародній церковній арені вимагала від нас зв'язку з загальноукраїнськими еміграційними організаціями та координації нашого діла. Це частинно робилося й з Українською Православною Церквою.

Спільні врочистості

Ми були раді нести проповідь Євангелії в наш наряд у складних умовах скитальщини, бо надзвичайно цінили потребу Слова Божого для життя людини й народу. Це було причиною, що ми шукали різних шляхів до поборювання деяких віроісповідних упереджень та їхнього злагіднювання. В тому місті, де я жив, нас, українців, було дуже мало. Більше було білорусів, поляків і трохи росіян. Ми постановили на такі великі

свята, як Великдень та Різдво, влаштовувати спільні релігійні святкування нашої слов'янської колонії без огляду на віроісповідні забарвлення. На ці імпрези ми запрошували православного священика, американського військового капеляна, німецького євангельського пастора, російського методистського проповідника з українським прізвиськом, який виріс і виховався в Латвії і т.д. Кілька разів американська армія або Американський Червоний Хрест давали з нагоди тих імпрез нашої дітвори щедрі подарунки в солодошах.

Програма таких урочистостей складалася з релігійних пісень, деклямацій, музичних виступів і коротких проповідей. Читалися відповідні місця з Святого Письма. Врочистість починалася й кінчалася молитвою. Де треба було, помагали нам в цьому перекладачі. Для наших розкиданих, занедбаних і, здавалося б, забутих людей ці спільні імпрези були бальзамом на зболілі душі. В світі забагато робиться для того, щоб люди не розуміли себе, а замало, — щоб вони зближувалися між собою.

Треба признати, що нам вдалося тоді нав'язати щире й миле співжиття з християнами різних віровизнань та їхнім духовенством, за винятком католицьких священиків. Православні священики були частими нашими гістьми.

Варто тут згадати, що один з тих православних священиків, який довгі роки прожив у різних советських кацетах на Сибірі, одного Великодня відправляв Богослуження з одним лютеранським пастором, професором богослов'я. Робили вони це в найславнішій святині міста. Цей професор був прихильником літургічного руху в Німецькій Лютеранській Церкві. Православний священик виголошував свої єктенії в церковно-слов'янській, а пастор в грецькій мовах. Православний священик переводив сповідь і причастя за православним звичаєм, а пастор — за лютеранським. Та коли прийшло до «христосування» та співу «Христос воскрес!» — то обидва духовні обнялися і поцілувалися, що й я зробив з першим і другим. При всім роз'єднанні та різноманітності Христової Церкви — ми потребуємо також і єднання у стіп воскреслого Христа, але не ціною Божої Істини, а любови — в надії повної єдності Церкви в Богом призначеному й вибраному часі.

Організація відвідин таборів ДП списком В.Кузевим

З хвилиною, коли ми одержали радісну вістку про плянований приїзд єпископа В.Кузева з Америки до Західньої Німеччини, на нас припав обов'язок приготувати український загальний в тій країні до його приїзду. Ми розіслали до українських еміграційних часописів відповідні повідомлення. Різні табори українських

скитальців висловили свої побажання, щоб заокеанський гість їх відвідав. Також почали надходити прохання в цій справі від скупчень українських євангеліків різних віровизнань, а також від приватних осіб. Треба було всю цю акцію сплянувати. Тому, що єп. Кузів з незалежних від нього причин забарився із своїм приїздом, збільшувалися різні безконечні запити в тій справі. Дехто денервувався і тратив надію. Треба було злагіднювати цю нстерплячку. Та прийшов час, і наша терпеливість була добре винагороджена. Треба тут ствердити, що завдання та обов'язки, які лежали на єп. Кузеву, були особливо важливі. Сам єп. Кузів був надзвичайно ідейною та відданою справі людиною і був готовий робити все, що було в його силах і спроможностях. Більше про різні аспекти діяльності єп. Кузева згадується в інших місцях у цих споминах. Згодом і він сам жартівливо почав себе називати «скитальником».

Про наш матеріальний стан

Розпочав я свою працю в тих часах, коли ще не було ніякої можливости одержати якубудь матеріальну допомогу із-за кордону. Робив я її у вірі, що Бог нас не залишить. Ми мали деякі скромні заощадження. Ті гроші я вживав на свою душпастирську роботу та втримання своєї родини. Ті засоби не могли на довго вистачити. Однак, Бог не лишив нас без Своєї опіки. Без натяків з нашого боку українські євангеліки різних віровизнань почали підтримувати мою працю своїми пожертвами. Те саме робили й деякі греко-католики і православні, розплачуючись навіть за надіслані їм примірники Біблії. Примірники Біблії і література, яку ми отримували, приходили до нас безкоштовно. Ми й не думали її продавати, але були люди, які добровільно склали на неї свої пожертви. Ці датки йшли на наш «Місійно-добродійний фонд». По вичерпанні своїх власних матеріальних засобів, я брав з цього фонду кожного місяця тільки те, що ми потребували на своє скромне прожиття. Крім того, я з того фонду покривав кошти місійних подорожей, допомагав у міру можливости іншим проповідникам і тим членам нашої Церкви, які жили в нужді, покривав кошти друку наших видань, пересилання літератури, листів тощо.

Обмежуючись скромною винагородою, ми не могли собі нічого купувати з харчів на «чорному ринку», бо там ціни були неймовірні. Цього я також не міг робити як проповідник, а без цього було дуже тяжко вижити. Ми, хоч були під правною охороною УНРРА, але тому, що жили на приватному помешканні, ми не отримували від останньої харчів. Були міста,

де й такі «приватники» їх діставали. Ця справа не була всюди однаково налагоджена.

Бог і тут нас не залишив. Одного разу відвідали нас брати-баптисти з одного табору УНРРА. Моя дружина почастивала їх тим, що ми самі їли. Була це пісна горохова зупа. Побачивши її, братам сльози стали в очах. Вони сказали, що в них ніхто на таку зупу дивитися не хоче. Початково УНРРА добре годувала людей, а до того ті брати працювали при американській військовій кухні. Наступної неділі вони привезли нам дві валізки харчів, які їм не були потрібні. Такі випадки траплялись частіше.

Не без значення для нас була моральна та матеріальна допомога полковника англійської армії Томпсона, про якого буде докладніша й цікава згадка в останньому розділі цих споминів.

Ця харчова допомога з боку наших одновірців і наших приятелів-українців і неукраїнців, яким ми також багато помагали, рятували нас надзвичайно. Сюди треба обов'язково додати й ті харчові посилки, що ми їх отримували з-за океану, в тому і від наших свояків. Справді, двоє наших дітей, як і моя дружина, після ствердження лікаря, терпіли на недоживлення, але в загальному, в порівнянні з іншими, ми ще не стояли найгірше. Ми пережили під матеріальним оглядом багато Божої допомоги.

Вже коротко перед моїм від'їздом з Німеччини була мені особисто запропонована повна матеріальна допомога з боку двох церковних організацій, але я сам лишив моєму наступникові «Місійний фонд», який міг йому забезпечити особисте утримання на якихось 10 місяців.

По моєму від'їзді з Німеччини наша українська євангельська праця продовжувалася там далі під проводом єп. В. Кузева. Проводили її до 20 проповідників Української Реформованої та Лютеранської Церков. Хоч воно виглядало на еміграції в Німеччині, що є вигляди на створення з українських реформованих і лютеранських євангеліків однієї Української Євангельської Церкви, то, дивлячись на цю справу тепер з віддалі часу, ми мусимо ствердити, що це була тільки хвилева ілюзія. Українські лютеранські проповідники, опинившись в Америці, взагалі зрезигнували з продовження далі якоїбудь своєї місійної праці, а троє з них навіть стали священниками Української Православної Церкви.

МОЯ ПОЇЗДКА З ЄПИСКОПОМ КУЗЕВИМ ПО ТАБОРАХ УКРАЇНСЬКИХ СКИТАЛЬЦІВ ГЕСЕНЩИНИ В 1947 РОЦІ

Від довшого часу очікували українські євангелики, а з ними й українське громадянство Гесенщини на заповіджений приїзд єп. Кузева з Америки. Усно й листовно запрошували вони через мене його відвідати їхні табори. Це очікування з незалежних від нас причин затягалось місяцями, аж нарешті я одержав повідомлення, що п'ятого квітня 1947 року він плянує почати відвідини цих таборів.

Цілий тиждень, аж до 11 квітня включно, ми були в дорозі. В перших днях подорож була переплітувана дощами. В середині тижня похолодніло, так що ранками були приморозки. Зате останні дні були соняшні. Те, що єп. Кузів мав із собою мале особове авто, дуже полегшувало нам ці відвідини, хоч у тодішній Німеччині через воєнні знищення не бракувало занедбаних доріг або об'їздів через понижені мости.

Було відвідано такі місцевості або табори: Майнц-Кастель над Райном (2,100 українців), місто Франкфурт над Майном, місто Марбург на річці Лян, табори в Цюренбергу (354 мешканці), Корнберг (2,500 осіб) та Герсфельд (578 осіб). Табір Майнц-Кастель містився у забудованнях великих військових казарм, Цюренберг — в бувшому німецькому лісовому таборі для летунів. Корнберг — це була бувша робітничка оселя, побудована Герінгом для німецьких робітників. Вона була цікава тепер тим, що в ній вулиці були перейменовані в честь американських або українських діячів. Була там вулиця Рузвельта, Петлюри, Шевченка тощо. Наші люди були там дуже вигідно приміщені. Майже кожна родина мала своє окреме помешкання. Це було суто українське село на німецькій землі. Ославлений через спробу віддати насильно наших людей советам табір у Герсфельді містився в будинку колишньої військової школи. В ньому, як і в інших подібних таборах, люди були стиснені в великих казармних залах, не раз по кілька десятків родин. Стінами для них служили шафи, коци, простирадла, папір або щось подібне.

Це створювало дуже несприятливу атмосферу для добросусідського співжиття. Тоді, як у Корнбергу та Цюренбергу

люди діставали свої харчові продукти й самі їх варили, то в цьому таборі люди користувалися спільною кухнею. Тому тут не бракувало нарікань на недостатнє харчування.

Всюди нашого гостя з-за океану вітали наші скитальці, а справедливіше — наша українська політична еміграція, дуже щиро й сердечно, а Герсфельд — старим українським звичаєм: вітав його хлібом і сіллю. Всюди була можливість щирої зустрічі з мешканцями та управами таборів, представниками громадянства та окремими особами. Всюди показувано установи, школи, варстати й інше. В деяких таборах це була перша зустріч таборян з представником заокеанських українців.

За цей тиждень часу так багато бачилося, пережилося й чулося, що годі тут це все якось належно на папері розповісти, але я спробую це зробити.

* * *

Звичайно, після привітань і підкріплення наших фізичних сил, відвідини починалися оглядинами табору. Як у калейдоскопі переходили перед нами докази життєздатности нашої еміграції. Незважаючи на всі примітивні й несприятливі життєві обставини, ми бачили варстати: електро- й радіотехнічні, шевські, трикотажних виробів, кравецькі, різьбярсько-мистецькі, малярські студії, а далі курси — електромонтерські, крою, шиття, вишивок; мов — еспанської та англійської; шоферські (в Корнбергу їх скінчили 250 осіб, а в Майнц-Кастелі — 400), шевські, кравецькі тощо. Далі йшли школи: середні та початкові. Вони містилися переважно в дерев'яних бараках. Треба було тільки придивитися до тих, часто саморобних, підручників, якими мусіли користуватися наші учні. В Корнбергу ми оглянули хемічний кабінет при гімназії. Чого там не бачилося! Все це була муравлина праця нашого вчительства в пошукуванні доріг — зробити нашим дітям і молоді науку якнайбільше доступною.

В Герсфельді ми мали нагоду зустрітися віч-на-віч з нашою діворою, бо через великодні ферії в школах науки не було, а об'їздили ми табори саме в Страсний тиждень. Там сиділо підрастаюче покоління з різних сторін Соборної України, навіть була присутня одна білоруська дитина.

Діти продеклямували своїми милими голосами дві декламації, між ними «Наша славна Україна». Між дітьми було двоє сиріток, батько яких помер, коли український табір з Герсфельду перевозили до Герфи, поблизу теперішнього советського кордону, і люди не були певні, чи їх не видадуть советам. Дитячі обличчя виглядали доволі стомлено й блідо.

Прощаючи гостя, діти просили пам'ятати про них і молитися за них. Це прохання було рівночасно проханням всієї української дітвори, зверненням до всього українського загалу за океаном.

Побували ми і в таборових крамницях. Вони були трьох родів: мішаних товарів, безалькогольних напоїв (пиво там таки продавали) та пунктові. Останні — це крамниці, де платилося... «таборовими грошима». Це були пункти, що їх отримували люди за свою працю від УНРРА, тобто від міжнародньої організації, що опікувалася скитальцями в Німеччині, щоб їх у цей спосіб захопити до праці. Перші два роди крамниць — це кооперативи. Такі крамниці мали, наприклад, тільки в самому Майнц-Кастелі за 8 місяців 1946 р. півмільйона марок обороту. Сімих книжок і газет продалося на 30,000 марок.

Ціни в цих крамницях не завжди відповідали твердо установленим цінам. Один примірник української газети нересічно коштував одну марку, тоді, коли німецькі газети продавалися за 20 пфенігів.

Сюди ще можна залучити санітарно-харитативну службу, що саме тоді, як це ми бачили в Корнбергу, понапікала пасок для хворих земляків, які тоді лежали поза табором по шпиталях, та для дитячих садків. З дітьми ми не мали нагоди зустрітися. Приємне враження зробив і таборовий музей у Корнбергу з різними виробами таборян. Між ними був і вітряк, що мав би порушувати плуга під час орання. Може, в цьому є більше фантазії, як дійсності, але наші люди-майстри були не без фантазії та ініціативи.

* * *

В дальшому пляні оглядин були таборові церкви. В деяких таборах правили в одному приміщенні православні й греко-католики на зміну, але й не обходилося без непорозумінь. За нашого побуту в Корнберзі православні мусіли були впорядити для себе церкву окремо. Саме тоді йшла суперечка за дзвона. Греко-католики твердили, що вони його роздобули, а православні, що вони його привезли. Що члени однієї нації та одного обряду не могли спільно молитися в одному храмі, тоді, як це є часто можливе між протестантами і католиками, чи протестантами і православними в Німеччині,— це було тільки доказом, як ще ми стояли далеко від можливості справжнього скуменізму або від християнського духа релігійної толеранції.

Назагал ці таборові церкви були дуже оригінальні. Вони були приміщені в дерев'яних бараках, гаражах тощо. Тут тільки спинимося над таборовою церквою в Цюренбергу.

Місцевий священик показував нам нові ризи, зроблені таборянами на свято Великодня, що були гарно оздоблені вишивками. На престолі лежало мистецьки оправлене Євангеліє, видруковане вже на чужині фотографічним способом. Царські ворота були побудовані на взір тризуба з дикти, що її було вимінано в німців за пожертвовану людьми чоколяду. Всі образи були своєї роботи. Показували нам дві ікони, добре перемальовані одним учнем першої кляси.

На дві тисячі сто осіб приходило до церкви в Майнц-Кастелі пересічно в неділю до греко-католицької церкви 200 осіб, до православної 300 осіб. Ми мали нагоду побувати в тій церкві. Співав хор проф. Зайцева. В Цюренбергу керував хором І. Білецький, а в Корнбергу — проф. Крушельницький. Православним хором донедавна там керував п. Склонний, старий емігрант, що його перед тим позбавили прав переміщеної особи. Всі ці хори являлися рівночасно й народніми хорами. Вони не раз виступали перед американцями та німцями зі своїми концертами, роблячи тим честь нашому народові. Всі наші диригенти й композитори — це тоді були переважно ті невідомі бійці, які стояли в перших лавах нашого національно-культурного фронту.

В Цюренбергу перед промовою єп. Кузева до мешканців табору хор під управою п. Білецького проспівав кілька наших пісень: «Заповіт», «Думи мої, думи мої», «Страждальна Мати», «Ой, у полі могила», «Живи, Україно, живи для краси!» і «Боже, Великий Єдиний». Сам п. Білецький, старий емігрант, талановитий музикант, співак і композитор, — зумів із сирого матеріалу в короткому часі створити добрий хор. І тому слушно сказав єп. В. Кузів до присутніх: «Як довго ці німецькі гори існують, вони такого ще співу не чули і чути не будуть!». Пана Білецького я ще знав з Волині.

Вертаючись до церковного життя, треба ствердити, що в одних таборах різні українські християнські визнання жили між собою мирно, а в других бували загострення. І так, коли в одному таборі єп. Кузів похвалив людей на підставі інформацій місцевого православного священика, що в таборі нема віроісповідних антагонізмів, між присутніми почалося шушукання. Щось там було не в порядку.

Майже у всіх таборах знайшли ми більші чи менші гуртки українських євангеліків різних віровизнань. Переважно перед вели баптисти, як численніші числом та організаційно рухливіші. На загальне зауважувалося, що український євангельський табір

починав консолідуватися, і до нього вже починали звикати і православні, і греко-католики.

Єпископ В.Кузів мав нагоду у всіх таборах зустрічатися з українськими євангеликами й відбувати з ними Богослуження, проповідуючи їм Слово Боже. Всюди панувала велика втіха, і всі наші євангельські брати й сестри приймали його чистосердечно, не гірше від євангельської Марти, але не забували і про пильність Марії. Всі вони дякували за відвідини, за те, що про них пам'ятали брати й сестри за океаном, і просили передати їхні привіти в далеку Америку. Ці відвідини надзвичайно внутрішньо підносили на душі наше українське євангельське братство та його репутацію між українцями наших традиційних Церков.

* * *

В кожному таборі був свій аматорський театр і відповідні театральні залі. Варто було приглянутися сценам і їх декораціям. Вони нам якнайкраще пригадували нашу соняшну Україну з плетеними плотами, гладушиками на кілках, церковцею на обрії, вітряком за селом, хатчину, криту соломою, та золоті пшеничні лани. Особливо в Цюренбергу в тій декорації відчувалося й проміння українського сонця. Дивлячись на неї, ваші очі не могли від неї відірватися. Часто ми бачили малюнки з народнього життя і на стінах заль.

На мене особливе враження зробив малюнок «Голгота України». На ньому була розп'ята жінка на хресті. В ногах у неї стояли хлопчик і дівчинка, а за ними на задньому пляні — горіли українські села. Інший малюнок — «У Різдвяну Ніч» показував українських партизан у лісі, які борються за пограбовані окупантами законні права свого народу. Оригінально було побачити в тих залах портрети президента Трумена або портрети Шевченка, розміщені між американськими та українськими національними прапорами.

Поза діяльністю аматорських театральних гуртків табори часто відвідували професійні українські театри. Саме під час нашого побуту в Майнц-Кастелі був театр Гірняка. Він заснував свою театральну школу. Його постановки були досить своєрідні та викликували багато роздумувань. Єп. В.Кузів мав нагоду побувати на цих виставах та взяти участь на прощанні цього театру, влаштовану проводом табору.

В таборах були гуртки молоді, як СУМ, Пласт, спортові дружини, а в Майнц-Кастелі зустрілися ми з першою українською УМСА. Ця організація керувала в цьому таборі майже всім культурно-освітнім життям. Ми оглянули клуби цієї

організації. УМСА влаштувала спеціальне прийняття для свого достойного гостя. На ньому були випадково й гості з англійської зони, які інформувалися про справи УМСА і в інших таборах англійської зони. Дотепер там була УМСА тільки в таборі Дельменгорсті.

Треба зазначити, що в тих часах справа української УМСА починала тільки активізуватися. Це було важливе тому, що УНРРА незадовго мала закінчити свою діяльність, і частину її роботи мала перебрати УМСА. Коли б наші були б не поспішили з організацією українських УМСА, то не було б нічого дивного, коли б вони були знову опинилися під чужим проводом і опікою. Друге було те, що, нарешті, декому з наших людей почало розвиднюватися в головах! Вони почали розуміти, як важним було тоді для нас мати зв'язки з широким світом та міжнародними організаціями.

Українську УМСА в таборі Майнц-Кастелі заложив інж. Литвиненко. Він був старим членом цієї організації та був надзвичайно відданий цій справі. Від самого початку, по приході аліантів, взявся він за організацію УМСА між українцями. В початках його акція зустрічалась з різними перешкодами. Приїзд єп. Кузева та його праця в тій організації не могли не лишитися без певних добрих наслідків.

Тут треба ще згадати про нарікання, які чулися з різних сторін, і з яких виходило, що УНРРА також не завжди йшла назустріч тим людям, які намагалися творити в таборах гуртки УМСА, а навіть робили перешкоди. Громадянство не завжди знало про поміч УМСА для скитальців, а уважали, що поміч, яку давала УМСА, це була поміч УНРРА.

* * *

Була також нагода заглянути в таборові амбулаторії та шпиталі. Вони були чисті й добре влаштовані. Тяжче хворих відправляли до лічниць. В Корнбергу бачили ми троє немовлят, які тільки перед кількома днями народились. Всі вони спали ангельським сном. Хворі дуже тішились відвідинами та словами потіхи зуст єпископа. Були там також дитячі поради. Виглядало, що ліків не бракувало.

Переважно зауважувалося в таборах намагання втримувати чистоту. Одне тільки шкодило, що люди мусіли стиснено мешкати в залях, і це на довшу мету було просто вбивче.

Про харчі вже згадувалося. Там, де всі годувалися із спільного казана, чулося нарікання на брак їжі. Назагал, діти до року отримували денно півлітри повного молока, а діти до 5 років —

три чверті літри.

Масла на непрацюючу особу видавалося тижнево 140 грамів, на працюючу — 245 грамів. М'яса отримувал непрацюючий 420 грамів, а працюючий — 490 грамів. Звичайно, це було багато більше від того, що діставали ті, що жили на німецьких харчових картках. Ті тоді діставали 50 грамів масла тижнево на особу і 100 грамів м'яса. В кожному разі, одна й друга категорії людей мали причини на нарікання.

Цікаво було бачити в таборі Цюренбергу, як наші люди побудували собі піч до печення пасок. Влаштували її просто на дворі. Виліпили, як уміли. Не знаю тільки, як ті паски вдалися!

* * *

Всіх людей в таборах надзвичайно турбувала справа їхньої еміграції до інших країн. Більшість найрадше була б виїхала до США або Канади. Саме перед нашим приїздом виїхало було 318 осіб з табору Корнбергу до Бельгії. Єп. В. Кузів в кожному таборі в своїх промовах порушував справу відношення українських поселенців за океаном до українських скитальців в Європі та про те, що робиться в Америці та в Західній Європі для розв'язання цієї міжнародньої проблеми. Всюди його промови нагороджувалися рясними оплесками. На закінчення ставили присутні ще різні запити, які дуже зближали і гостей, і присутніх.

Наші люди там покладали великі надії на своїх земляків за океаном, і було б великим розчаруванням, коли б вони були їх розчарували в їхніх сподіваннях. На щастя, так не сталося!

Герсфельд привітав єп. Кузеву мистецько виписаною привітальною промовою. Зворушуючим було, коли по прочитанні її командантом табору гість в подяці розцілювався з цим командантом.

* * *

Під час цієї поїздки вдалося єп. Кузеву зустрінутися в Майнц-Кастелі з представниками українського зорганізованого громадянства, а саме — з президентом УНР Андрієм Лівницьким та його співробітниками, як також з керівництвом Центрального Представництва Української Еміграції. В першій зустрічі цікаво було для гостя почути все те, що українці пережили за останніх шість років війни, коли вони були відрізані від української Америки, а в другій — про теперішні змагання українців на еміграції в нових повоєнних обставинах. Ми саме потрапили на нараду всіх українських редакторів і видавців.

У зв'язку з тим, що в тих часах була розгорілася неперемінлива боротьба деяких політичних груп і їхніх часописів,

шукалося там доріг, як припинити зло, щоб на майбутнє наші люди навчилися в своїх розходженнях вести себе пристойно і вміли розумно дискутувати. На тих нарадах був присутній пан Я. Яременко з Канади.

В розмові з адвокатом Багринівським, який жив за Польщі в Рівному на Волині, та з його дружиною виявилось, що дружина Головного Отамана С.Петлюри жила в Парижі в надзвичайних злиднях і потребувала негайної матеріальної допомоги. Порушено було й те, що, на жаль, зауважуються проблеми західняків і східняків, старої та нової еміграції, старого та нового покоління. Це прояви, які можуть траплятися не тільки в нас, але й тут треба було мати досить уміння й такту, щоб злагоднювати і позбуватися їх. Підкреслювалося особливу потребу помагати у виїзді за океан новій еміграції з Наддніпрянської України. Вона переважно була без зв'язків з Америкою, чулася досить упослідженою, а між тими людьми, які так тяжко пережили советський терор в Україні, не бракувало надзвичайно цінних і вартісних людей.

* * *

Багато клопотів справляли тоді нашим людям «скринінги» (різні перевірки). Бували табори, де вже відбулося досить таких різноманітних перевірок. Це впливало нашим людям на їхні нерви. Не один з них проклинав цілу УНРРА, яка з однієї сторони безкоштовно годувала наших людей, а з другої — трактувала їх як бездушних роботів. Самі ці перевірки випадали всіляко. Тоді, коли в одному таборі викидали зі статусу ДП (переміщені особи) до 10% наших людей, то в других таборах це число доходило до 40%. Таке ми застали в Цюренбергу. Ці викинення бували нераз дуже дивовижними. І так у цьому ж Цюренбергу — чоловіка викинули, а його вагітну дружину з дитиною залишили. Викинули також одну жінку з дітьми, яка хворувала на сухоти.

Під час нашого побуту в цьому таборі прийшов до нас один український баптист із скаргою, що його з учорашнього дня позбавили права ДП. Яюсь так трапилося, що єп. Кузів пішов зі мною на обід до їдальні для урядовців УНРРА. Там єп. Кузів познайомився з одним польським урядовцем, який був перекладачем при цій перевіро́чній комісії. В розмові з ним виявилось, що цей урядовець — це бувший польський повітовий староста, а його жінка була рідною сестрою адвоката з Городенки — д-ра Р.Морозовича, одного з піонерів Українського Євангельсько-Реформованого Руху в Галичині.

Далі виявилось, що єп. Кузів, колись їдучи з д-ром Морозовичем до Варшави, були вступили до цього старости на

відвідини. Це дало добру нагоду тепер спитати цього перекладача, чому він викинув з табору згаданого вище українського баптиста.

На це він дав таке пояснення: він це не зробив з якихбудь ворожих причин до українців, а тільки тому, що він був вияснив перед перевіркою, щоб українці без боязні подавали правдиво, хто з них походить з Польщі, а хто — з-під советів. Тим часом сталося таке, що цей баптист подав, що він походив із Західньої України, хоч по всьому, а головно по мові, було видно, що він походив з-під советів. Через те йому забрали статус ДП. Оскільки ж він скаже правду, то негайно йому цей статус повернеться. І так сталося!

Вже живучи в Америці, я випадково зустрів у Торонто цього баптиста, який уже був п'ятидесятником. Він мені пригадав цей випадок і додав, що це, власне, йому тоді відмовили права ДП. Тепер він уже жив у місті Лондоні й в кожному сенсі був щасливий і то з усією своєю родиною, що в Канаді добре загосподарювався.

Ті, що їх позбавляли прав ДП, переважно не знали, чому їм це зробили. Шукаючи цих причин всюди, вони робили найрізномодніші здогади, навіть підозрівали, що мусять бути в таборах свої донощики, які перед відповідними чинниками очорнювали своїх людей. Ці неперевірені підозріння викликали багато неладу у співжитті таборян.

Особи, що були викинені з ДП, знову ж ніяк не могли зрозуміти, чому вони мають бути позбавлені охорони американської армії та змушені йти на ласку до німців, через яких вони стали жертвою війни та її наслідків. Вони цілком оправдано бачили в собі політичних емігрантів та уважали, що між ними і ДП, оскільки ці не хотіли вертатися на батьківщину, не було найменшої різниці. Всі вони не годилися з пануючим тоталітарним режимом на Сході й тому не хотіли туди вертатися. Тут можна було б зрозуміти, коли позбавлялося б певних прав воєнних злочинців, але при чому тут політична еміграція, яка була і є бойовим авангардом демократії в боротьбі з насильницькими диктатурами?

* * *

В розмовах з представниками українського громадянства в таборах були висловлені такі побажання:

Науковці просили наукових книжок в українській та чужих мовах. Таборяни просили українських книжок для таборових бібліотек. Мешканці таборів нарікали на брак вільного

поштового зв'язку з-за кордоном. Тут на скитальщині не бракувало всяких літературно-наукових праць у манускриптах, що їх треба було б видати за океаном. Нарікали, що в різних українських таборах сидять незначні групки чужинців (латишів та інших), які займали в управах УНРРА всякі відповідальні становища, але не завжди ставилися доброзичливо до наших людей. Наші люди вважали, що зовсім справедливо було б перенести тих чужинців в їхні національні табори, а до праці в українських таборах треба було брати українців та, взагалі, табори творити виключно на національній основі. Твердили, що конечно треба на міжнародній арені усталити правне положення української еміграції.

Нездорова моральна атмосфера української еміграції була причиною нездорового духово-життєвого клімату. Були люди, які зі страху перед можливими безправними репатріаціями тримали шнури напоготові. Деякі діти були вже так налякані тими вивозами, що коли в таборах появлялися військові тягарівки, то вони ховалися за шафу. Мешканці таборів просили, щоб влада перед розпочаттям якихбудь нових акцій наперед про них докладно освідомлювала зацікавлених, бо інакше люди самі собі їх всіляко пояснювали і потрапляли в паніку. Бували вже й випадки самогубства з цих причин.

Були голоси, що радили поселювати наших людей на приватних помешканнях, що цілком змінило б їхню життєву атмосферу.

Вони боялися, що коли прийшло б до ліквідації таборів, їх як чужинців, було б видано на сваволю німецьких урядів праці, а їм розходилося про те, щоб вони самі мали можливість організувати свої власні варстати праці й підприємства. Вони питалися, чи не могли б американські українці в цих, а також і в видавничих справах, допомогти їм з позичкою своїх капіталів.

Щоб поставити науку на відповідну висоту, була потреба в організації шкіл і бурс. Для цього треба було б виарендувати в німців відповідні посілости й приміщення і там зібрати відповідний учительський персонал. Тодішні таборіві школи були принагідні та мали великі недоліки. Тут, в першу чергу, малося на думці середні й вищі школи.

Була потреба в наладнанні правдивої і солідної інформації світу про нас. Так, наприклад, інж. Наконечний хотів взяти участь у конкурсі проєктів на будинок Об'єднаних Націй в Нью-Йорку і просив, щоб його сконтактувати з цією організацією.

Порушувалося потребу встановити добрі взаємовідносини з

німецькими протестантами, а то тому, що німецькі католики ставилися до православних з упередженням.

Жінки просили з Америки матеріалів для ручних робіт. Один професор радив видрукувати 2-3 мільйони Нових Заповітів у перекладі проф. І.Огієнка. Була надія, що вони з часом пригодяться в Україні.

* * *

Закінчуючи цей звіт з подорожі єп. В.Кузева по Гесенщині, я хочу тут зазначити, що всюди було видно вдячість наших людей за ці відвідини. Вони цінили жервенність єпископа, який покинув у своїх старших роках вигоди свого упорядкованого життя в Америці, а приїхав сюди, щоб зміцнити на душі своїх земляків і шукати доріг допомогти їм у боротьбі за краще завтра.

В Корнбергу подарувала йому управа табору дві скриньки, хрест і тризуб, вирізьблені в гуцульському стилі, а також передали йому збірку світлин з життя їхнього табору. Всюди просили передати щирі привіти за океан із зазначенням, що українці там на чужині—це не звичайні скитальці, а політична еміграція, яка не боїться праці та не шукає ласки й змилювання, а вони є голосом поневоленого в рідному краї народу для вільного світу та є свідомі свого покликання та обов'язків.

Ціла подорож відбулася без особливих пригод. Тільки один раз «застрайкувало» авто єпископа, але наші таборові механіки зараз же його направили. В кожному таборі вони доливали нам бензини й оливи — так, що нам треба було тільки сідати й їхати далі.

На жаль, не можна було відвідати ще кількох менших українських таборів. Доля тих людей не була нам байдужа, але це було фізично просто неможливе через брак часу. Єпископ був дуже вдячний всім за виявлену щирість і гостинність.

З ЕВРОПИ ДО ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Мій і моєї родини виїзд в Америку був для нас певною несподіванкою. Я навіть не мав часу належно попрощатися з нашим євангельським братством в Німеччині та приятелями. Тут хочу зазначити, що хоч нам усім на скитальщині видавалося недосяжною мрією дістати можливість вирватися з Німеччини, то все ж таки моє серце не було сповнене повною радістю, коли ця мрія почала здійснюватися. Я думав про всіх тих, що ще мусили на цю нагоду очікувати. Що з того, що ми їхали, коли сотні тисяч наших людей ще не були певні свого завтрашнього дня. Однак, нас потішали запевнення єп. В.Кузева, що ми будемо могли більше зробити для наших людей в Америці, ніж тут.

В дорозі з єп. В.Кузевим

Гарного суботнього травневого дня 1947 р. приїхав я до Бад-Брюкенау, де я мав зустрітися з єп. Кузевим. Наступного дня вранці ми мали виїхати через Франкфурт у Вюртембергію та Баварію. Бад-Брюкенау — розкішно розміщений курорт, і це було великою приємністю — побувати в ньому найкращої пори року. Особливе враження там зробив на мене величезний кремезний дуб, що мав би вже мати понад 800 років.

Подорож нашого першого дня відбулася без пригод. Ми зробили не менше, як 500 км. Це перший раз мав я таку чудову нагоду поглянути на красу природи Німеччини, що вібрувала в сонячних проміннях та дощових хмарах, що пересікали нам час-до-часу дорогу. Так ми приїхали до Штутгарту. Тут уже нас зустріли руїни та знищення. Ми допитувалися про дорогу, яка вела до спортової школи, в якій УМСА влаштувала курс для інструкторів літніх таборів для дітвори й молоді скитальців. Ми дісталися туди без пригод. Школа ця містилася в повені зелені, бо була в лісі, і робила чаруюче враження.

Ми знайшли будинок, де були приміщені курсанти та їх провід. Вони саме збиралися на підвечірок. До цього запросили й нас. В залі ми застали понад 100 осіб, між ними було заступлено дев'ять народностей. Самих українців було 26. Найбільше з Регенсбургу. Видно було, що там прийде до організації сильної української УМСА. Нас привітали всі присутні довгонестихаючими оплесками. Особливо тішились приїздом єп. Кузева українці, що вони особливо й підкреслили. Вони були горді з

того, що, нарешті, хтось завітав з офіційних представників УМСА українського походження. Взагалі, було тяжко знайти між урядовцями американської окупаційної влади українців, хоч такі й траплялися.

Увечорі відбувся латишсько-естонський народній вечір, на якому естонці співали, а латиші танцювали. Всі виступали в своїх народніх строях.

В понеділок єп. В.Кузів мав доповідь п.н. «Духовне життя в таборах», виголошену в українській мові, яку я переклав на німецьку мову, що була там викладовою мовою. У вівторок був вечір з піснями, танцями й іншими гумористичними виступами. Цей вечір провели ми з правдивою приємністю при ватрі під лісом. Більшість присутніх була закутана у військові коци, бо під вечір похолодніло.

Цей короткий побут між учасниками того курсу лишив у мене незатерте враження. Особливо той факт, що представники дев'ятох народностей могли в повній гармонії та в погідній бадьорості духа співжити й приготуватися до своїх відповідальних завдань. Особливо там було видно, як конечно потрібним є нам, українцям, не ізолюватися, а мати якнайбільше зв'язків з різними народами світу.

Вже в Штутгарті прилучився до нас один студент богословія. В середу рано виїхали ми втрьох у відвідини українського табору в Новому Ульмі. Майже доба часу, що ми там провели, ледве нам вистачила, щоб упоратися зі всім тим, що там єпископа очікувало. А це були оглядини табору, розмови з різними зацікавленими земляками, євангельське Богослуження, виступ з промовою перед таборянами в залі театру, зустріч з директором табору, представниками проводу Зимового Походу та з односельчанами єпископа.

Ця зустріч з односельчанами була особливо цікава, бо саме в тих днях хтось побив вікна нашому визначному письменникові й політичному діячеві І.Багрянному. Особливо його недолюблювали наші «бандерівці», які йому закидали «советофільство», бо він вірив, що в Україні є досить багато нашого національно свідомого елементу, який тільки змушений обставинами прикриватися комунізмом. Як виявилось, це зробив один молодий односельчанин єп. Кузева. Єпископ в надзвичайно лагідний спосіб пояснив йому, що таке поступовання ніяк не згідне з демократичними принципами суспільного життя і порадив йому більше такого не робити. В цьому таборі ми також мали нагоду говорити особисто з письменником Багрянним.

Цей раз ми пішли до ліжка біля другої години ночі, а на другий день раненько нам треба було вже рушати в дальшу дорогу. З запізненням ми виїхали з Нового Ульму, а ще з більшим спізненням прибули до Ноєндетельсау, де нас очікували не тільки українці-євангелики, але ціла українська колонія без огляду на віроісповідання, а наступного дня мала розпочатися Українська Євангельська Конференція.

* * *

Не було мови про те, щоб пообідати або відпочити. Найвище треба було себе хоч так-сяк зовнішньо привести в порядок. Єпископа зустріли перед церквою в тогах троє українських євангельських пасторів гарячими словами привіту. Між присутніми зібраними вірними й гістьми були приїжджі представники деяких таборів і установ, а також делегати, проповідники й інші євангелики.

Богослуження, як завше, відбулося з цінними батьківськими словами Христової науки та потіхи, виголошеними єпископом В.Кузевим. По цьому в великій залі німецького ресторану відбулося прийняття гостя місцевою українською колонією. На порозі його зустріли хлібом, сіллю й квітами. Вітали гостя дорослі й діти не тільки як євангелика, але й як українця з-за океану.

В залі ми застали застелені сніжними обрусами та посипані квітами столи, між якими красувалися торти й тістечка. Був окремий стіл для дітвори. Рідкі хвилини зустрічі й братання скоро минули. Привітальні промови гостей і виступи зі сцени дітвори глибоко запали нам у душу.

Наступного дня приступили до конференції. Треба було застановитися над біжучими проблемами українського євангелізму на скитальщині. Вислід тих нарад був коротко висловлений в резолюціях, які були оголошені в українській пресі. Особливо важливими постановами були: постанова про положення основ для створення однієї Української Євангельської Церкви та Української Євангельської Ради. До цієї Ради мали належати українські євангелики: реформовані, баптисти і лютерани.

В останній резолюції вяснено, кого саме треба вважати за представників українського протестантизму. Там зазначено вищезгадані три церковні групи. Ця резолюція була важна тим, що на скитальщині появлялися люди, а навіть організації, які реклямували себе голосними назвами, як наприклад: «слов'янських», євангельських чи християнських Церков або

об'єднань. Віроісповідне й національне, а навіть етичне обличчя тих людей було більше, як невиразне. Це був найвищий час сказати, щоб українське суспільство своєю толеранцією і доброзичливістю підтримало вірний національним принципам український евангелізм у його змаганнях з різними чужими нам елементами, відсіваючи зерно від полови. Ми, як християни та евангеліки, глибоко та щиро любимо всі народи й раси. Ми раді з християнами всіх народів мати якнайбільші братерські зв'язки. Однак, все ж таки, ми ніколи не погодимося з тими людьми, які, прикриваючись християнством, використовують його для своїх скритих політичних цілей, як денационалізації та анархізації духовно-релігійного життя нашого народу.

Саме в той час, коли наша конференція мала ухвалювати згадані резолюції, принесли мені телеграму, в якій моя дружина повідомляла мене, що американський консулят кличе нас негайно прибути до нього. Я ще мав час пообідати в родині пастора Григорія Кузева, обмінятися деякими думками з єп. В. Кузевим і поїхати з ним до м. Ансбаху, де єпископ мав промовляти до української громади. Я вже там не міг бути, бо саме тоді мені трапився вигідний поспішний поїзд, що мав завезти мене додому. Тут тільки варто ще додати, що в Ансбаху є пишна палата, в якій народилася та виховувалася колишня російська цариця Катерина.

Відпочивши трохи вдома, я мусів цей раз уже з родиною вибиратися в дорогу до консуляту. Там на наше здивування полагодження наших формальностей йшло дуже прискіпшеним темпом. Найважливішою справою для нас там були лікарські оглядини, що їх американський лікар перепроваджував дуже докладно, і на них багато людей легко відкидалися. Особливо зверталось увагу на заразливі недуги і стан легенів. Для закінчення оформлення наших формальностей треба було нам ще переночувати в еміграційному таборі. На другий день нам уже було відоме позитивне лікарське рішення. З нас списали всі потрібні інформації та зажадали привезти світлини і поліційне свідоцтво. Рівночасно порадили нам розпочати пакувати наші речі.

Тут, як і всюди, була та трудність, що в силу всяких застарілих законів вас запише якась урядничка, німка або балтійка, що ви є російської національності, а як питали мене про знання мов, то та, що записувала, навіть не знала, як написати «юкреїнія». Коли я їй написав, як це пишеться, то вона не повірила, а таки заглянула до англійського словника. Та і тепер ще трапляються такі

випадки. Самі американські урядовці в консуляті робили добре й приємне вражіння в своїй поведінці з людьми.

Коли я привіз решту документів, нам дали папери скерування нас в еміграційний табір. Як пізніше виявилось, причиною нашого скорого виїзду було те, що ми їхали на російську квоту. Та квота все таки була вільна, тоді як польська була сильно перевантажена. Тут не рішала державна приналежність емігранта, а місце його народження, навіть тоді, коли він на тому місці перебував тільки один день. Коли чоловік причислювався до російської квоти, то його жінка й діти їхали на його квоту. В нашому транспорті було більше таких бездержавних або польських громадян, що їхали на російську квоту.

Спакувавшись за кілька днів і взявши зі собою приписану вагу наших речей, ми направились у табір у Франкфурті, куди треба було конечно прибути разом із своїм ручним і корабельним вантажем. Там нас в канцелярії зареєстрували, видали харчові картки та картки на ліжка й приміщення, також мило. При цьому ми мусіли йти до санітарного відділу для дезинфекції. Нас обсипали якимсь порошком, щоб ми не принесли до табору якоїсь погані. Це досить неприємний етап у нашій подорожі, але його ще досить ґрунтовно повторили у Бремені. Харчі в таборі були досить скромні, але кращі, ніж у людей, що мешкали на приватних помешканнях. В таборі ще треба було подбати, щоб нам прищепили віспу й дали про це посвідку; здати до цензури наші книжки, листи, документи, світлини тощо. Треба було також надати наші речі до багажу, який при цьому переглядався, щоб пасажири не везли зі собою заборонених речей. Не вільно також було везти з собою грошей. В таборі та в консуляті в усіх цих справах були розліплені відповідні вказівки.

Саме в тому часі приїхала комісія, яка набирала людей до Канади. Були це особи, які вже були на списку, затверженому канадським урядом та про приїзд яких уже подбали їхні свояки. Як виявилось, канадський уряд ставив дуже суворі вимоги щодо здоров'я емігрантів, і лікар відкинув не одного, що був на тому списку. В тому ж самому часі поїхало трохи латишських дівчат до праці сестер-санітарок у Голляндію, а також збирали транспорт аргентинських громадян до Аргентини.

Життя в таборі було дуже одноманітне. Була там якась скромна бібліотека, але й вона мала в більшості англійські книжки, що їх емігранти ще не вмiли читати. Найгірше було з українським відділом, в якому майже не було українських газет. Найгірше під цим оглядом стояв Бремен. Наш побут у цьому

таборі трохи затягнувся. Саме в тому часі цей табір переносили з Франкфурту до Буцбаху.

День перед перенесенням ми мали ще нагоду зустрітися з еп. Кузевим, який саме вертався з Мюнхену та Штутгарту та оповідав нам про величаве українське євангельське Богослуження в Мюнхені.

Прийшов день, коли було вже в перенесеному таборі у Буцбаху оголошено список людей, які мали виїздити до портового міста Бремену. Кожен нетерпеливо очікував, чи він там знайде свою родину і себе, бо декого з формальних причин ще затримували. Та ми таки були в тому виказі. По полудні почали возити наші речі на залізничну станцію, а під вечір прийшла черга і на нас. Кожен мав причеплену на грудях свою транспортну картку. Перед нашим відїздом приїхали нас ще попрощати ректор духовної семінарії, в якій я в Польщі вчився — Г. Ляссан і пастор В. Вінявський, а з ними і наш небіж Олександр Бура. З ними ми ще побачилися на станції, а потім у місті Марбургу, коли ми переїздили, прямуючи вже до Бремену. Тут нам дали смачні черешні, порічки і букети квітів. Коли наш потяг пустився з міста Марбургу у дальшу дорогу, наші друзі ще довго прощали нас, вимахуючи своїми хустками. Тяжко було лишати цих випробуваних у днях горя і біди приятелів, але надія, що Бог їх і нас не залишить, потішала нас у тих хвилях прощання. Тут варто зазначити, що по приході Американської Армії наш племінник Олександр переїхав до Марбургу й очікував з нами разом. Дещо пізніше він звідти виїхав до Англії, де вже жив його батько в Лондоні.

Бремен

Ранком приїхав наш потяг до Бремену. Наші вагони поставили на запасні тори біля емігрантського табору. Наші речі відтранспортували до табору, а ми туди пішли пішки. Перейшли подібні формальності, як і в попередньому таборі. Жінок з дітьми примістили окремо від чоловіків. Табір був багато краще організований, ніж попередній. Охорона табору спочивала в руках польських вартівників. Обслуга табору була переважно німецька. Саме в тому часі табір перейшов з-під опіки УНРРА до ІРО. В таборі були представники еміграційних організацій. Особливо діяльною була жидівська допомогова організація «ГІАС». Вона перевезла тільки в першій половині 1947 р. майже 17,000 жидів до США. Вона достарчала своїм людям масово в табір жидівську пресу, давала їм потрібні інформації, збираючи їх часто на інформаційні віча. Це було те, чого нам так бракувало.

Неприємним було тут почути деякі перестороги. В них радилося нам, українцям, бути особливо обережними в розмовах з огляду на провокаторів.

За нашого побуту в таборі все йшло пристійно. Нас, українців, було там до 25 осіб. Емігранти склалися з 85% жидів, із 10% німців та інших: росіян, поляків, литовців тощо. Треба тут особливо підкреслити добрі харчі в тому таборі й надзвичайно чисті та гігієнічні умови. Тут також дбалось про культурні розваги, хоч назагал вони були примітивні.

Сам Бремен був жахливо знищений. Місцями зрівняний із землею. Робив дуже пригноблююче враження. Портові уладження також були переважно знищені. Ми проїхалися трамваєм кілька разів повз ці руїни. Ми були і над берегами річки Везер. Проте, всюди було видно рух. Бачили й великий советський корабель, що вантажив советам припалі репарації.

І тут прийшов час, в якому нам було доручено «шифкарти», а на другий день рано ми вже були в потязі, що мав нас завезти до Бремен-Гафену. Коли ми вже сиділи в потязі, в наш переділ увійшли два чоловіки, які підїхали під наш вагон автом. Вони мали більшу кількість пакунків із собою. Вони просто наказали нам забиратися з наших місць без ніяких пояснень, хоч біля нас на інших лавках сиділи самітні хлопці, яким це було легше зробити, як нам з дітьми і пакунками. З нашого невдоволення вони собі нічого не робили. Між собою говорили по-німецьки. Один витягнув англійську, а другий німецьку книжку і почали читати. Ми мусіли шукати собі якісь інші місця. Треба було припускати, що ці два осібняки були на американській службі та вважали скитальців за ніщо. Для них поняття джентельменства не існувало.

Нарешті ми в порті. Потяг підїхав до нашого корабля, який масстатично очікував на нових пасажирів. Обслуга корабля зацікавлено приглядалася до нас. Для нас усе було нове й цікаве. Я перший раз у своєму житті був біля моря. Злазимо з вагонів. Віддаємо наші карти вступу на корабель, отримуємо харчові картки та йдемо по місткові на корабель, цей модерний ковчег 20-го століття.

Коли ще частина з нас перед тим не була готова повірити в той факт, що ми їдемо до Америки, то тут ми вже переконалися, що наша мрія здійснюється. Ми стояли обома ногами на кораблі, вишукували наші кабіни, чистенькі ліжка, на яких лежали сніжні рушники і по шматку мила. Надворі величезний кран вантажив наші багажі. Жінки тут з малими дітьми мали мешкати окремо

від мужчин.

На кораблі

О годині п'ятій ми пішли вечеряти. Все було казкове. Харчі були такі, які ми могли мати тільки в мирних передвоєнних часах і то в добре устаткованих родинах: білий хліб, м'ясиво, ярина, масло, тропічні овочі, яйця, кава, цукор, морозиво тощо. Коли наші діти це побачили, то вони не знали, що про це все думати. Нічого дивного, що з незвички деякі люди поспували собі шлунки. Тепер ми зрозуміли, чому в еміграційних таборах нас поступово призвичаювали до кращих харчів.

Коли я по вечері вийшов на палубу, виявилось, що наш корабель був уже в русі. О годині п'ятій і 30 хвилин пополудні він пустився в дорогу. Я з родиною стояв на палубі й приглядався до берегів Німеччини, що зникали в імлі. На кораблі ми вже знаходилися на американській плаваючій території. Не легко було прощатися з Європою. В ній я виріс, з нею зжився, в ній лишилася і моя обездолена Батьківщина. Однак, ми вірили, що тим, що люблять Бога, все допомагає до кращого. І в цьому випадку Бог мусить мати якісь Свої добрі заміри з нами.

Подорож по безмежних океанських просторах, як завжди, є досить одноманітною. Зміну вносить тільки погода і корабельне оточення або час-до-часу якийсь пароплав, що покажеться на обрії. Урізноманітненням були для нас береги Англії та вид Довера, які ми могли оглядати здалека. Це були рештки Європи.

Коли в перших днях пасажери на кораблі чулися досить добре, то вже у відкритому океані почало помічатися, що корабель мусів боротися з хвилями, а тим часом починалося хитання. Наслідком цього були захворювання морською недугою. З часом це сталося і з цілою моєю родиною. Воно почалося вертанням шлунку, браком апетиту тощо. Для мене це також не була легка справа, бо хоч я міг їсти за кількох, але і я боровся з цією небезпекою. Треба було доглядати хворих, з їхніх харчових приділів одержувати хоч їхні овочі. Лікар принципово не хотів іти до хворих, а казав їм іти до нього. Здорові рятувалися тим, що сиділи в лежаках цілими днями на свіжому повітрі на палубі. За ці місця йшла ціла війна.

Прикро вражав вуха безперервний десятиденний гул вентиляторів і машин. Все те в найвищій мірі напружувало нервову систему. Приглядаючись до океану, час-до-часу ми бачили маленькі літаючі рибки або рибу, подібну до пташок, що якийсь час літали над водою. Десь появлявся дельфін або морські свині. На таке рідке видовище збігався на палубу хто тільки міг.

Дальшим урізноманітненням були гучномовці, що подавали до відома різні зарядження капітана. Сюди належала контроля щеплення віспи, вивоннення бажаним паперів для митного уряду в Нью-Йорку, повідомлення окремих пасажирів, щоб відбирали свої телеграми тощо. Два рази оголошували тривогу. Вчили нас, що робити на випадок пожежі або іншої небезпеки.

Організації, які опікувалися емігрантами, виплатили їм шляхом позички кишенькові гроші. Ми їх дістали також. За них можна було купити в кантині горішки, папіроси, кока-колу, цукерки, чоколяду й інші дрібниці. Треба було привчатися і до зміни часу. Шість разів годинник посувався на одну годину взад.

Допливаючи до США, ми зауважили, що в останніх днях погода, яка була перед тим похмура й холодна, почала прояснюватися. Надворі стало теплішати. Стан здоров'я хворих почав поправлятися. Ми вже з усією моєю родиною могли сидіти на палубі.

Останнього дня почали зарисовуватися береги Америки. Почали частіше показуватися кораблі. Між ними ми мали рідку нагоду побачити англійський, другий по величині корабель «Квін Елізабет», який маєстатично проплив біля нас, прямуючи додому.

Нарешті перед нами почав зарисовуватися Нью-Йорк. Тут уже можна було бачити хмародери. До нас приїхав старшина-лоцман, який мав керувати дальшою плавбою корабля, а ще трохи — появились репортери з фотографічними апаратами. Ми підплили до в'їзду в нью-йоркський порт. Видно було з правого й лівого боку колишні охоронні фортеці, а в дальшій віддалі безконечні кораблі. Трохи пізніше привітала нас величава статуя американської Свободи. Цю саму свободу в Америці тепер надуживають і нечесно використовують вороги всякої свободи — комуністи, а до якої ми, нові емігранти, мусимо ще призвичаюватися, бо в Європі ми вже від якогось часу від неї відзвичаїлися. Направо і наліво було видно безконечні будинки різних розмірів, вулиці, повні руху авт. Ми були на порозі Нового Світу, до якого за кілька годин ми мали діткнутися власними ногами.

Нарешті, наш корабель доплив до того місця, де він мав причалювати. Та і це не була така легка справа. Його треба було ще повернути. Для цього приплили ще два малі спеціальні кораблі. Ця маніпуляція тривала досить довго. Десь по четвертій годині по полудні наш корабель уже стояв на своєму місці. Наша подорож по океані скінчилася.

Всі ми якнайскорше хотіли зійти з корабля, та виявилось, що і це не було такою простою справою. Нам треба було ще з нашими паперами з'явитися перед урядовцями американського уряду. Вони мали полагодити наші останні формальності та прибити свою печатку до нашого персонального свідоцтва і дати нам картки, які управнювали нас залишити корабель. У величезній черзі й спеці, яка тоді панувала, це не було так легко зробити. Тільки тому, що мені завчасу вдалося стати в чергу, ми могли вже десь по шостій годині пополудні залишити корабель.

Нас зустріли урядники нашого Християнського Комітету і допомогли нам відшукати свій багаж та полагодити ще митні формальності. Треба було все відмикати, скрині відбивати та пакунки розв'язувати. Урядник усе переглянув досить ґрунтовно. Та і ця процедура скінчилася.

Тепер виявилось, що Християнський Комітет мав уже все приготоване, щоб нас відправити до брата моєї дружини в Детройт, а ми ще мали затриматися кілька днів у Нью-Йорку, щоб відвідати наших приятелів. Щоб змінити цей план, Християнському Комітетові взяло кілька годин часу, але й це було зроблене.

Присмним було зустріти в порті, в транспортівій фірмі, одну нашу українку, яка старалася допомогти нам якнайскорше дістатися до готелю на нічліг, бо вже була пізня пора.

На волі

Залишивши порт, ми стали зовсім вільними людьми. Наш приятель сказав нам, що ми вже можемо сховати наші особисті документи і при собі їх не носити, хіба що тільки їх взяти в свої руки, коли будемо робити старання, щоб дістати американське громадянство. Для нас, людей зі Східньої Європи, це було щось нечуване. Так само нам не треба було зголошуватися на поліції, щоб там зареєструватися. Як емігранти, ми мали тільки при зміні помешкання повідомляти про це Еміграційно-Натуралізаційний Уряд у Вашингтоні.

Припливши в Америку, ми зауважили, що тут панували наші колишні передвоєнні відносини, що їх спостерігалося в Західній Європі. Ніяких воєнних знищень не було. Всюди була різнокольорова світляна рекляма. На вулицях безконечний потік авт. Люди добре відгодовані, повнолиці, не бракувало осіб з животами й випашеними обличчями. Прикмети, від яких ми відвикли в знищених війною країнах. Тут всюди плило спокійне, нормальне життя. Всі тут працювали і бракувало їм тільки часу.

Кожному потрібні були доляри, і їх тут зароблялося.

Приємно нам було провести кілька днів у Нью-Йорку та Ньюарку між нашими українськими євангеликами. Передати їм привіти і новини з Європи та відчутти, що хоч нас розділював великий океан, але у всіх нас було одне й те саме українське серце й ті самі людські цілі, радості та смутки, а передусім стара й сердечна гостинність. Особливо наші діти були захоплені своєю зустріччю з членами Української Пресвітерської Церкви в Ньюарку та їхньою увагою до них.

Ми вже згадували, що нам на кораблі Християнський Допомоговий Комітет був виплатив десять доларів на наші дрібні видатки. З тих грошей, коли ми прибули до Нью-Йорку, нам ще лишилося 5.00 дол. Коли ж ми на другий день поснідали в готелі, то нам ще залишився один доляр. Отже, це були ті гроші, з якими ми почали наше життя в Америці. Та, однак, з Божою поміччю, а також з допомогою американських і наших братів і сестер у Христі, як і наших свояків, ми могли тут дати собі добре раду і стати на ноги.

Пастор Лука Стандрет тоді написав в «Канадійському ранку» про наш побут в Ньюарку: «Паст. В.Боровський з дружиною і трьома дітьми щойно прибув до США. Ми їх тут затримали кілька днів. Він проповідував у Нью-Йорку і Ньюарку. Сам він ідейна і здібна людина і добрий проповідник». Дотепер я й сам не знав, хто я є, але я дякую покійному паст. Л.Стандретові за його слова признання, вони, безперечно, мене зобов'язують до кращої служби Богові, моєму народові та людству.

НАШЕ ЖИТТЯ І ПРАЦЯ В США

Початковий період

23 липня 1947 року ми приїхали поїздом з Нью-Йорку до Детройту, де ми мали тимчасово затриматися в брата моєї дружини, баптистського пастора — Василя Бури, поки не знайдемо для себе помешкання. Це було великою втіхою для нас зустрінутися зі своїми свояками на американській землі. Вони нас сердечно прийняли. Хата їхня була побудована тільки для однієї родини, і ми примостилися в їхньому «бейзменті». І вони і ми мали по троє дітей. Та виявилося, що по війні не легко було для нас у Детройті знайти помешкання, а особливо, маючи малих дітей. Аж тільки 26 листопада знайшли ми для себе маленьке помешкання, що мало дві кімнатки і кухню в якоїсь зросійщеної польки-розвідки з Одеси. З нею не було легко жити, бо вона була психічно не зовсім здорова. Однак, коли вона заспокоювалася, то робилася досить можливою людиною.

Там ми пожили десь до 1 травня 1948 року, коли ми перебралися в старенький і типовий фермерський дім, що належав до Вестмінстерської Пресвітерської Церкви. Напочатку ми не потребували платити за нього рент, і це на якийсь час поправило частинно нашу матеріальну ситуацію.

Тепер нам треба було збудувати якомусь матеріальну базу для нашого існування. В той час я мав нагоду відвідувати українські євангельські осередки в східній Канаді, які дещо підтримували нас матеріально, а також і Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці трохи нам допомагало. Рівночасно Пресвітерська Церква США дала нам одноразово значну допомогу. Не бракувало і нових наших приятелів у Детройті, які на початках чулися до обов'язку нас у дечому підтримувати.

Частинно і за нашим старанням Рада Церков міста Детройту організувала в себе Відділ допомоги скитальцям з Європи, який мав помагати в їхньому приїзді до Америки. Моя дружина, яка знала англійську мову, мала більше нагод з доручення цієї Ради виступати і заохочувати членство різних Церков помагати в цій переселенчій акції. Це також нам дещо допомагало матеріально. В цій Раді Церков ми знайшли особливо сердечного приятеля в особі директора Соціального Відділу — пастора Шелдона Рана.

Ще в Європі паст. В.Кузів радив нам розпочати між українцями Детройту українську євангельсько-реформовану працю. Особливо тому, що тут уже колись така робота провадилася. Він навіть дав нам дві адреси визначніших українських євангеліків у цьому місті. Я звернувся у цій справі до Пресвітерії Пресвітерської Церкви в Детройті, чи вони не погодились б допомогти мені в цій справі. Вони мені сказали, що не мають на це грошей, але є якийсь фонд, що міг би частинно забезпечити мою працю на два роки. Вони могли б мені платити в цьому часі місячно тільки 125 дол., а решту я мусів би десь заробляти. Мені обіцяло свою допомогу в сумі 150 дол. УЄО, однак дуже скоро виявилось, що і там грошей бракувало. Бр. М.Козак, який був скарбником УЄО, а до того й заможною людиною, часто платив мені ці гроші зі своєї кишені, але це було не можливе на дальшу мету.

Перебравшись у дім Вестмінстерської Церкви, моя дружина знайшла собі кравецьку працю в найбільшій департаментовій крамниці Гадсона, що нам тимчасово також помагало. Наші діти пішли до школи. Тоді наш наймолодший син мав шостий рік, і він пішов до «кіндергартену». Старший син і дочка пішли до народної школи. Однак, старшому синові, який вже кілька років вчився в німецькій школі в Німеччині й був там здібним учнем, не легко було привчатися до науки в англійській школі, а до того його ще посадили між молодшими дітьми від нього. Проте, з часом усе направилося, і наші діти досконало опанували англійську мову та продовжували свою науку.

4 грудня 1947 р. Пресвітерія повідомила мене, що я можу починати свою церковну працю. Це також допомгло нам краще попровадити нашу переселенчу акцію і попробувати з нічого налагодити свою духовну працю. Тут нам багато помагала Рада Церков і різні церковні громади, які виставляли «афідавіти» для наших скитальців і обіцяли їм початкову матеріальну допомогу по їхньому приїзді сюди. Помагало нам у цьому й те, що президентом ЗУАДК був визначний український діяч, адвокат Іван Панчук, який жив у Детройті та був євангеліком (пресвітеріянином). Через нього і ним очолюваний Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет було спроваджено поважне число українських скитальців з Німеччини до Детройту.

Частина з тих новоприбулих людей на початках затримувалася на кілька, а то й більше днів у нашій скромній хаті. Особливо складним випадком тут було, коли до нас приїхала

одна вдова з сімома хлопцями, а також і одна родина із п'ятьма дівчатками. Та Бог так дивно все попровадив, що цій вдові хтось з американців позичив гроші на завдаток, щоб купити дім близько нас, а в другій родині — батько дістав працю в одного фермера, який займався садівництвом. Пізніше цей батько зі своєю родиною переїхав до міста Гранд Рапідс, де він дістав працю на залізниці.

Між цими нашими скитальцями було й кілька родин українських лютеранських проповідників.

Ми тут не в стані вичислити прізвища всіх тих наших людей, які приїхали нашими стараннями до Детройту, але між ними було багато добрих і милих людей, які згодом стали нашими дійсними приятелями і такими й лишилися. Деякі з них стали членами нашої церковної Громади. Звичайно, тим людям, які приїжджали за нашими стараннями, ми казали бути тим, чим вони є і хочуть бути. Ми їм вияснювали, що наша переселенча акція є актом гуманітарним, і ми не думаємо їх наvertати на евангелізм. Це справа їхніх власних переконань. Частина з них були евангеліками, але деякі й з інших віровизнань включилися в число членів нашої Церкви.

Тут варто згадати, що між цими людьми був також один український науковець — професор університету з України — д-р І.Розгін. Він нам розказував, що він уже довший час плянував стати зі своєю родиною членами УЄРЦеркви. Приїхавши до Детройту, він це плянував зробити негайно, але його дружина, дочка православного священика, рішуче цьому спротивилася. Він лишився нашим прихильником, і ми були з ним та його родиною все близькими приятелями. Коли він пізніше вмирав в Детройті в одному шпиталі від тяжкої хвороби, я мав нагоду з ним молитися в останніх хвилях його життя. І хоч він уже не мав голосу, він виразно півголосом промовив три рази «Амінь». Скоро по моєму відході він помер. Його ж дружина в останніх роках свого життя заявила, що вона цілком поділяє наші релігійні погляди і була готова почати ходити на наші Богослуження, але тоді ми вже переїхали з Детройту до Атланти. Вона все нам писала листи з дому старців і просила нас, щоб ми її принагідно відвідували, що ми завжди й робили.

Не бракувало й осіб між нашими людьми, які дуже брудно віддячилися американцям, які їм помогли приїхати до Америки і тут влаштуватися. Нам же ця переселенча акція забирала багато часу. Ці люди не знали мови, треба було ходити з ними по лікарях, урядах, шукати для них працю тощо. Це стало

причиною, що моя дружина через виснаження поважно захворіла. Взяло багато часу, поки вона знову прийшла до себе та її сили повернулися назад до неї. Від цього поважно терпіла вся моя родина, але Господь був ласкавий до нас!

По двох роках виявилось, що Пресвітерія не могла нам більше допомагати і тими мізерними 125 долярами місячно. А до того ця Пресвітерія вимагала від мене, щоб я зі своєю церковною працею був вповні від неї залежний. З цим я ніяк внутрішньо цілком не міг погодитися, хоч я з нею про це не говорив. Ми також зауважили, що наші діти були морально надзвичайно загрожені злими впливами американської вулиці, тобто здеморалізованим дитячим і молодечим оточенням. Нам тоді стало ясно, що наша мама має посвятити увесь свій час родині і родинним справам і залишити свою зарібкову працю. Я тоді рішився піти до якоїсь зарібкової праці, де я провів майже шість років. Цю працю я почав 5 червня 1950 р.

Під матеріальним оглядом це були наші найкращі роки. Ми тоді завдаткували свій власний дім, що сталося 6 червня 1952 р. 3 березня 1954 р. я був звільнений з праці. Саме тоді в країні почалася певна економічна «реcesія», і я мав труднощі знайти працю. 1 квітня 1955 р. мене вибрано виконавчим секретарем УЄО, а шість років пізніше я був змушений перебрати обов'язки редактора журналу «Євангельський ранок».

Працюючи в американських фабриках, я мав нагоду познайомитися з життям і психікою американських робітників. Це були переважно люди польського, німецького та інших походжень. Багато з них, знаючи, що я був євангельським проповідником, старалися мені в різні способи дошкуляти. Мені ж вдавалося своєю поведінкою, терпеливістю або й недобачуванням їхньої поведінки все це перемагати добротою, так що я не мав з ними більших проблем.

Особливим випадком була одна подія, коли я працював у сусідстві з президентом нашої фабричної робітничої юнії. Він завжди намагався переді мною насміхатись з християнства та з Біблії. Коли ж я йому одного разу жартома відповів, що те, що він говорить, є тільки опінією однієї людини, бо є багато добре освічених людей, які глибоко шанують Біблію, то він нараз змінився, схопив мене за руку, і як потім признався, хотів мене бити. По цьому якийсь час він оминав мене, аж я сам перший заговорив до нього, питаючись його, чому він це робить. Тоді він мені закинув, що я мав ходити зі скаргою на нього до дирекції фабрики. Я йому це цілком заперечив і сказав, що це міг зробити

хіба хтось з наших робітників. А далі я його запевнив, що якби я щось мав проти нього, то я йому сказав би це особисто. Він мені повірив, зовсім змінився і тоді додав, що я єдиний духовник, якого він респектує, і що він хоче стати моїм приятелем. Коли б хтось з робітників хотів мені зробити якубудь прикрості, то щоб я з тим завжди звертався до нього.

І дійсно, після того я завжди з ним їздив додому його автом, а навіть перед його несподіваною смертю я мав з ним розмову про небо і про те, що «там живуть тільки помилувані Богом грішники, і що там є місце і для кожного з нас, коли ми через Христа примиримось з Богом».

Коли я прийшов на його похорон, то його дочка мені сказала: «Ви не знаєте, з якою пошаною про Вас говорив мій батько!»

Пішовши до праці на фабриках, я їх змінював кілька разів, переважно з незалежних від мене причин. В першій фабриці, де я працював найдовше, господарі й головний майстер ставилися до мене якнайкраще. Там була праця в підвідділі складання трансмісій до всякого роду спеціальних тракторів і двигунів.

Як я вже згадав, ми купили вживаний дім на вулиці Флоренс, що його ми привели в належний порядок. Один старшого віку пастор з Конгрегаціональної Церкви позичив нам на те трохи грошей, які ми могли йому своєчасно з процентами сплатити. В тому домі ми жили до 8 червня 1961 р., коли ми цей дім продали і того ж самого дня купили другий дім у Східньому Детройті, щоб жити ближче до нашої замужньої дочки. В цьому майже зовсім новому мурованому будинку ми жили до 2 грудня 1972 р., коли ми на прохання нашої дочки та її мужа переїхали з ними до міста Атланти в Джорджії, де ми поселилися в домі нашого зятя в окремому апартаменті, який ми помогли матеріально викінчити. Так виглядає історія наших домів і помешкання в Детройті та Атланті.

Працюючи фізично на фабриках, я не міг присвячувати багато часу на церковну і суспільну працю, бо вже сама фізична перевтома робила мене до цього майже нездібним. Незважаючи на це, я все ще пробував дещо робити, передусім на релігійній ниві, а також дещо писати до української євангельської та світської преси та відвідувати собори УЄО.

Праця над організацією самостійної УЄРЦеркви в Детройті трохи посувалася вперед. Офіційно цю церковну Громаду в Детройті було основано 1 жовтня 1950 р. Про релігійний стан, що його я застав, приїхавши з Європи до Детройту, я написав у своєму звіті до Детройтської Пресвітерії за 1948 рік таке:

«Цим звітом ми закінчуємо перший рік нашої євангельської праці в Детройті. Число українців тут є досить велике. Дехто подає їхнє число на 60,000. З них більша половина не належить до ніяких Церков. Між ними провадили в свій час досить посилену місійну працю різні дрібні секти, але вони тільки внесли багато замішання між нашими людьми. Працювали між ними і баптисти та п'ятидесятники, яким вдалося втримати свою роботу. Тому наші люди тут відносяться з великим недовір'ям до кожного, хто починає між ними якусь нову релігійну роботу. Років 25 тому назад короткий час тут провадилася пресвітерська місійна праця між українцями з рамени Пресвітерської Церкви. Шкода, що вона тоді була перервана, але, на щастя, вона лишила між місцевими українцями добрий спомин.

Велике спустошення в релігійному житті в останніх 30-ти роках між цими нашими людьми зробили соціялісти-марксисти, а особливо комуністи. Вони заїло опоганювали все, що було християнського, та виховували своїх прихильників на фанатичних атеїстів. Соціялісти, що їх лишилося між нашими людьми небагато, під цю пору починають ставитися до євангельського християнства лагідніше. Комуністи, хоч і є непримиримими ворогами всякої релігії, але наразі на наказ Москви для «темних мас» починають підтримувати православ'я і то лише те, що признає московського патріарха. Одні й другі через своє вороже наставлення до християнства занедбали морально-етичні засади. Їхньою святинєю зробилася переважно корчма, а з цим поширилося пияцтво.

Чим більше ми сходимося з цими людьми, тим більше переконуємося, як тяжко між ними провадити євангелізаційну роботу, але вона тут є конечно потрібна. Один з таких комуністів відмовився купити від мене Біблію. Він твердив, що ця книжка була колись написана для нецивілізованих народів, щоб страшити їх неіснуючим Богом. Другий комуніст відмовився купити Біблію і взяти від нас євангельський журнал, бо він вирішив нічого не читати, що написане некомуністами. Третій комуніст глузував собі з нас зі своєю жінкою і твердив, що християни служать капіталістам, які хочуть війни зі советами. Одна комуністка, цим разом жидівського походження, довідавшись, що я проповідник, почала мене переконувати, що християнство застарє і нічого не змогло дати доброго світові. Світ потребує нової релігії. Я був цікавий почути від неї, якою мала б бути ця релігія. Вона відповіла, що таку релігію має Росія. Там нема визиску, і всі люди є рівні. Один з прихильників марксівського соціалізму пробував переді мною очорнювати

християнство. Коли ж я йому почав давати протиаргументи, він обурився та почав мені докоряти, як я смію пробувати його переконувати в правдивості й потребі християнства. Зате інший, з більше поміркованих та розумних соціалістів, сказав мені: «Який з мене атеїст? Я сам у це не вірю!» Він тільки вважав, що, як українець, він мусить триматися «віри батьків», тобто — він має бути православним.

В загальному ми в цьому минулому році зробили 408 відвідин або контактів з людьми. Так що ми сьогодні маємо до 150 людей, до яких ми можемо заходити, а також, які приймають нашу літературу. Частина з них навіть за неї платить і дякує нам.

Поза згаданими сумними випадками ми маємо значне число радісних та захоплюючих моментів. Ми відвідали одного вечора одну вдову. Вона привітала мою дружину поцілунком. Ми не знали причин цього. Пізніше виявилось, що вона брала шлюб в українській пресвітерській церкві в Канаді, так як католики від неї жадали за це багато грошей. Пресвітерський проповідник, який бачив їхнє вбожество, ще сам дав їм з власної кишені в дарунок кілька доларів.

Я зайшов до одного молодого подружжя. Вони прийняли мене дуже сердечно. Купили Біблію та співаник. Господиня почала мені з захопленням оповідати, що вона щодня слухає радіо, в якому оповідається про біблійні історії, та сказала: «Які то колись були дивні люди з їхніми не все зрозумілими вчинками», а при тому додала: «А чи тепер вони інакші?» Мені було приємно це почути, бо ця жінка була вихована батьком-атеїстом, а тому дотепер не була знайома з Біблією. Її пильність у слуханні біблійних історій мене надзвичайно втішила.

Я відвідав одну католицьку жінку, сестра якої була протестанткою. Ми говорили довший час. Вона пробувала мені доказувати потребу культу Марії, «Божої Матері», бо логічний спосіб думання приводить людину до того висновку, що де є син і отець — там мусить бути і мати. Я міг їй тільки відповісти аргументами Св. Письма. Коли ми розходилися, вона мені сказала: «Тут потрібно багато таких місіонерів, як Ви!»

Я старався ходити по різних українських клябах, що мали у себе корчми. Там я мав нагоду зустрічатися з різними людьми та ближче з ними знайомитися. Звичайно, на місці не можна було з ними багато говорити, бо вони не все були тверезі, але я брав їхні адреси і відвідував їх по хатах, й це давало мені добру нагоду до розмов з ними.

Взяло багато часу, поки ми змогли розпочати наші постійні

недільні Богослуження. Поза своєю євангелізаційною роботою в Детройті я, як закордонний секретар УЄО, присвячував багато часу моральній та матеріальній допомозі українським скитальцям в Європі, які мене знали з моєї праці між ними. Моє листування з ними нерозривно сягало 100 листів або карток місячно. Моє листування досягло в 1948 р. 872 одиниць.

Через потребу християнської літератури для скитальців в Європі й тут, в Америці, на американському континенті, я був змушений приймати участь в літературній праці. Майже щомісяця я висилав щось до друку, а декілька брошурок лежали готові до видання. Мені вдалося було написати брошурку: «Чому я став євангеликом?» та спомина про євангельську працю в Галичині.

На жаль, нам усе ще доводилося боротися з матеріальними недостатками. І це змусило мою дружину з богословською освітою піти до заробіткової праці. Це обмежувало мій час, бо я був змушений перебрати і деякі домашні обов'язки на себе.

Загально наша праця тут набирає розголосу. Особливо греко-католики дуже вороже відносяться до всякої протестантської роботи, але останньо навіть дійшло до того, що Український Допомоговий Комітет в Детройті запросив українського пресвітерського пастора — В.Кузева, який працював останніх два роки між скитальцями в Європі з рамени Світової Ради Церков, на відчит для українців у цьому місті.

Наші українські приятелі в Детройті радять нам не зраджуватися повільним розвитком нашої праці. Минулого року ми промовляли 35 разів у різних протестантських церквах або в церковних організаціях Детройту. Було поширено до двох тисяч примірників різної євангельської літератури».

А в протоколі з основоположних Зборів нашої Церкви в Детройті з дня 1 жовтня 1950 р., між іншим, писалося:

«Після запитів і обговорення, в якому взяли участь брати: Іван Петрашук, проф. Іван Розгін, Петро Гончар, збори одногосно ухвалили висловити пасторові В.Боровському та його дружині Олександрі щире подяку за їхню жертвенну працю.

Після цього вибрано одногосно Церковну управу УЄРЦеркви в Детройті, до якої увійшли: паст. В.Боровський — голова, І.Петрашук — скарбник, О.Каранець — секретар, а І.Розгін і П.Гончар — члени. Збори доручили цій Управі випрацювати статут для легалізації цієї церковної Громади. Вибрано паст. В.Боровського делегатом на Собор УЄО в ПА. Ухвалено плян дальшої допомоги потребуючим скитальцям в

Європі».

Активними членами або симпатиками та приятелями нашої УЄРЦеркви в Детройті були: Тимофій і Люба Льоди, Ілля Лисогір, Анна Фос зі сином Миколою, Петро Гончар, Карл Березюк, Іван Вардинець, проф. Михайло Левицький, Іван і Анастасія Петрашуки, проф. Іван Розгін, сестра В.Захарійчук, Марта і Михайло Віхорики, Микола і Юлія Шустакевичі, Домнікія Різниченко, Микола Миколаєнко, адвокат Іван Панчук, О. і В.Боровські з дітьми Левком, Дарією і Віктором, бр. і с. Гранко, с. Н.Стасій, с. М.Менатос, В.Луковенко, Іван Кустодович, Омелян Каранець з дружиною, Кость Чирва, с. Джін Волощук зі своєю сестрою Марією Глор і Лев Биковський. Були ще й інші добродії, які підтримували морально та матеріально нашу працю в тому місті.

Поза щонедільними Богослуженнями, які ми відбували по американських церквах (спершу у Вестмінстерській церкві, по цьому в Пресвітерській церкві св. Андрея, а нарешті у Пальмер Парк Пресвітерській церкві), ми ще відбували деякі імпрези, щороку ходили з колядою, відвідували наших членів і приятелів і т.д. В 1960 році ми величаво відсвяткували наш 10-літній ювілей в Українському Народньому Домі при вулиці Карпентер у Гамтрамку. На ньому були також нашими гістьми члени Української Баптистської Церкви в Детройті, а також брати й сестри з Торонто та Ошави. В дописі про цю річницю я, між іншим, писав у «Канадійському ранку» за січень 1961 р. таке: «В неділю, 27 листопада 1960 р., ця церковна Громада обходила свій ювілей. О 10-й годині ранку відбулося врочисте Богослуження. Поза вже згаданими гістьми, був на цій урочистості паст. В.Бура і проповідник Іван Підгорецький з Віндзору. Проповідь виголосив паст. С.Біляк, який навчав в каледжі Церкви Христової в Рочестер, Міч. Були відспівані дві пісні сестрою Медвідь з Віндзору та з її сином, а молоденька сестра Якимів — талановито відіграла на скрипці молитву «Отче Наш» та ще одну євангельську пісню.

О годині дванадцятій почався спільний обід, а о першій годині брат М.Козак з Торонто, який недавно відвідав Європу, а в тому й Україну, поділився з присутніми своїми цікавими спостереженнями зі своєї подорожі. Доповідь була ілюстрована показом фільму, який він зробив під час своєї поїздки.

Ці ювілейні святкування носили суто екуменічний характер. Нехай славиться ім'я Господнє за всі ті благословення та допомогу, що ними Господь обдарував цю нашу церковну

громаду в останньому десятилітті її праці».

Однак, уже десь по 1965 році наша церковна праця почала занепадати. Причиною було те, що Церква не поповнювалася новими членами, а молоді в нас було небагато, хіба що діти пастора. Старші члени почали вимирати, а частина членів жила поза Детройтом, а в місті автобусна комунікація почала особливо в неділю дуже погіршуватися. Вже в 1961 році ми були змушені перестати відбувати регулярно наші Богослуження. Та, назагал, треба сказати, що історія цієї церковної Громади та її членів є почесна, бо в наших еміграційних умовах, які є дуже непевні та змінливі, вона зробила все те, що в такій ситуації можна було зробити.

Можна було б багато дечого взнеслого й сумного написати з нашої церковної праці в Детройті, але особливо нам залишилася в пам'яті одна родина, що належала до членів нашої Церкви. Ми не були певні, наскільки вони це щиро робили. Ми чули про деякі дивні й нам незрозумілі діла в житті тих людей, але одного разу по Богослуженні вони почали без уповаження перераховувати в церкві зібрану колекту, а до того їхнє поведення було визиваюче. Нам звернули увагу, що вони були в особливо близькому контактi з православним священником. Ми вдавали, що нічого про це не знаємо, та поводитися з ними тактовно і в душі правдивої приязні.

Одного дня я відвідав цю родину і там довідався, що господиня чується дуже зле. Я порадив їй негайно поїхати в шпиталь. Там їй сказали, що вона має хворобу рака. При одних моїх відвідинах, коли я сидів біля її ліжка, саме тоді прийшов її відвідати і згаданий православний священник. Ми його знали. Він був нашим земляком і навіть вдавав нашого приятеля, але коли я запропонував йому, щоб ми помолилися над хворою, то він на це не погодився. Інакшими словами, я був для нього еретиком. Одного дня, коли я повернувся з однієї пасторської конференції з міста Віндзору, моя дружина мені розповіла, що був телефонічний дзвінок із шпиталю, і доглядачка хворих просила в імені цієї хворої жінки, щоб я негайно прийшов її відвідати. Тому, що моя дружина не знала, де мене шукати, вона сама поїхала до шпиталю, але хвора вже не була в стані їй щось сказати. Вона вже вмирала. Доглядачка їй тільки сказала, що вона ще щось дуже важного хотіла сказати пасторові перед своєю смертю і дуже на його відвідини очікувала. Пізніше мені було також сказано, що вона наказувала своєму чоловікові поводитися з нами якнайкраще. Я дуже жалував, що я з нею не міг уже побачитися.

Поховав її згаданий православний священник.

Тут треба згадати, що вже починаючи від 19 листопада 1961 р., я на особливе прохання перебрав обслугу Самостійної Української Євангельсько-Реформованої Громади в Торонто, яку я обслуговував майже до кінця 1972 р. Там були особливі обставини. Я туди доїжджав щомісяця на вісім днів і мав там у тому часі два Богослуження і жив у приміщенні їхнього молитовного дому. Це була невеличка громада. Душею її був заможний підприємець — диякон Михайло Козак, а далі йшли брати Михайло Савицький, брати Олекса, Онофрій і Віктор Вівчарі, сини українських євангельських піонерів з Горліц в Саскачевані, брати А.Сівак, Василь Грицюк з дружиною, Петро Сміт і інші. Пізніше до них прилучилися оперні співаки Іраїда і Петро Черняки та інші приятелі нашої праці. Багато в тій праці помагав брат Є.Давидів, який був баптистом.

Був час, коли постала також УЄРЦерква в Ошаві, де її провідником був брат Степан Салмерс. Деколи вони запрошували мене проводити їхніми Богослуженнями, але вони довго не втрималися. Вони прийшли до переконання, що з малим числом членства їм не вдасться належно налагодити працю з дітьми й молоддю. Тоді вони стали членами однієї англомовної Церкви, яка належала до Злученої Церкви Канади. Можна бути певним того, що цього не похвалював брат С.Салмерс, але він не був у стані це спинити.

Перед моїм залишенням обслуги УЄРЦеркви в Торонто 23 квітня 1972 р. ця церковна громада святкувала 25-ліття свого існування. З цієї нагоди в моєму дописі до «Євангельського ранку» (ч. 1069 за 1972 р.) між іншим писалося:

«Вже 25 років існує в Торонто Незалежна УЄРЦерква. Поза своїм бажанням стати на позиціях чистого євангельського християнства та провадити своїх членів до свідомого пізнання Ісуса Христа, як свого особистого Спасителя і Вчителя, основники цієї Церкви також усвідомлювали собі й те, що ця їхня Церква має бути також вповні незалежна, тобто залежна тільки від Бога і свого народу. Тут вони поділяли правдивість твердження бл. пастора П.Крата: «Все те, що поневоле людський дух і тіло, це неволя, тобто залежність. Пізнання Христа робить людину вільною. Христос — Воля!» Ця Церква також продовжувала духовні традиції УЄРЦеркви в Західній Україні.

До основників цієї Церкви належали також бл. п. пастори Іван Бодруг і Павло Крат. Ця Церква завжди підтримувала працю

УЄО та видання журналу «Євангельський ранок», також підтримувала матеріально українські народні та добродійні організації.

На Ювілейному Богослуженні проповідував паст. В.Боровський на тему «В якому товаристві знаходяться члени Церкви Христової?» (Лист до Жидів 12, 22-24). Під час цього Богослуження співали чотири донечки, мати і батько Степан Салмерс, молодший, з Ошави, с. О.Бовкун, бр. М.Тимців і бр. П. і с. І.Черняки. Спів Церкви грою на піано супроводила с. І.Черняк.

По Богослуженні відбулася спеціальна ювілейна програма з обідом. Коротку історію цієї церкви розповів паст. В.Боровський, а брати М.Козак, Онофрій Вівчар, В.Грисюк і сестри С.Крат і М.Савицька сказали відповідне свідчення. Були виголошені й прочитані надіслані привіти. При цій нагоді була зроблена групова світлина, а бр. П.Черняк зробив на «тейп-рекордері» запис цього Богослуження та ювілейної програми.

Тут я подаю мій опис наступних ювілейних святкувань («Є.Р.» ч. 1075 з 1972 р.): «22 жовтня 1972 р. в Торонто відсвятковано 50-літній ювілей УЄО в ПА враз з 250-літтям з дня народження Г.Сковороди. Ці врочистості були попереджені надзвичайним засіданням Головної Управи УЄО в дні 21 жовтня, на якому було ухвалено резолюцію з протестом проти того, що кремлівська сучасна верхівка намагається представляти Г.Сковороду атеїстом, прихильником матеріялістичної філософії та ворогом Біблії.

Це святкування розпочалося Богослуженням, яким проводив паст. В.Боровський, а в якому також узяв участь один з ще живучих основників УЄО — паст. І.Р.Ковалевич, який виголосив проповідь про 50-ліття УЄО. По цьому співав квінтет під проводом бр. М.Тимцева і родинний хор бр. С.Салмерса. На піано грала с. І.Черняк.

Ювілейною Академією проводив у заступстві неприсутнього президента УЄО, бр. В.Багрія, ексекутивний секретар УЄО — паст. В.Боровський. Молитву провів паст. Г.Адамс. Привіт від президента УЄО передав інж. В.Яровенко. Між іншими привітами склав свій привіт присутній на цій врочистості український балетмайстер В.Авраменко. Паст. В.Боровський виголосив свою доповідь п.н. «Г.Сковорода — великий духовний розум України», в якій перший раз між українцями прозвучало отаке його ствердження про великого українського християнського філософа:

«Студіюючи твори Сковороди, ми стверджуємо, що він також

мав глибокі пережиття з Богом, подібні до тих, що їх мав сам ап. Павло і який про їхній вершок засвідчив таке: «Я знаю такого чоловіка, чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає,— що я був підхоплений до раю, і чув слова невимовні, які не можна вимовити людині» (Кор. 12, 3-4). Це апостол Павло говорить сам про себе. Г.Сковорода про свої переживання з Богом розказує таке: «Я почув у собі незвичайний рух, який переповнив мене силою незрозумілою. Раптом якесь ізліяння найсолодше сповнило мою душу, від якого все внутрішнє моє загорілось вогнем, і здавалось, що в жилах моїх вогнем течія оберталася... Весь світ зник передо мною, одне тільки почуття любови, добродійности, спокою, вічності оживляло моє існування. Я приник до себе і почув ніби синовне любови звірення. З того часу я присвятив себе на синовну слухняність Духу Божому» (Д.Чижевський, «Нариси історії філософії на Україні», стор. 62). Тут треба ствердити, що це була хвиля особистого духовного народження Сковороди звище, яке тут нагадує нам подібні свідoctва з духовних переживань сучасних харизматиків.

Коли ми сьогодні чуємо з уст визначних євангелистів (проповідників) заклик про потребу для дійсного християнина народитися звище, тобто від Слова й Духа Божого, а не бути тільки номінальним християнином, то ми мусимо ствердити, що в Україні Сковорода правдивість цієї Христової вимоги: «Коли хто не народиться звищ, то не може побачити Божого Царства» (Івана, 3,3) — пережив на собі понад двісті років тому назад. Про це він писав до свого учня Михайла Ковалінського таке: «Колись у цю ніч (3 грудня 1722 р.) мати народила мене на світ. Друга ніч була та, в яку Христе, Боже мій, в мені народився Твій Святий Дух, бо даремно народила б мене мати моя, якби Ти не народив мене, о Світе мій, Життя моє... Яке це нещасне створіння людина, якій у цьому кімерійському мороку мирської глупоти не блиснула іскра світла Христового. Ми повинні... палкіше линути до Того, в Кого є всі скарби мудрости (Кол. 2,3) і який Один тільки, ставши нашим Другом, може усолоджувати всі прикrostі цього життя, промовляючи: «Коли Я з вами, то ніхто не може бути проти вас!» (Твори Г.Сковороди, том II, стор. 324-325, Київ, 1961 р.).

По виголошенні цієї доповіді був зроблений заклик у справі складання пожертв на видання в сучасній українській мові творів Сковороди. На цю ціль було здекларовано присутніми 1,150.00 дол. Під час цієї академії співав хор Української Баптистської Церкви в Торонто під проводом бр. А.Теслюка. Відповідну деклямацію виголосила Ліля Ягольник, а кінцеву молитву провів баптистський пастор Ілля Кубрин. Цю врочистість закінчив

вищезгаданий хор піснею, що її уложив сам Г.Сковорода: «Де згода в родині».

Під кінець 1972 р. я був змушений залишити обслугу УЄРЦеркви в Торонто. Останні два роки моє здоров'я почало занепадати, а мій лікар радив мені змінити клімат. Я не був у матеріальному стані щось такого зробити, але так сталося, що мені тоді минуло 65 років, наша дочка зі своїм чоловіком рішилися переїхати з Детройту до штату Джорджія, звідки наш зять походить. Вони, власне, моїй дружині й мені запропонували з ними туди переселитися. Це саме згоджувалося з порадою мого лікаря, і ми з цього запрошення скористали. Я тут побачив можливість у більше спокійних умовах життя доглянути справи видання «Нарису історії УЄРРуху», цих споминів і продовжити на якийсь час мою працю в УЄО та при виданні «Євангельського ранку».

Під кінець 1980 року УЄРЦерква в Торонто через брак доросту і належної духовної обслуги, бо бр. М.Козак помер саме того року, почала занепадати, а в 1981 р. постановила продати свій молитовний дім. Правда, вона тоді ще не розв'язалася, а вирішила й далі принагідно відбувати свої Богослуження й плекати взаємний контакт між тими членами, які там залишилися. Відвідуючи щороку своїх свояків у Торонто, ми відвідуємо також і цих братів і сестер. Я також був запрошений, щоб поховати бл. п. брата М.Козака.

Моя праця в УЄО в Північній Америці

3 вересня 1955 р. на Соборі УЄО в ПА в Детройті мене було обрано виконавчим секретарем Головної Управи цієї організації, яка поважно терпіла від того, що не було людини, яка належно доглядала б і провадила б всю її діяльність. Про історію, цілі й діяльність цієї організації я мав нагоду докладніше сказати в інтерв'ю, яке зі мною мав представник радіостанції «Голос Америки» дня 30 січня 1969 р. у Вашингтоні, коли я брав участь у З'їзді Релігійних Радіопередавачів у США в тому столичному місті. Я тоді сказав про УЄО, що воно є репрезентативним, координуючим і євангелізаційним центром переважно реформованих українських євангеліків у Північній Америці, які в своїй більшості належать до тут існуючих англомовних Церков.

УЄО в ПА було засноване в 1922 р. в м. Рочестері, Н.-Й., щоб об'єднувати тих українських реформованих та бажаючих євангеліків, які відчувають потребу гуртування й зближення між собою та бажають також організовано брати участь в

українському житті в Північній Америці. Поза релігійною діяльністю УЄО завжди підкреслює вагу плекання української мови, культури та поширення і поглиблення національної свідомости між українськими протестантами.

Основниками УЄО були переважно люди дуже заслужені для українського народу. Це були пастори: Іван Бодруг, Василь Кузів, Дмитро Галенда, д-р Володимир Купчинський, Зенон Бичинський, Павло Крат, Лев Бучак, І.Р.Ковалевич, Іван Яцентій і багато інших.

УЄО було добрим поштовхом до публікації євангельської преси і літератури. Часопис «Ранок» (оснований 1905 р.), а пізніше «Канадійський ранок» (від 1920 р.), який видавала Пресвітерська Церква, а потім Злучена Церква Канади, переважно був у руках людей, які поділяли ідеї УЄО. Від 1961 р. «Євангельський ранок» став органом УЄО. Було видано двома накладками книжку проф. М.Грушевського «З історії релігійної думки на Україні», Б.Грагама «Мир з Богом» (1958 р.), книжку Л.Биковського «Василь Кузів» (1966 р.), «Український євангельський требник» (1966 р.), В.Боровського «Історія мого визволення» (1950 р.), Д.Галенди «Що нам робити, щоб спастись?» (1951 р.), Л.Цегельського «Звідки взялась і що то є євангельська віра?» (1958 р.), Г.Сковороди «Катехизис» (1963 р.), М.Сопінки «По стопах Христа» (1971 р.), «Нарис історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху» (1980 р.). Тут треба зауважити, що останні дві книжки появились вже після мого інтерв'ю у Вашингтоні. Варто також зазначити, що певне число української євангельської літератури появилось ще перед заснуванням УЄО, а дещо було друковане і УЄРЦерквою в Західній Україні до 1939 р. УЄО у свій час багато спричинилося до появи нового перекладу української Біблії в перекладі митрополита Іларіона.

Багато було зроблено для оборони прав і розселення українців, які в наслідок Другої світової війни опинилися закордоном. УЄО було довгі роки членом УККА та є і тепер членом Комітету Українців Канади. Коли поставала потреба спільних виступів на загальних українських форумах, як це було при організації Світового Конгресу Вільних Українців, в кожному випадку Головна Управа УЄО переважно узгоднювала такі спільні виступи з деякими об'єднаннями інших українських протестантських віровизнань, хоч не всі вони цікавилися українським національним життям. Першим представником українських протестантів у першій Президії СКВУ був паст. Іван

Яцентій, а по його смерті я докінчив його каденцію.

УЄО часто виступає в обороні релігійних і національних прав українського та інших народів СРСР.

Треба також згадати, що в 1925 р. стараннями УЄО було започатковано євангельсько-реформовану працю в Західній Україні, а в 1934 р. було основано там УЄРЦеркву на чолі з єпископом В. Кузевим, яка в 1939 р. поділила долю Української Автокефальної Православної і Католицької Церков в Україні.

Беручи на себе обов'язки ексекютивного секретаря УЄО, я знав, що це буде для мене зовсім нова і незвична праця, але треба було й з тим числитися, що Бог мені дивно і в цьому допоможе. Найважливіше тут було те, що я не мав ніякого запевнення, що це забезпечить матеріально життя моєї родини. Мені тільки лишалося довіритися Богові, що Він нас не залишить. Гроші на моє утримання мали йти частинно з каси УЄО, з невеличкої УЄРЦеркви в Детройті, а пізніше з УЄРЦеркви в Торонто. Однак, потім виявилось, що таки ще дещо треба було моїй родині доробляти, щоб ми могли так-сяк заспокоїти свої щоденні життєві потреби. І так я розпочав зовсім новий період свого життя і праці.

Тут моя праця була досить різноманітна. Сюди належало провадження канцелярії УЄО; організаційна праця, підготовка до Соборів УЄО; відвідування українських євангельсько-реформованих осередків; участь у конгресах українців США, а пізніше — і в Світових Конгресах Вільних Українців; принагідні виступи на українських національних імпрезах; проповіді по громадах. Я відбув декілька організаційних поїздок по США та Канаді, писав проповіді, статті й репортажі до української євангельської преси, хоч я також посилав деякі свої важливіші статті й до української світської преси.

В 1961 р. Злучена Церква Канади постановила перестати видавати «Канадійський ранок». Тоді УЄО в ПА перебрало видання цього часопису, тільки змінило його назву на «Євангельський ранок», а мене було покликано на редактора. Отже, коли додати до цього, що я ще мав до обслуги церковні громади в Детройті та в Торонто, то я таки мав що робити.

* * *

Я тут буду старатися описати, хоч коротенько, деякі моменти з цієї моєї праці, а також побіжно згадуватиму і про деякі важливіші моменти й події з життя моєї родини.

Вже в Америці ми довідалися, що моя наймолодша сестра Віра померла в Україні 26 лютого 1945 року. Про причину її смерти ми довідалися, що вона була арештована енкаведистами і побувала три місяці в казематах НКВД. Там було її тортуровано. Опісля вона там захворувала на сипний тиф, а з таких переживань вона дістала запалення мозку і з того померла. Кілька днів перед смертю вона зовсім втратила свідомість. Про мого тата я тільки знаю, що він також рівночасно з моєю сестрою побував три місяці в тюрмі. Ця моя сестра лишила по собі донечку Дарку, яка вже була вихована моєю старшою сестрою. Ця сестра також виховала й донечку Дарки. Дарка була акушеркою й померла з невилічимої хвороби в 1979 р.

В 1947 р. моїх батьків, wraz із моєю сестрою, було депортовано з Волині на Сибір, в місто Омськ, і там 7 березня 1949 року померла моя мати Домнікія, уроджена 19 січня 1876 р. в селі Стрихівці Новоушицького повіту на Поділлі. Про неї ми довідалися, що вона останніми роками мала екзему, на яку в цілому Союзі не було ліків.

16 червня 1953 р. я зі своєю родиною одержав американське громадянство. Це зовсім змінило мою життєву ситуацію і дало мені нову свідомість і почування. А це тому, що від 1920 до 1953 року я був бездержавним, а тим самим до 1947 року я був майже безправною людиною. З цієї нагоди обидва детройтські щоденники «Детройт Ньюз» і «Детройт Фрі Прес» wraz з радіопередачами подали пресовий комунікат Детройтської Ради Церков, написаний в дуже прихильному дусі, п.з. «Пастор — борець за свободу отримав громадянство США». Подаючи мої життєписні дані, вони також додали: «Паст. В.Боровський та його дружина помогли розселити кілька сотень переміщених осіб у співпраці з Поселенчим Комітетом Світової Церковної Служби при Раді Церков міста Детройту».

Десь у грудні 1954 р. переїхав до Детройту з Австралії мій брат Михайло, який до 1948 р. жив у Голляндії. Тут він влаштувався до праці в шпиталі Форда. Це була для мене та моєї родини, а в тому і для нього самого, велика радість, бо по багатьох роках розлуки ми змогли знову жити разом.

Особливою подією в житті нашої родини був шлюб нашого старшого сина Левка з Веронікою з дому Яцек, який відбувся 30 жовтня 1955 р. Його наречена скінчила середню школу і працювала в банку. Сама вона є польського походження. Причину цього свого вибору наш син пояснив тим, що вона йому

нагадує його маму. З цієї нагоди було влаштовано два шлюбних прийняття. Одне в домі нареченої, яке влаштувала її мати, бо її батько вже не жив, а друге — влаштували ми в залі Пресвітерської Церкви св. Андрея, в якій ми відбували наші Богослуження. Понад сподіванку ми мали багато гостей, особливо тих людей, які приїхали за нашими стараннями до Америки.

Наш син Левко під час своєї науки в середній школі працював також потроху в споживчій крамниці. Там він багато дечому навчився. Це стало причиною, що він продовжував і по шлюбі цю працю до часу, поки він не розпочав організовувати своє власне подібне торговельне підприємство. Значною причиною успіху в його торговельному житті було те, що він з природи є дуже услужливою та товариською людиною. Рівночасно він працював деякий час у помічній поліції, коли в тому виникала потреба. Він також належить до масонів і разом зі своєю родиною є членом Пресвітерської Церкви.

Вони мають трьох синів. Старший син Лев-Аллан скінчив каледж і працює на вищому становищі при поліції, виявляючи також значне зацікавлення працею на християнській ниві. Середній син — Крейг, допомагаючи в крамниці батькові, скінчив каледж і займається спортом. Наймолодший син — Давид йде по життєвій лінії Крейга.

* * *

У квітні 1956 р. мені трапилася нагода перший раз побувати на Фльориді. Мій брат Михайло і син Левко з невісткою Веронікою постановили провести свої вакації у цьому сонячному штаті та обіцяли й мене взяти з собою. Це була спокуслива, а при тому надзвичайно приємна пропозиція. В міру того, як ми їхали на південь, кожного дня ми зауважували, що природа все більше оживала, а коли ми доїхали до штату Джорджія, то там не тільки вже все зеленіло, але й збіжжя вже було вирросло вище колін. На півдні Фльориди ми вже були в субтропіку, зовсім з іншою рослинністю, не такою, як це було в Мічігані. Їдучи через штат Кентакі, помічалось багато убожества, яке нагадувало мешканців Карпат або Полісся. Дуже мені сподобалися майже наші, чисто українські краєвиди Джорджії з її приємним кліматом та сосновими лісами.

У Фльориді ми спинилися на кілька годин у містах Тампа та Ст.Пітерсбург на Мексіканській затоці. Нас все там цікавило, а особливо довжелезні мости, що понад затоку сполучують ці міста.

В містечку Понта Корда я мав нагоду перший раз у своєму житті зблизька оглянути пальми та дерева, на яких ростуть помаранчі та грейпфрути. По дорозі ми натрапили на маленьке поселення індіан з племені семінолів. Живуть вони в «помешканнях» без стін. Дах накритий тростиною. Посередині зроблено з дощок підвищення — піл. На ньому вони сплять, їдять і тримають свої речі.

Вже пізніше в Детройті я довідався, що це плем'я все ще вважає себе в стані війни з білими американцями і тому їх бойкотує. В окремій загорожі лежало в болоті кілька крокодилів. Біля дороги була крамничка семінолів, в якій вони продавали прохолодні напитки та індіанські мистецькі вироби, як пам'ятки для туристів. Вступ за оглядини їхньої оселі був платний.

Доїжджаючи до ланцюга островів, сполучених мостами, що вели до містечка Кі Вест, ми зауважили чудово загосподаровані околиці з плантаціями кукурудзи, помідорів тощо. Їзда тими островами й мостами триває якихось 125 миль. Переночувавши в Кі Вест, де живе багато еспанців і негрів з Вест Індії, і де клімат є надзвичайно постійний та лагідний, ми вирушили до міста Маямі. В цьому місті ми затрималися в одного передплатника «Канадійського ранку», нашого доброго приятеля з Детройту, українського баптиста — бр. Репокіса. Він там доживав свого віку, бо мав клопіт зі своїм серцем. Цей постій не коштував нам багато, в порівнянні з тим, що треба було б нам платити за мотель.

Тут ми почали користати з кліматичних благодатей Фльориди. Температура була 85° Фаренгайта. Я завжди любив сонце і воду, тому хвилі океану справляли мені справжню насолоду, і тут була нагода хоч трохи запалитися на сонці. Спеки там так прикро не відчувалося, як на півночі літом, бо прохолоджуючий океанський вітерець її надзвичайно злагіднював, а ніч таки була повна прохолоди. Хоч місто переважно замешкано жидами, але на пляжі можна було зустрітися і з українцями, але вже в південній, біднішій її частині.

Маямі, як і вся Фльорида, — ці місце вічного літа, куди злітаються мешканці Північної Америки на відпочинок, а хворі та старші віком люди, щоб продовжити або рятувати своє життя. На вулицях там видно більше всього людей старшого віку. Це люди, що мають заощаджені гроші, які дають їм добрі проценти, чи живуть з пенсій або мають добрих дітей, які їм помагають. Багато з цих людей купують собі там будинки та винаймають частину кімнат приїжджим людям. Це допомагає їм покривати

кошти їхнього прожитку.

Якось, мандруючи побережжям Маямі, я почув з одного гурту людей голосні дебати. Посередині я побачив людину з Біблією в руках, яка доказувала зібраним жидам, що Ісус є дійсним Месією ізраїльського народу.

В цьому місті є невеличка громада українсько-російських євангельських християн-баптистів, в якій, як завжди, переважають українці. Там на Богослуженні я зустрів і одного колишнього вояка Української Армії. Є там також дві російські православні церкви, в яких переважають малороси та є одна українська греко-католицька церква. Правда, в останніх часах там засновано і українську православну церкву.

Якось в Маямі моєму братові й мені прийшлося всісти в автобус. Ми сіли на задньому сидженні, бо саме там були вільні місця. Але в той же час я пригадав, що тоді ще на півдні Америки панувала сегрегація, однак ми рішили не змінювати місця, а сидіти між неграми, підтримуючи змагання негрів за їхню повноправність в Америці. Пізніше ми навчилися, що не раз це може бути небезпечним поступуванням, і то не з вини білих.

Вертаючись додому, ми побачили не тільки великі помаранчеві сади, але й плянтації цукрової тростини. Ми вступили до парку «Сайпрус Гарденс». Цей парк славиться водним лижварським спортом, а також відзначається своєю рослинністю. Не бути там — це втратити нагоду побачити велич Божої природи, що промінює кольорами раю.

Коли ми повернулися до Детройту, то тутешній клімат збуджував у нас тугу за фльоридським усміхненим сонячним літнім промінням.

Відвідини міста Гранд Рапідс у Мічігані

29 вересня 1956 р. я виїхав з одним реформованим супружжям голляндського походження до м. Гранд Рапідсу. Це місто є столицею американських реформованих християн, які походять з Голляндії. В ньому міститься також централь Християнської Реформованої Церкви, більше консервативної, з їхнім журналом і Колегією ім. І.Кальвіна, сполученою з Богословською Семінарією. Тут також видається журнал і Реформованої Церкви в Америці, більше ліберальної, хоч і в цій Церкві не бракує консервативних елементів. В цьому місті є кілька великих християнських протестантських видавництв, що славляться на всю Америку. Поблизу цього міста є містечко Голланд, в якому міститься Колегія і Богословська Семінарія Реформованої

Церкви Америки.

Супружжя, з яким я подорожував, цікавилось українськими духовними проблемами. Брат господаря цього авта був професором богослов'я в Кальвінській Семінарії, а сам цей господар мав велику богословську бібліотеку.

В цьому місті я затримався в моїх земляків, родини Т. Льодів, які були членами УЄРЦеркви в Детройті. На другий день я з бр. Льодою відвідав д-ра Вереса, нового емігранта, який належав до тих людей, які відчували особливу потребу допомогти нашим людям в тому місті створити якусь українську організацію. На жаль, з його щирих старань нічого не вийшло.

На другий день я відвідав централю та видавництво Християнської Реформованої Церкви. Там я зустрівся з пастором, який був редактором голландськомовного релігійного журналу. Через нього я познайомився і з редактором їхнього англomовного журналу та з іншими діячами цієї Церкви, як і мав можливість оглянути їхнє видавництво і друкарню. В розмові з бувшим редактором англomовного журналу я признався йому до провини, а саме, що я переклав без його дозволу його статтю «Думки про свободу». Він засміявся та сказав, що дозволяє мені й на майбутнє такі гріхи робити.

По дорозі до Богословської Семінарії ім. І. Кальвіна я мав нагоду вступити з редактором голландського журналу на півгодини до його дому. В семінарії на мене очікувало декілька несподіванок. Познайомившись з президентом цієї освітньо-наукової інституції та з її різними професорами, я рівночасно довідався, що тут тільки за якусь годину має промовляти до студентів віцепрезидент США — Р. Ніксон. Вільний час до його приїзду я використав на оглядини в супроводі провіднички Колегії і Семінарії, в яких під ту пору вчилосся понад 1,700 студентів. Частина їх приготувлялася бути пасторами, а решта до різних звань. Ці високі школи побудовані та утримувані коштом членів Християнської Реформованої Церкви. Жертвенність членів цієї Церкви є надзвичайно велика. Поза цими школами, вони утримують при своїх церквах також приватні народні й середні школи. Це є причиною, що між членами цієї Церкви є найменший процент неморальних вчинків.

Сам віцепрезидент Ніксон зі своєю дружиною був прийнятий дуже сердечно. Він заохочував молодь приготувлятися до того, щоб бути активними в суспільно-політичному житті своєї країни. По цьому було представлено мені українку, яка там студіювала

богословіє. Вона була здивована, коли довідалася про існування українських реформованих євангеліків у Північній Америці. Сама вона — жертва Другої світової війни, вона опинилася в Західній Німеччині, біля голляндського кордону. Там вона прийшла до віри в Бога в Реформованій Церкві. Сама ж вона була вихована під безбожною владою в Україні.

Вертаючись із Семінарії, я мусів був у центрі міста пересісти на інший автобус. Коли автобус під'їхав до зупинки, я зауважив, що спершу до нього всідали старші жінки і мужчини, потім молодші жінки, а тоді вже молодь. Це на мене зробило позитивне враження, бо в Детройті я такого поступовання не бачив. Тут було видно культуру голляндського народу.

Мої несподівані відвідини були ще більшою несподіванкою для родини Льодів в Гранд-Рапідсі. Увечорі ми відбули домашнє Богослуження в хаті цих моїх земляків. Ми втішалися євангельською розповіддю про відвідини Христа в селі Віфанії. Тут ми бачили, як виглядає правдива християнська приязнь. Де є Христос з нами, там і в самій звичайнісінькій хаті люди відчувають подих неба, як це діялося в Віфанії.

На другий день вранці на запрошення президента Семінарії та Колегії я мав нагоду промовляти до студентів. Там такі проповіді також надаються по радіо. Їхня найбільша зала була вщерть заповнена. Присутнім мене представив президент. Я прочитав Слово Боже з Римлян 1, 13-16.

В своєму слові я підкреслив сучасну небезпеку, яка наповнює страхом людські серця, а цим є небезпека сучасної модерної смертоносної зброї. Я підкреслив вагу найбільшої сили, яку тільки може знати світ, а це будууючої, спасауючої та преображуючої людину сили Христової Євангелії. Цієї позитивної та конструктивної сили потребує світ і народи. Ми нічого кращого не маємо дати світові й своїм народам, як силу Євангельської Правди. Я представив коротко теперішню ситуацію українського народу та нашу працю на ниві духовного відродження нашого народу. Тільки на євангельській основі зможе Україна знову відродити свої духовно-моральні сили та піднятися з упадку, привертаючи собі людську гідність. Закінчив я це духовне розважання молитвою в українській мові.

Коли я вже сидів з президентом Колегії, до нас підійшов один з урядовців і повідомив мене, що один пастор з міста Голланд, який тількищо чув мою проповідь по радіо, хоче зі мною бачитися і просить сказати йому, де і коли він міг би зі мною зустрітися.

Про особу цього пастора я вже чув. Він був активний в одній визначній реформованій організації. Виявилось, що він рідко коли слухав ці радіопередачі, але цей раз щось його внутрішньо побудило включити свій радіоапарат на цю програму. І він, і я вірили, що це було ділом Божого провидіння. Ми могли другого дня зустрітися і обмінятися думками і тим самим положити основу для наших дальших зв'язків.

Цим я закінчив свої відвідини в Гранд-Рapidсі, які були понад сподіванку багаті на різні милі знайомства та переживання.

З моєї поїздки по Східній Канаді

Паст. Р.Кацунов запросив мене прибути до Монтреалю. Я мав у нього проповідувати на Богослуженні та промовляти на бенкеті 3 і 4 листопада 1956 р. Виїхав я до нього чотири дні наперед, щоб мати нагоду відвідати наших провідних діячів по дорозі.

Першу зупинку я зробив у Гамільтоні, Онтаріо, де я вступив до паст. Л.Бучака, який саме був зайнятий будовою української реформованої церкви в тому місті. При цій нагоді ми обговорили справу моральної та матеріальної допомоги для УЄО. Тому, що Головна Управа плянувала відбути наступного літа свій Собор у Гамільтоні, паст. Л.Бучак погодився взяти на себе обов'язок гостити цей Собор.

Другого дня я прибув до Торонто. Там уже очікував мене паст. М.Фесенко. Він запевнив мене, що його Громада робить від себе все можливе, щоб підтримати працю УЄО, але він радив, щоб також євангелики із Західньої Канади виявили більше жертвенности для цієї справи. Відносно жертвенности між українськими євангеликами в Канаді, я міг йому тільки ствердити, що вони зібрали тільки 23% того, що зібрали наші брати в США. Ми говорили і про справу поглиблення духовного життя між нашими євангеликами в Північній Америці взагалі. Тут, ясна справа, цього не можна зробити тільки обіжними листами або постановами соборів. Це діло має робитися передусім на місцях, а провід УЄО завжди був готовий допомогти в цьому напрямку. При цьому було порушено більше справ, також поправленого видання Біблії перекладу П.Куліша.

Увечері я зустрівся з бр. М.Козаком і М.Савицьким. Тут поза порушеними вище справами я заторкнув справу видання окремою відбиткою життєпису Г.Сковороди в опрацьованні його учня М.Ковалінського, який саме тоді друкувався в одному

українському журналі в Англії. Брати обіцяли фінансувати видання цієї брошури.

На третій день я приїхав до Ошави. Тут я провів час з паст. І. Яцентієм у колі його родини. Увечері я зустрівся з деякими братами і сестрами в домі бр. С. Салмерса. Тут, між іншим, мусів я підкреслити, що праця і видатки УЄО не тільки складаються з витрат на покриття вкладок до Комітету Українців Канади та Українського Конгресового Комітету Америки, але також і з коштів на покриття місійних видатків, видавничих, на добродійні цілі, а також частинно і на адміністрацію цієї справи.

По цьому я вже був у дорозі до Монтреалу. За мною їхало багато делегатів на сіоністичний зїзд до того самого міста. В Монтреалі, цій «новій Франції», як французи називають провінцію Квебек, я зустрівся з зовсім новими для мене людьми.

На другий день приїхав паст. Кацунов, сам людина болгарського походження, і забрав мого господаря і мене, щоб показати мені місто. Найбільше часу ми провели на горі «Маунт-Роял», у величавій римо-католицькій базиліці св. Йосифа, яка саме тоді будувалася, хоч її почали будувати 20 років тому назад. Вона вміщає біля десяти тисяч людей і вже в 1956 р. коштувала понад десять мільйонів доларів. В ній поховано монаха Андрія, який помер 1937 р. Він мав дар зцілення, як твердять католики.

І тепер приходять туди люди, клякають перед його саркофагом, доторкаються до нього рукою та моляться. Сам монах Андрій ще не є канонізованим святим Католицької Церкви. Його вважають «апостолом» св. Йосифа. Зцілення приписують, власне, цьому святому, що його культ поширював бр. Андрій. Зціляючи людей, Андрій помазував їх оливою з лампади, що світилася перед статуєю Йосифа, або натирив хворе місце медаліком, на якому була відбитка св. Йосифа.

Сам монах Андрій мусів належати до щиро віруючих людей, але був людиною без освіти, а, найважливіше, був без належного знання Св. Письма, а тим самим і чистої науки Ісуса Христа. Це й було причиною, що його служення не було вільне від деяких поганських залишків. І це все знаходить своє продовження в цій святині. Андрій міг би бути багато більшим благословенням для поширення Царства Божого в людських серцях, коли б знав глибше науку Христову про поклоніння Богові духом і правдою (Івана 4, 24). Та нам не бути Богові дорадниками: чії молитви Він має вислуховувати, а чії — ні. Наш Бог не є дрібничковий. Він вміє розрізняти, хто виріс з дитинства, а хто — ні!

Щоб дістатися до цієї пишної базиліки, треба було йти нагору

по великій кількості сходів. Не бракує й таких католиків, які вірять, що тільки тоді св. Йосиф їм допоможе, коли вони лізтимуть по цих сходах на колінах. І вони це роблять.

Увечері я взяв участь у бенкеті Церкви Всіх Націй, яка належить до Злученої Церкви Канади. Головна програма бенкету, а, власне, моя промова і концерт, відбулися в богослужбовій залі, що була виповнена до останнього місця. Все, що я бачив, зробило на мене добре враження. В цій церкві переважали члени-українці, а українська мова там була мовою Богослужень. Члени інших національностей чулися там добре.

На другий день, в неділю, я проповідував на Богослуженні. Це дало мені нагоду зустрінутися і ближче познайомитися з членами цієї Церкви та двома дияконісами, які там працювали. По обіді я провів час з двома братами в родині пастора Кацунова. Там була нагода ближче познайомитися з дружиною та дочкою пастора Кацунова.

Тут варто згадати, що значна частина членів Церкви пастора Кацунова належала до «прогресистів», тобто советофільських елементів, які в членство цієї Церкви потрапили випадково, бо, згідно закону, який зобов'язує в провінції Квебек, щоб могли дістати від держави якусь допомогу в разі потреби, треба мати посвідку від священика чи пастора своєї Церкви. Коли я в своїй проповіді висловився критично про атеїстичний комунізм, то сам паст. Кацунов доторкнув мою ногу своєю ногою, як знак, щоб я був обережний. Я знав, хто переважно були ті його члени, тому я свідомо звернув увагу на дві небезпеки, які нарobili й роблять багато лиха в сучасному світі, а це на нацизм і комунізм. На одному Соборі УЄО пастор Кацунов пробував доказувати, що не варто помагати скитальцям в Європі, бо, якщо вони не хочуть вертатися на батьківщину під советське панування, то виходить, що вони там нарobili якихось злочинів, а тепер бояться, що вони можуть бути потягнені там за це до відповідальности. На Соборі ніхто не взяв його твердження серйозно, а він навіть тоді дістав там дуже гостру відповідь і вже більше не відважувався цього свого твердження повторяти.

В понеділок рано я всів на потяг, який за 15 годин мав мене завезти до Детройту. Я спішився, щоб на другий день міг взяти участь у виборах американського президента. В потязі я переглядав газету, в якій сповіщалося про тривожні події на Мадярщині. Саме тоді совети перепроваджували окупацію тієї країни. Як далекий наш світ від Христового духа любови, братерства та справедливости, а в тому і від пошанування

людської волі та гідности!

З моєї місійної подорожі по східній частині США

В днях 14-29 червня 1957 р. я мав нагоду відбути місійну подорож по північно-східній частині США. Перше місто, яке я відвідав 14-16 червня, було Клівленд в Огайо. Там я затримався в родині Боднарів. В суботу по полудні я мав нагоду в присутності бр. Петра Бодняря обговорити біжучі наші справи з паст. Валентійчуком, а в першу чергу справу надходячого Собору УЄО, що мав відбутися 2 вересня в Гамільтоні. Там ми плянували зустріч нашої молоді. Плянувалися також спеціальні збори нашого жіноцтва. Також я порушив справу виготовлення для Головної Управи УЄО виказу адрес усіх українців, що належали до англомовних церков в його місцевості, а яких варто би було заохочувати вступати в члени місцевого відділу УЄО.

В неділю я проповідував на українському євангельському Богослуженні в тому місті. Пастор Валентійчук належав зі своєю громадою євангеліків-українців до Євангельської Церкви Об'єднаних Братів, які об'єднували різні реформовані та баптистські церковні громади, які знайшли, що в них більше того, що їх еднає, як того, що їх роз'єднує. Справу хрищення в тих Церквах залишили рішенню віруючим і їхнім батькам, тобто справу, чи христити когось в дитячому чи в дорослому віці. В проповіді я звернув увагу на ті чинники, що дозволяють Святому Духові діяти в наших серцях та збільшують прояви сили Божої в нашому житті.

Головними перешкодами тут є страх і брак відваги, які паралізують наші поривання та починання, а також всякі тертя в серці людини, в родині та в народі, а навіть і в Церкві. Вони обмежують видайність наших зусиль і успіхів. Помічними в зрості нашої духовної сили є віра, надія та любов. Віра є ліком на страх, надія — на розчарування та знеохоту, любов — на злобу. Вищий вияв любови проявляє себе в умінні прощати іншим і мати виrozumіння для тих, що нас не розуміють і поборюють, незалежно від того, чи вони наші одnodумці чи вороги. Без духа християнського примирення неможлива ніяка успішна праця в суспільстві та в Церкві.

По Богослуженні я мав нагоду зустрінутися з проф. Л., який недавно приїхав з Німеччини, а якому час-до-часу помагала дещо матеріально моя церковна громада в Детройті. Він уже мав працю і починав освоюватися з новими обставинами життя.

17 червня я вирушив у дальшу дорогу до Пітсбургу, де я вступив до пастора Д.Галенди, який жив уже тоді на пенсії та мав 79 років. Богослуження, що мало відбутися там 18 червня, було відкладене на 28 червня, коли я мав вертатися додому.

18 червня вранці я вирушив до Нью-Йорку і приїхав туди увечері. На щастя, я ще міг дістати собі приміщення в УМСА. На другий день я відвідав УККА та Наукове Товариство ім. Т.Шевченка. Згадані організації, як і Українська Вільна Академія Наук, мають велике значення для нашого народу, як тут, в розсіянні, так і на Україні.

Увечері я вирішив скористати з євангелізаційної кампанії Б.Грагама. Я зауважив, що його особа і праця починають набирати щораз більше зрозуміння в Америці. Те, що УЄО взяло тоді в свої руки ініціативу видати його книжку «Мир з Богом» в українській мові, було доброю ідеєю.

Вже увійшовши у вестибюль «Медисон Сквер Гардену», де відбувалися його зібрання, я зауважив на столах стоси оказових примірників журналу «Християнство сьогодні», що його почав видавати тесть Б.Грагама. Пізніше я бачив цей журнал і в пастора В.Кузева, і в Д.Галенди. Переглядаючи його, я зауважив, що люди, які почали його видавати, мають серйозні наміри. Ми могли бути тільки вдячні Богові за те, що духовне пробудження в Америці тоді охоплювало не тільки звичайний народ, але й богословські сфери, які не раз відзначаються особливою закостенілістю.

На це зібрання Б.Грагама я прийшов завчасу. З одного боку біля мене сидів один емеритований пресвітерський пастор, а з другого — один пастор з Бермюд. Була там і одна місіонерка, яка працювала над наверненням до Христа жидів. На щастя, я мав із собою англomовний бюлетень УЄО. Я роздав його своїм сусідам, а це дало мені нагоду говорити з ними про українську євангельську справу і наш нарід. Пізніше, коли збирали пожертви на покриття коштів євангелізаційної кампанії Б.Грагама, мій сусід, емеритований пастор, дав також і свою пожертву на працю УЄО.

Того вечора Б.Грагам проповідував про сумління. Присутніх було понад шістнадцять тисяч осіб. Коли він під кінець попросив усіх тих, що Дух Святий пробудив їхні серця, виступити наперед і розпочати нове життя з Христом, то вийшло 495 осіб.

По закінченні зібрання я підійшов до диригента хору — Кліфа Баровса і доручив йому три примірники нашого бюлетеню з проханням затримати один для себе, а другий передати

Б.Грагамові, а третій — їхньому солістові Беверли Шею. Власне, в цьому нашому бюлетені повідомлялося про друк в українській мові книжки Б.Грагама «Мир з Богом». Він втішився нашою ініціативою і обіцяв виконати моє прохання. Також він просив молитися за їхню працю, а я просив його пам'ятати в молитвах про нашу працю.

На другий день рано я виїхав до Гартфорду. На жаль, я там не застав паст. Теодора Галенди. Його лист розминувся зі мною в дорозі. Та хоч я там не міг відбути вечірнього Богослуження, все ж таки я мав нагоду зустрітися там з українським баптистським проповідником Г.Домашовцем, а потім з деким з наших братів і сестер. Там я застав стурбування тим, що паст. Т.Галенда, з огляду на своїх 76 років, відходив у стан відпочинку. Тим самим поставала нова проблема — дальшого продовження нашої праці в тому місті.

21 червня я виїхав назад до Нью-Йорку. Я хотів бути присутнім на Загальних Зборах Української Вільної Академії Наук. Збори перейшли в діловій атмосфері. Я сидів разом з екзильним президентом Української Народньої Республіки — д-ром С.Витвицьким. По зборах я мав нагоду зустрітися з деякими знайомими, а від одного з них я дізнався, що він вважає себе українським протестантом і хоче вступити в члени УЄО.

На другий день я довідався, що мій брат Михайло приїхав до Нью-Йорку з Вашингтону з членом моєї церковної громади в Детройті — М.Фосом. Вони затрималися в тому самому готелі, де й я перебував. До обіду ми провели спільно час у Нью-Йорку та оглянули Бродвей.

По обіді я поїхав до паст. В.Кузева в Кренфорді, Н.-Дж., де я на другий день мав проповідувати в Українській Пресвітерській Церкві в Ірвінгтоні. Там я також мав зустрітися по Богослуженні з членами цієї Церкви для обговорення справ, зв'язаних з працею УЄО.

Коли по Богослуженні на зборах виявилось, що сама Церква в Ірвінгтоні потребує більшу кількість нашого англomовного бюлетеню, а в нас у Детройті його небагато лишилося, я був у понеділок приємно здивований, коли мені сказали, що син паст. В.Кузева — інж. Яків Кузів забажав своїм коштом видрукувати нам 5 тисяч примірників цього бюлетеню, а також супровідні листи й конверти. В понеділок я мав нагоду оглянути його фабрику, яку саме тоді було побільшено на 100%. Америка запевняє чудові можливості для наших людей, а особливо молоді.

В неділю по обіді паст. В. Кузів, М. Фос, мій брат і я провели час у бр. і с. П. Ковальчуків. Останній був головою місцевого Відділу УЄО та власником визначного будівельного підприємства у тій місцевості, яке він провадив зі своїм сином.

Понеділок я провів зі своїм братом у Нью-Йорку. Ми відвідали деяких знайомих, а також і паст. В. Купчинського. Я не міг бути на його Богослуженні в неділю, бо він літом має свої Богослуження рано. Він нам оповідав про свою минулорічну подорож з американською делегацією доброї волі до Туреччини, Палестини, Єгипту та інших країн.

На вечір я спішився до Ірвінгтону на засідання Церковної Сесії. Мені було приємно зустрітися з членами цієї Сесії, які вже були тут народжені, і провести з паст. В. Кузевим і ними час. Присутній представник місцевої Пресвітерії дуже цікавився І. Франком. Це засідання та мої інформації багато допомогли зміцненню позиції УЄО в цій церковній громаді. Слідуючі півтора дні я мав рідку нагоду провести в затишному домі паст. В. Кузева. Неприємно було для мене довідатися, що паст. В. Кузів мав незабаром йти на поважну операцію.

Вечір 26 червня я провів у гостині в панства К. Туркалів у Нью-Йорку. Він виправляв українську мову в перекладі книжки Б. Грагама «Мир з Богом». У розмові з ним виявилось, що та праця забрала в нього багато часу, бо мова перекладу не була на належній висоті.

27 червня я був у дорозі до Пітсбургу, а наступного дня я мав там Богослуження. Хоч брати й сестри там тепер були включені в членство англомовної Церкви, то все ж таки вони знайшли спосіб, як допомагати в праці УЄО. Робили це не тільки особи, старші віком, але й їхня молодь.

29 червня я вже був у Детройті, де мене очікували нові обов'язки.

Смерть мого батька

Під кінець 1957 року ми одержали повідомлення, що мій батько, Лука Андрійович, помер 8 листопада 1957 р. в селі Велика Кам'янка і був похований в с. Добровідка. Це має бути десь недалеко Коломиї. Будучи ще на Сибірі, по смерті моєї мами, він ще раз оженився з якоюсь інтелігентною галичанкою. Коли ж йому з родиною М. Хрущов дозволив вернутися в Україну, він зі своєю другою жінкою поселився у Великій Кам'янці. Останні роки він був спаралізований, і ця жінка, як мені писали, добре його доглядала.

Мій батько народився 20 лютого 1880 р. в с. Лисівка, повіт Лятичів на Поділлі. Там же він провів свої молоді роки. Його батько, економ місцевого поміщика, називався Андрій, а мама походила з дому Зозуляків. Оскільки я пам'ятаю, брат мого батька звався Михайло, а сестра — Анна. Чи мій батько мав більше сестер і братів, я не знаю. Як і не пам'ятаю імени моєї баби по батькові.

Відбуваючи військову службу в місті Василькові, біля Києва, він скінчив у Києві Воєнну Фельдшерську Школу, яка вважалася в царській Росії однією з найкращих. До медицини він мав велике замилювання і все своє даліше життя він присвятив праці в цій ділянці.

Оженився він з Домнікією з дому Сіомаш. Вона походила із с. Стрихівці Новоушицького повіту. Батько її звався Іван, а мати Петрунеля. Мені тільки відомо, що моя мама мала братів Мартина і Володимира. Останній був пілотом в царській армії і в часах російської революції помер у наслідок заразливої хвороби. Був надзвичайно вродливий і симпатичний. Я тільки раз у моєму житті, ще будучи підлітком, був з батьками у відвідинах у селах Лисівці та в Стрихівцях, де міг побачити всіх своїх свояків. Коли йде мова про мою матір, то я мушу тут сказати, що вона була особливо ідеальною матір'ю, дружиною, господинею та людиною. Вона була особливо терпелива та працюювита. Я ніколи з нею не мав ніяких конфліктів, а коли став протестантом, то вона мене ніколи від цього не відмовляла, а казала: «Як довго ти певний, що ти є на добрій дорозі, то тримайся її, а коли б ти прийшов до переконання, що ти помилився, то завжди можеш завернути з неї». Вона була надзвичайно толерантною особою і казала, що Богові можна всюди молитися. І вона молилася і в православній церкві, і в католицькому костьолі, і в протестантів.

Закінчивши військову службу, батько перейшов до праці при війську в місті Рівному на Волині, а по якомусь часі він почав працювати в тодішньому Земстві волосним фельдшером. Спочатку він працював в місті Клевані, потім в с. Дядьковичах, а останньо в м. Олександрії. Все це на Рівенщині. При цій праці він був захворів плямистим тифом, а також перебув тяжку операцію ноги, яку малоощо йому не відрізали.

В Олександрії застала його в 1914 р. Перша світова війна. Він був покликаний знову до війська. Три роки цієї війни він провів в Карпатських горах. Коли Волинь в 1920 р. опинилася під польським пануванням, він із своєю родиною був виставлений на різні провокації з боку польського уряду. Одною з причин було

те, що він був бездержавний, а з друго боку було те, що його родина брала участь в українському культурному житті. Йому було офіційно заборонено виконувати свої медичні обов'язки, що було єдиним джерелом для утримування його родини. Мусів це робити потайки, хоч в нього часто лікувалися й представники польської влади, знаючи його, як досвідченого спеціаліста у своїй професії, а до того не всі представники тієї влади стратили почуття людяности. Вони неофіційно йшли назустріч моєму батькові.

Перед розвалом Польщі в 1939 році погоріла наша хата. І хоч батько, діставши асекурацію, мав гроші збудувати новий дім, польський уряд не давав йому дозволу це зробити. Тільки, коли вже в 1939 р. прийшла советська влада, він негайно побудував новий дім, маючи приготовлений будівельний матеріал для цього. Він користувався пошаною населення за свою сумнівну та жертвенну працю.

Будучи ще при війську молодою людиною, він мав нагоду бувати на українських театральних виставах у Києві, які збудили в нього любов до всього рідного. Він мав багато грамофонних платівок, що склалися майже цілком з українських пісень. Уже працюючи фельдшером у Дядьковичах, він жив у домі поміщика Зигмунда Копровського*, який хоч і був людиною польського походження, уважав себе вірним сином української землі і мав на той час майже всі українські книжкові видання, які виходили в Галичині та в Україні. Копровський достарчав моєму батькові різну українську літературу. В кабінеті, де мій батько приймав хворих, завжди висів портрет Т.Шевченка із світлиною його могили в Каневі й там же були видруковані деякі поезії Шевченка, особливо його «Заповіт». Сам мій батько не раз носив вишивану сорочку, і таким він є на фотографії З'їзду медичного персоналу Земської Управи Рівенщини.

Коли вже за Польщі розпочався на Волині Український Євангельсько-Реформований Рух, він перший опинився між членами Української Євангельсько-Реформованої Церкви. Він відзначався особливою любов'ю до Слова Божого. Його часто можна було бачити з Біблією в руках. Він не тільки сам її студіював, але й других заохочував до цього.

Друга світова війна принесла моїм батькам і решті родини нові удари долі. Під кінець 1944 р. і на початку 1945 року батько перейшов різні знущання в советській тюрмі в Рівному враз із дочкою Вірою, яка в наслідок цього й померла на початку 1945 р.

В 1947 р. батько з родиною були депортовані на Сибір. Там 7

березня 1949 р. в Омську померла моя страдниця-мати. Тільки якихось півтора роки перед своєю смертю повернувся мій частинно спаралізований батько в Україну, де й помер 8 листопада 1957 р. і спочив від усіх земних незгод, щоб знайти у вічності радість вічного життя та здійснення всіх своїх задушевних мрій та сподівань на лоні свого Спасителя.

Покійні Лука і Домнікія Боровські мали шестеро дітей: Володимира, Михайла, Євгенію, Надію, Олександра і Віру.

«Блаженні мертві, що в Господеві вмирають від нині..., діла ж їх ідуть за ними!» (Об'явлення 14, 13).

Деякі дані про З.Копровського

* Коли я тут згадую про поміщика З.Копровського, то хочу подати, що про нього писав колись до мене О.Матух, бувший вояк Армії УНР, який ближче знав його. В своєму листі з дня 14 березня 1970 р. він писав:

«Зигмунд Самоїлович Копровський, оскільки не помиляюся, помер у Варшаві в 1950 р. Він залишив дружину Явдоху, родом із села Верхівськ, та молодшого сина Максима. Старший син Микола помер, здається, у 1957 р. у Варшаві. Дружина покійного Копровського була селянкою і зовсім неписьменною. Сам Копровський був сином поміщика в селі Дядьковичах. Цей поміщик був колись приналежним до польського повстання в 1861 р. і за участь у ньому був засуджений на домашній арешт і тому не мав права порушуватися поза своєю хатою. Свого сина Зигмунда він виховував вдома. Тримав бони. Молодий Копровський володів мовами: німецькою, французькою і, очевидно, польською, російською та українською і то добре. Можу сказати, що Зигмунд був більше українцем, як поляком. Я сам бачив його кореспонденцію з часів перед Першою світовою війною, яку він провадив з нашими політичними провідниками того часу. Там було листування з редакцією щоденника «Діло» і журналом «Вісник», які виходили у Львові. Тоді в його маєтку перебувало чимало наших старшин і цивільних емігрантів, а між ними і адвокат Павловський. Мій швагер Турбаба залишився в Копровського керуючим маєтком, бо він був агрономом.

Коли перед Другою світовою війною українці задумали будувати будинок для української гімназії в Рівному, то і я мав збірку листу. Я звернувся до п. Копровського, і він на цю ціль пожертвував п'ятсот злотих, але з умовою, що його прізвище не буде ніде згадане. Його діти не вчилися в Рівенській українській гімназії, а в Крем'янецькій духовній семінарії. Коли п. Копровський вичув, що від нього можуть відібрати його маєток, то він під натиском поляків забрав своїх хлопців з духовної семінарії, а пізніше ксьондз зі с. Грушвиці так до нього причепився, що його діти стали католиками. Старший його син Микола після того психічно захворів і таким лишився до смерті. Це був красень хлопець. Його всі селяни, і хто його знав, любили. Його молодший син Максим закінчив агрономію і тепер у Польщі є в державному маєтку під Варшавою. Він ніколи себе не виявляв українцем, а поляком.

В його маєтку були високі кургани, і він дуже на них уважав аби при оранці їх ніхто не зачіпав. Та і сам палац Копровських був на валах і то штучно висипаних, як і Пересопниця. Він твердив, що він був певний, що в тих курганах має бути щось цікавого.

Коли в 1939 р. большевики окупували Західню Україну, я з пригодами дістався до Варшави, до свого свояка. Тоді Копровські вже також були десь біля Варшави. Родич, побачивши мене, зідхнув і сказав, що Копровський щодня приїздив до нього і питав, що є зі мною. В той же день він приїхав, і ми з ним пішли до Українського Допомогового Комітету, а він там уже був зареєстрований».

В кожному разі, особа З.Копровського була цікавою постаттю в тодішньому українському національному житті.

На похороні бл. п. єпископа В.Кузева

Саме тоді, коли 24 липня 1958 р. я сидів над полагодженням важних англомовних листів до передових американських протестантських журналів, післанець приніс мені телеграму з повідомленням про смерть єп. В.Кузева. Я виїхав наступного дня ранком потягом до Нью-Йорку. В потязі я використовував час для укладання пляну, як краще використати для нашої справи цю несподівану подорож, а також приготувався до своєї участі в цьому похороні.

По цьому я почав приглядатися до присутніх у вагоні людей. Виявилось, що зі мною також їхали «свідки Єгови» на свою Всесвітню Конвенцію в Нью-Йорку. Я зауважив, що вони багато говорили на релігійні теми. Біля мене сидів старший мужчина з Ванкуверу. Він уже був три дні в дорозі й чувся досить стомленим. Він мені дещо розповідав про свою організацію. Кожен з них мусить щотижня кілька годин обов'язково поширювати їхні видання та відвідувати різних людей, пропагуючи своє вірування. Оскільки він кілька тижнів занедбає цей свій обов'язок, то його, як неактивного, виключать з рядів членства. І хоч у них не практикується збірки грошевих пожертв на Богослуженнях, то все таки кожен їхній член зобов'язаний щедро підтримувати матеріально свою організацію. Я особисто з глибини серця тішився, що стояв на засадах реформованого християнства, але вважав, що ревність цих людей треба подивляти і варто їх у цьому навіть і наслідувати.

В 11-тій годині вечора прибув я до Нью-Йорку. На щастя, я міг дістати кімнату в УМСА. На другий день я вже мав бути біля Української Пресвітерської Церкви в Ірвінгтоні. На мене там обіцяв чекати голова УЄО — бр. П.Ковальчук. Біля церкви я зустрівся з бр. І.Бараном, який приїхав віддати останню пошану своєму покійному професорові.

Ми зайшли до похоронного дому. Покійний лежав у тозі й мав на грудях хреста, якого звичайно носять суперінтенденти (єпископи) реформованих церков в Європі. В розмові з бр. І. Бараном я довідався, що бр. Баран обіцяв єпископові В. Кузеву видати своїм коштом його брошуру про Кирило-Методієвське Братство, коли ця праця буде написана. Я знав, що Покійний мав на цю тему доповідь в УВАН в Нью-Йорку, але нам не вдалося знайти рукопису цієї доповіді, ми знайшли тільки конспект такої праці. Шкода, що Покійний не встиг цього задуму виконати. Виявилось, що й сам бр. Баран тримав багато дечого цікавого зі свого життя у своїй пам'яті, що мало історичну вартість. Я йому радив, щоб він все це написав, щоб воно не пропало.

Біля церкви вже мене очікував бр. Ковальчук. З його інформації я довідався, що порядок похорону вже укладено. Похорон на бажання Покійного та родини має бути якнайскромніший. Щодо вінків, то бажанням Покійного і родини було, щоб гроші, які мали би піти на проминаючі квіти, було пожертвовано на працю УЄО.

Тому, що похорон починався о 2-гій годині пополудні, я поїхав з бр. Ковальчуком до його гостинного дому. Там виявилось, що місцевий англомовний щоденник помістив більшу згадку зі світлиною про покійного єпископа В. Кузева, а український щоденник «Свобода» також на першій сторінці помістив повідомлення про його смерть і докладніші дані про його життя і працю. Навіть «Нью-Йорк Таймс» присвятив більше місця його пам'яті, як це він звичайно робить з іншими.

Похорон Покійного відбувся 26 липня 1958 р. з Української Пресвітерської Церкви в Ірвінгтоні, що була переповнена народом. Відправою провадив представник Ньюаркської Пресвітерії — д-р А. Нортвуд та її модератор — пастор Маггі в супроводі пасторів Л. Бучака, І. Яцентія, Л. Жабка-Потаповича та В. Боровського.

Похоронні проповіді були виголошені д-ром Нортвудом в англійській мові та паст. Л. Жабко-Потаповичем — в українській. Перший підкреслив скромність, успішність і вірність, які характеризували Покійного в його житті та праці, а останній говорив про свою співпрацю з Покійним в редагуванні нового перекладу української Біблії. В ньому він бачив людину, яка продовжувала ідеї Кирило-Методієвського Братства, тобто П. Куліша, М. Костомарова, Білозерського, Т. Шевченка та інших, які горіли бажанням дати своєму народові Св. Письмо в рідній та зрозумілій мові.

На похороні співав мішаний хор під управою Ю.Кириченка, молодшого.

На цвинтарі попрощав Покійного, як єпископа УЄРЦеркви та Почесного Голови УЄО, ексекутивний секретар цієї організації — пастор В.Боровський, порівнявши Покійного зі світової слави ученим і єпископом Чесько-Братської Церкви — Яном Амосом Коменським, який був також похований на гостинній чужій землі. Чеську Реформовану Церкву, яку очолював Я.А.Коменський, ворог не зміг знищити. Вона була твором Божим!

Те, що Бог розпочав через бл. п.-єпископа В.Кузева та інших наших визначніших церковно-реформаційних діячів, а особливо їхньої ідеї, не є справою, яку могла б довершити якась одна людина за свого життя, а навіть і одне ціле покоління. Це справа розуміючих їхні ідеї українських Божих дітей в нашому народі, не тільки теперішнього, але й прийдешніх поколінь. Хоч здобутки їхнього життя можуть видаватися нам сьогодні й незначні, але вони багато більші, як ми собі можемо це уявити. Вони робили роботу подібно до тієї, що її робив Іван Христитель, очищаючи дорогу приходові Месії Ісусові Христові. Вони очищали тернистий шлях для повної перемоги новозавітньому християнству в усій його чистоті в нашому українському народі, і вони вже увійшли в історію свого українського народу. Вони були і залишаться тими українськими «єретиками», яким був чеський реформатор Іван Гус, якого так прославив наш Т.Шевченко і ставив українцям за приклад до наслідування.

Відкликання Господом Своїх вірних слуг до заслуженого відпочинку та слави кладе на нас, що ще залишилися тут, на землі, а також і наших нащадків, поважні й завітні зобов'язання. І ми, і вони мають вірно та ревно продовжувати започатковане Господом через них діло, його розбудовувати по поглиблювати. Тільки це може бути найкращим виявом нашої пошани для пам'яті Покійного та належного зрозуміння його християнських стремлень.

Молитвою та благословенством закінчено цей похорон на Голлівудському Цвинтарі в Юніон, Н.-Дж.

В неділю я мав нагоду взяти участь у Богослуженні ірвінгтонської Церкви. По цьому я провів час у родині Ковальчуків. Там також був бр. д-р М.Стефанів, який колись приготувався до місійної праці в Українській Лютеранській Місії в Галичині. Він працював хеміком в одній фірмі в Нотлей, Н.-Дж. Пізніше до нашого товариства долучилися дяконіса

М. Сопінка з Нью-Йорку і бр. і с. Бучаки.

Ковальчуки жили далеко від міського гамору, між чудовою природою. Тут була нагода обмінятися думками на біжучі теми. І Нью-Йорк, і Ньюарк тепер потребували проповідників, які могли б проповідувати в українській та англійській мовах. Особливо пекуча ця проблема була в Ірвінгтоні.

Понеділок, 28 липня, дав мені нагоду провести більше часу з с. Ковальчук і з Бучаками. По обіді ми поїхали у відвідини до с. Кузів. Вона прийняла нас, як завжди, сердечно, але їй ще було тяжко панувати над своїми почуттями. Я здивувався, коли вона запропонувала нам оглянути робочий кабінет свого мужа. Всюди все лежало так, як лишив Покійний. На першому місці я побачив листа від пані Л. у справі спровадження з Німеччини її чоловіка. Я цього листа забрав із собою, щоб його полагодити.

Я цікавився архівом Покійного, який був дуже важливим для історії нашого руху. До того, це є одна з найбільше занедбаних справ у нашій праці. На жаль, багато цінного матеріалу пропало в Покійного в Європі. Я тішився, що добродійка Кузів виявила повне зрозуміння для цієї справи, так що дещо з кореспонденції Покійного та кілька книжок, а в тому і три річники часопису «Союз», я міг забрати зараз же з собою. Також вона подарувала для канцелярії УЄО новеньку українську друкарську машинку свого покійного чоловіка. Це було для мене дуже важне, бо моя машинка вже була до нічого. В телефонічній розмові Яків, син єпископа В. Кузева, запевнив мене, що ми можемо числити на його поміч у випадку потреби.

Ми попросилися з добродійкою Софією Кузів, а Ковальчуки завезли нас до бр. Софрона Федева, сина колишнього гр.-кат. священика з Коломиї, якого треба вважати одним із основоположників УЄРЦеркви в Західній Європі. Ковальчуки нас там залишили, а Бучаки, паст. І. Яцентій і я були там гостинно прийняті. Сам бр. Софрон Федів живо цікавився кінематографією та був тоді директором друкарні українського щоденника «Свобода».

Тут ми не тільки підкріпилися на силах, але й оглянули різну апаратуру для праці в ділянці фотографії та кінематографії. Тут виявилось, що фільми, які в свій час зробив паст. І. Яцентій, подорожуючи по Західній Україні, стали тепер майже історичним надбанням, а бр. С. Федів багато допоміг їх належно впорядкувати.

Тут, між іншим, було ще раз порушено справу браку молодих проповідників. Було підкреслено, що дбати про це — це не є

тільки обов'язком централі УЄО, але, в першу чергу, кожного проповідника, члена церковної громади, а також і кожного батька й матері. Всі вони мають заохочувати молодь, яка виявляє до цього покликання, йти на студії богослов'я.

У вівторок я попрощався з бр. і с. Ковальчуками. По дорозі до Нью-Йорку я вступив до Джерзі Сіті, Н.-Дж. Вже три дні тому я мав запрошення відвідати видавництво щоденника «Свобода». Мене там приязно зустріли, показали устаткування редакції й друкарні. Я познайомився з їхніми співробітниками. Моїм провідником був поет Богдан Кравців, мій старий приятель по праці в Пласті в Західній Україні. Там я знову зустрівся з бр. С.Федевим, а також з добр. Шумейком. Останній був зятем паст. І.Бодруга. Також познайомився з редактором Рудницьким, який був особистим приятелем єпископа В.Кузева.

Я хотів ще того ж вечора відвідати в Нью-Йорку добр. Ісаака Базяка, особистого приятеля В.Кузева. Саме перед його смертю появилася в «Канадійському ранку» стаття добр. Базяка про працю покійного між скитальцями в Німеччині, яку ще встигли йому прочитати в шпиталі. На щастя, мені вдалося застати його вдома. Виявилось, що він ще нічого не знав про смерть свого приятеля. Добр. Базяк, сам бувший член Центральної Ради в Києві, мав тоді понад 70 років і тільки тому два роки як він приїхав з Європи до Нью-Йорку.

В середу я відвідав артиста-малювача Юрія Полюгу та оглянув його чудові картини. Я ніколи не уявляв собі, що він належав до першокласних пейзажистів.

Після цих відвідин я побував з дочками-адвокатками бл. п. паст. д-ра Володимира Купчинського, який помер 7 січня 1958 р. Я особисто просив їх доглянути архів свого батька та доглянути видання його докладного життєпису, на жаль, їм не вдалося це зробити. Вони мені показали річник т. зв. Колегіальної Реформованої Протестантсько-Голляндської Церкви, в якій їхній батько відбував свої Богослуження.

Ця Церква в дійсності складається з шістьох церковних громад, до яких ще долучуються різні добродійні інституції, а в цьому і одна визначна клініка для психічно хворих людей, відома в цілій Америці. В одній з цих церков працює відомий Америці пастор — Норман Вінцент Піл. Українські євангельські Богослуження відбувалися в церкві, яка носить назву Середня Колегіальна Церква, що міститься в центрі поселення українців в Нью-Йорку, і де скупчуються різні українські установи.

В кінці того річника було присвячено дві сторінки пам'яті паст.

В.Купчинського. Там, між іншим, писалося: «Похоронне Богослуження відправлено в Середній Колегіальній Церкві, в якій Покійний відбував свої Богослуження і навчав українців від 1925 р., тобто тридцять три роки. Під час похорону наш церковний будинок був переповнений до останнього місця. Тут були багаті й бідні, вчені й невчені. Число мужчин переважало число жінок. Присутні скаладалися з людей різних християнських віровизнань. Було також кілька греко-католицьких священників. Один з них підійшов до самої труни і стояв біля автора цих рядків до проголошення благословення. Це було тріумфальне Богослуження, гідне тріумфальної віри.

Д-р В.Купчинський працював у нашій околиці 33 роки. Його відданість своєму народові не числилась з годинами праці, ані порами року, ані умовами погоди, ані зі своїм здоров'ям. Ми, ~~члени Колегіальної Церкви, можемо вважати, що нам добре~~ сплачено всю допомогу, яку ми давали Покійному в його праці. Мрією Покійного було забезпечити своєму народові здорові шляхи християнського життя. Він цікавився політикою, але його першою турботою було звеличити своїм життям Господа і Спасителя Ісуса Христа!»

Цю згадку написав пастор тієї церкви д-р Е.Ф.Пейлен.

З дияконісою М.Сопінкою я міг поговорити тільки телефонічно. Вечір я провів в родині Дусаненків, яких колись вінчав паст. В.Кузів, що був першим місіонером в Нью-Йорку, а Дусаненки походили зі с. Денисова в Галичині, звідки походив і сам паст. В.Кузів.

В четвер рано я виїхав автобусом до Детройту. По дорозі я відвідав ще раз паст. Д.Галенду в Пітсбургу. Сидячи в автобусі, я мав нагоду переглянути журнал «Лейдіс Гоум Джорнал», де я знайшов статтю, написану тестем Б.Грагама — д-ром медицини Л.Н.Беллом п. з. «Що зі завтрашнім днем?» В ній він порушував важну проблему фізичного та морального звиродніння частини американського суспільства, яке розніжилоса життєвими вигодами та відзначається поверховністю.

Мене також стурбувала стаття «Молодь і нешлюбна вагітність». З неї виходило, що тільки в одному 1955 році було в Америці 141,700 вагітних, не зовсім повнолітніх нешлюбних дівчат. Все це проблеми, які мусять турбувати кожного думаючого християнина.

Похорон мого брата Михайла

Несподівано дня 21 липня 1959 р. відійшов від нас новий

пастор Української Протестантської Церкви в Нью-Йорку — мій брат Михайло Боровський. Покійний приїхав з Нью-Йорку до Детройту, щоб відвідати нас і своїх приятелів. Маючи надщерблене здоров'я, він дістав серцевий удар. Поховано його 25 липня на Евергрін Цвинтарі в цьому ж місті в присутності більшого гурту ближчих і дальших приятелів. На похорон прибули дияконіса М.Сопінка з бр. Романом Купчинським з Нью-Йорку. З Торонто прибули брати М.Козак і М.Савицький, а з Гамільтону приїхав пастор Лев Бучак, який з паст. Василем Бурою перепроводили похорон.

На цвинтарі попросили Покійного від Консисторії УЄРЦеркви в екзилі — паст. Л.Бучак, від Головної Управи УЄО — бр. М.Козак, від Української Протестантської Церкви в Нью-Йорку — дияконіса М.Сопінка та від УЄРЦеркви в Детройті — бр. Іван Петрашук. Виросла ще одна українська могила на гостинній американській землі, яка приголубила тлінні останки ще одного скитальця, дух якого бунтувався проти всякої неволі, духовної і політичної.

Бл. п. Михайло народився 24 січня 1909 р. в м. Клевані на Рівенщині. Свою освіту здобув в семиклясовій школі в Олександрії та в українській гімназії в Рівному. В 1936 р. був виселений польською владою з Волині.

Новий оживляючий промінь в його молоде життя вніс УЄРРух, що почав ширитися на Волині особливо після 1932 року. Він слідом за своїм батьком і старшим братом став прихильником цього Руху. Приятелюючи з бл. п. пастором Т.Довгалюком, він, чим міг, помагав йому в новій та надійній реформаційній праці. Виявивши бажання посвятити своє життя церковній праці, він почав студіювати євангельське богослов'є в роках 1933-35 у Познані. Під час вакацій допомагав у місійній праці УЄРЦеркви на Волині та в Галичині, особливо в Миколаєві на Дністром та в Косівщині.

В роках 1937-41 він студіював у Богословській Академії в Кампені, Голляндія, а в 1941-43 роках — у Вільному Університеті в Амстердамі. Там його й застала Друга світова війна, яка принесла багато поневірянь і небезпечних ситуацій молодому студентові. Але й тут він не тільки не падав духом, але помагав жидівським родинам рятуватися від знищення їх німецькими нацистами, як також допомагав голляндцям в їхньому підпільному русі спротиву. Через знання російської мови він помагав їм контактуватися з тими німецькими воєнними частинами, які склалися з вояків з-під советів.

По скінченні війни він включився в акцію допомоги своїм землякам, які опинилися в Голляндії. Брав активну участь у праці Союзу Українців у Голляндії, де в роках 1948-50 був секретарем, а, переїхавши до Австралії, він у роках 1952-54 був скарбником Союзу Українців Австралії.

В грудні 1954 р. Покійний брат переїхав до нас до Детройту. Тут він працював чотири роки в шпиталі Форда, а також принагідно помагав мені в місцевій церковній праці та був протокольним секретарем Головної Управи УЄО. В початках 1959 р. був покликаний на пастора в Українській Протестантській Церкві в Нью-Йорку на місце померлого пастора д-ра В.Купчинського.

Ми ще його бачили рухливим на останньому Соборі УЄО в Ірвінгтоні, Н.-Дж., на якому він секретарював, а на зборах членів УЄРЦеркви в екзилі, що відбулися по соборі УЄО, його було вибрано радником Екзильної Консисторії УЄРЦеркви.

Хоч його не стало тут між нами на землі, але лишилося по ньому досить діл християнської любови. Він знав, що УЄО намагається продовжувати та пропагувати найкращі духовні традиції Українського Євангельського Руху та УЄРЦеркви. Він бачив, як мало ще наші люди навчилися цінити потребу такої організації та жертвувати для неї свій час, здібності й гроші, тому завжди в скрутних ситуаціях він приходив зі своєю матеріальною допомогою, яка була часто вирішальною в той час, а про яку ніде не згадувалося і якої ніхто йому не звернув. Тут його можна б порівняти з тією новозавітною жінкою — Тавитою, про яку згадується в Діяннях 9, 36-42.

Перебуваючи при ліжку хворого брата в шпиталі, я мав нагоду прислуховуватися до його короткої, але щирої молитви, яка нагадувала мені молитву митаря. І коли біля нього стояла моя дружина і швагрова Ольга Бура, яка почала його потішати, що він тут не сам, бо біля нього є Сам Христос, то вони зауважили, що після цих слів його перед тим змучене лице опромінилося радісною посмішкою. Це було і є блаженством — відчувати присутність Христа, Який взяв на Себе всі наші беззаконня, щоб ми могли через Нього отримати прощення наших провин, коли ми приходимо щиро з покаанням до Бога, нашого Отця, та щоб ми могли тішитися цим примиренням, знаючи, що ми з Його безмежної ласки стали знову Його любими і повноправними дітьми.

Про це говорить Ісус: *«Все, що дає Мені Отець, до Мене прийде, а хто приходить до Мене, не вижену такого геть... Це*

ж воля Пославшого Мене, щоб кожен, хто бачить Сина та вірує в Нього, мав життя вічне, і Я воскресу його останнього дня» (Івана 6, 37-40).

Наша дочка Дарія виходить заміж

Дарія — це наша єдина дочка. Народилася вона 21 липня 1939 року в селі Перемилові на галицькому Поділлі, де я тоді був проповідником в УЄРЦеркві. Це був злочасний рік, бо якихось два місяці по її народженні совети окупували Західню Україну, а німці Польщу. Десь під кінець жовтня ми переїхали з Поділля на Волинь, а під кінець січня 1940 року нам треба було втікати в Західню Європу, використовуючи переселення Гітлером волинських німців до Німеччини. Все це було пов'язане з великими небезпеками, особливо для наших двох малих дітей. Перебуваючи в німецькому таборі для втікачів біля міста Лодзь в Польщі, наші діти небезпечно захворіли. Їх взяли до польового шпиталю, який був переповнений хворою дитворою. Щодня рано виносили кілька дитячих трупів з нього.

Та Бог нам і тут дивно допоміг. Одного дня моя дружина, відвідуючи дітей в тому шпиталі, йшла довгим коридором до їхньої кімнати. Вона зауважила, що напроти неї йшла старша медична сестра зі своєю приятелькою. Зобачивши мою дружину в гарній вишиваній блюзці, ця сестра захоплено сказала своїй приятельці по-англійському: «Дивись, що за чудова блюзка!» На це моя дружина спитала її також по-англійському: «Вам подобається вона?» Моя дружина не знала, чим та сестра більше здивувалася — блюзкою, чи тим, що почула англійську мову? Виявилось, що ця сестра була в Лондоні приватною медичною сестрою в одній заможній родині. На вимогу гітлерівського уряду вона була змушена вернутися в Німеччину і дуже скучала за Лондоном. Вона дуже тішилася, що могла говорити по-англійському з моєю дружиною. Моя дружина обіцяла їй придбати таку блюзку з умовою, що вона дозволить їй і мені доглядати нам самим наших дітей в шпиталі, особливо вночі. На це вона радо погодилася. Перед тим сталося таке, що моя дружина, прийшовши погодувати нашу восьмимісячну донечку, залишилася без дозволу з нею на ніч, заховавшись під ліжку, де вона заснула, і її тоді там знайшли.

Скоро після цього ми забрали нашу донечку додому і то тільки тому, що моя дружина зуміла переконати одну з медичних сестер в тому, що вона вже не має підвищеної температури, хоч воно ще так не було, але вона боялася за дитину, бо там вона не

бачила належної опіки над хворими дітьми. Однак, у шпиталі ще лишився наш семирічний син Левко, який був тяжко хворий і майже стратив мову. До того, цей шпиталь був без належного ogrівання, а це ще була зимова пора. Я ночами перебував біля сина і доглядав, щоб він не розкривався вночі і мав до пиття теплу воду. І до цього дня, як я пишу ці рядки, наш старший син терпить від наслідків хронічного бронхіту, що його він дістав в тому таборі. Не бракувало різних небезпек для наших дітей і під час нашого побуту в самій Німеччині, але за Божою допомогою та жертвенним доглядом передусім мами, яка завжди мусіла бути з ними, наші діти врятувалися.

Вже тут, в Америці, наша Дарія скінчила середню школу і продовжувала свою науку в каледжі. Рівночасно вона дещо підробляла секретарською роботою в найбільшому в Детройті шпиталі Форда. Особливо вона робила цю працю під кінець тижня або під час літніх вакацій. Вона любила це зайняття, а тому, що знала німецьку та українську мови, це помагало їй часто в праці з пацієнтами, особливо слов'янського походження. В тому ж шпиталі вона познайомилася з нашим теперішнім зятем — д-ром Джімом Александром, який походить з містечка Доблін у штаті Джорджія. Його мама є ірландського походження, а батько шкотського.

Наш зять є надзвичайно симпатичною і шляхетною людиною та визначним спеціалістом у ділянці дитячих хвороб. Їхній шлюб відбувся 26 вересня 1959 року. Вони вінчалися в Вудвардській Пресвітерській Церкві в Детройті, де пастором тоді був д-р Г. Гаднот, добрий приятель і добродій нашої родини. Прийняття відбулося в сусідньому містечку Бірмінггам. На цьому шлюбі та прийнятті були всі наші свояки, тобто родина пастора В. Бури, а з Торонто — брат моєї дружини Микита і небіж Олександр Бура із своїми дружинами, батьки і єдиний брат нашого зятя і багато наших приятелів. Це були рідкі і особливі хвили в нашому житті.

Між родиною нашої дочки і нами завжди була близька співпраця у взаємній допомозі, що ми також практикували і практикуємо й з родинами наших синів. Ми завжди старалися жити близько одні біля других.

Коли пишуться ці рядки в кінці 1983 року, то супружжя Александрів має сина Кристофера, який саме тепер скінчив комерційну адміністрацію в каледжі, сина Марка, який кінчає середню школу, й дочку Керрі, яка кінчає студії, щоб бути медичною сестрою.

З МОЄЇ ЄВАНГЕЛІЗАЦІЙНО-СТУДІЙНОЇ ПОЇЗДКИ ПО ЗАХІДНІЙ КАНАДІ

Кілька разів з припоручення Головної Управи УЄО в ПА я вибирався в подорож по Західній Канаді, але завжди якісь непередбачені обставини перекреслювали ці плани. Та, нарешті, з кінцем травня 1960 року все так склалося, що я міг рушити в дорогу.

Майже тисячу миль їдеться поїздом між Торонто і Вінніпегом скелястими, безлюдними просторами, що вкриті первісним, переважно миршавим лісом та багаточисленними озерами. Залізниця тут одноторова, і поїзд їде повільніше.

Все змінюється, коли ви починаєте наближатися до Вінніпегу. Тут уже починаються степові, рівні, врожайні простори, які вам нагадують Україну. Ви тут уже оживаєте душею і починаєте інакше віддихати повітрям. На жаль, погода тоді була холодна.

Вінніпег

Першою мою зупинкою було місто Вінніпег, яке звать брамою до Західньої Канади. І дійсно, сюдою переїздили всі наші поселенці, які почали сюди прибувати, починаючи з 1892 року. В кожній з трьох степових провінцій, тобто в Манітобі, Саскачевані та Альберті, ви знайдете їх по якихось сто тисяч. Вони тут творять якусь десяту частину всього населення. Як фермери, вони переважно поселені компактною масою, що особливо допомогло їм тут, аж до третьої генерації включно, добре зберегти знання своєї мови та українського характеру поселення. Інша справа вже є з четвертою генерацією, тобто з тепер підростаючою дитворою, яка вже не дуже хоче говорити мовою свого походження. Ще багато гірше стоїть справа по містах. Постає в різних околицях потреба провадження при церквах недільних шкіл в англійській мові, навіть у церквах католицьких і православних. Головний вплив тут мають державні школи, в яких тільки тепер де-не-де починають вчити українську мову як предмет. Варто згадати, що в тих школах в українських околицях переважно вчителюють діти українських поселенців.

Коли мій потяг прибув до Вінніпегу, то на станції зустрів мене паст. Л.Стандрет, редактор «Канадійського ранку». Цілий тиждень я був гостем у його домі. В неділю 29 травня я проповідував рано в Українській Злученій Церкві, а увечері був запрошений проповідувати в українських баптистів.

На тижні я мав нагоду відвідати езекутивного директора Комітету Українців Канади — В.Кохана, а пізніше побувати на

засіданні ексекутиви цього Комітету. Там я вже мав нагоду познайомитися зі співробітником українського католицького тижневика «Поступ», священником С.Їжиком і президентом КУК, священником д-ром Кушнірем, який мене представив зібраним як ексекутивного секретаря УЄО, яке є складовою частиною КУК, і просив мене почуватися, як у себе в Детройті. Я відчув, що в щирості цих обох священників не було чого сумніватися. Саме тоді обговорювалася справа образи С.Петлюри на телевізійній програмі в Монреалі та справи, пов'язані з будовою пам'ятника Т.Шевченкові в Вінніпегу.

В супроводі пастора Стандрета я мав нагоду оглянути будинок парламенту та осідку провінціального уряду Манітоби. В свій час спікером цього парламенту був українець М.Бачинський, а його заступником також українець, пан І.Соломон, тепер суддя, з яким я також мав нагоду зустрітися, коли я оглядав тоді ще не закінчену будову православної катедри в Вінніпегу.

Перед цим будинком парламенту, по лівій стороні, мав бути побудований пам'ятник Шевченкові. Українці в Канаді своєю мозольною та видатною працею на те цілком заслужили, і Канадський Уряд був уповні свідомий того. Це бачимо також в тому, що українці тоді мали шістьох своїх послів у канадському федеральному парламенті, двох сенаторів і одного міністра, не говорячи вже про чисельну участь українців у провінціальних і льокальних урядах.

В багатьох околицях цих степових провінцій ви чуєтеся, як би ви були в Україні. Навіть один з кондукторів потягу говорив зі мною по-українському. Це дійсно тихий, закинений, але динамічно діючий закуток канадської України з надзвичайно великими природними багатствами та безконечними можливостями. Цією канадською Україною треба дорожити та її всесторонньо розбудовувати, а особливо тепер, коли дійсна Україна задихається в неволі духа й тіла.

На жаль, не багато наших емігрантів попали в ці сторони, але варто, щоб кожен новий український емігрант, а також і всі ті наші люди, які живуть на Сході Канади і в США, сюди час-до-часу навідувалися та відпочивали тут душею й тілом на просторах, чорноземних ланах повітряного українського хлібороба, який привіз із собою свою Україну, здавалося б, у чужу, але таку гостинну й вільну канадську землю, яка стала його другою батьківщиною, де людина дійсно вільно дихає.

У Вінніпегу я мав нагоду відвідати редакції часописів «Канадійського ранку», «Нового шляху», «Українського голосу», «Канадійського фермера», а також велику друкарню «Християнська преса», де друкувався «Канадійський ранок». Ця друкарня належить до німецьких менонітів, велика частина яких походить з України. Тут тоді працював наш славний український євангельський поет і письменник — М. Подворняк, у якого я мав приємність побувати три рази під час цієї моєї подорожі. До того ж він ще волиняк, душа якого все ще дихає випарами волинського чорнозему. Адже на Волині виростав і я також!

Відвідав я також православного митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка), який зробив новий переклад Біблії на нашу мову. Він прийняв мене надзвичайно привітно та висловив свій жаль, що вже нема між живими бл. п. єпископа В. Кузева, який мав добрий вплив на працю Комісії по контролі нового перекладу Біблії. Він же показав мені деякі стародавні друки, між якими була Острозька Біблія.

Росбурн, Манітоба

Тиждень мого побуту в Вінніпегу проминув дуже скоро. В неділю 5 червня вранці пастор Стандрет і я вирушили автобусом до м. Росбурн. Переїздили ми різними місцевостями, де було видно церкви з банями, які свідчили про те, що ті місцевості були заселені нашими людьми.

Росбурн — одна з найстарших українських євангельських громад. Спочатку вона належала до Незалежної Руської Православної Церкви, яку розпочав пастор І. Бодруг у Західній Канаді. Росбурн нагадує собою маленьке старокраєве містечко, в якому скупчується торговельне життя доколичних фермерів. Є там католицька і православна церкви, а також український народний дім. Люди національно досить свідомі.

Коли ми прибули туди, то наші люди вже почали були збиратися на Богослуження. По ньому паст. Л. Стандрет відїхав назад до Вінніпегу, а я затримався тут на три дні. Це дало мені нагоду познайомитися з нашими людьми. Ще того ж дня ми могли поїхати та оглянути українську євангельську церковцю, яка побудована на фармах, а біля якої знаходиться цвинтар. Там поховані брати і сестри в Господі, наші євангельські піонери. Це ж були вони, що мали відвагу стати початківцями духовного пробудження між першими українськими поселенцями на канадській землі. Це були вони, що перші зазнали переслідувань та різних невогод. Це були вони, що через них і я на далекій Волині прийшов до пізнання євангельського християнства. Тут було найкраще місце подякувати Богові за цих братів і сестер та

за все те, що Він у них і через них зробив.

Три дні було замало, щоб я міг зі всіма належно познайомитися, але все ж таки я міг переглянути всі протоколи загальних зборів цієї церковної громади від початку її заснування; я міг ближче познайомитися з бр. і с. Д.Данилейками, в яких я перебував на помешканні та які мене лікували своїми фермерськими ліками, коли моя перестуда почала мені поважно докучати. Я ледве міг говорити, бо зовсім захрип. Тільки у вівторок міг я піти до лікаря, який саме тоді відвідував цю місцевість, і він мені приписав застрики пеніциліни, що поправило стан мого здоров'я.

Тут я познайомився зі стареньким братом Яремієм, який був священиком у Незалежній Православній Церкві паст. І.Бодруга, а також з його дружиною. Їхні дві дочки жили тоді в Детройті, а один син був лікарем у Торонто. Познайомився також з бр. М.Чопом і його дружиною-вчителькою, які мене мали під своїм головним доглядом на припоручення їхньої Церкви, а також із сестрами Ю.Данилейко і Топольницькою, що її син збирався йти студіювати євангельське богослов'є, та іншими.

З бр. і с. Чопами ми відвідали одного з головних українських діячів у Росбурн — добр. Г.Бойчука, який хоч і був католиком, але прийняв мене якнайщиріше, не як католик, а як християнин і українець-патріот. Тут було висловлено жаль, що в Росбурн є український народний дім, який мав би служити всім українцям, а тим часом українська католицька громада з ініціативи свого пароха побудувала свій окремий народний дім і організувала окреме навчання української мови, а це все розбивало тільки національну єдність у тій місцевості.

Бр. Чоп з бр. Д.Данилейком відвезли мене до Йорктону, де вже мене очікував пастор В.Кокорудз з Канори.

Канора, Саскачеван

В Йорктоні пастор В.Кокорудз попросив нас трьох бути його гістьми та піти з ним на обід. По обіді брати пустилися в поворотну дорогу, а ми обидва постановили відвідати свого давнього знайомого, тепер православного священика — В.Бойчука та український католицький монастир монахів-редемптористів. Провівши приємно час в родині цього священика, ми пішли до монастиря. Ми вступили до монастирської друкарні та видавництва, де нас прийняв досить приязно ієромонах Н.Якимишин, директор друкарні. Ми оглянули друкарські устаткування, купили деякі їхні видання, а дещо отримали в дарунок. При цьому ми зустрілися з

редактором місячника «Голос Спасителя» ієромонахом М.Шудлом. З ним ми говорили на тему об'єднання Церков. Розмова була чемна, але нічого нового не вносила. Але воно не шкодило обмінюватися думками.

Відвідини цього монастиря були для мене важні тим, що він є великим центром католицької акції між українцями не тільки в Саскачевані, але й по цілій Канаді. Це були редемптористи, що в початках цього століття перші повели боротьбу з Українським Євангельським Рухом у степових провінціях Канади, не завжди перебираючи засобами. Уважають, що мученицька смерть пастора Чернявського в 1912 році була наслідком цієї боротьби.

Канора зробила на мене надзвичайне враження. Це фермерське містечко починає «вибиватися в люди». Вже навіть є асфальтова дорога, що сполучає його з Йорктоном. Місцями видно асфальт і на вулицях. Місто це — тільки за незначними винятками — наскрізь українське. Це ви бачите по вчителях у школі, по лікарях у шпиталі, по власниках крамниць тощо.

В першу чергу пастор Кокорудз і я відвідали сестру Григораш, вдову по бл.п. пасторові Іванові Григорашеві. Мимо свого старшого віку, вона все ще була повна життя та енергії. Я в першу чергу зайнявся архівом її мужа. Переглянув світлини, книжки, журнали, листи. Я там знайшов деякі речі, яких я не сподівався так легко знайти. Між ними було й 13 чисел «Української реформації», яку видавав в роках 1929-30 пастор З.Бичинський у Львові.

Особливо цікаві відвідини ми мали в родині Н.Левчуків. Я чув, що в Канорі є українське торговельне підприємство «Нова ера», але я не мав найменшого поняття, що воно з себе уявляє. Виявилось, що добр. Н.Левчук є його власником. З однієї сторони він має свій «шов», це щось, як у старому краю була каруселя, сполучена з малим цирком. При тому продається безалькогольні напої, легка перекуса, морозиво тощо. Цікавим є те, що всі потрібні «трейлери»-вагончики, а навіть - частинно - й машинерія була ним самим запланована та зроблена.

В теплій порі року він з цим своїм «шовом» відвідував різні околиці Західньої Канади, а в холодній порі року, маючи ручну друкарню, друкував стінні календарі для різних підприємств. Весною він продавав різне насіння, оголошуючи його в пресі та розсилаючи свої каталоги. Останньою ланкою його праці була продукція грамофонних платівок з ділянки української народньої пісні та музики і то такої, як її колись грали по селах наші музиканти та напевно й тут їх грали по фармах. Були також деякі платівки із змодернізованою народньою музикою під впливом

американської народної пісні та музики. Ми витратили дещо часу, щоб ці платівки почути. Виявилось, що частина їх має слова й музику, уложені самим Н. Левчуком. Не менше цікавим було почути його гру смичком на ручній пилці, що дає гарну мелодію.

Сама внутрішня декорація його хати варта була особливої уваги, а вона були ним самим зроблена. Коли ми гостювали в нього, він саме тоді зі своїми співробітниками та членами родини вибирався в подорож по Західній Канаді. Зараз же в сусідстві з ним жив його зять — бр. І. Умриш. Це був він, що хоч уже народжений в Канаді, переконував провід Злученої Церкви Канади, що їхня церква в Канорі потребує українського проповідника.

Ми також звернули увагу на відвідини наших людей по фармах, а особливо в Горліц, яке є гніздом великого роду Вівчарів. Там не обійшлося і без пригоди, бо, поїхавши подивитися на велике озеро, яке одні називають озером «доброго духа», а другі «диявольським», — наше авто застрягло в болоті. Це був кепський «диявольський» жарт, бо нам взяло досить часу, щоб вилізти з того болота, але ми жартували, що таки «добрий дух» був сильніший і нам допоміг.

В розмові з нашими братами-фермерами, які саме кінчали свої весняні праці, ми довідалися, що ціла фермерська система в Західній Канаді між нашими людьми переходить стихійне переставлення на інші господарські шляхи. Ці території висунені досить далеко на північ. Рослинність тут обмежена. Овочевих садів тут не можна плекати. Тепла пора року коротка. В дійсності мається тільки три літні місяці, але й тут в кінці серпня вже можна очікувати приморозків. До того ціни на збіжжя значно спадають, і нема належного збуту на нього. Знову ж на фермерські машини ціни значно зросли. Комбайн коштував тоді біля дев'яти тисяч доларів.

Ці машини можуть легше набувати фермери, які мають хоч чотири «фарми», тобто 640 акрів землі. Це стало причиною, що менші фермери почали докуповувати землю або її спродувати та забиратися до міст. Особливо молоде покоління залишало фарми й старалося по цілій Канаді, а навіть і в Америці, шукати іншого способу життя. Це, здавалось би, було не дуже приємне явище, але його годі було оминати. Те, що наші фермери переважно старалися давати своїм дітям добру освіту та фахи, запевняло цій молоді нові й добрі позиції як в Канаді, так і в США. Це створювало новий стан професіоналістів і бізнесменів між нашими людьми, які також дуже потрібні нашій національній спільноті.

Тут було важливим, щоб ті фарми, здобуті тяжкою працею наших людей, які розкорчували на початках свого поселення дикі лісові простори, не попадали за безцінь у руки чужих людей, бо земля тут дуже дешева. Треба було пам'ятати й про те, що можуть прийти часи, в яких економічний стан країни може змінитися, а хліборобство може знову давати кращі прибутки.

В кожному разі, ваші очі відживали, коли ви бачили кремезні постаті наших людей, запалені сонцем та обвіяні степовим вітром, на своїх фермерських обійстях, заставлених тракторами, автами, комбайнами та іншою господарською машинерією, а в окремих загородах ви могли бачити безліч індиків, курей, свиней та коров. Тільки коней ви тут рідко коли могли зустрінути. Їх заступили трактори й авта.

Донедавна на цих поселеннях були народні школи, приміщені в маленьких будиночках, в яких одна вчительська сила вчила 20-30 дітей, а яких треба було вчити за всі класи народньої школи. Тепер цей спосіб змінювався. По містечках будували модерні шкільні будинки, де вже були всі класи народньої і середньої школи, а дітей привозили туди щодня автобусами або автами з цілої ближчої та дальшої околиці. Це забезпечувало їм кращий рівень науки та розвитку. Варто тут згадати сестру Меланію Вівчар, про мужа якої, тепер уже покійного, я не раз читав ще в краю. Це вже тепер була старенька, але жива духом і глибоко зацікавлена Христовою справою в нашому народі жінка. Вона ніколи не забувала допомогти молитвами і пожертвами в праці УЄО. Вона нам багато розказувала про свого мужа та про евангельську справу в їхніх сторонах у минулому.

Як виявилось, сама вона походила зі с. Іванівки, положеного не дуже далеко від с. Перемилова, пов. Копичинці, де я був до 1939 року проповідником. Незадовго по моїх відвідинах вона померла.

В неділю 12 червня ми відбули Богослуження в церкві в Сван Плейн, куди з'їхалися наші люди з околиць разом зі своїми діточками, для яких там провадилася недільна школа. Звідти ми вибралися назад до Канори, де Богослуження мало відбутися увечері. На нього зібралось досить багато наших людей. По ньому відбулося скромне прийняття, на якому присутні ставили мені питання відносно праці УЄО. Тут я зустрівся з однією родиною з Йорктону, яка підносила значення релігійної обслуги наших людей в рідній мові, бо в тих громадах, де обслуга перейшла до проповідників неукраїнського походження та чужої мови, видно тепер невдоволення.

На тижні ми ще відвідали з пастором Кокорудзом в місті Кемсак сестру Чернявську. Це, власне, її муж був тим першим мучеником, що в 1912 році за справу євангельського християнства в Канаді віддав своє життя. Він був замордований під'юдженим католицьким фанатиком. Вона нам розповіла, як Господь не залишив її та її дітей та дивно їм допомагав. Всі її діти отримали добру освіту та були добре влаштовані в житті. Вони пам'ятали про матір, помагали їй, відвідували її, а вона відвідувала їх. Це діялося в той час, коли вбивця її мужа похвалявся, що він не спічне так довго, поки «не знищить цілого кодла пастора Чернявського». Сталося інакше, бо по вбивці загинув усякий слід. Божі млини мелють повільно, але певно.

Вертаючись з Кемсак, ми вступили до оселі Веригин. Це поселення названо в честь покійного провідника духоборів у Канаді, а в околиці Канори та Кемсак є цих людей досить багато. В Веригин біля залізничної станції є спеціальний великий дім, побудований Веригиним, в якому він жив якийсь час та відбував збори та з'їзди своїх однодумців. Цей дім тепер стоїть пустою, а в шафі видно було різні російські книжки, переважно видані вже за советів. В головній залі були два російські написи на стіні, які говорили про вартість людського життя та клич духоборів: праця і мир.

Ті наші проповідники, що мали нагоду говорити з цими духоборами, твердили, що їхні вірування та християнство є дуже невиразні. Співають вони з пам'яті якісь псалми, не маючи співаників. Це більше світоглядний, як виразно окреслений релігійний напрямок. В кожному разі, це цікавий духовний продукт російської душі.

Відвідуючи в Канорі могилу паст. Григораша й інших наших євангеліків, я мав нагоду бачити й могили померлих духоборів та російською мовою обмінятися кількома словами з однією старшого віку духоборкою, яка семе тут поралася біля могили, але вона ніколи не бачила Росії.

Був я також на зборах протестантських проповідників канорської округи, де мав нагоду прислуховуватися до їхніх проблем. Ми також завітали в Гаєс до проповідника Української Баптистської Церкви — брата Сковородька. Тут в початках липня мав відбутися з'їзд українських баптистів Західньої Канади.

Час скоро мені минув у Канорі, і я вибрався тепер до Саскатуну.

Саскатун

Коли я потелефонував у Саскатуні зі станції до баптистського пастора Я.Гомінюка, то його дружина сказала мені, що вони мене очікують та що її муж зараз же приїде по мене. Я тепер мав нагоду ближче познайомитися з місійною працею бр. Гомінюка, яка була досить багатогранною та плодотворчою. Вона робила велику прислугу українським баптистам. Вона тоді охоплювала Біблійний Інститут, видавництво разом з друкарнею та щонедільну радіопередачу, яку я мав нагоду чути в Канорі. Багато тут наших людей живуть по фармах самотньо, і багато з них не мають можливості бувати частіше в церкві. Тому радіо тут є головним джерелом всякої скорої інформації та обслуги.

Пастор Гомінюк розповідав мені, що є думка купити будинок для їхнього Біблійного Інституту, так як це тепер зробили католики, побудувавши свій Інститут ім. А.Шептицького та думають православні це саме зробити зі своїм Інститутом ім. П.Могили. Ці інститути є в дійсності бурсами для української фермерської молоді, де вона там також користується курсами українознавства. Я мав нагоду відвідати ці інститути. Зокрема в Інституті Могили я мав нагоду познайомитися із заступником директора — проф. І.Рудевським. Він мені показав деякі річники нашого часопису «Ранок», що знаходяться в їхньому архіві.

Будучи в цьому місті, я ще відвідав своїх старих знайомих, а власне — бр. Назаренка, якого я ще знав з Авґсбургу, свого земляка д-ра К.Костева та родину старенького брата Ф.Леськова, автора статті «Піонерське життя в Канаді». Бр. Костів саме був вернувся з похорону своєї сестри, яка була близькою приятелькою моєї дружини зі шкільних років.

До особливих зустрічей я хочу віднести моє побачення з молодим пастором С.Луциком, який працює в одній англomовній церковній громаді в Саскатуні, що належить до Злученої Церкви Канади. Тільки в недільній школі його церква має біля 800 дітей. Його батько був українцем з Галичини. Його матір походила з духоборів. З дому він не міг винести більшої національної свідомості, хоч колись міг говорити по-українському. Сам він тепер належить до пасторів з дуже доброю освітою та репутацією. Його парафією цікавилось багато українців з Саскатуна. Я йому радив зацікавитися історією та культурою народу, з якого походив його батько, запевняючи його, що це буде для нього великим надбанням, дуже корисним в його церковній праці.

Тепер прийшов мені час їхати до Едмонтону.

Едмонтон

Тепер вже ніс мене потяг до Едмонтону. Нарешті він спинився на залізничній станції в тому місті. Для мене тут було великим надбанням зразу попасти під опіку пастора д-ра С.Сасса. Він відвіз мене на своє помешкання, де я познайомився з його дружиною та донечкою.

Тут ми зайнялися відвідинами наших людей, а в першу чергу старших віком, тепер уже неактивних пасторів, а саме: В.Плав'юка, А.Залізняка і д-ра Т.Бая. Відвідали ми також паст. І.Глову та сина покійного пастора А.Максимчука з Вакав. Були ми і в родині Томашевських. Не оминули ми і трьох німецьких проповідників, двох з них я ще знав з богословської семінарії в Польщі, в якій я сам колись учився. Один з них походив з тієї самої місцевості на Волині, де я виростав. І свої, і чужі приймали мене надзвичайно тепло.

В неділю я проповідував на українському євангельському Богослуженні, яке перепроваджував пастор д-р Сасс. Для мене тут було великою несподіванкою зустрітись з добр. Кравцевим, з яким я колись вчився на господарсько-кооперативному курсі в Милованні в Галичині в роках 1926-27. Того ж самого вечора я проповідував в німецькій євангельській церкві. Це вже було для мене поважною пробою, бо я 13 років не вживав цієї мови. На моє здивування, я не тільки міг говорити, але мав надзвичайно уважних слухачів, які потім дуже шкодували, що я так скоро скінчив.

На тижні, перед моїм від'їздом до Андрю, я ще мав нагоду ближче оглянути місто, українську католицьку й православну катедри, а також ми відвідали православного єпископа Андрея (Метюка), з яким ми мали приємну розмову. Єпископ пам'ятав, що він був винен мені гроші за книжку Б.Грагама «Мир з Богом» і віддав нам свій борг з процентами та заувагою, що такої літератури ми потребуємо більше.

Андрю

Моя подорож до цієї місцевості відбувалася автом. Якийсь час ми їхали асфальтовою дорогою. На горизонті біля міста Едмонтону було видно численні й великі збірники з нафтою, а біля них рафінерії. Відкриття цього скарбу в Альберті та великих запасів газу надзвичайно піднесло добробут населення цієї провінції, а в тому числі й багатьох наших людей.

По цьому ми з'їхали на звичайну шутровану дорогу. Тут ми

переїздили через місцевість Брюдергайм, заселену німцями. Біля дороги було видно церковцю Моравських Братів. З історії Церкви я мав нагоду у свій час з великим подивом і пошаною читати про цих людей, що їх колись католики за їхні протестантські переконання просто вигнали з Чехії. Вони спочатку знайшли для себе пристановище в маєтках графа Цінцендорфа в Німеччині, а пізніше частинно розбрелися по цілому світі, лишаючись вірними своїм релігійним переконанням. Тепер мені трапилася нагода зустріти поселення цих людей в Західній Канаді в близькому сусідстві наших людей.

В половині дороги до мене звернулася із запитом в нашій мові одна моя сусідка. Виявилося, що вона саме з Андрю та є євангеличкою. Вона знала, що там очікують проповідника В.Боровського, тому й спитала мене, чи я не є ним. Мені було особливо приємно зробити оце перше знайомство. Коли ми приїхали до Андрю, то там уже на мене очікував із своїм авто м і сином пастор В.Вінявський, з яким я вже 13 років не бачився.

Андрю — це невеличке містечко, що належить до старших українських поселень, як і ціла ця ближча й дальша околиця. Тут є українська православна і євангельська церкви. В середній школі є тільки одна неукраїнська вчительська сила. Цією місцевістю проходить залізниця, але потяг проїздить тільки один раз денно. Одну околицю тут називають Заваллям. Треба згадати, що перша січ була заснована д-ром К.Трильовським в Галичині в Заваллі (це десь в околицях Коломиї чи Заліщик). Треба вважати, що тут були поселені наші люди з тієї місцевості. І тут ми негайно взялися за відвідування наших людей, мимо того, що мені поважно почав докучати сильний біль («бурсайтіс») у правій руці, що його я перед тим ніколи не мав, а вночі я ледве міг спати. Відвідуючи цвинтар в Увин, ми натрапили на могилу пастора Вітюка та брата Василя Федуна. Обидва вони — визначні піонери нашого Руху в цих околицях. Останній був першим послем з цього дистрикту до провінціального парламенту Альберти. В своєму тестаменті він призначив певну суму грошей на Український Євангельський Требник. Ми відвідали і сина покійного В.Федуна — А.Федуна. Він одержав у спадок по батькові добре загосподаровану фарму, хоч він сам нічим не міг дорівняти своєму батькові.

Увин має невеличку, але гарно збудовану євангельську церкву, в якій ми в неділю рано відбули наше Богослуження, а в 11-тій годині перед полуднем розпочали наше Богослуження в Андрю при вщерть наповненій церкві. Саме тоді ця церковна громада обходила свою річницю. По Богослуженні відбулося

спільне прийняття. Кілька членів тієї громади не були людьми українського походження. Один з них, старенький шкот — бр. Гамільтон, який був жонатий з українкою, говорив не зле зі мною по-українському та висловлював своє вдовolenня з мого приїзду.

День перед тим до Андрю спеціально приїхав з Британської Колюмбії старенький емеритований методистський український пастор — Дмитро Понич. Хоч я з ним листувався, але я ніколи з ним не бачився. Він мені радив поїхати з ним до Елк Айланд Парку, де побудовано українську хату-музей і там побувати на зборах Організації Українських Піонерів Альберти. Вони ще хочуть там побудувати пам'ятник українським піонерам. Увечері він радив мені відвідати з ним Богослуження українських баптистів в Едмонтоні, які саме тепер побудували собі новий молитовний дім і тієї неділі присвячували його на службу Господеві.

По полудні син пастора Понича з Едмонтону забрав нас до згаданого Парку. Це було для мене особливим пережиттям — зустрітися з цими нашими першими поселенцями Альберти. Коли ми приїхали, то їхні збори вже відбувалися. Я прислуховувався до промов і нарад. Коли ж звернулися пізніше з президії зборів до паст. Д.Понича, щоб він щось сказав до присутніх, то він звернув їхню увагу на те, що тут є з ним ексекутивний секретар УЄО. Я був гарно привітаний головою та запрошений сказати до присутніх слово.

В своєму короткому слові я висловив радість, що можу тут бути з ними разом. Останніми тижнями я бачив їхню велику працю та досягнення. Це — найкращий пам'ятник для них. Я передав їм привіти від українського евангельського братства та Головної Управи УЄО.

Там я мав нагоду познайомитися з деякими нашими провідними людьми, як сином одного з перших українських поселенців у Західній Канаді — В.Пилиповим, з послом до Альбертського парламенту Й.Гордейом, автором книжки про українських піонерів — В.Чумером, який також подарував мені цю свою працю. Тут же я зауважив, що бувші пастори — Залізник і Плав'юк належать до активних членів цієї організації. Останній зібрав і видав у свій час окремою книжкою українські приповідки. Тепер він має приготовлений матеріал до другого тому цих приповідок.

Оглянувши українську хату, яка тут побудована державою на пам'ятку піонерських років поселення наших людей, ми рушили в дальшу дорогу до Едмонтону.

Прибули ми туди саме перед початком вечірнього Богослуження в Українській Баптистській Церкві. Не встигли ми ще вилізти з авта, як до нас підійшла сестра Федунець, яка пізнала пастора Понича. Коли мене їй представили, то виявилось, що ми з її чоловіком переписувалися і я навіть обіцяв до них вступити, коли буду в цьому місті, але вже тут в Едмонтоні, я їх помішав з іншою родиною Федунців. Тепер я міг направити свою помилку, бо я радо прийняв їхнє запрошення переночувати в них і тим я дотримав свого слова.

Церква українських баптистів в Едмонтоні є добрим надбанням. Мене було запрошено до слова. Я міг промовити до них на підставі Марка 5, 18 та Матв. 9, 9, де говориться про те, що Господь має для своїх дітей та посланців різноманітні призначення й завдання, однак все це служить одній цілі: провадити людей різного походження до Христа й Божого Царства.

По цьому Богослуженні я мав нагоду познайомитися зі старенькою сестрою Пилипчук, що її син в Едмонтоні проповідником громади євангельських християн. Пилипчуки походять з Рівенщини на Волині та, як виявилось, вони були моїми близькими земляками. Їхня церковна громада десь на тижні мала розпочати свій духовно-збудовуючий з'їзд, і вони просили мене залишитись у них та проповідувати на їхньому з'їзді. На жаль, я вже не міг змінити своїх плянів.

Виявилось, що бр. Федунець є посвоячений з Федунами з Увину, і я навіть там відвідав його рідного брата. В понеділок я ще вступив до пастора Залізняка, де мав нагоду почути більше про його цікаве життя й працю. Коли я пообідав там, пастор Залізняк завіз мене на залізничну станцію, де вже мене очікував пастор Понич і д-р Сасс, а пізніше до нас долучився православний священник о. Щербань, з яким я переписувався, як він ще перебував у Німеччині.

Нарешті, прийшов мій потяг, що мав мене забрати до Вінніпегу. Мої добрі приятелі провели мене до самого вагону. Тепер тяжило на мені нове завдання — переказати все бачене й чути нашому Братству в Східній Канаді, Сполучених Штатах та в інших частинах світу. В тих сторонах у свій час в дійсності зродився і почався УСРух, і велика шкода, що не завжди належно було звернено увагу на те, щоб дати цим нашим людям якнайкращу моральну підтримку та тримати з ними якнайближчий зв'язок.

Відвідуючи одну нашу православну родину, я звернув

господині увагу, щоб вона не злякалася, коли довідається, що має до діла з «єретиком». Вона мені відповіла, що вона не тільки не боїться, а подивляє мене за мою відвагу, бо вона ходить до своєї церкви і там майже нічого для себе не знаходить. Вона чує там щонеділі одне й те саме. Інакшими словами, вона хотіла сказати, що не має відваги для себе чогось кращого шукати. Це голос душі багатьох наших людей, які ходять духово порожні, але не мають відваги і не завжди знають, звідки ці шукання почати. Християнство зробилося тепер через існування багатьох віроісповідань дуже скомпліковане, а вони ще не змогли збагнути дуже простої істини, що їм треба йти просто й безпосередньо до самого Ісуса Христа та Його правди — Євангелії, як це робив наш великий християнин Григорій Сковорода.

В дорозі додому

Я зупинився на одну добу в Вінніпегу, де хотів зустрітися з одним українським студентом, який серйозно думав студіювати євангельське богослов'є. Я затримався в родині бр. М. Подворняка. Увечері я був з бр. Подворняком у церкві слов'янських євангельських християн, де проповідував жидівський пастор М. Гітлін. Там і мене запросили до привіту. Як звичайно, тут були майже самі наші українські люди.

Наступного дня вполудне я вирушив у дальшу дорогу, але вже потягом канадської приватної залізниці (Пацифік), яка проходить іншими околицями, як Канадська Державна Залізниця. Зі мною також їхав ще один православний українець-галичанин, який виявився дуже приємним товаришем подорожі. Він їхав до Судбури.

Краєвиди тут були багато цікавіші. Я також мав нагоду кілька разів сидіти в тому вагоні, що мав зашклений, підвищений дах. Це дозволяло мені краще оглядати околицю. Потяг був переповнений, бо це було перед державним канадським святом «Першого Липня». Цим потягом їхало багато менонітів на свій церковний з'їзд до Торонто. Все це були люди, які колись жили в Україні. З одним з них я мав нагоду довше говорити. Особливо цікаво виглядають околиці міста Судбури, Онт., що багаті на поклади нікелю, міді та платини. Так я дістався до Торонто, щоб трохи відпочити. А там я вступив до родини пастора Бучака в Гамільтоні, а звідти вже поїхав до Детройту.

Через вікно вагону вже було видно косовицю сіна, а на полях уже збіжжя були вище своїм ростом як у Західній Канаді, особливо в тих дальших околицях, що в них я перебував.

Нарешті, я був вдома. Моє серце було сповнене вдячністю Богові за приємні минулі тижні, в яких я так виразно відчув Його присутність та благословення, поза двократним захворюванням. Мені взяло кілька місяців, поки направився мій стан здоров'я.

Те, що було та є найважливіше

Поки я закінчу цей опис, я хочу тут згадати про ті справи, на які я звертав увагу в своїх проповідях і промовах, відвідуючи українські євангельські громади, а що було дуже важне для дальшого розвитку УЄРРуху.

1. Я підкреслював потребу центральної об'єднуючої організації українських протестантів для успішної репрезентації, координації та євангелізаційно-церковної діяльності. Для цієї цілі й було зорганізовано Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці. Обов'язком усіх свідомих українських євангеліків має бути, щоб цю свою організацію підтримувати своєю співпрацею та моральною і матеріальною допомогою.

2. Наша духовна праця має будуватися на виразній та єдиній основі, якою є Христос та Його Євангеліє.

3. Наш УЄРРух потребує правдиво Богом покликаних і духовно відроджених проповідників і працівників. Проповідники без цих повищих кваліфікацій, навіть з найкращою освітою, нароблять справі більше шкоди, ніж добра. Саме тепер нам бракує проповідничого доросту. Це є обов'язок нас усіх молитися, щоб Господь післав робітників на Свої ниви.

4. Треба знати, що наш УЄРРух може опиратися тільки на правдиво навернених до Христа та Його євангельської правди християн, які дійсно люблять Святе Письмо, студіюють його, шукають у ньому знання Божої істини й волі для себе і для свого народу. Принагідні члени, які не дбають про дійсне примирення з Богом і оновлення та освячення свого життя в Христі Ісусі, в нас довго не втримаються. Найгірше, що вони раніше чи пізніше нароблять багато лиха і підуть собі туди, звідки вони й прийшли. Це мусять бути люди, які знають, що євангельське християнство — це не є віра якихось німців, англійців чи якихось інших чужинців, а що це є віра Христова, віра всіх правдивих дітей Божих. Ця віра є давнім прагненням душі найкращих синів української нації.

5. Ми маємо бути свідомі свого національного походження, обов'язку та відповідальності за майбутню духовну і національну долю нашого народу, де він не жив би, а особливо в Україні. Рівночасно ми маємо бути найкращими громадянами країн нашого поселення, активними в їхньому державному житті,

дбаючи про добре, всестороннє виховання та освіту своїх дітей. Вони мають якнайкраще знати мову цих країн, але також і мову своїх батьків. Важним є, щоб ми підтримували працю українських, загальнонародних організацій.

6. Українські євангеліки мають бути активними і пильно співпрацювати з проводом своїх церковних громад та УЄО. В євангельських Церквах віриться в новозавітній принцип загального священства. Тут не тільки працюють проповідники, але й вірні, в міру своїх обдарвань.

7. УЄРРух потребує людей жертвенних, які не жалують свого часу, здібностей та грошей на поширення євангельської правди в своєму народі та оточенні. Між нашим народом, на народній і на релігійній ниві, ця справа не стоїть на належній висоті. Ми особливо лишаємося позаду в цьому відношенні від інших народів, а наше молоде покоління навіть в цьому відстає від своїх батьків.

8. Остання справа, на яку я цим разом звернув увагу, це потреба зв'язків між відходячим і наступаючим поколіннями. Це є два світи, які мусять знайти себе, нова генерація має навчитися краще розуміти ідеї та мотиви своїх батьків і народу, з якого вони вийшли.

Я дуже тішився, що з доручення Головної Управи УЄО міг відбути цю подорож. Вона стала для мене великим надбанням. Я тут хочу, нарешті, зачитувати відповідний до цього текст ап. Павла, де він писав: *«Тільки достойно Благості Христового живіть, щоб, чи я прийду та побачу вас, чи то й не буду між вами, почув про вас, що стоїте в одному дусі, і однією душею боретесь за віру євангельську»* (Фил. 1, 27).

Собор УЄО та відкриття пам'ятника Т.Шевченкові у Вінніпегу

В днях 8-9 липня 1961 року припадало врочисте відкриття пам'ятника Т.Шевченкові у Вінніпегу. Головна Управа УЄО в ПА постановила заохотити український євангельський загаль узяти участь у цьому національному торжестві, а також у тих днях відбути скорочений Собор УЄО.

З Детройту мав на цю врочистість їхати мій син Віктор і я, а до нас прилучилася ще одна лікарка, яка часто відвідувала наші Богослуження, зі своєю дочкою і сином. Вона сама нам запропонувала, що ми можемо їхати її автом, з тим, що Віктор буде їй допомагати в їзді. Її авто було більшого розміру і цілком надавалося в подорож на дальшу дорогу. Ми виїхали вже 6 липня, бо дорога була досить далека, але вона також була дуже

приємна. Все для нас було нове й цікаве. До Вінніпегу ми приїхали щасливо.

Дводенні врочистості канадських українців з нагоди відкриття пам'ятника Т.Шевченкові на площі манітобського парламенту — були найбільшою досі в Канаді українською маніфестацією любови й пошани до Шевченка та національної єдності. Прибули на це свято українці з усіх сторін Канади, а також і поважне число українців зі США. В суботу й неділю міські автобуси у Вінніпегу були переповнені українцями з шевченківськими відзнаками, а головні вулиці міста були вдекоровані канадськими та українськими прапорами. Всюди було чути українську мову.

Святкування започатковано в суботу о годині 11-тій рано актом положення вінка під пам'ятником Невідомому Воякові. Цю церемонію перевів Канадсько-Український Легіон. Велику участь у цьому взяли українські канадські ветерани і молодечі організації. Увечері того ж самого дня у Вінніпегській Арені відбувся фестиваль молоді під гаслом «Українська молодь Т.Шевченкові». Тут понад десять тисяч глядачів, переважно українців, любувалися програмою, що її виконували сотні української молоді: вільноручні вправи українських пластунок, співи хорів, українські народні танці, хороводи тощо. Промовцем на фестивалі був федеральний міністер праці — українець Михайло Стар-Старчевський, який промовляв і по-англійському, і по-українському. Музичні точки програми помистецькому виконувала духова оркестра з Чикаго під проводом диригента І.Барабаша.

В неділю по полудні на площі біля парламенту відбулася найбільше врочиста частина цього великого свята. Це було офіційне відслонення пам'ятника Т.Шевченкові, що його перевів прем'єр Канади — Джан Ф.Діфенбейкер. По цьому слідував канадський національний гімн, а по ньому — «Заповіт» Т.Шевченка, що його відспівав великий збірний хор з чикагською оркестрою. Відспівання цього «Заповіту» в присутності понад 50 тисяч народу було найзворушливішою частиною цього дводенного свята. На площі було багато різних організацій з цілої Канади, включно із шкільними дітьми. Коротко промовляв прем'єр Діфенбейкер, а головну промову біля пам'ятника виголосив манітобський прем'єр Роблін, який, між іншим, заявив, що з початком цього шкільного 1962 року в середніх школах Манітоби буде впроваджене навчання української мови, якщо знайдеться відповідне число українських школярів. З цього приводу учасники зробили йому велику овацію. Привіти

виголосили також двоє українських митрополитів — православний і католицький. Керівником цієї імпрези був Р.Брик.

Після відслонення пам'ятника відбулася в Міській Авдиторії академія-концерт. Авдиторія була вщерть заповнена. Програму виконав збірний хор, біля 200 осіб, при супроводі славної Вінніпегської Симфонічної Оркестри під проводом проф. Я.Барнича із США. Був також виступ проф. Туркевича і соліста М.Скалі-Старицького. Промовцями були губернатор Манітоби Ерик Виллис і редактор І.Г.Сирник, заступник президента КУК.

Увечері в готелі Малборо відбувся бенкет, на якому було біля 1,200 гостей. На цьому бенкеті прем'єр Діфенбейкер виголосив свою головну промову. З нагоди цих шевченківських урочистостей УЄО зложило під пам'ятником Т.Шевченка свій вінок, а Собор УЄО, між іншими, ухвалив таку резолюцію:

«Собор УЄО доручив Головній Управі написати протест до Президії КУК у Вінніпегу — проти релігійної дискримінації, а це тому, що при відслоненні пам'ятника Т.Шевченкові промовляли представники Православної і Католицької Церков, а представника від українських протестантів не було запрошено до офіційної участі».

* * *

Далі тут подаю опис Собору УЄО. Собор гостила Українська Євангельська (Злучена) Церковна Громада, пастором якої останні шість років був проп. Л.Стандрет, що також був представником УЄО в Комітеті Українців Канади і членом його Президії. На цей Собор прибули делегати і гості з Канади і США. Головою Собору був паст. В.Вінявський з Андрю, Альберта, а секретарем — бр. Є.Матвієцький з Торонто.

В п'ятницю ввечері відбулося Богослуження, яке провів пастор Л.Стандрет, а проповідував на тему духовного оновлення — пастор І.Яцентій з Ошави, Онт. На недільному Богослуженні пастор Л.Стандрет дякував Богові за все те, що Він вчинив у нашому народі через свого вибранця — пророка правди й волі — Т.Шевченка. Влучну проповідь на цю тему виголосив пастор В.Вінявський. Після Богослуження відбувся обід, який приготували членкині Українського Жіночого Т-ва «Надія».

На Соборі між важливішими справами була постанова про перебрання на власність УЄО журналу «Канадійський ранок». УЄО видаватиме його під зміненою назвою «Євангельський ранок». Редактором його вибрано пастора В.Боровського. Постановлено створити комісію для опрацювання і видання Історії УЄРРуху. Тому що пастор Л.Стандрет переносився на

інше місце церковної праці, Собор постановив попросити бр. М. Подворняка бути представником УЄО в Президії КУК. Також було ухвалено і деякі інші резолюції.

Всі учасники Собору взяли участь у Шевченківському Здвижі.

Відносно перебрання видання «Євангельського ранку» в «Канадійському ранку» з липня 1961 р. писалося: «Хочемо якнайвиразніше зазначити, що доля «Євангельського ранку» буде вповні залежати від того, чи знайдеться в нашому народі в вільному світі достатня кількість братів і сестер, яких любов до Христової правди та свого народу буде здібна на всі потрібні жертви для цього». Тепер, коли я пишу ці рядки 21 рік після перебрання нами видання «Євангельського ранку», то я мушу тут ствердити, що ми за дивною Божою допомогою могли втримати його, хоч на Соборі УЄО у Вінніпегу більшість присутніх дуже скептично дивилася на цю справу. Перемогла тут віра тих, які вірили в цю можливість, хоч його видання не було і не є легкою справою.

З мосі другої подорожі по США

Наприкінці вересня й на початку жовтня 1961 р. я мав нагоду відвідати українські євангельські громади й осередки на сході США. Після зустрічей з братами й сестрами в Пітсбургу, Ірвінгтоні та Нью-Йорку, де я міг служити їм проповіддю Слова Божого та інформаціями про працю УЄО, я мав також нагоду полагодити різні важливі організаційні справи та відвідати численні інституції та деяких наших людей.

У Лівінгстоні біля Ньюарку я відвідав з деякими братами колишнього голову УЄО — бр. П. Ковальчука. Він тоді був поважно хворий. Ця зустріч, як можна було сподіватися, була останньою, і вона мала для мене особливе значення. Було видно, що брат тілесно дуже підупав, але дух його, як завжди, був бадьорий та діяльний. Він турбувався проблемами нашої праці. Скоро після того Господь відкликав до Себе цього Свого слугу-до заслуженого відпочинку.

Другі відвідини були зроблені в бр. І. Барана, який свого часу був проповідником. Його я відвідав у товаристві заступника голови УЄО — бр. В. Багрія та І. Драгана, членів Української Пресвітерської Церкви в Ірвінгтоні. Вже сама подорож чудовими гористими, вкритими густим лісом околицями, понад річкою Делявер, була для нас усіх особливою приємністю.

Брат І. Баран прийняв нас сердечно, а також розказав нам багато цікавих моментів із свого життя й праці на українській

духовній та національній ниві. Особливо цікавою була його розповідь про його поміч Дипломатичній Місії Української Народної Республіки у Вашингтоні. Це був дуже важливий матеріал, який міг би бути дуже помічним майбутнім поколінням.

Будучи в брата І.Барана, я довідався, що зараз же таки недалеко його мотелю знаходиться відпочинкова оселя Українського Робітничого Союзу. Скориставши з цієї нагоди, ми оглянули її. Вона лежить у чудовій гористій околиці й добре надається на справжній відпочинок. Я шкодував, що не міг ще відвідати такої ж оселі Українського Народного Союзу. Я все вважав, що сама ідея постання оцих осель є більше як оправдана, і хоча, може, в той час вони не зовсім оплачувалися, але в недалекому майбутньому вони цілком виправдають себе.

Третьою важливою подією були мої відвідини Українського Православного Осередку в Баунд Бруку, Н.-Дж., з інж. В.Яровенком, де закуплено велику ферму і там приміщено Консисторію Української Православної Церкви в Америці. Будується там також величаву Церкву-Пам'ятник жертвам большевицького терору в Україні, влаштовано цвинтар, де вже поховано багатьох заслужених українських діячів. Тут також тоді знаходилася друкарня, бібліотека, а частинно й музей. Я знайшов там дуже приязне відношення до мене.

В часі мого перебування в Ірвінгтоні було створено Комісію для опрацювання й видання Історії УЄРПУху, який дав почин до створення УЄРЦеркви в Західній Україні. До цієї Комісії увійшли: бр. В.Багрій — член, інж. В.Яровенко — секретар, проп. В.Боровський — голова. Решта членів мали бути кооптовані. Там же в Ірвінгтоні створено редакцію англomовного відділу «Євангельського ранку», який названо «Український християнський вісник». Редактором цього додатку став бр. В.Багрій.

Будучи в Нью-Йорку, поза милою зустріччю з братами й сестрами місцевої УЄГромади та їхнім новим пастором — Михайлом Жуком і його дружиною шведського походження, з якою я мав нагоду зустрітися перший раз, я також мав нагоду відвідати різні українські установи і американські протестантські інституції. Я мав також можливість зустрітися з добр. Юліяном Реваєм, бувшим членом Чехо-Словацького Парляменту.

Тут варто згадати, що нові заголовки для «Євангельського ранку» та його додатку під час мого побуту в Нью-Йорку

погодився, як дар, зробити бр. Іван Кучмак, відомий український маляр, разом зі своїм сином. Бр. Кучмак з родиною завжди з повним зрозумінням підтримували морально та матеріально працю УЄО.

Повертаючись додому, я вступив до Торонто, де зустрівся з членами адміністрації «Євангельського ранку» і там, хоч ми ще не мали потрібних грошей на видання першого числа цього журналу, було постановлено розпочинати працю і здати до друку перше подвійне число. Так появилось перше число «Євангельського ранку», видане під зарядом УЄО. За Божою допомогою та жертвенністю братів і сестер, поки ще перше число було видруковане й розіслане, ми вже мали гроші на його заплачення. Це зміцнило в нас віру, що наше Братство розуміє свою відповідальність і не залишить цієї важливої справи без належної підтримки.

З подорожі на Конгрес Американських Українців

В 1962 році припала мені честь бути представником УЄО в ПА на Конгрес Американських Українців, що відбувся 12-14 жовтня в Нью-Йорку. Щоб краще використати цю нагоду, я вирішив по дорозі відвідати наші євангельські осередки.

Перша моя зупинка була 4 жовтня в Клівленді. Я мав можливість зустрітися там з паст. Й. Валентійчуком в колі його родини, а вечір провів в одного молодого лікаря, близького мого приятеля ще з часу мого перебування в Німеччині. Там також я застав зятя українського генерала М. Садовського, який був польським протестантом.

Другого дня я ще міг бачитися з бр. П. Боднарем і д-ром М. Гітліном разом з його дружиною. В них уперше я їв вегетаріанський обід. Д-р Гітлін gratулював редакції «Євангельського ранку» за поміщення в ньому довшої праці п. з. «Християнство і націоналізм».

5 жовтня пополудні я виїхав до Пітсбургу, де мене на автобусній станції зустрів 85-літній паст. Д. Галенда. З ним я поїхав просто до церкви, де відбулося вечірнє Богослуження.

6 жовтня вранці я виїхав до Нью-Йорку. В неділю, 7 жовтня, я мав там зустрітися з нашими братами й сестрами, які по смерті своїх українських пасторів збиралися тепер в Парк Горст Пресвітерській Церкві. За минулий рік у них зайшли поважні зміни, бо попередня англломовна Церква, з якою вони десятки років співпрацювали, виявила виразні інтеграційні тенденції та хотіла, щоб вони стали членами їхньої церковної громади і тим

самим перейшли на їхні англомовні Богослуження. Добре було, що вони покинули таку Церкву. Тепер вони несуть більші фінансові зобов'язання, щоб хоч частинно підтримувати свого пастора, але за те вони зберегли свою національну та людську гідність і чуються, як і належить, вільними людьми.

Мені було приємно там проповідувати Слово Боже і провести з ними трохи часу. Там я також познайомився з визначним чеським пастором Б.С.Грубим, який робить важливу роботу, тримаючи контакт з Національною Радою Церков Америки і впливаючи на неї належною інформацією на американський загал про релігійну дійсність у Совегах. Сам пастор Михайло Жук, який тепер обслуговує УЄГромаду в Нью-Йорку, робить усе можливе, щоб цю роботу розбудовувати, хоч для утримання своєї родини мусить побічно ще шукати додаткового зарібку.

Ще того ж дня я поїхав на кілька днів до заступника президента УЄО — бр. В.Багрія. Там я проводив тільки вечори й ночував, а вдень відвідував людей або їздив до Нью-Йорку. При одній нагоді я відвідав в Нью-Йорку і пастора тієї Церкви, яку покинула наша нью-йоркська громада. В досить ширшій розмові він признався, що він і його церковний заряд зробили поважну помилку, намагаючись включити в свою парафію УЄГромаду. Я висловив своє здивування, чому він не порадився в цій справі з УЄО? Він не дав на це відповіді, але ми розійшлися в душі християнського братерства.

В четвер 11 жовтня я переїхав до Нью-Йорку, щоб бути ближче до засідань Конгресу Американських Українців.

В п'ятницю увечері я прислуховувався в будинку Українського Інституту до нарад Організації Збаражчан. Цей Комітет очолює бр. В.Багрій. При цій нагоді він представив мене присутнім. Тоді я і познайомився з дядьком бр. Багрія — добр. Джусом, який купив цей коштовний дім для Інституту, а також я познайомився з головою Українського Робітничого Союзу — добр. Батюком та його дружиною. Остання, як виявилось, була людиною євангельських переконань. Це дало мені нагоду обмінятися з нею думками на різні теми духовного життя. Вона також виявила бажання передплачувати «Євангельський ранок».

На самому Конгресі

12 жовтня розпочався Конгрес Американських Українців в готелі «Комодор». Я був свідомий того, що, підтримуючи справи, які є спільні всім українцям, я в першу чергу маю репрезентувати й боронити на цьому Конгресі інтереси

українських протестантів, які в УККА не завжди трактуються належно.

Вже перед цим Конгресом Головна Управа УЄО вислала до Комісії Підготовки Проєктів Конгресових Резолюцій проєкти певних Резолюцій. Вони відносилися до справи зміцнення русифікації України, жахливих життєвих умов українського селянства в колгоспах, справи зміцнення переслідування релігійного життя в Україні, справи цензурування у вільному світі самими українцями творів Шевченка, справи взаємного непошанування між українським духовенством різних віроісповідань на терені громадського життя, яке переважно виходило з боку католицького духовенства; справи признання існування тільки двох Церков між українцями, чим ігнорується існування українських протестантів, як і справу того, щоб час-до-часу посилалося 22 січня з молитвою на відкриття засідань Американського Парляменту не тільки православних і католицьких духовників, але і протестантських.

У своїй промові на цьому конгресі, зробивши признання УККА за його важну працю, виконувану в таких тяжких умовах, я був змушений в конструктивній критиці зазначити на підставі актів, що УЄО має багато кращі відносини і порозуміння з Комітетом Українців Канади, не зважаючи на те, що його очолює католицький священик, ніж з УККА. УЄО є членом УККА скорше з почуття належно зрозумілого християнського та національного обов'язку, але не з якої-будь приємности. Це невиразне трактування УККА українських протестантів впливає на те, що в провіді УЄО є трудно заохочувати українських протестантів ставати членами УККА, бо від них не можна затаїти цю дійсність.

Після моєї промови підійшов до мене д-р Жуковський з Північної Дакоти і звернув мені увагу на факт існування чисельних нащадків українських «штундистів» в його околицях і обіцяв прислати мені опис існуючої там дійсности.

Коли читався проєкт резолюції Конгресу, я зауважив, що деякі наші рекомендації були взяті під увагу Резолюційною Комісією. Я дуже тішився, що міг бути на цьому Конгресі між нашими передовими людьми і міг вичути, чим живе й дихає наша спільнота в США. Хочу тут тільки зазначити, що я не можу оправдати того, що Деклярація Конгресу з приводу відзначення 20-тих роковин УПА, як і привіт Ватиканському Соборові були ухвалені без всякої дискусії. Це виглядало не тільки неповажно, а робило враження, що ці постанови спритно пропихалося у

відповідний час. На щастя, в тому привіті не було згадки про протестантів, тільки про католиків і православних, але все таки, коли і хто в православних питався дозволу на такий привіт? Такі резолюції мусять бути дискутовані і старанно кожне слово в них обдумане. Тому я можу розуміти невдоволення в цій справі, висловлене в тижневику «Український голос», що видається у Вінніпегу.

Як би воно там не було, але це не звільнює українських протестантів від всебічної підтримки УККА, бо тільки тоді ми маємо моральне право боротися за своє місце і права в житті українського народу. Наш народ вже не є настільки відсталий, щоб не вмів цінити праці та заслуг своїх людей, незалежно від того, до яких Церков чи партій вони не належали б.

Останні мої відвідини я мав у неділю 14 жовтня в Ірвінгтоні, де я проповідував на Богослуженні в Українській Пресвітерській Церкві. Пастор Гюз, який тимчасово обслуговує ту громаду, хоч не був українцем, але повністю розумів наші проблеми, підтримував всебічно працю УЄО і передплачував «Євангельський ранок». Сама ньюаркська Пресвітерія цінила і хвалила місійного духа цієї Церкви і висловила Церкві та її пасторові подяку за підтримку місійної праці між українцями, де малося на думці підтримку праці УЄО. На Богослуженні, на якому я проповідував, було зібрано для УЄО 80.00 дол.

УРОЧИСТОСТІ ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА Т.ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШІНГТОНІ

Перебуваючи в 1961 році на відкритті пам'ятника Т.Шевченкові у Вінніпегу, я відчув, яке велике значення мала ця подія. Вже тоді я постановив, що не тільки я сам мушу бути на такому ж відкритті у Вашингтоні, але докладу всіх старань, щоб якнайбільше число наших людей, а особливо молоді, взяло участь у цій події. І ми в Головній Управі УЄО дійсно не спали, а працювали. Ми, як центральна організація, що належала до УККА та Комітету Будови Пам'ятника Шевченкові, помагали цим нашим організаціям в тому, чим могли.

Не зважаючи на наше тяжке фінансове положення, ми здекларували на цю ціль відповідну грошову поміч і своєчасно її сплатили. Ми заохотили наш євангельський загаль включитися в цю акцію. Ми штурмували конгресменів, сенаторів і різні уряди, де тільки в цьому виникала потреба. Боронили цю справу від нападу ворожої нам газети «Вашінгтон Пост». Ми були втішені

побачити передовицю в обороні цього пам'ятника в журналі «Крищияніті Тудей» та статтю в цій же справі, написану капеляном американського сенату д-ром Ф.Б.Гаррісон у вашінгтонській газеті «Івнінг Стар». І «Крищияніті Тудей» і згаданий капелян отримали англомовний додаток «Євангельського ранку», де були поміщені вичерпні матеріали про Шевченка.

Ми відчували велике вдовolenня, коли українська громада в США перемогла всі труднощі. Ми були свідомі того, що в цю справу було вложено великі зусилля всіх свідомих українців цієї країни. Це була добра ціль. Це була також добра нагода випробувати наші українські сили, наш потенціал у США та взагалі в Північній Америці.

В четвер, 25 червня 1964 року, о 8-мій годині вечора, прийшла та довгожданна година, коли, користаючи з гостинности однієї нашої лікарки, її дочка та син, мій син Віктор, його приятель англосаксонського походження Ральф та я рушили автом в дорогу. Подорож вночі була приємна, бо цим ми оминули денну спеку. Другого дня о 9-тій годині рано ми вже були у Вашингтоні. Для більшости з нас це була перша нагода побачити це столичне місто.

Всі пішли по своїх готелях на відпочинок, а я пішов познайомитися з містом, перестудіювати вулиці, якими завтра буде йти наш похід під пам'ятник Т.Шевченкові, познайомитися з пастором Нью-Йорк Авеню Пресвітерської Церкви, де завтра відбудуватиметься шевченківська сесія Собору УЄО та наше Богослуження. Пастор цієї церкви, д-р Г.М.Догерти, шкотського походження, прийняв мене приязно. Він показав мені церковний будинок, і ми домоворилися про подробиці на завтрашній день.

Звідти я пішов повз Білий Дім і дійшов аж до пам'ятника Шевченкові. Там я довідався, де міститься Комітет Будови Пам'ятника, бо мені треба було там багато дечого вяснити. Від пам'ятника, де вже можна було зустрінути багато наших людей, пішов я відвідати пастора Пресвітерської Церкви Пілігримів, яка стоїть зараз же напроти пам'ятника Шевченкові. Я хотів з ним познайомитися та познайомити його з новим українським сусідом. Я тут був прийнятий дуже сердечно. Я лишив пасторові останнє число «Євангельського ранку», де в англійському додатку було дві статті про Шевченка.

Вертаючись назад до мого готелю повз Білий Дім, я зауважив, що на вулицях можна було чути щораз більше українську мову. Наші люди ходили по місті, оглядаючи різні історичні пам'ятники і уряди, яких там повно майже на кожному місці.

Під вечір я міг сконтактуватися з пастором Ковалевичем і бр. В.Багрієм. Обговоривши наші актуальні справи, ми пішли разом до канцелярії Комітету Будови Пам'ятника в Мейфлавер Готель. Там ми мали нагоду зустріти різних знайомих людей, як президента КУК — священика д-ра В.Кушніра, ексекютивного секретаря КУК — д-ра Кохана, редактора «Канадійського фермера» — Пігічина з його родиною, редактора «Народньої волі» — д-ра М.Стахова з дружиною, редактора «Свободи» — Драгана, бр. Івана Панчука й інших.

Шевченківська Сесія Собору УЄО

Другого дня, в суботу, треба було мені рано вставати, бо о 8-мій годині ми вже мали розпочати Сесію нашого Собору. Прийшовши до церковного будинку, я застав там уже бр. М.Козака. Ми відразу поділили між собою обов'язки. Я мав порядкувати всередині будинку, а бр. Козак залишився надворі, щоб зустрічати людей та скеровувати їх до каплиці президента А.Лінкольна.

Ця Сесія нашого Собору УЄО почалася 27 червня 1964 р. в Нью-Йорк Евеню Пресвітерській Церкві в каплиці президента А.Лінкольна, в якій цей сучасник Т.Шевченка часто молився та відвідував Богослуження.

Цю Сесію Собору відкрив президент УЄО — пастор І.Р.Ковалевич з Монтреалю. Читання псалми 94-ої, що її переспівав Т.Шевченко, та молитву мав баптистський пастор Д.Марійчук. Президент Ковалевич привітав присутніх, особливо вирізняючи добр. Д.Кухарського, одного з редакторів журналу «Кристіаніті Тудей», в якому саме перед відкриттям пам'ятника появилася стаття про Т.Шевченка. Він також привітав добре заслуженого для української справи балетмайстера — В.Авраменка. Капелян Американського Сенату — Ф.Бравн Гарріс, перешкоджений обов'язками, вибачився в своєму листі, що не міг прибути, і висловив своє признання для УЄО за поширення знання про українську справу між американцями.

Доповіді про Т.Шевченка, в яких особливо підкреслювалося його ролю в духовому і національному відродженні нашого народу, були виголошені по-українському пастором Ковалевичем, а по-англійському — пастором І.Яцентієм. По цьому була ухвалена відповідна резолюція, присвячена 150-літтю пам'яті народження Т.Шевченка.

О 9-тій годині рано вже в самій церкві, де тепер знаходиться спеціально вирізнене місце, на якому під час Богослужень сидів

президент Лінкольн, почалося наше Богослуження, яким проводив автор цих рядків. Воно було започатковане читанням Євангелії Івана 14, 16-17. Цей текст взяв за мотто до поеми «Сон» Т.Шевченко. Молитву й читання 35-го розділу Ісаї, переспіваного Шевченком, мав пастор І.Яцентій.

Першим проповідував я по-українському на тему «Наказана нам Т.Шевченком орієнтація». Висновком тут було: «Т.Шевченко хоче, щоб ми орієнтувалися тільки на Бога, щоб Він царював над нами своєю правдою повіки. Він хоче, щоб Господь був нашим найвищим авторитетом, надією та пристановищем». Другим проповідував по-англійському віцепрезидент УЄО — бр. В.Багрій, згадуючи про ту посвяту свого життя, що їй вклав Т.Шевченко в боротьбу за кращу долю свого народу й цілого людства.

По цьому бр. В.Багрій представив пастора Церкви, що гостила нас — д-ра Г.М.Догерти, який привітав присутніх. Після спільної фотографії учасники цього історичного Богослуження пішли на поблизу площу під обеліск Вашингтона, щоб включитися в похід, який саме там формувався, щоб організовано піти під пам'ятник Т.Шевченка.

Від УЄО до Почесного Комітету Відкриття Пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні належав президент — пастор І.Р.Ковалевич. В Комітеті ж Почесних Спонзорів були й такі визначні американські протестантські діячі, як капелян Американського Сенату — д-р Ф.Б.Гарріс, один з перекладачів повного «Кобзаря» на англійську мову — проф. В.Кіркконел з Канади, один з редакторів журналу «Кристяніті Тудей» — Д.Кухарський і редактор журналу «Кристян Гералд» — д-р Д.Полінг. Офіційними представниками УЄО на цьому відкритті були віцепрезидент В.Багрій і пастор В.Боровський.

Про те, що УЄО належало до тих організацій, які підтримували справу побудови цього пам'ятника, було згадано в ювілейній публікації Комітету Будови Пам'ятника Т.Шевченкові.

З резолюції Шевченківської Сесії Собору УЄО в Вашингтоні

«Заслуги Т.Шевченка в національному пробудженні українського народу та поглиблення в ньому розуміння проблем духовно-релігійного, культурного, соціально-економічного та політичного характеру є неоцінімі й ще не закінчені. Його ідеї мають не тільки національний, але й загальнолюдський характер. Це є причиною, що творчість і праця Т.Шевченка

знаходять щораз краще зрозуміння в цілому світі.

Постановлено висловити Комітетові Будови Пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні признання та подяку за успішно проведену акцію побудови цього пам'ятника та організування величного відкриття його.

Закликається наш народ та зокрема українських євангеліків, щоб дбали про нерукотворний пам'ятник Т.Шевченкові в своїх серцях, тобто щоб студіювали його твори, належно зрозуміли його ідеї та здійснювали його заповіти, які кличуть нас до цілковитого духовного й національного відродження та соціально-політичного визволення. Це особливо мають робити всі ті українці, які живуть у вільному світі та мають для цього всі передумови.

Осуджується і плямується всі намагання чужих і своїх натягати й перекручувати розуміння ідей Т.Шевченка для своїх гурткових і партійних цілей, прикриваючись при тому псевдонауковістю, патріотизмом або інтернаціоналізмом.

Особливо вітається появу повного видання Шевченкового «Кобзаря» в англійській мові, виданого Комітетом Українців Канади, а перекладеного професорами К.Г.Андрусиним та В.Кіркконелом. І перекладачам, і видавцеві висловлюється найщиріше признання і подяка за цю так важливу працю для добра української та вселюдської справи.

Закликається також усіх тих українських протестантів до опам'ятання, зокрема тих, що люблять прикриватися релігійними ідеями Шевченка, але самі не вчаться жертвенно працювати над здійсненням цих ідей в нашому народі.

Врочистість відкриття пам'ятника Т.Шевченкові в Вашингтоні

Коли ми закінчили Сесію Собору й наше Богослуження, то похід української громади під пам'ятник Шевченка, очолений кордоном поліції на мотоциклах, уже був готовий рушати в дорогу. Один тільки погляд на чоло цього походу та велику кількість прапорів і виструнчені колони учасників, які стояли недалеко Білого Дому, робили на нас особливо хвилююче враження. Відчувалося, що діється щось надзвичайне і таке рідке в житті українського народу.

Цей похід стримав на кілька годин вуличний рух у тій частині столичного міста, бо багато вулиць були замкнені для переїзду. Це спричинило багато замішання між нашими людьми, які саме в ту пору приїздили автами в незнайоме їм місто, але поволі все

знайшло собі місце, бо до самого відслонення пам'ятника лишалося ще три години. Можна тільки сказати, що участь наших людей перейшла всі сподівання організаторів цього свята. Їх було до ста тисяч! Така велика кількість учасників і була причиною, що провід не був належно приготований на таку силу народу. Ми мали більший та кращий український національний потенціал в Америці, як організатори собі те уявляли. Це була велична українська демонстрація в столиці США, тріумфальний похід безсмертних Шевченківських ідей.

Вже самий факт, що цей пам'ятник мав відкрити бувший президент Д.Айзенгавер, мав своє надзвичайно важне значення. Його промова була дійсно великою прикрасою цієї врочистости. Під час цієї промови між кореспондентами стояли і кореспонденти «Євангельського ранку», мій син Віктор і його приятель Ральф. Текст цієї промови зараз же по її виголошенні передав секретар президента моєму синові, як цінну історичну пам'ятку. Далі слідували промови деяких членів американського парламенту. Ми свідомі того, що все це голосним відгомонам відбилосся не тільки в Америці, але й по всьому світі, навіть і на наших рідних землях. Т.Шевченко живе, і його мова стає щораз голоснішою. Нехай вона своїм громовим голосом правди лунає, поки ця правда не запанує переможно в Україні.

Я не можу поминути мовчанкою того, що для мене все лишається загадкою, як воно прийшло до того, що католицький митрополит відкривав це свято молитвою? Поперше, Католицька Церква має дуже невиразне відношення до Т.Шевченка і за нього не молиться, а подруге, Шевченко офіційно належав до Православної Церкви. Отже, першенство належало тільки православному митрополитові. Цей факт робив неприємне враження.

Також не допущено до молитви або привіту українських протестантів, які своїм розумінням християнства стоять якнайближче до Т.Шевченка. Багатьох українських протестантів можна сміливо назвати шевченківцями. На їхні старання в цій справі їм навіть ніхто з Комітету Будови Пам'ятника Т.Шевченкові не дав ніякої відповіді. Пізніше заключна сесія Собору УЄО в Торонто ухвалила протестну резолюцію проти подібного трактування українських протестантів певною частиною членів Комітету будови цього пам'ятника. Все це свідчить про те, як повільно просякають ідеї Шевченка, а в тому і його ідея свободи віри, в наш народ, але ми не маємо найменшого сумніву в тому, що ідеї Шевченка таки переможуть.

Т.Шевченко завжди мав щастя, що йому дуже багато помагали саме протестанти або українські люди, які були зближені до євангельського розуміння християнства. Тут можемо з багатьох згадати тільки кількох, як К.Брюлова, В.Штернберга, княгиню В.Репніну та інших. Треба вважати не випадком, що й тут, на чужині, пам'ятник Шевченкові відкривав протестант Д.Айзенгавер, а другий протестант—Г.Труман очолював Почесний Комітет спонзорів будови пам'ятника. Т.Шевченко питався, коли прийде в Україну Вашингтон із своїм праведним законом? Та треба пам'ятати, що й американський Вашингтон був практикуючим протестантом. У день відкриття пам'ятника Шевченкові на бенкеті був відзначений за оборону Шевченка та популяризацію його ідей капелян американського сенату д-р Б.Гарріс, який був протестантом. Це, власне, він назвав пам'ятник Шевченкові — другою американською «Статуєю Свободи». Коли йому доручували відзначення, він пожартував, назвавши себе «також українцем». Не випадковим є й те, що пам'ятник Шевченкові сусідствує з великою американською Пресвітерською Церквою. Сам Карло Брюлов походив з французьких гугенотів, тобто з реформованих християн, які себе в Англії і в Америці переважно називають пресвітеріянами. Для Шевченка — це добре знайомі йому люди, яким він багато завдячував і від яких він багато дечого доброго навчився.

Не можна було вірити, що ігнорацією українських протестантів та виявленням до них нетерпимости зробиться якусь добру опінію українцям серед американців інших віроісповідних походжень. Все це тільки свідчило про духову відсталість і лицемірство певної частини наших національних діячів, яким треба було скоріше оселитися в Іспанії або в Південній Америці, а не в США. Чим скоріше вони цього примітивізму позбудуться, тим це буде краще і для них, і для доброго імені нашого народу в світі.

Дивним було почути на бенкеті з уст православного архиєпископа, як він у своїй молитві назвав учасників бенкету «рабами». На це мені обережно звернула увагу одна інтелігентна православна жінка. При тому вона зацитувала слова Шевченка, в яких він обурюється на це слово. Він з Біблії знав, що Бог не хоче нас мати своїми рабами, а дітьми. Все це овочі темряви, спадщина поневолення. Коли українська людина звільниться з чужих політичних і духових оков, тоді правда опанує всі прояви нашого життя, як писав Шевченко:

*«Встане Україна,—
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невільничі діти!»*

Тоді наш народ інакше буде дивитися на життя, інакше його розумітиме, інакше його сприйматиме. Тоді наш народ буде інакше молитися та інакше розуміти релігійне життя. Ми все ще в дорозі до волі, тому між нами не бракує темряви і засліплення.

В неділю ми ще мали нагоду, хоч переїздом автом, оглянути різні важливі пам'ятні місця у Вашингтоні. Особливо було приємно всюди бачити наших людей з дітьми та молоддю біля них. Скрізь чулася наша мова, всюди видно було українські прапори й відзнаки. Це була рідка нагода побачити цю чудову столицю великої країни, що так гостинно нас прийняла і дала нам можливість жити гідним, вільним і повноцінним життям. Ці наші діти мали там нагоду вчитися від самого Вашингтона та запізнаватися з його праведним законом, щоб, коли прийде слушний час, вони могли стати в пригоді своєму народові в Україні. Звідти вийшли їхні батьки, які свого рідного краю й тут не забувають. Нехай і їхні діти його не забудуть, а також нехай і будучі покоління виховуються в цій свідомості.

Заключні церемонії, пов'язані з відкриттям пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні

Пророча постать Тараса — це дотепер унікальне явище в історії нашого народу, і вона ніколи не була чужа українцям євангельських переконань. Навпаки, вони завжди бачили в ньому предтечу українського євангелізму, який яскраво вказував на всі ті недоліки традиційних українських Церков, які раніше чи пізніше треба буде зреформувати. Тому не є це нічим особливим, коли один з визначніших наших діячів, сам греко-католик, мені в свій час казав: «Та нема що говорити. Шевченко не був ані православним, ані католиком»,— тобто, не пов'язаним у своїй вірі ніякими віроісповідними бар'єрами. Можна сказати: він був «вільним християнином», так само, як ним був президент Америки А.Лінкольн, але обидва вони в своїй суті стояли виразно на євангельських позиціях.

В 1964 році Комітет Будови Пам'ятника Т.Шевченкові не допустив українських протестантів ані до молитви, ані до відповідного слова, ані при відкритті пам'ятника, ані на бенкеті.

Ми знали, хто були ті елементи, що це зробили, але ми також знали, що не всі члени цього Комітету були прихильниками цього інквізиційного духа, що його ці елементи не посоромилися виявити навіть на вільній американській землі. Провід УЄО не прийняв байдуже цього вияву релігійної нетерпимости певних українських угруповань чи одиниць, які до цього спричинилися. Цей вчинок викликав також обурення і в певній частині української преси та в поважній частині нашого громадянства, які стали в обороні принципу свободи людського сумління та вірувань.

Перебуваючи восени 1964 р. в Нью-Йорку, я довідався, що було більше скарг від різних українських кіл і організацій, які нарікали перед Комітетом Будови Пам'ятника Шевченкові за різні нетактовності, проочення, занедбання, а то й просто, що їх було ігноровано. Це й стало причиною, що цей Комітет почав носитися з думкою направити хоч частину тих скарг при вмуруванні документів у постамент пам'ятника Шевченкові 22 травня 1965 року. Сюди пізніше була включена справа кривди, заподіяної українськими протестантами. І тому цей раз нас нарешті було повідомлено, що Комітет позитивно полагодив нашу справу. Представник цього Комітету, який нас про це рішення повідомив, просив вислати нашого представника для переведення молитви перед самим вмуруванням документів, одночасно висловив нам признання за те, що ми не здали позицій, а боронили свою справу до кінця.

* * *

Я виїхав до Вашингтону автобусом з Детройту 20 травня 1965 року ввечері, а прибув туди другого дня в п'ятницю в обід. Ця подорож, саме в розквіті весни, була правдивою душевною насолодою, особливо, коли автобус їхав гористими околицями Пенсильванії, а потім фермерськими, хвилястими околицями Мериленду, де збіжжя вже було підросло досить високо.

Було видно, як будувалося там експресову дорогу, яка мала надзвичайно поліпшити комунікацію з Вашингтоном.

Приїхавши до вкритої зеленню і цвітом столиці, я затримався в готелі УМСА недалеко Білого Дому. Щоб не тратити часу, я пішов до редакції журналу «Криштяніті Тудей» в надії зустрітися там з редактором Д. Кухарським. Це мені вдалося. Перед тим він погодився бути представником УЄО на врочистості вмурування документів у постамент пам'ятника Шевченкові й покласти зі мною під цей пам'ятник вінок від УЄО, що його він замовив. Ми

обговорили все потрібне, і я міг піти під пам'ятник.

Під пам'ятником стояв букет квітів від учнів якоїсь школи в штаті Нью-Джерзі, а там ходив і приглядався до всього якийсь молодий чоловік. Я заговорив до нього, і виявилось, що він був місцевим українцем, який мав припоручення виробити плян розміщення учасників завтрашньої церемонії.

В суботу я вже перед полуднем пішов до готелю «Мейфлавер», де Шевченківський Комітет мав свою канцелярію. Я знайшов тих осіб, яких мені потрібно було бачити, щоб докладно познайомитися з програмою церемонії. Тут також була нагода зробити нові знайомства з різними членами Комітету, а особливо з тими, що підтримували нас у наших змаганнях, і з іншими учасниками. Мене було попереджено, що в полудне відбудеться спільний обід у честь проф. Кірконела та було висловлене прохання, щоб я провів молитву під час цього обіду. Мені було призначене місце за почесним столом між панєю Кірконел і головою УККА — проф. Л.Добрянським. Під час цього обіду проф. Кірконел виголосив промову, а я молитвою закінчив цей обід.

По цьому до мене підійшла одна визначна українська жінка й, представляючись, подякувала мені за мою молитву, додаючи, що вона була зворушена до сліз. Мені було тяжко це зрозуміти, але це було доказом, що незаучена сердечна молитва, виголошена рідною мовою, є великою силою в житті одиниці та народу. Бачачи, що різні групи по обіді старалися фотографуватися з подружжям Кірконел, я також відважився це зробити. Рівночасно я замовив того ж фотографа, щоб він зробив для «Євангельського ранку» відповідні світлини під час моєї молитви. Під час обіду, а опісля біля пам'ятника, фільмував також важніші моменти з цієї врочистості Я.Кулинич. Це мало стати доповненням фільму з минулорічних врочистостей відслонення пам'ятника Шевченкові.

* * *

Надходила четверта година, коли саме мала розпочатися церемонія вмуровування документів. Брат Д.Кухарський повідомив мене, що вінок, який ми мали покласти від УЄО, вже привезений. Тоді ми обидва поклали його під пам'ятник. Мені, як представникові УЄО, було зарезервоване місце в першому ряді осіб, які брали активну участь у цій церемонії. Я сидів у сусідстві католицького священника Тиханського, який до 1946 року був парохом у Гамтрамку, в Мічігені, а тут він репрезентував католицьке Товариство «Провидіння», і радною Міської Ради

міста Детройту — панною Марією Бек, яка в свій час привезла землю з могили Т.Шевченка і передала її для вмурування під цей пам'ятник.

Прийшла черга на мою молитву. Мікрофон працював бездоганно. Слова молитви було чути виразно не тільки на площі, але й далеко поза нею. Виступ українського протестанта, представника УЄО в ПА, надзвичайно насторожив усіх присутніх. Це було для більшості з них дійсною сенсацією. Текст цієї молитви був вмурований разом з іншими документами в постамент пам'ятника, а також фільмувалася особа представника УЄО під час його молитви.

Тут подаю уривки з цієї молитви: «Ми славимо Тебе, Боже, і дякуємо Тобі з глибин наших сердець за те, що Ти наділив надзвичайними дарами та запалив Своїм небесним огнем серце нашого національного пророка Тараса Шевченка, який став світочем нашої нації. Тяжкою працею, своїм словом і жертвою свого життя він збудив наш народ з духової та національної сплячки. Він показав нам шлях, як боротися за правду та справедливість, щоб наш народ міг скинути із себе всякі пута неволі, зажити вільним життям, славити Тебе вільними устами, будуючи своє життя на фундаменті Євангелії Твого Сина, а нашого Господа Ісуса Христа.

І коли сьогодні тут вмурується земля з могили Т.Шевченка та ці документи в постамент цього пам'ятника, то нехай вони і цей пам'ятник стануть символом живих і невмирущих ідеалів, які були голошені нашим безсмертним Кобзарем. Нехай вони стануть вічною пригадкою в серцях не тільки нам, ще живучим, але й усім майбутнім українським поколінням, що ані ми, ані вони не мають спіхнути доти, поки ці найвищі й завітні поривання та мрії нашого народу не будуть уповні здійсненні на прославлення Твого святого Імени й на добро нашого народу та людства.

Небесний Отче! Благослови наш народ духом братолюбія та любови до Твоєї правди! Благослови Сполучені Штати Америки з Канадою та їхні уряди. Дай їм мудрість у виконванні тих історичних завдань, які стоять перед ними. Поможі, щоб увесь людський рід дійшов до того, щоб дух братерства, базований на правді та справедливості, міг привести народи до життя в мирі та любові» .

Я все ще не розумію, чому в програмі цієї імпрези було видруковано, що представник УЄО буде мати «слово»? Це саме пізніше повторяла українська преса. І це робилося в той час, коли

представник УЄО був запрошений офіційно Комітетом до молитви, і таку молитву він провів. Один визначний український діяч дуже дивувався цим і висловив мені думку, що це мусіла бути робота тих, які минулого року не допустили представника УЄО взагалі до ніякого виступу. Видно, що їх бентежило те, що хтось з «еретиків» мав тут молитись, хоч Т.Шевченко саме в одній своїй поезії звеличав «Єретика».

Один молодий чоловік з кіл наших противників сказав мені: «Коли ви молились, я зауважив, що, молячись, Ви думали над тим, про що молитесь. З цього виходить, що людина, яка рішилася на такий крок, як стати протестантом, мусіла найперше добре подумати над тим, що вона робить. Тому й не дивно, що й тепер вона думає!» Мені сподобалися ці міркування, бо мені ніколи до голови не приходила така думка. Правдиве християнство дійсно вимагає від людей того, щоб вони вміли думати та були вповні свідомі в своїй вірі та в обов'язках, які їхня віра в Бога на них накладає. Просто не можна бути бездумним християнином, який живе тільки традицією в силу свого походження. Я міг тільки запевнити свого співрозмовця, що на цю дорогу мене штовхнув ніхто інший, як сам Т.Шевченко.

На бенкеті я сидів за почесним столом, але цей раз уже другим скраю, між православним парохом Вашінгтону й архітектором Р.Жуком. Православний священник — сам буковинець, а добр. Жук — ще молода й дуже мила людина. Своім походженням він — канадець. Він був архітектором при будові всього, що було пов'язане з цим пам'ятником. Мав я нагоду познайомитись і з самим скульптором цього пам'ятника — Л.Молодожанином і досить довго з ним розмовляти. Він навіть виявився моїм земляком.

По закінченні бенкету я оглянув виставку світлин та заплатив за зроблені для нас фотографії. Попрощавшись з різними знайомими людьми, я пішов біля 12-тої години до свого готелю на відпочинок.

* * *

В неділю я ще мав багато часу до відходу мого автобусу до Детройту. Я постановив використати той час на оглядини церков і міста. Я почав з пам'ятника Шевченкові. Там я вже застав панство Калмуків з Нью-Йорку, які також були передали землю з могили Шевченка до вмуровання в постамент пам'ятника Шевченкові. Виявилось, що вони були свояками однієї нашої передплатниці «Євангельського ранку» в Канаді. Розпочалася цікава розмова на релігійні теми, але я, на жаль, не мав часу її

продовжувати, бо спішився на Богослуження в Пресвітерській Церкві Пілігримів. Цей раз я взяв участь у ранньому Богослуженні, яким провадив вікарний пастор. Його син Тимофій сидів разом зі мною.

Попрошавшись з пастором, його сином та іншими учасниками, я знову опинився біля пам'ятника Шевченкові, де вже зібралося багато наших людей і членів Комітету. Від пам'ятника я пішов вулицею, на якій було багато амбасад різних держав, а потім зайшов до Національної Пресвітерської Церкви, членом якої був президент Д.Айзенгавер; вступив до Національної Церкви Христової, в якій відбулося Богослуження перед інавгурацією президента Джансона; відвідав Лютеранську Церкву, біля якої стоїть пам'ятник д-рові М.Лютерові, а звідти я вже пішов на Богослуження до Нью-Йорк Авеню Пресвітерської Церкви. Тут проповідував пастор д-р Догерти, який був особистим приятелем відомого пастора Петра Маршала, по смерті якого він зайняв його місце в цій Церкві. Я сидів біля одного молодого чоловіка, який походив із штату Нью-Джерзі, а в Вашингтоні працював в одному банку. Мені впала в вічі його надзвичайна та поважна поведінка під час Богослуження. Пізніше я з ним познайомився і мав дуже приємну розмову. Ми обмінялися адресами. Виявилось, що він чув про проф. Л.Добрянського, президента УККА.

По цьому Богослуженні я пішов на обід до однієї кафетерії, яка була переповнена жінками з Мінесоти. Вони приїхали з Нью-Йорку, де брали участь в конгресі організації жінок, які мають клопіт з отовстілістю, тобто із збільшеною вагою свого тіла. Це дійсно цікава організація. Люди в советах мають клопіт з тим, як набути вагу, а в Америці люди витрачають гроші на те, щоб стратити на вазі.

Нарешті прийшов час, щоб я збирався в дорогу. Мій автобус покинув Вашингтон о шостій годині вечора. Я знову приглядався прегарним околицям Мериленду, аж поки ніч та втома не схилили мене до сну. Пробудився я перед ранком аж у Пітсбургу.

Тут варто зазначити, що УЄО в ПА було тоді єдиною українською протестантською організацією, яка виразно та офіційно підтримувала справу будови пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні. Наш виступ, хоч і в скромних обставинах, 22 травня 1965 року в Вашингтоні був певним здобутком, що мав своє значення для всього українського протестантизму, але він не був закінченням наших змагань. Ми маємо значне число українських протестантів, які є активними й заслуженими для українського

народу, але це почуття відповідальності за кращу долю свого народу мусить виробити в собі й решта наших братів і сестер. Любити Бога — це також любити й свій народ і людей, з якими провидіння нам судило разом жити.

На 9-му Конгресі Американських Українців

Знову мені припала честь бути делегатом на 9-тий Конгрес Американських Українців від УЄО в ПА. По дорозі я міг 30 вересня 1966 р. відвідати у Пітсбургу пастора Д.Галенду. В неділю 2 жовтня я мав нагоду проповідувати в українських пресвітерських церквах в Ірвінгтоні та в Нью-Йорку. Вони від якогось часу не мають постійної пастирської обслуги, і їм не легко цю проблему розв'язати, але треба їх подивляти, що вони тримаються і роблять багато доброго на релігійній та національній ниві.

3 жовтня відбулася нарада провідних братів Ірвінгтонської Церкви в домі заступника президента УЄО — брата В.Багрія в Скач Плейнс, Н.-Дж. Цей брат також очолює Товариство збаражчан, яке саме тепер видало на 600 сторінок книжку про Збаражчину. Один примірник цієї книжки він подарував мені. На цих нарадах ми мали двох рідкісних гостей, а саме: пастора В.Армстронга, ексекютивного секретаря Національного Об'єднання Релегійних Радіопередач у США. Він також тісно пов'язаний з Місійним Товариством, яке використовує радіостанцію в Монте Карло, Європа, для надавання євангельських передач в Європу, а зокрема в Советський Союз, а в тому і українських в Україну. Він недавно відвідав Советський Союз. Був і в Києві та дуже гарно висловлюється про це місто та про українців. Він там мав нагоду побувати по всіх церквах євангельських християн і баптистів. Я його запросив узяти участь в бенкеті Конгресу Американських Українців в Нью-Йорку.

Він радо на це погодився, тільки налякався, що вступ на цей бенкет є досить дорогий. Однак, усе це скоро розвіялося, коли присутній брат І.Пасічник запевнив його, що він бере на себе видатки його вступу. Другим гостем був молодий наш композитор Р.Т.Соловей, який виховувався, будучи ще хлопчиною, в Українській Пресвітерській Церкві в Ньюарку. Тепер він працює над докторатом з музики. Він написав оперу в англійській мові п.з. «Богдан Хмельницький» і хотів дістати адреси наших істориків, які могли б цю його працю переглянути і

сказати, чи вона відповідає історичним фактам. Ця зустріч була для мене особливою несподіванкою. На другий день я дістав в Українській Вільній Академії Наук в Нью-Йорку потрібні адреси для нього. Він уже тоді почав опрацьовувати музику для цієї своєї праці.

Після вечері, до якої всіх присутніх запросила дружина бр. Багрія, ми закінчили наші наради, а бр. Пасічник забрав мене до себе на нічліг. Це була далека дорога, і ми пішли спати після наших розмов майже о другій годині вночі, а вдосвіта бр. Пасічник мав іти до роботи. Другого дня я отримав від сестри Пасічник гроші не тільки на купівлю квитка на бенкет для паст. Армстронга, але й для мене, що було для мене також приємною несподіванкою.

Того ж дня через Нью-Йорк я поїхав до Кренфорду, Н.-Дж., відвідати дружину бл. п. пастора В.Кузева, якій я міг доручити перший примірник книжки про життя й діяльність її мужа, що саме тоді була видана УЄОб'єднанням. Після короткого побуту в неї я повернувся до Нью-Йорку, щоб мати більше часу для нічного відпочинку.

Середу й четвер я використав для полагодження різних справ, як справу праці над Історією УЄРРуху та відвідин Національної Ради Церков, де я запросив на бенкет Конгресу Американських Українців чеського діяча — пастора Б.Грубого. Він прийняв моє запрошення. Тут я хочу ствердити, що УККА сам мені запропонував, що для обох мною запрошених гостей вони дадуть безкоштовні квитки вступу, що їх посадять між почесними гістьми і під час бенкету вони будуть представлені присутнім учасникам. І так воно сталося. В подібний спосіб було потрактовано й мене. В цей спосіб я міг за гроші, призначені на квиток для одного з цих наших гостей, купити квиток на бенкет для нашої заслуженої дияконіси з Нью-Йорку — с. Марії Сопінки, яка живе в дуже скромних умовах, і хоч у цей спосіб висловити їй нашу пошану до неї.

На Конгресі

Сам Конгрес почався молитвою, яку провів католицький священник. Мене дивувало, що хоч уже є офіційний дозвіл в УКЦеркві деякі молитви відмовляти українською мовою, цей священник все ще вживав церковнослов'янську мову. Пізніше хтось з присутніх звернув Конгресові увагу, що добре було б, щоб, нарешті, католицьке духовенство вживало при таких нагодах у своїх молитвах українську мову.

Предсідник Конгресу проф. Р. Смаль - Стоцький у своїй привітальній промові згадав не тільки українських католиків і православних, але й також про євангеліків. На жаль, в надрукованому в пресі його привіті цієї згадки не було. Коли відчитувалися привіти від проводу Католицької і Православної Церков у США, то третім був повністю відчитаний привіт УЄО. В цьому випадку можна сказати, що це рівне трактування євангеліків відбулося перший раз у житті цієї важної організації в Америці. Це вже значний поступ. Наші змагання, як і змагання інших українців, думаючих по-демократичному, за дух толеранції в нашому національному житті, виходить, тут виявили свої наслідки. Можна вважати, що значну роль відіграла декларація останнього Ватиканського Собору, де проголошено свободу сумління. Цю зміну можна було помічати в цілому перебігу цього Конгресу. Це позитивне явище, і це треба признати проводові й учасникам Конгресу.

По відчитанні звітів Екзекутиви УККА прийшла дискусія над звітами. Я також забрав тут слово. Я подякував д-рові А. Жуковському з Північної Дакоти, що він намовив сенаторів і конгресменів свого штату відзначити ювілей проф. М. Грушевського в дні 29 вересня 1966 р. Я також поставив питання, чому Екзекутива УККА цього не зробила. Далі я поставив запит, чому в деяких місцевостях толерується існування двох відділів УККА, і висловив побажання, щоб принаймні, як довго ця аномалія існує, щоб такі відділи спільно виступали перед своєю льокальною владою при різних нагодах, а не робили цього кожен зокрема в тих самих справах. Я порушив справу меншости (опозиції) в проводі УККА, висловлюючи думку, що така меншість мусить бути респектована і по-демократичному трактована, бо годі оминати в демократичному суспільстві різницю у думках та підході до справ. Я закінчив внеском, щоб до молитви в Американському Конгресі в роковини 22 січня запрошувати час-до-часу і українських євангельських духовників, а також, щоб час-до-часу на різних українських національних імпрезах запрошувалося до молитви і українських протестантських пасторів.

На обідній перерві першого дня я мав нагоду оглянути виставку української преси в Америці. В залі, де відбувався Конгрес, я знайшов «Євангельський ранок», але в вестибюлі нашого журналу не було. На щастя, я мав із собою запасове число, яке я міг там покласти на стіл.

За дозволом Конгресу в вестибюлі поставили католицькі

монашки свій стіл, де вони продавали видання Українського Католицького Університету в Римі. Між ними був і новий український католицький молитовник.

Під кінець Конгресу прийшло до дуже оживлених дебат, коли ухвалювалося новий статут УККА та вибиралася нова Екзекутива. Через короткий час, що лишався до закінчення Конгресу, просто не було можливості знайти якийсь компроміс. Прикрим було, що це робилося напередодні 1967 р., в якому малося б обходити 50-ліття Української Національної Революції та 50-ліття відновлення Української Державности, що мало б робитися об'єднаними силами. Мій та інших апелі лишилися «голосом покликуючого в пустелі». Потіхою могло бути хіба те, що опозиційні угруповання залишилися й надалі в системі УККА, щоб працювати для «оздоровлення відносин у керівних органах УККА».

При ухвалюванні резолюцій проти ліквідації та переслідування наших традиційних Церков на Україні я зробив внесок, щоб додати до того і про переслідування протестантів й інших релігій комуністами в Україні, що й було зроблене.

Я вважав великим недотягненням Конгресу, що на ньому було ухвалено висловити привіт Я. Стецькові, провідникові однієї політичної партії, а поминено таких осіб, як М. Левицького — прем'єра Уряду УНР в екзилі та О. Штуля-Ждановича, голову проводу ПУН. Також привіт кардиналові Й. Сліпому не був належно написаний. Автори цілком забули про те, що на Конгресі були також й не католики. Тому не було на місці писати: «Шлемо Вашому Блаженству наш синівський поклін...», але все це робилося в поспісі та в замішанні! На мої питання я не отримав вияснень, як не отримали їх і інші особи. Нам обіцяли, що ці відповіді будуть подані в пресі.

Мої заключні висновки такі:

Українське громадянство в Америці мусить більше цікавитися працею УККА. Це має проявлятися в збільшенні членства й платників членських вкладок, а, головне, щоб це членство на місцях уважало, кого воно вибирає до проводу своїх відділів УККА і кого посилає делегатами на свої Конгреси. Йде мова про дійсні заслуги й кваліфікації людей, а не про їхню партійну чи групову приналежність. Ми в УККА маємо в першу чергу робити не партійну, а загальноукраїнську політику.

Чи погляди більшості на останньому Конгресі дійсно відповідали більшості нашої спільноти в США — це досить сумнівна справа, бо сучасний спосіб вибору делегатів дає велику

можливість спритнішим угрупованням легко таку більшість створити. Цьому сприяє також апатія та незаінтересованість тих наших людей, які не звикли до подібних практик у громадській праці.

Хоч я згадав про більшість і меншість, то я не бачу тут причин для існування в УККА ані більшості, ані меншості. УККА не є парламентом, а загальною репрезентацією американських українців, де нема найменших причин керуватися інтересами партійних груп, а треба турбуватися про справи загальних інтересів свого народу. Тут треба й далі застосовувати принцип домовлености та далекойдучої доброї волі, відкидаючи всякі крайні позакулісові махінації. Написав я тут ці свої міркування тому, що в 1980 році ці мої міркування-пророцтва цілком справдилися, бо тоді одне партійне угруповання таки перебрало УККА у свої руки.

Що ж до українських протестантів, то трактування нас загалом нашого громадянства значно покращало, й треба сподіватися, що воно буде поліпшуватися, але й українські протестанти мають більше цікавитися нашим зорганізованим українським національним життям і більше приймати в ньому активну участь. Найбільше помагають ширитися злу добрі люди, які нічого не роблять.

НА СВІТОВОМУ КОНГРЕСІ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

Напередодні Конгресу

1967 рік в нашому національному житті проходив під гаслом 50-ліття Української Національної Революції, яка ще й до сьогодні не дійшла до свого повного завершення, тобто здобуття української державности. Те, що саме тоді мав відбутися перший Конгрес Вільних Українців світу, було подією особливої ваги. Цей Конгрес мав сказати всьому світові те, чого сьогодні не можна сказати на Україні. В ці історичні хвили мав радити в столиці світу, бо в осідку Об'єднаних Націй, Собор УЄО в Північній Америці, а делегати цього Об'єднання по своєму Соборі мали взяти також участь у всесвітньому передпарламенті української нації. В тому році УЄО святкувало ювілей свого 45-літнього існування. Не всі пляни, укладені основниками УЄО, вдалося дотепер здійснити, але було багато зроблено. УЄО було в великій мірі пов'язане із акцією оборони українських скитальців перед їхньою репатріацією «на родину» та справою їхнього розселення у вільному світі. Тут перед нами стоїть героїчна

постать апостола цієї справи, пастора В.Кузева. Багато зусиль покладено в поборюванні духа дискримінації й нетерпимости супроти українських протестантів між самими українцями. УЄО тішиться, що завжди мало багато людей, які з належним розумінням і жертвенністю несли тягар цієї праці.

Правдою є, що спочатку УЄО було засноване як об'єднуюча і репрезентуюча організація всіх українських протестантів, але до цього й досі не дійшло через переважаючий дух виключности в інших євангельських віровизнаннях між українцями, а в багатьох випадках і через національну несвідомість та громадську невиробленість. Тільки обмежене число українських протестантів інших віроісповідань підтримують працю УЄО. УЄО як було, так і залишилося дотепер переважно організацією українських протестантів реформованих (кальвіністичних) переконань, хоч його двері й далі відкриті для всіх українських протестантів. Собор, який відбувся 12-15 листопада 1967 р. в Нью-Йорку, мав перед собою багато проблем і справ. Цілий наш Собор і бенкет мав проходити під гаслом Христових слів: *«Пізнаєте правду, а правда визволить вас!»* Ці слова були гаслом і Кирило-Методієвського Братства в Києві, до якого належали М.Костомаров, Т.Шевченко, Панько Куліш та інші. Це гасло від самого початку УЄО уважало за своє мотто.

В «Євангельському ранку» тоді писалося: «Нехай Господь допоможе цьому Конгресові, щоб усі ми на ньому, в першу чергу і виключно, зібралися як **українці**, члени одного неподільного Українського Народу, і **християни**, як діти одного нашого небесного Отця, та учні нашого самотнього Учителя і Спасителя Ісуса Христа». («Євангельський ранок», ч. 1013 з 1967 р.).

Собор УЄО

Цей Собор відбувся в днях 12-15 листопада 1967 р. в Церкві Всіх Націй в Нью-Йорку. Він розпочався Богослуженням з приводу Світового Конгресу Вільних Українців і самого Собору УЄО в неділю 12 листопада в Українських Пресвітерських Церквах в Ірвінгтоні, Н.-Дж. та в Нью-Йорку. Останнє Богослуження мало євангельський і міжконфесійний характер.

На цих Богослуженнях проповідували пастори: д-р В.Лобай, І.Яцентій, д-р Л.Жабко-Потапович, П.Кіндрат, І.Р.Ковалевич та інші.

Проводив Собором пастор І.Яцентій, а секретарював пастор Церкви Всіх Націй в Нью-Йорку В.Кустодович. Він і репрезентував Українську Протестантську Церкву в Нью-Йорку, яку він також обслуговував.

Вислухавши звіт з праці дотеперішньої Головної Управи, Собор уділив їй признання та подяку за виконані обов'язки. Було вибрано нову Управу і Контрольну Комісію.

На всіх нарадах Собору брав участь голова Українського Євангельсько-Баптистського Об'єднання Канади — пастор П.Кіндрат. Були й інші гості, між ними православний протоієрей М.Коржан з Мюнхену, Німеччина, і католицький священник д-р П.Блажесевський, як приватні особи. Вони були запрошені до привіту.

Пастор В.Боровський, езекутивний секретар УЄО, на запрошення взяв участь у Соборному Богослуженні в Українській Православній Катедрі в Нью-Йорку. На ньому були присутні президент УНР в екзилі М.Левицький, голова Виконного Органу УНР А.Фіголь, прелат д-р В.Кушнір — президент Пан-Американської Української Конференції, яка довела до скликання СКВУ, і представники інших організацій.

Собор закінчився обідом подяки в Українській Пресвітерській Церкві в Ірвінгтоні 18 листопада.

Слідуючі резолюції заслуговують на вирізнення: резолюція в справі відсутности свободи релігії та проти релігійного переслідування в Советах, а особливо проти теперішнього погромницького переслідування там Ради Євангельських Християн Баптистів; проти переслідування працівників культури в Україні та взагалі в Советському Союзі, проти русифікації українського народу та зросту поліційного терору. Одна резолюція рекомендувала плекати й далі в українських загальнонаціональних організаціях в Америці принцип зговорення та узгіднення без якогобудь намагання верховодства однієї групи над другою. В резолюції в справі співжиття громадян різного етнічного походження в США Собор радить оминати всякі революційні та беззаконні вчинки, а прямувати до цього впертою працею та еволюційною дорогою, пам'ятаючи про те, що в США не бракує різних скритих елементів, які діють як ворожі агенти і в цій країні.

Делегати УЄО в числі восьми осіб взяли участь в Конгресі СКВУ. Ними були: пастори І.Яцентій, І. Р.Ковалевич, В.Кустодович, В.Боровський і брати: В.Багрій, М.Козак, інж. В.Яровенко і Лев Герман. На бенкеті СКВУ було також п'ятеро почесних гостей з американського протестантського світу, а між ними представник Національної Ради Церков США та Злученої Пресвітерської Церкви в США, запрошених з рамени УЄО.

Конгрес СКВУ

Як учасник Конгресу Вільних Українців і той, що брав активну участь у підготовці до нього, хочу тут поділитися з читачами деякими своїми споминами про нього. Я говоритиму тут про справи, які передусім торкаються українських протестантів. Ще перед цим Конгресом багато з нас турбувалося тим, як нас буде потрактовано на ньому. Головна Управа УЄО робила заходи, щоб запевнити на цьому Конгресі активну участь тих наших протестантів, які погодяться взяти участь у ньому. Частина невияснених і неполаджених справ з організаторами цього Конгресу було поладжено в останню хвилину, але з повним задоволенням для обох сторін. Ми бачили й відчували, що в організаторів є добра воля і широкий, загальнонаціональний підхід до справ.

У першу чергу ми це зауважили в священника д-ра В.Кушніра. В зв'язках з ним він у нас здобув повне довір'я як християнин і українець, який своїм широким і правдиво демократичним підходом до справ переріс багатьох наших світських діячів. Коли представники українських протестантів були до нього запрошені на побачення, на яке змогли, як потім виявилось, прибути тільки представники УЄО, він запевнив нас, що супроти нас в організаторів Конгресу немає якихбудь нещирих думок. Оскільки би щось невідповідного сталося, то це був би тільки недогляд. І так воно справді було. Нам була дана можливість виголосити на Конгресі привіт і обіцяно молитву на котрійсь конгресовій імпрезі. Але вже в останній хвилині перед конгресовим бенкетом виявилось, що від протестантів ще ніхто не був запрошений до молитви. Я негайно звернувся до д-ра В.Кушніра і пригадав йому цю обіцянку. Нам негайно було дано кінцеву молитву на бенкеті, яку провів голова УЄО — пастор І.Яцентій.

Я можу тут з приємністю згадати хоч про кілька моментів, які говорять про той новий дух, який панував на Конгресі й надавав новий тон у думанні учасникам Конгресу.

Наше Богослуження 12 листопада 1967 р. в Нью-Йорку в наміренні нашого народу, Конгресу і Собору УЄО було оголошено в усіх конгресових програмах і повідомленнях у пресі нарівні з католицьким і православним Богослуженнями. На ньому було заповіджено участь представників СКВУ і УККА. На ньому був репортер «Свободи», який на другий день у своїй газеті написав про нього на першій сторінці. Воно було також частинно зфільмоване.

Завдяки новому екуменічному наставленню в Українській Православній Церкві в США, пастор В.Боровський, як представник УЄО, був запрошений проводом цієї Церкви взяти участь в Соборному Богослуженні в православної катедрі в Нью-Йорку тієї ж неділі, на якому були присутні найвизначніші українські діячі в вільному світі. Він сидів разом із священником В.Кушнірем у вітварі й там був привітаний, так само як і д-р Кушнір, обіймами і поцілунком архиепископом Мстиславом. Він був також запрошений до слова під час спільного обіду для учасників того Богослуження. Це також і нас сьогодні зобов'язує до нового розуміння християнського братерства у відношенні до інших християнських Церков, незалежно від їхніх віроісповідань. Ми тут маємо випробувати глибину і ширину Христової любови.

Наші сугестії були відповідно узглядені в текстах звернень і резолюцій СКВУ.

Від українських протестантів було двоє представників у Почесній Президії Конгресу. Перший раз в історії українських баптистів був їхній представник на світському українському національному з'їзді, в цьому випадку — пастор Л.Ж.Потапович. Від УЄО, яке 45 років працювало в цьому напрямку і очікувало світанку цього нового дня, був наш президент — пастор І.Яцентій, який на тому місті висидів вірно всі три дні.

На Конгресі був виголошений за домовленням спільний привіт від тих українських протестантів, які брали участь в ньому — пастором Л.Ж.Потаповичем.

Пастор І.Яцентій перед кінцем Конгресу мав нагоду промовити до його учасників і був вибраний в члени Постійного Секретаріату СКВУ як представник українських протестантів. Отже, здобулося постійне місце в цьому Секретаріаті для представника українських протестантів.

Підписи обох представників українських протестантів стоять поруч з підписами ієрархів Української Католицької і Православної Церков під зверненням українських духовних провідників до українського народу в Україні та в розсіянні.

Отже, нема тепер нічого дивного, що щоденник «Свобода» зараз же по Конгресі написав: «СКВУ своїм перебігом і вислідом перейшов навіть найсміливіші надії та сподівання. Він був найбільшою маніфестацією української єдності в церковній, громадській і політичній ділянках життя українців у вільному світі та перейде до історії як одне з найбільших досягнень українців у вільному світі».

Не без підстав висловився представник УПЦеркви —

тодішній архієпископ Мстислав, коли він у своєму привіті до Конгресу сказав: «Говорити тут чи не говорити про церковні справи? Думаю, що говорити можна, але лише і тільки в аспекті підрахунку всього того, що саме дають наші Церкви поза Батьківщиною для визвольної боротьби, для збагачення української культури і науки, для збереження нашої молоді, коротко — для України».

Ці думки відносяться і до українських протестантських Церков. Це все, що сталося за Божим благословенням на Конгресі, кладе на нас нові обов'язки та нове ставлення супроти нашого народу та організованих проявів його життя. Ті євангелики, що дотепер свою бездіяльність пробували оправдувати тим, що їх ігнорувала українська громада, цим тепер не можуть боронитися. Ми тепер увійшли в нову стадію українського національного життя, де особливо будуть важними слова Христа: *«По овочах їх пізнаєте їх»*. Даймо й далі Божему Духові місце діяти в наших серцях і провадити нас і наш народ до кращої майбутності!

Свято Подяки і відзначення моєї праці в Ірвінгтоні, Н.-Дж.

В Українській Пресвітеріській Церкві в Ірвінгтоні відбулася 18 листопада 1967 р. вечір з нагоди Свята Подяки. Як почесні гості взяли участь у цій вечері представники УЄО в особах пасторів І.Яцентія, В.Боровського з дружиною, І.Р.Ковалевича, пані С.Крат і пані С.Кузів. Учасниками цієї вечері були численні гості з Ірвінгтону та околиці. Також прибув пан Д.Горбай з дружиною Марією, яка є дочкою пастора І.Бодруга.

Вечір відкрив бр. В.Багрій, а пастор громади д-р Армстронг помолвився в англійській, а пастор В.Боровський в українській мові. Бр. В.Багрій, президент УЄО, був господарем цього вечора. Саме перед цією імпрезою закінчився Собор УЄО, а делегати УЄО брали участь у засіданнях Конгресу Вільних Українців у Світі.

По вечері брати В.Яровенко і В.Багрій вручили пасторові В.Боровському плиту з чорного мармуру з двома перами до писання, як скромний символ признання від Відділу УЄО в Ірвінгтоні за його працю, як ексекютивного секретаря УЄО та як редактора «Євангельського ранку».

Перед врученням цього дарунку інж. В.Яровенко з'ясував завдання УЄО й чому люди такі, як тут присутні, його жертвенно підтримують. Вони скеровують свій зір і зусилля на краще завтра.

Пастор В.Боровський, дякуючи, сказав, що приймає цей подарунок як признання не тільки для себе, але й для всіх тих братів і сестер, які стоять з ним у праці УЄО.

Д-р Армстронг, тодішній пастор громади, підкреслив, що в 45-ліття УЄО ця організація є конче потрібна, бо вона має й далі нести слово правди до тих, що її прагнуть. В своїй промові він гратулював пасторові В.Боровському, дякуючи йому за 35 років душпастирської праці, за 12 років праці головного секретаря в УЄО та за шість років праці як редактора «Євангельського ранку». На закінчення він висловив своє побажання, щоб прийшло до повної релігійної свободи в Україні, де наші брати й сестри й далі страждають за Христа.

Співом солістки пані Гавстон, виступами учнів-піяністів — Давида Черномаза й Марка Яровенка, а також співом місцевого хору під керівництвом бр. Ліснера був закінчений святочний вечір.

Так Євангельська громада в Ірвінгтоні відсвяткувала своє Свято Подяки.

При цій нагоді через свого представника Інтернаціональний Інститут Білоруських Дослідів ім. св. Ефросинії Полоцької вручив мені грамоту признання за мою працю як «проповідника, вчителя і науковця».

Моя участь у З'їзді Національної Організації Релігійних Радіопередавачів Америки

Я мав можливість побувати на річному з'їзді організації, що згадана тут у заголовку, в днях 22-25 січня 1968 р. у Вашингтоні. Це організація американських протестантів, переважно консервативних переконань, яка має міжконфесійний характер. Більшість цих людей зайняті релігійними радіопередачами в самих США і то переважно в англійській мові. Деколи трапляються ці радіопередачі також і в інших мовах, а в тому і українській. Певна частина цих людей зайнята в передачах, які надаються закордон в чужих мовах із США або з інших країн чи континентів.

Досить багато таких програм надається російською мовою. Мені було в той час відомо про одинадцять таких передач. Тоді було дві радіопередачі в українській мові. Перша називалася «Післанець правди», і її провадив пастор С.Біляк з рамени Церков Христових у США. Друга називалась «Голос Євангелії в Україну», директором її був баптистський пастор О.Гарбузюк. Українські католики свою радіопередачу надають з Риму.

Мета таких з'їздів — це звітування, обмін досвідом і шукання шляхів до покращання праці. На цьому З'їзді були визначні діячі й промовці з цієї ділянки. Був виступ і представника американського уряду. Між присутніми я зустрів одного представника, який веде російську передачу. Крім мене і пастора С.Біляка, був ще з українців на цьому З'їзді добр. М.Комічак з Пітсбургу, який був представником однієї радіостанції, що надає там переважно релігійні радіопередачі. Він зробив на мене особливо приємне враження і просив під час обіду, щоб я сидів поруч з ним і його дружиною. Він також дав мені признання за зміст нашої інформаційної летючки про український народ та завдання і працю УЄО в ПА. В ній також підкреслювалось, що теперішній СРСР — це не колишня царська Росія, і вже сама назва вказує на те, що там живе багато народів, і що в релігійних радіопередачах тут конче треба брати під увагу мови тих народів.

Як виявилось, це останнє було дуже важне, бо на одних спеціальних зборах, присвячених релігійним радіопередачам за Залізну заслону, можна було чути і про Україну і Київ, що вони знаходяться в Росії, хоч чулося окреслення Советський Союз або СРСР. Виглядає, що треба буде над цим багато ще попрацювати, щоб американці до цього нового поняття призвичаїлися, тим більше, що не бракує всяких «слов'янських», а властиво російських місій, які не тільки тримаються терміну «Росія», але його вперто підтримують. Я аж тут особливо це зрозумів, що на таких і подібних з'їздах конче потрібно, щоб українські представники брали участь і несли слово правди про дійсні духовні потреби народів Радянського Союзу. Це зробило б працю доброзичливих і жертвенних американських християн більше корисною для тих народів, а тим самим і для нашого народу. Про це і пастор С.Біляк і я мали нагоду там говорити. Після мого виступу на згаданих спеціальних зборах присутній представник з однієї радіостанції в Еквадорі, яка дотепер засипала наших людей в Південній Америці російськими передачами, сказав мені, що вони плянують розпочати також українську релігійну радіопередачу.

Про учасників цього З'їзду я виніс враження, що це переважно люди великої відданости Христові та сповнені любов'ю до свого ближнього. Вони стараються щиро поширювати Добру Вістку Євангелії Христової, як спасаючої та відроджуючої людське духовне життя сили Божої.

В кінці січня 1969 р. я знову був на такому З'їзді у Вашингтоні. Про це я писав тоді: «Між визначними гістьми тоді був донедавній прем'єр міністрів Альберти Е.Ц.Маннінг, євангелист Б.Грагам, з яким я міг перекинутися кількома словами, і деякі представники етнічних груп. З ними всіма була нагода обмінятися хоч кількома думками. Цікаво було довідатися про працю релігійних радіопередач греків і румунів. Вони оснують її на жертвенності своїх людей. Вони мають членів-фундаторів, які жертвують на таку працю річно понад 100.00 дол., досмертних членів, які платять річно від 25 до 100 дол., спомагаючих членів до 25 дол. річно і почесних членів, які готові в кожній потребі дати посильну, поважну поміч». («Євангельський ранок», ч. 1032 з 1969 р.).

На цій другій конвенції я зауважив, що її предсідник, сам лютеранський пастор з Канади, людина німецького походження, який жив між українцями Альберти, не представив мене присутнім. Я йому на це звернув увагу. Він попросив, щоб я йому дав на папері деякі інформації про себе, що я й зробив, але він і даліше зволикав з цим. Тоді я йому ще раз звернув увагу на практикування дискримінації проти мене і організації, яку я репрезентую. Він дав мені зрозуміти, що це, на його думку, делікатна справа, але таки мене представив.

Я був і цей раз на спеціальному зібранні, присвяченому проповіді Євангелії за «Залізну заслону», тобто в комуністичні країни. Там знову говорили про Україну як частину Росії. Я тоді попросив слова і з обуренням заявив, що це просто прояви анальфabetизму, тобто незнання сучасної географії та історії Східної Європи. Власне, це робили люди, що навіть не були правдивими росіянами, а білорусами, які себе вважали російськими патріотами. Скінчивши свою мову, я побоювався, чи це не було б розумнішим, якби я це зробив більше спокійним гоном, але чеський пастор Б.Грубий підійшов до мене, погратулював мені і сказав: «Володимире, нічим не переймайся, ти зробив добру роботу!»

Був там також один пастор, який в цій організації грав важливу роль. Він навіть представив мене на тому спеціальному зібранні, але він рівночасно просив мене, щоб я тримався подаліше від нього, щоб його не посудили, що він мене фаворизує. Потім я довідався, що він дуже близько стоїть до тих всяких «русских» і навіть вчився в них російської мови.

* * *

За час моєї праці як ексекутивного секретаря УЄО ми

носилися з думкою зорганізувати радіопередачі на Україну, але ми все натрапляли на фінансові труднощі й брак відповідної особи, яка могла б все це належно провадити. Я чувся в силах цю роботу робити, але це йшло б понад мої фізичні спроможності, хоч ми собі усвідомлювали важливість цієї праці. Ми тільки могли регулярно висилати до радіостанцій «Голосу Америки», «Голосу Канади» і «Вільної Європи» свої пресові комунікати і Різдяні і Великодні послання. Ці комунікати і послання ми також посилали до української преси в Північній Америці та Європі.

І перший, і другий раз я мав нагоду у Вашингтоні виступити на радіопрограмі «Голосу Америки». Особливо під час мого другого виступу 30 січня 1969 року я в інтерв'ю дав слухачам інформації про враження з цього З'їзду Християнських Радіопередавачів Америки та про історію, цілі, діячів і працю УЄО в ПА і мав нагоду передати привіт від УЄО на Україну та взагалі в Советський Союз.

На пресовій конференції з кардиналом Й.Сліпим у Торонто 1968 року

14 червня розпочалася у Торонто в Канаді візита кардинала Й.Сліпого по Північній Америці. Він, можна сказати, чи не є єдиний, що мав щастя вийти живим із советської каторги. Він дістався на волю стараннями Папи Івана XXIII, які цей робив на прохання різних українських релігійних і світських організацій. Прохання в цій справі було підписане також Головною Управою УЄО в ПА. До Ватикану він прибув 9 лютого 1963 р. Це сталося під час Другого Ватиканського Собору. 23 грудня 1963 р. йому надано титул Верховного Архієпископа Української Католицької Церкви та іменовано членом Священної Конгрегації Східньої Церкви. 25 лютого 1965 р. Папа Павло VI підніс його до гідности кардинала.

Українську Католицьку Церкву кардинал Й.Сліпий очолював у Західній Україні від 1 листопада 1944 р. Большевики його ув'язнили з 9 на 10-те квітня 1945 р. По советських в'язницях і кацетах він протраждав 18 років.

Його приїзд у вільний світ був великою радістю для його вірних, і цим тішилися також українці некатоліки. Але минуло небагато часу, коли він почав уважатися між частиною ієрархії УКЦеркви «контroversійною» особою. Багатьом не подобалося, що він все ще був советським громадянином, мовчав про свої тяжкі переживання в советській неволі, а так само і про сучасну долю нашого народу під советами. (Коли йдеться про це

останнє, то лондонський тижневик «Українська думка» з дня 27 червня 1968 р. приніс за часописом «Таймс» таку новинку: «Ті, що діяли в імені Папи Івана для звільнення в 1962 р. українського митрополита, дали Хрущову авторитетне запевнення, що його звільнення не буде вживане для пропагандивних цілей.» Кардинал сказав мені (Джонови Грегаму, редакторові «Англо-українських вістей» в Англії (*Моя примітка*) категорично, що коли б він знав і повністю розумів умови його звільнення, то відмовився би виїхати з ССРСР».

Цю «контroversію» перенесено деякими українськими ієрархами і до самого Ватикану. Їм не подобалася ідея, що кардинал Сліпий може стати патріярхом їхньої Церкви. Це витворювало поважні тертя між самими католиками, бо переважаюча більшість їх стояли рішуче по стороні кардинала. Можна не дивуватися, коли тижневик «Українське життя» з 30 червня 1968 р. приніс вістку, що кардинал Й. Сліпий, не зважаючи на заборону Східної Конгрегації, вирушив у відвідини своїх вірних у Канаді. Його відповідь була: «Моя поїздка до Канади є невідкличною».

І хоч президент УЄО в ПА пастор І.Яцентій не отримав запрошення взяти участь в імпрезах, пов'язаних з прибуттям кардинала Сліпого до Торонто, на яких був тільки я як редактор «Євангельського ранку», то все ж таки в обличчі повищих фактів від УЄО було вислано привіт, підписаний президентом УЄО до кардинала Сліпого на руки митрополита Максима Германюка у Вінніпезі й отримано від кардинала підтвердження отримання нашого привіту і подяку за нього. Вважалося, що треба пошанувати кардинала Й. Сліпого як християнина, патріота, страдника за справу Божу й свого народу та провідника однієї з українських Церков. Тим більше, що це нам веліла робити Христова любов і що нас мають турбувати клопоти й тішити всі добрі поступи, якої би то не було української Церкви та взагалі Церкви Христової в цілому світі.

Під час цієї пресової конференції, коли підходили різні журналісти до кардинала, щоб йому представитися і його привітати, то я зробив це також.

Тут я хочу навести кілька думок з привіту, що його виголосив на цій конференції голова Союзу Українських Журналістів Канади В.С. Левицький. Він сказав:

«Українська преса Канади стверджує тут непохитне бажання бачити свою Церкву на повних правах помісної національної Церкви східнього обряду, з незалежним патріярхатом і Вами, як

першим її повноправним Головою-Патріярхом. УКЦерква в Канаді й в Америці, втягнена самовільними одиницями у вир обрядово-мовних суперечок та асиміляційних тенденцій, ділиться і занепадає. Не дайте їй перемінитися в інтернаціональну Церкву».

«Цей великий здвиг народу є також висловом спонтанної, глибокої надії українських мас у Канаді та в Америці, що Ваш приїзд стане величним моментом об'єднання всіх українців-католиків довкола Вашої особи як Патріярха УКЦеркви».

У своїй відповіді кардинал сказав:

«Дякую за Ваші слова, що трохи мене застрашили. Бо знаєте, як тяжко з каторжника стати лідером... Нема сумніву, що Ви є представниками думки загалу України на еміграції. На Вас лежить найбільший обов'язок, щоб паралізувати ті динамічні сили, які розсаджують нутро нашого народу. Ми бачили, що всякі накидування, всякі диктаторські зарядження, те все не осягає своєї цілі, не кажучи вже про інші шкоди, які тим наноситься. Ви, тобто українська преса, будете тим головним мотором і чинником, який буде провадити і допоможе отим головним діячам нашим, щоб осягнути ту ціль, яка намічена. Треба якось зарядити, коли ми переходимо кризу, щоб ми її перейшли щасливо».

В Едмонтоні про Канаду кардинал Й.Сліпий сказав:

«Мушу Вам сказати, що моє враження про Канаду далеко перевищує те, що я читав і чув в останніх часах. Той великий поступ, що його Канада зробила в кожній галузі в останніх 20 роках, просто не до повірення. Ви, може, із скромности не хочете вибитися чи зайняти одне з найперших місць у світі».

Про українців у США кардинал на бенкеті у Філядельфії 20 липня 1968 року сказав:

«Це враження, яке я виніс, коли вступив на землю Вашингтона, а рівночасно те, що я тут побачив і при привітанні, й сьогодні увечері на цьому святочному зібранні, це нічого іншого, як я побачив Велику Українську Громаду, Велику Україну в Америці. Вона сьогодні представляє велику силу не лише як частина українського народу, але як частина і голос могутній у всій всесвітній opinio. Ми можемо тільки з глибини душі дякувати Господу Богу і всім присутнім отут, що представляють оту силу Американської України. Честь Вам і слава, що Ви, коли може деінде наш народ не був у стані піднести свій голос, то Ви тут підносили його голосно в обороні нашого великого імені».

Коли він був у Вінніпезі, він сказав:

«Коли б Ви думали і застановлялися, Ви побачили б, що коли в природному світі вже нині стільки тайн відкривається перед нашими очима, то колись у небі буде їх багато більше. Наше тіло тяжке, треба ходити, порушуватися, але коли опинитися у стратосфері,— як мені розповідали в тюрмі ті, що там бували,— там тіло несеться саме, отак як пір'я, треба триматися, щоб воно не полетіло. Те саме тіло, той самий тягар — але він інший там, як тут. Те саме серце, що тут б'ється 60-70 раз на хвилину, там б'ється тільки 6-7 раз. Є зміна, видно, що там не так, як тут. Христос прийшов крізь замкнені двері, й Ви, коли ввійдете туди, де Вам приготоване місце, переживете не одне диво й чудо».

На зустрічі з Головним Урядом УНСоюзу кардинал сказав:

«Єдність і наука — це найбільша потреба українцям, бо «дурнів усюди б'ють!»

Треба було дати нашим католиками належний кредит, що вони зуміли гідно пошанувати свого релігійного провідника.

Мій син Віктор закінчив студії права

В 1969 році мій син Віктор закінчив свої студії права при Вейнському Державному Університеті в Детройті й одержав 17 червня докторат права. По цьому він розпочав працю в своєму фаху. Його спочатку було запрошено однією визначнішою адвокатською фірмою в Детройті до праці в ній. Пізніше він став працювати на спілку з адвокатом д-ром Д.Квітковським, який в останніх роках свого життя був головою Організації Українських Націоналістів (мельниківців). І він цю адвокатську канцелярію й даліше провадить в м. Дирборні, що є передмістям Детройту. Він також має право практикувати в штаті Джорджія. Віктор був основником Організації Українських Адвокатів в Америці.

Віктор народився 5 квітня 1942 року на еміграції під час 2-гої світової війни в Німеччині. України він ніколи не бачив. Він добре говорив німецькою мовою в Німеччині, а опинившись в Америці, він бездоганно і скоро опанував англійську мову. З дому він виніс знання української мови, що його доповнював в суботній українській школі в Детройті. В 1962 році він був на літніх курсах українознавства, які щорічно влаштовує Український Народний Союз на «Союзівці», де його учасники тих курсів вибрали своїм президентом.

Віктор закінчив у 1959 році в Детройті Момфорд Гай Скул, а студіюючи в каледжі, він спеціалізувався в політичних науках.

Він особливо цікавився працею УЄО в ПА та редакцією «Євангельського ранку» і часто допомагав мені, особливо своїм знанням англійської мови в різній біжучій канцелярській праці. Будучи з природи обдарованим добрим слухом і голосом, він любить спів і музику. Дев'ять років він грав на скрипці в шкільній оркестрі. Не бракує йому і доброго гумору, який йому часто стає в пригоді на різних товариських імпрезах.

Вже від своїх досить ранніх років життя він своєю працею сам заробляв на покриття своїх різних видатків, особливо пов'язаних з його наукою. Будучи в каледжі, він працював щоденно кілька годин в одній медичній фірмі. Коли він був змушений через обтяження наукою покинути ту працю, він її передав одному незаможному українському студенту, а цей потім лишив цю працю свому братові. Ці обидва брати також скінчили університетську освіту. Студіюючи право в університеті, він кілька років учителював у Католицькій Середній Школі в м. Розвел, на передмісті Детройту, де він часто заступав директорку тієї школи, бо вона його вважала найбільше освіченим вчителем у тій школі. Віктор усе твердив: «Я хочу доказати, що в Америці можна здобути університетську освіту власною працею та зусиллями». І він це довів на ділі!

Віктор одружився з Пемелою Діпейс, яка є італійського походження. Їхній шлюб відбувся 30 січня 1971 року в Пресвітерській Церкві в Грос Пойнт, що є передмістям Детройту.

В цей час, як пишуться ці рядки, тобто в початках 1983 р., вони мають три дочки — Лору, Лині й Лісу, перші дві з них вчать в методистській початковій школі, а також п'ятилітнього синопка Віктора.

Я ніяк не можу забути того, коли він, будучи ще підлітком, пішов без мого відома до однієї більшої споживчої крамниці шукати собі працю, щоб допомогти родині, бо саме тоді я був звільнений з праці в фабриці. Там його прийняли, й він там працював по кілька годин денно, аж поки не трапилася йому краща платна робота в іншому місці. В той час він уже учився в каледжі.

Кореспондентом на Конвенції Національної Ради Церков Сполучених Штатів Америки

З огляду на те, що одна Конвенція Національної Ради Церков США відбулася в початках грудня 1969 року в місті Детройті, в якому я тоді жив, я мав нагоду побувати на ній як кореспондент

«Євангельського ранку». Я мав нагоду обсервувати на ній перебіг нарад, зустрічатися й обмінюватися думками з різними визначними церковними діячами тощо. Ця Конвенція мала бути зовсім іншою, як усі попередні. Взагалі, помічалось, що ця Рада Церков переходить через якусь поважну кризу. Головною причиною цього було тут її поблажливе відношення до комуністичної інфільтрації та різних ліволіберальних рухів, хоч більшість делегатів на ній виявили, що вони є проти цих явищ, хоч давали кожному можливість висловитися. Були на цій Конвенції представники різних православних Церков, а в тому й російської, але не було представників православних українців, хоч одна Православна Українська Церква в Америці є членом цієї Ради.

Дуже добре схарактеризував цю Конвенцію чеський пастор Б.Грубий, з яким я мав нагоду кооперувати, в одному зі своїх листів. Він про неї написав:

«Головною справою на цій Конвенції була війна у В'єтнамі, негри в США, суспільство й Церкви... Ця Конвенція відбулася в атмосфері, наладованій емоціями і майже гістерією частини екстремістів, самозванчих пророків, розпачливих лібералів та деяких «корисних ідіотів», якщо тут можна вжити ці слова з ленінського способу виразу. Один духовник, що виглядав на пацієнта з дому божевільних, обілляв стіл, за яким сиділа президія, червоною фарбою, щоб цим символом показати кров на руках американського населення, яку проливається у В'єтнамській війні».

«В наслідок цього було майже неможливо мати розумну дискусію над іншими проблемами, як порушення людських прав у Східній Європі, а резолюція в цій справі, яка в іншій атмосфері могла б бути легко прийнята, не була відкинена, але передана Комісії Закордонних Справ для дальшої студії. Це було гіркою іронією, що було витрачено години на дискусію в справі одного хлопця, який відмовлявся йти служити в американському війську, на слухання такого «чорного пророка», як Джеймса Формана, автора «Чорного маніфесту», однак не залишилося часу на те, щоб поговорити про долю мільйонів людей, що животіли в комуністичній неволі».

«Я наполегливо апелював, щоб прийняти резолюцію про топтання людських прав у Східній Європі, яка б порушувала справу окупації советами Чехо-Словаччини, домагаючись відкликання советських військ з тієї країни; справу переслідування релігійних і політичних діячів, національних і

расових меншин у Советському Союзі».

«Тут треба додати, що екстремісти, чи то вони будуть чорні, чи білі, є тільки малою меншістю в американських церквах, як і в американському суспільстві. Мовчазна більшість тільки тепер починає щораз більше реагувати на вибрики цієї войовничої та галасливої меншости, в якій комуністи бачать одну із своїх надій поставити США на коліна».

Тут я кінчаю цитувати пастора Б.Грубого.

Варто згадати, що на цій Конвенції виступали зі своїми жалями та намаганнями не тільки негри, але й індіани; «американські жінки», які домагалися волі для себе, араби в обороні Палестини і т.д. Хтось слушно сказав, що тут бракувало представників поневолених народів Східньої Європи, щоб розказати Конвенції про долю своїх народів. Велика шкода, що цього не сталося! Інший голос про цю Конвенцію дав таку опінію: «Коли б щось подібного діялося на якомусь з'їзді в Советах, то напевно половина учасників його опинилася б у будинках божевільних, а друга частина — в кацетах на Сибірі».

Можна шкодувати, що на такі конвенції не посилається представників української преси або обсерваторів українських центральних установ. У нас навіть трапляються люди, які вважають, що цю установу треба бойкотувати та поборювати. Та це не був би мудрий підхід до справи. Це є демократична інституція, в якій переважають патріотично та християнсько настроєні елементи, і туди треба нести голос нашої правди. Коли цей форум використовують комуністи й різні ліві екстремісти, то тим більше треба би це робити нам. Наша мовчанка тільки допомагає різним агентурним чинникам, бо вони там не знаходять для себе ніякого поважного спротиву. Нашу правду треба туди нести в культурний спосіб, з почуттям людської гідности та здобувати там зрозуміння і підтримку для себе й інших поневолених комуністичною тиранією народів.

Нам треба зрозуміти, що проблеми, з якими зустрічається Національна Рада Церков США або Світова Рада Церков, є не тільки проблемами протестантів, але й також і католицького світу. Ще в листопаді 1968 року я читав в українських «Детройтських новинах» ч. 12 один звіт із З'їзду Міжнародного Руху Католицьких Інтелектуалістів «Пакс Романа», що відбувся в днях 21 до 26 серпня 1968 р. у Філядельфії. На ньому були представники Українського Католицького Академічного Т-ва «Обнова». Один з них, добр. Б.І.Лончина, написав таке про цей З'їзд:

«В дискусіях відчувалось сильні протикапіталістичні та революційні настрої серед делегатів, у першу чергу південноамериканських і африканських, зате зовсім не відчувалося протикомуністичних тенденцій. Здавалося, що найбільший ворог всякої релігії, комунізм, зовсім не цікавить делегатів. У кінцевій резолюції сказано: «Якщо приріст населення в світі витворює багато проблем..., то так справи маються перш усього тому, що люди не мають відваги вхопитись за єдино правильний лік — радикальну перемену економічної і політичної системи». Слово «експлуатація» згадувалося часто в нарадах, а ми знаємо, якого воно походження».

«У резолюціях говорилося теж про потребу децентралізації церковного управління, про konieczність дати більший голос місцевому духовенству й мирянам при виборі єпископа, про участь жінок у sacramентальних діях Церкви, про чесноту вбожества в Церкві: «Взиваємо церковних провідників позбутися багатства, яке ставить їх понад убогих... Взиваємо Церкву стримати видавання величезних сум на будинки, прикраси і втримування старих традицій. Неконечні будинки треба продати, а гроші зужити на вбогих».

«Українські делегати були самотніми, що публічно стали на становищі послууху для вчительського уряду Церкви».

«Африканські делегати поводитися арогантно й визиваюче. Вони також... заявили: «Ми звертаємося до сумління християнського світу... допомогти Африці й разом з Третім Світом залишити вбожество, основане на експлуатації (*мабуть, «покінчити з вбожеством» — Прим. автора*) бідних багатими».

«Правдиво-християнського духа на З'їзді не відчувалося. Кажучи скромно, я був здурований як зовнішнім виглядом делегатів, так і тенденціями, що панували між католицькими інтелектуалістами на тому міжнародньому Конгресі». — Стільки беремо з репортажу Б.І.Лончини.

З вищенаведеного можна було бачити, що однакова ситуація тоді панувала і між протестантами, і між католиками. Постає питання, як роз'язати різні проблеми сучасного суспільно-економічного, релігійного, національного, расового та політичного життя? Бути на таких з'їздах тільки оборонцями сучасного стану речей у світі,— як це зробили українські представники на католицькому конгресі, які заявили, що вони стоять на позиціях сліпого послууху для вчительського уряду Церкви,— не тільки нічого не дає для направи ситуації в світі, але

відштовхує від нас тих чужинців, до яких ми промовляємо.

Незаперечним фактом є, що Церква зробила і ще сьогодні робить багато прикрих помилок і має на своєму сумлінні багато вини за сучасну дійсність у світі. Я маю тут на увазі не Божу, а людську сторону дії в житті видимої Церкви на землі. Тим людям треба показати, чого нас учать жажливі злочини, помилки й експерименти російського комунізму, де не бракувало й неросіян. Треба погодитись з тим, що є потрібні постійні поліпшення в світі, але що комунізм не має на це успішного ліку. Він тільки комплікує та погіршує сучасний стан, завертає світ до темного середньовіччя. Тут треба подати конструктивну і позитивну християнську розв'язку всіх сучасних проблем світу, зроджену з правдивого духа справедливості і любови до свого ближнього. Інакше шкода показуватися на такі конгреси. Це поважне завдання для нас, до якого ми ще належно не підготовлені, але приготуватися треба. Це був би більше успішний підхід до справи відродження людського роду та заспокоєння його всесторонніх проблем і потреб.

З мого побуту на Другому Пластовому Конгресі в Торонто в 1970 р.

Від 4 до 7 вересня відбувся в Торонто названий Конгрес, в якому взяло участь понад 300 пластунів і пластунок і репрезентації центральних установ Пласту з країн вільного світу. З нагоди цього Конгресу відбувся бенкет, на якому, крім 600 гостей, були й представники Церков, а саме — канадський католицький митрополит Максим Германюк, православний митрополит із США Мстислав Скрипник і представник УЄО пастор В.Боровський. Згадані представники Церков виголосили відповідні привіти. У своєму привіті я згадав також про те, що я мав честь з бл. п. пізнішими пасторами Т.Довгалюком і Т.Семенюком започаткувати наш Пласт на Рівенщині й подав до відома, що пастор Т.Довгалюк, з ласки Божої надійний поет, загинув у 1943 р. в радянському концентраційному таборі на Соловках. Пізніше мені за цю згадку висловила признання визначна наша пластова діячка — Дарка Бойчук із Станиславова, з якою я познайомився ще десь в 1926 році.

В той час український Пласт нараховував у вільному світі 7,300 членів. Більшість з них жила в Північній Америці. Пласт — це організація молоді, що має на меті самовиховання молоді на здорово думуючих, характерних, самокритичних, фізично і

морально здорових людей, підготовлених до всіх життєвих обставин. Започаткував цю організацію під час бурської війни в Африці англійський генерал Бойден Павел. Основником українського Пласту в Галичині був д-р О.Тисовський.

Пластунів зобов'язує: Вірність Богові та своїй батьківщині.
1. Пластун словний, 2. совісний, 3. Точний, 4. Ощадний, 5. Справедливий, 6. Братерський, 7. Приятельський, 8. Пожиточний, 9. Зрівноважений, 10. Пильний, 11. Карний, 12. Дбає про здоров'я душі, духа й тіла, 13. Дбає про красу свого оточення, 14. Є все доброї думки і веселий, не тратить надії і не впадає в розпуку.

Пласт є організацією понадвіроісповідною, і цю його засаду підтвердив і цей Другий Пластовий Конгрес. Це був перший випадок, що на цьому Пластовому Конгресі був приявний представник УЄО в ПА. В цьому випадку мені припала ця честь, і я був там добре потрактований.

Мене призначено членом секретаріату СКВУ

Українська пресова служба секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців розіслала з датою 26 червня 1971 року пресове повідомлення, в якому, між іншим, писалося: «Головна Управа УЄО в ПА призначила пастора В.Боровського своїм представником секретаріату СКВУ, де він репрезентуватиме українських протестантів. Пастор В.Боровський призначений на місце бл. п. пастора Івана Яцентія, який помер у грудні 1970 р. Ця каденція мала скінчитися в початках листопада 1973 року.

Це призначення відчинило переді мною двері в ширший світ української релігійно-громадської діяльності. Воно дало мені також можливість частіше зустрічатися з нашими визначними релігійними і національними діячами. Ці два з половиною роки багато дечого мене навчили і поширили моє знання про нашу українську дійсність і її проблеми. Ми не мали між собою конфліктів, оскільки розходилося про співжиття з представниками українських Церков у цьому секретаріаті. Тут усе йшло гладко й культурно, але ця справа зовсім інакше виглядала у відносинах і співжитті українських політично-партійних чинників. Особливо це загострювалося на більших імпрезах, а ще більше на Конгресах. І тут треба зазначити, що ці тертя особливо проявляли себе в першу чергу між відламами наших націоналістів. Найбільше труднощів тут робили наші націоналісти з додатком слівця «революціонери», які все мали

претенсії до першенства та верховодства в нашому національному житті. Правда, я з цим не мав нічого спільного, я тут був тільки звичайним обсерватором. В ім'я правди, тут треба додати, що інші дві націоналістичні групи виявляли багато поміркованости, такту й культурности та пошанування демократичних принципів у житті.

Найбільше трагічним випадком, що лишився в моїй пам'яті, було те, що трапилось на засіданні Секретаріату СКВУ в початках 1972 року в Нью-Йорку. Саме тоді почалися в Україні арешти нашої провідної інтелігенції. Всі ми були тим поважно стурбовані та уважали, що треба негайно розпочати нашу протиакцію. Виникла думка, що треба негайно відкрити спеціальне бюро в Нью-Йорку, осідку Об'єднаних Націй, яке буде вести відповідну акцію також і в Вашингтоні, на краєвому й міжнародньому форумі. Навіть малося на думці доручити цю акцію д-рові Сосновському, який найкраще на це надався і мав добре знання англійської мови. Видавалося, що є тільки одна перешкода, — що Секретаріат не має грошей. Та й тут виявилось, що це вдасться наладнати. Представник УНС зробив заяву, що його організація вже на цю ціль може дати шість тисяч доларів, додаючи, що в міжчасі можна буде розпочати збірку фондів на цю ціль. На це негайно прийшло «рішуче вето» представника «революційного» угруповання. Я ніяк не розумів цього недемократичного та безглузкого поступування. Та коли члени Секретаріату йшли на побачення до Об'єднаних Націй, якого добився для нас сенатор Юзик, представник УНС по дорозі вияснив мені, що це «вето» є наслідком партійних поррахунків, бо д-р Сосновський покинув «революціонерів» і попав у їхню неласку. Взяло багато часу, аж поки, нарешті, наші «революціонери» знайшли «свою людину» на це становище. І це робилося в той час, коли наших людей тортурували в советських казематах. Це не турбувало наших «найбільших патріотів», вони мали час. На жаль, Секретаріат СКВУ не спромігся на рішучу поставу проти цієї сваволі, хоч були одиниці, що з цим рішуче не погоджувалися.

Будучи тоді в Нью-Йорку, я на запрошення промовляв увечері, 28 січня, на демонстрації, влаштованій українськими студентами під Об'єднаними Націями в обороні наших інтелектуалістів на Україні.

Подібна гра відбувалася, як вище було згадано, поза кулісами і на Другому Світовому Конгресі Вільних Українців в Торонто, а найвиразніше вона показала себе в 1980 році на 13-му Конгресі

Американських Українців у Філядельфії.

Правда, було б несправедливим узагальнювати подібні вчинки на всіх членів тієї групи. Я сам маю між цими людьми добрих приятелів. Багато моїх добрих приятелів і реформованих євангеліків згинувло в УПА в боях з чужинецькими наїзниками на Волині, а скільки їх опинилося на Сибірі й там загинули? Ці патріотичні жертви заслуговують на нашу добру й вічну пам'ять! Були випадки, що цим людям не було вибору, їм лишалося або вмерти з рук ворога, або — в бою з ним.

Оскільки трапляються тут в цій групі випадки, про які я вище згадав, то все це скоріше треба віднести на рахунок проводу і невідповідного ідеологічно-світоглядного підходу до наших визвольних змагань. У християнстві рішучим усюди є любов до людини та пошанування її гідності, а з цього приходить розуміння, що людина людині має служити, а не верховодити одна другою. Бог не благословить тих, які плекають у собі якісь дивні почування вищості, тобто уважають себе за надлюдей і понадпатріотів. Ми є дітьми одного небесного Отця, походимо з одного народу і належимо до вселюдської родини. Історія останніх десятиліть особливо це підкреслює. Наш нарід в Україні вже досить мав над собою цього роду чужинецького панування, і він напевно вже ніколи не схоче більше цього терпіти, навіть, коли б це мали бути свої рідні кандидати на верховодство.

Другий і Третій Світові Конгреси Вільних Українців

Цей Другий Конгрес відбувся від 1 до 4 листопада 1973 р. в Торонто. Поза діловими сесіями, в суботу 3 листопада увечері відбувся конгресовий бенкет, на якому було до 2,000 людей. Це був найбільший бенкет, на якому я дотепер був, а в неділю відбулася маніфестація в арені «Мейпл Ліф Гарденс», де було понад 12,000 людей. На цьому Конгресі була і делегація УЄО, а наші пастори: І.Р.Ковалевич, Г.Адамс і В.Боровський брали участь в Єкуменічному Молебні. Наш президент В.Багрій і пастор В.Боровський під час ділових сесій Конгресу сиділи між почесними гістьми Конгресу в Президії.

Особливим курйозом було те, що під час бенкету між почесними гістьми – від українських протестантів – сиділи пастор Л.Ж.Потапович, брат В.Багрій і я, але цей раз нас уже було посаджено із самого краю по лівій стороні, хоч ієрархи інших Церков сиділи в центрі. Та ми були здивовані, коли православний митрополит Мстислав Скрипник покинув своє місце в центрі, а прийшов і сів скраю разом з нами,

представниками українських протестантів. Згідно з його поясненням, це він зробив тому, щоб запротестувати перед організаторами цього бенкету проти дискримінаційного трактування ними наших представників. Він тоді додав: «Вони, на жаль, іншої мови не розуміють!» Це було дуже гарно з його сторони!

Третій Конгрес відбувся від 23 до 26 листопада 1978 р. в Нью-Йорку. На ньому було понад 500 делегатів та понад 200 гостей. Були тут також православні й католицькі ієрархи з Канади і США та представники від УЄО та українських баптистів. Були й нові дисиденти з України, а між ними генерал Петро Григоренко і Надія Світлична. Конгрес розпочався Екуменічним Молебнем.

В часі бенкету головну промову мав канадський міністер для справ багатокультурности — українець Н.Кафік. Закінчився цей Конгрес великою демонстрацією недалеко будинку советської амбасади, в якій взяло участь майже вісім тисяч людей.

Від УЄО делегатами на цей Конгрес були: президент В.Багрій, автор цих рядків, інж. В.Яровенко, І.Пасічник і І.Драган. Я прочитав уривок із Нового Заповіту під час Молебня, а також закінчив молитвою цей бенкет.

Цікавим моментом був для мене випадок, коли православний митрополит Мстислав посадив мене в президії Конгресу між собою і католицьким канадським митрополитом. Чи не хотів він цим направити ту кривду, яку нам було зроблено на Другому Конгресі в Торонто? Це був другий вияв його благородности і розуміння духа християнського демократизму.

Друга справа, яка мене зацікавила, це був виступ під час Конгресу українського дисидента — генерала П.Григоренка, який висловив свою думку проти фашизму. При цьому переважаюче число присутніх почали його рясно оплескувати, але й чулося певне «шушукання» і невдоволення між певною меншістю Конгресу. Це зауважив генерал і почав пробувати злагіднити цей свій вислів. Та, як пізніше виявилось, певне політичне середовище йому цього не могло забути, і від того часу воно почало провадити послідовну акцію проти нього, кидаючи в його сторону різні закиди й образи.

Тут треба ще згадати, що на конгресовому бенкеті Надія Світлична у своїй короткій промові похвалила генерала за його виступ проти фашизму і додала, що він не мав чого злагіднювати цього на кінці своєї промови перед учасниками Конгресу. Я був дуже втішений цією заввагою. Я й тепер не можу зрозуміти, як могли деякі учасники Конгресу вважати, що згаданий вислів

генерала міг відноситися до них, коли він нікого не назвав по імені.

Моя молитва в Американському Парляменті

Під кінець грудня 1973 р. Головна Управа УЄО в ПА отримала листа від УККА. В ньому було запрошення послати нашого представника, щоб він мав молитву в наміренні українського народу дня 22 січня 1974 р. в Американському Конгресі в Вашингтоні. Це мало статися з нагоди 56-тої річниці проголошення Українською Центральною Радою незалежності України. До цього в листі було додано: «Пересилаємо Вам тексти молитов, що були виголошені в Конгресі духовниками обох наших віровизнань. З них побачите, текст молитви повинен бути короткий і змістовний».

Ми вважали, що це запрошення було нам прислане запізно, щоб можна було зробити належне рішення, кого саме послати. Не зважаючи на це, ми це запрошення прийняли. Зупинилися на тому, що я буду цим представником від УЄО, а це тим більше тому, що я був тим, що все добивався, щоб УККА посилав час-до-часу на молитву до Конгресу і українських протестантських духовників.

Тепер виникало питання, як довгою має бути ця молитва. З текстів молитов моїх попередників я зауважив, що найкоротша молитва мала якихось 240 слів, а найдовша 470 слів. Я уложив свою молитву так, що вона мала 320 слів. Але 14 січня я одержав від президента УККА проф. Л.Добрянського повідомлення, що змінено день, в якому я мав мати цю молитву на 30 січня, і що моя молитва не може мати більше як 250-275 слів. Кілька днів пізніше я отримав листа від самого капеляна Конгресу, в якому він мене повідомляв, що моя молитва не може мати більше як 125 слів. Отже, треба було знову скорочувати цю молитву.

Тепер прийшла інша справа. Мене в Конгресі мав представити конгресмен виборчого округу, в якому я живу в Джорджії. Тому, що я тільки недавно переселився з Детройту до Атланти, я навіть не мав поняття про те, хто є цим конгресменом. Я довідався, що ним є Бен Блекбурн. Сконтактуватися особисто мені з ним не вдалося. З його канцелярії в Вашингтоні мене поінформували, що він взагалі на 22 січня в Вашингтоні не буде, та на моє здивування, я одного дня отримав телефонічне повідомлення з Вашингтону, що мене таки представить у Палаті Репрезентантів конгресмен Б.Блекбурн, та що я негайно маю йому прислати свій короткий життєпис, що я й зробив.

Прийшов час мого відлету до Вашингтону. Це сталося 29 січня 1974 р. День був чудовий, сонячний і теплий. У Вашингтоні я

примостився з деякими пригодами у готелі УМСА. Я негайно сконтактувався з канцелярією Блекбурна, але, на моє здивування, я довідався, що мого листа з моїм життєписом вони ще там не мали. Тепер я зрозумів, як добре я зробив, що прилетів сюди завчасу. Я мав потрібні копії життєпису і молитви в запасі. Я взяв таксівку і все це завіз до канцелярії Блекбурна. Його самого там не було, але його секретарка тішилася тим, що вона вже мала потрібні інформації. Вона сказала мені, щоб я завтра був у них 11:30 перед полуднем. Тоді я разом з конгресменом піду до канцелярії спікера (предсідника) Палати Репрезентантів, де вже на мене буде очікувати капелян та інші зацікавлені особи, і там з нас буде зроблено світлину. Я тепер уже знав, що мене завтра очікує, і міг спокійно дивитися вперед. Я використав вільний час, щоб ближче ознайомитися з містом, а особливо з тією частиною, де знаходиться Капітоль, в якому міститься Американський Конгрес.

30 січня на 10-ту годину ранку прилетів з Детройту мій син Віктор, який висловив бажання бути зі мною під час цієї моєї молитви в Палаті Репрезентантів. Я тішився тим, бо моїм бажанням усе було, щоб він, і взагалі мої діти і нащадки, цікавилися справами українського народу, а так само Америки і працювали для їхнього добра. Телефонічно я ще умовився з проф. Л.Добрянським про місце нашої зустрічі, а тоді я із сином пішли прогулянкою в сторону Капітолю, де ми мали зустрінутися з конгресменом Блекбурном. Віктор ще переглянув мою молитву і зробив в ній деякі мовні поправки. І так ми опинилися в канцелярії Блекбурна.

Тут ми були дуже добре прийняті. Те саме сталося пізніше в Конгресі, де капелян Палати Репрезентантів узяв мене під свою опіку, дав мені потрібні вказівки, і під час того, як я стояв за пульпітом, за яким дев'ять годин пізніше мав промовляти президент Ніксон, — капелян усе стояв біля мене по моїй лівій стороні. Після відмовлення мною молитви мені за неї подякував спікер, і я з капеляном зійшли з підвищення і сіли в крісла, в яких звичайно сидять конгресмени. Біля мене також сів конгресмен Блекбурн. Ми тут затрималися коротко, бо почалися різні ділові наради, які вже нас не торкалися. Проф. Л.Добрянський, пані Степаненко, інж. Ігор Вітковицький і д-р С.Курилас, які репрезентували Відділ УККА в Вашингтоні, а з ними й мій син, сиділи в галереї. Вийшовши із залі Палати Репрезентантів, ми зустрілися з цими нашими представниками, хоч проф. Добрянського вже між ними не було. Подякувавши капелянові й

конгресменові за їхню цінну поміч і опіку, інж. Вітковицький, д-р Курилас, мій син і я пішли на полуденок в конгресовий ресторан. Це дало нам нагоду підкріпитися, а при тому обмінятися думками з нашими новими українськими знайомими і громадськими діячами.

Тут варто згадати, що згідно з інформаціями капеляна, відколи цей Конгрес існує, не одне його засідання не розпочалося без молитви. Щотижня один або двоє запрошених духовників різних віровизнань, поза конгресовими капелянами, мають тут молитви перед початком нарад Конгресу. Треба вважати, що це є певним досягненням і честю для українців, що і наших духовних осіб запрошується до таких молитов. Я також тішився й тим, що ми, українці, здобули нового приятеля в особі конгресмена Блекбурна з Атланти, який зробив на мого сина і на мене дуже добре і прихильне враження. Він мене належно представив в Палаті Репрезентантів. Звичайно, молитви, відмовлені в Конгресі, друкуються в «Конгресовому Рекорді». Мене було запевнено Блекбурном, що моя молитва і мій життєпис також будуть видруковані в цій публікації, і вони там появились друком.

Те, що УККА, нарешті, запросила також для такої молитви в Конгресі й протестантського духовника, є значним історичним кроком уперед у житті української громади в США. Це доказ того, що дух релігійної толеранції і взаємної пошани між нашими Церквами і християнами щораз більше поглиблюється, а ми цим самим підіймаємося на вищий культурний рівень.

Мій син Віктор десь по 4-тій годині по полудні відїхав на леговище, щоб повернутися до Детройту, а я ще того самого вечора міг побувати на бенкеті Конвенції Релігійних Радіопередавачів Америки. Там я вислухав дуже важливу промову одного з найближчих дорадників президента Ніксона.

Я ще тут мушу повернутися до моєї молитви. Мені було доручено посвідку, підписану спікером, капеляном і секретарем Палати Репрезентантів, в якій стверджувалося, що я 30 січня 1974 р. започаткував молитвою наради цієї Палати.

На другий день перед відлетом до Атланти я ще мав нагоду приглянутися бездоганно зорганізованій демонстрації християнської молоді, яка демонструвала в користь президента Ніксона, закликаючи американське суспільство молитися за свого президента. Ця демонстрація була влаштована корейським пастором Сун Мюнг Муном, який під час неї разом з євангелистом Б.Грагамом був на сніданку в президента в Білому Домі. Я мав нагоду говорити з деким з цієї молоді, яка була

зібрана з різних сторін Америки. Між іншим, у розмові з кількома дівчатами я довідався, що двоє з них були українського походження. Батько однієї походив зі Львова, а вона вже народилася в Західній Польщі. Дід другої походив з України. По-українському вони вже не вміли говорити.

О годині 12:35 по полудні мій літак піднявся в небесні простори, а о год. 2:10 пополудні я вже був в Атланті, сповнений в зимовому місяці теплими й сяючими проміннями сонця, але те саме було тоді й у Вашингтоні. В моїй свідомості й почуваннях снувався милий спомин про останніх кілька гарних і корисних днів, які я провів у казковій подорожі. За Божим проводом і благословенням усе пішло в тих днях понад сподіванку добре.

Тут я ще подаю текст моєї молитви в Палаті Репрезентантів:

«Наш Небесний Отче! Ми дякуємо Тобі, що Сполучені Штати Америки все були прибіжищем для тих, які були переслідвані. Ми є свідомі того, що ще не всюди в світі панує правдива релігійна і політична свобода людини і цілих народів. Сюди належать і українці. Всі вони очікують від нас зрозуміння, молитов і допомоги. Наш Боже! Ми просимо Тебе, будь їхньою силою і прибіжищем. Поможі їм відзискати свою свободу. Благослови нашого Президента, членів його Кабінету, членів Сенату і тут зібраного Конгресу. Поможі їм бути добрими слугами свого народу і людства. В ім'я Ісуса, нашого Господа, вислухай нас. Амінь.

Помер мій брат Олександр

Якийсь місяць після мого виступу з молитвою в Палаті Репрезентантів у Вашингтоні я отримав повідомлення з України, що там у місті Косові на Гуцульщині, де я колись працював проповідником, помер мій наймолодший брат Олександр, якого й поховано в тому місті. Він народився 28 липня 1912 р. на Волині і мав надзвичайний природній малярський талант. З часом він став артистом-малярем.

Відвідуючи мене в Косові, він познайомився там з однією українською дівчиною — Ольгою Ясельською, батьки якої займалися торгівлею килимами і мали у Львові та в Варшаві свої торговельні підприємства. Треба зазначити, що Косів славиться виробами гуцульських килимів та інших народніх мистецьких виробів. Мене було з часом перенесено до душпастирської праці в с. Перемилів на Поділлі, а мій брат оженився десь під кінець 1939 р. в Косові з Олею. Шкодную, що я через бурхливі воєнні події в світі довгі роки не мав можливості з ними мати особистих

зустрічей, але ми старалися тримати листовний контакт між собою. Я його любив як брата і цінив як талановитого маляра. Вічна йому пам'ять!

Рідкий виступ на телевізії

Стараннями Християнської Харизматичної Телевізійної Компанії в Портсмуті, Вірджинія, я був запрошений для інтерв'ю на місцевій телевізійній програмі «700 Клюб». Я поїхав туди із своїм сином Віктором. Нас було там прийнято сердечно, і для нас було великою приємністю там побувати.

В цьому інтерв'ю було порушено справу штучно створеного советами голоду в Україні в роках 1932-33, справу проблеми національностей під советами і справу релігійних переслідувань на Україні та взагалі в Советському Союзі. Це імпровізоване інтерв'ю тривало майже 50 хвилин, і воно було надане на понад 60 телевізійних станціях і радіостанціях у США та Канаді 18 червня 1975 р. Між іншим, цікавим було й те, що незадовго перед тим було стверджено, що програма «700 Клюб», керована пастором Пат Робертсоном, належить до найбільше популярних релігійних телевізійних передач в Америці.

Тут я подаю деякі листовні відгуки на цей наш виступ. В них писалося: «Я українка зі штату Пенсильвенія і чула Вас обох цього ранку на програмі «700 Клюб». Я дякую Вам за Ваш виступ з глибини свого серця. Я молилася, постила і кликала, щоб щось робилося для оборони прав нашого народу. Ми маємо освічених людей, але я дивуюся, чому вони сидять тихо і мовчать про гірку долю свого народу. Я дуже втішилася тим, що мільйони людей різних національностей могли прислуховуватися до Вашого виступу. Це було щось найкращого, що могло в цьому випадкові статися. Я дякую Богові й Вам за цю моміч. Старайтеся бути на цій програмі частіше, якщо це є можливе. А як Ви потребуєте людей, щоб писали про це до цієї телевізійної станції, то я писатиму їм про потребу таких програм і помагатиму Вам чим можу».

Одна неукраїнка писала із штату Вірджинія: «Я бачила Вас обох на «700 Клубі». Я ствердила, що Ваші свідчення були дуже цікаві, і вони підносили духа. Я бажала б мати від Вас ще деякі інформації, а власне, як набути більше літератури, де описуються порушені Вами справи».

Один український підприємець з Детройту написав: «Бачив Ваш виступ. Було чудово!»

Один американець із штату Люїзіана написав: «Замало правди говориться в нашій країні про те, чим є комуністична конспірація. І почути когось, хто говорить про це на загальній телевізії, це є справді нічим іншим, як вислуханими молитвами. Ми запрошуємо Вас виступити в нашій церковній громаді. Кошти, з цим зв'язані, будуть Вам повністю покриті».

Тут можна тільки дякувати Богові, що Він уможливив нам цей виступ і поблагословив його.

На Всенародній Українській Маніфестації в Вашингтоні

Згідно із запланованим Крайовим Комітетом Відзначенням 200-річчя Америки і 100-річчя поселення українців в Америці, у Вашингтоні відбувся Український Тиждень, що тривав від 20 до 27 червня 1976 року. Кульмінаційною подією була для нас Всенародня Українська Маніфестація, яка почалася в 11-тій годині рано 26 червня. Поважне число українців, а в тому представники та члени Церков, центральних, окружних і місцевих організацій, жіночі організації і молодь заповнили простір біля пам'ятника першого президента США — Дж. Вашингтона.

Оркестра відіграла гимни — американський та український, а вступну молитву в останній хвилині було доручено мені.

Після короткої програми зформувався «Похід Волі» з оркестрою, прапорами й транспарантами. Похід затримався перед пам'ятником Т.Шевченкові. Тут оркестра знову відіграла гимни, а православний митрополит Мстислав провів молитву. По складенні вінків сказав промову Е.Попіль, представник УРСюозу; від СКВУ говорив Ю.Шимко, в імені президента США промовляв Еліот Річардсон. Головну промову мала д-р Маруся Бек з Детройту, а потім ще промовляв президент УККА — проф. Л.Добрянський. Закінчив програму молитвою католицький єпископ В.Лостен, а присутні відспівали «Боже Великий».

Цікавим випадком було тут те, що, коли ми маршували через місто, я йшов разом з іншими духовними в перших рядах походу. Нараз до мене підбігла одна жінка-впорядниця цього походу. Вона почала мене переконувати, що я не можу йти в цих рядах, бо вони призначені тільки для духовенства. Та рівночасно підбіг до неї інший впорядник-мужчина з виясненням, що я є пастором. Безперечно, вона нараз усвідомила собі, що попала в комічну ситуацію, і, перепрошуючи мене, відійшла від мене. Причина була та, що я був убраний, подібно як усі присутні учасники походу, а не мав на собі кольоратки, яку носять на собі всюди

католицькі й православні духовні, а чого не завжди дотримуються протестанти.

Тут подам текст моєї молитви:

«Творче вселенної і наш Небесний Отче! Ми дякуємо Тобі з глибини наших сердець, що Ти нас дивно зібрав на цю ювілейну врочистість з нагоди 200-річчя Американської Незалежності і 100-ліття українського поселення в цій чудовій країні, в якій ми знайшли дійсно вільне життя і необмежені можливості для всестороннього самовияву й розвитку. Ми дякуємо Тобі за всіх тих, які поклали глибокі й розумні правові основи під розвиток цієї країни, за її уряд, законодавчі палати і тих, які стоять на сторожі права й справедливости, а особливо ми просимо Тебе за нашого президента та його дорадників. Дай їм Свій мудрий провід бути дійсними слугами свого суспільства, а нам усім допоможи цінити цю чудову волю, яку ми маємо в цій країні, не надуживати її, а стояти на її сторожі й бути чуйними на всі злі зазіхання всяких темних ворожих і підступних сил на неї».

«Ми просимо Тебе за нашу Україну та її народ, а особливо за тих, які стали там речниками змагань за людські права і через те терплять жорстоку наругу і переслідування. Підтримуй їх у цих нерівних змаганнях і не поминай і нас, щоб і ми не були байдужими до їхніх жертв і терпінь, але помагали одноставно та односердечно всім тим, що є в наших силах і можливостях, не занебруючи ревних молитов за них і не жалуючи свого труду й засобів на це».

«Винагороди щедро всіх тих, які спричинилися до організації цього здвигу. Вислухай цю нашу сердечну молитву в ім'я Господа і Спасителя Ісуса Христа. Амінь.»

На Різдвяному святі в Атланті

Особливою подією в Атланті була Різдвяна Свят-Вечеря, що відбулася 9 січня 1976 р., на яку, не зважаючи на надзвичайно дощову погоду, зійшлося до 125 осіб. Між ними були і неукраїнці, а також представниця місцевого щоденника «Атланта Конститушюн» Джін Твайт, а з нею і редакційний фотограф, була й представниця Об'єднаних Етнічних Організацій — пані Фає МакКей. Кілька днів пізніше появився в згаданому щоденнику допис п.н. «Різдво в січні» і досить докладна інформація про українські різдвяні страви. Там було поміщено три світлини, одна з них кольорова, на якій три українські дівчини гасять свічку на Різдвяному калачі. Цей щоденник присвятив українцям майже дві сторінки, що треба вважати визначним досягненням, коли мати на увазі справу освідомлення населення Джорджії про українців.

Саму імпрезу розпочав привітом президент Асоціації Українців Джорджії — д-р М.Кучмак, а провадив нею Д.Лозинський. Молитву в українській мові мав автор цих рядків, а в англійській — студент богословія Е.Вуди. Адвокат П.Слоньовський пояснив особливості українського Різдва. Особливою атракцією цього вечора був хоровий виступ дітей з української школи. Після них перший раз проспівав кілька колядок імпровізований хор дорослих. Треба вважати, що ця Різдвяна імпреза була особливим спільним здобутком на славу Божу, на добро Америки та України.

Тут подаю зміст цієї моєї молитви:

«Наш Небесний Отче! Ми дякуємо Тобі за твій дар для нас в особі Твого Сина, а нашого Спасителя і Господа Ісуса Христа. Він є Світлом світу і для кожного з нас. Він об'являє нам Тебе через Святе Письмо і свого Святого Духа. Він усе є присутній зі Своїми вірними послідовниками, збагачуючи їх Своєю небесною мудрістю, вірою, надією, любов'ю, терпеливістю, співчуттям і виrozumінням до наших недосконалостей та наших ближніх. Поможі нам бути людьми великих і взнеслих думок, благородних діл і чутливими на Твою волю і потреби нашої прибраної батьківщини й світу».

«Ми особливо благаємо Тебе про кращу долю і повернення волі нашому народові на рідних землях. Май у Своїй особливій опіці тих, які там, змагаючись за релігійні, людські й народні права, терплять жорстокі переслідування і тортури. Поможі й нам нести їм посильну моральну й матеріальну допомогу, стараючись тут жити і працювати на народній ниві в згоді та в душі братерства».

«Благослови цю нашу святочну Різдвяну зустріч і дари, що їх будемо споживати. Поблагослови тут зібраних наших дітей і тих, що цю зустріч організували, як і тих, що приготували ці страви. В ім'я Ісуса, пам'ять з'явлення якого в світі ми сьогодні обходимо, вислухай нас. Амінь!»

Відвідини Німеччини та Голляндії

Зовсім несподівано одержав я запрошення від свого сина Віктора відвідати з ним Німеччину та Голляндію. Того року минало 33 роки, як ми залишили Європу, а властиво Німеччину, і переселилися до Америки. Він тоді мав тільки п'ять років, а тепер він зацікавився тим, щоб побувати там, де він народився і жив колись з батьками. З нами мала також летіти його вісімлітня донечка Лора.

Ми вилетіли з Атланти 2 травня 1980 р. пополудні о годині 6:10, а прилетіли до Франкфурту в Німеччині на другий день о

годині 10:40 ранку місцевого часу. Там на летовищі очікувало на нас ще в Америці замовлене авто на чотири особи. В Німеччині переважно вживаються малі авта. Вимінявши на летовищі американські доляри на німецькі марки, ми в короткому часі вже вигідно сиділи в цьому авті, а перед нами були відкриті дороги всієї Західньої Німеччини і поважної частини інших європейських країн. Це все завдяки нашому американському пашпортові та громадянству. Сам перелет Атлантийського океану був чудом, бо за якихось десять годин з усіма модерними, а ще до того американськими вигодами, ми були в Європі.

В першу чергу ми звернули біля самого летовища на експресову дорогу (автобан), якою ми за якусь годину заїхали на північ від Франкфурту до університетського міста Марбургу на річці Лян, де ми жили під час Другої світової війни. Ми примістилися недалеко того міста в містечку Гляденбах у новому готелі на горбку під лісом, власником якого був німець, який тільки вісім років тому переселився з Мадярщини до Німеччини. Виявилось, що багато сотень тисяч німців за останні десятиліття повернулися з різних країн до своєї правдивої батьківщини і ще далі вертаються із советів. У самому Гляденбаху є кілька нових вулиць, заселених тільки цими поворотцями. Між ними є і поворотці з України.

Господарі нами, колишніми втікачами з рідної батьківщини, заопікувалися сердечно й привітно. Наші снідання були включені в кошти оплати готелю, і вони були добре приготовлені й вистачаючі для нас. Правда, ціни в Німеччині були на все досить високі. В цьому готелі ми провели три дні, відвідуючи наших старих приятелів у самому Марбургу, яких уже небагато там лишилося при житті, а також і околиці, особливо ту місцевість, де я працював, а яка тепер стала цілим індустріальним містом. У ньому тепер переважно працювали чужинецькі робітники з Туреччини, Югославії та інших країн. Є їх тепер в Західній Німеччині понад мільйон, і вони роблять там ті роботи, що їх не хочуть робити самі місцеві німці, як це нам пояснив один німець, що сам походив з Хорватії. І ці чужинецькі робітники не дуже то хочуть вертатися у свої країни. Тепер навіть є законодавство, яке дає їм можливість набувати німецьке громадянство.

Сам Марбург — старе історичне місто, в замку якого в 1529 році д-р Мартин Лютер і Ульрих Цвінглій відбули свою історичну зустріч і розмови в справах об'єднання німецької і швайцарської церковної реформації, але з того нічого не вийшло. Ми мали нагоду провести час у тому замку. Було приємно побувати і в самих місійних заведеннях, а навіть і бути там на вечері зі студентами. Там було зроблено на пам'ятку більше

світлин, а особливо з того місця, де під час бомбардування літаками переховувалися мешканці тих заведень, а в тому й моя родина. Був час, що довкола тих заведень було впало понад 48 бомб.

Особливо мій син Віктор зі своєю донечкою був захоплений сердечною зустріччю із своєю хресною матір'ю, яка не знала, як нас приймати, а тому заборонила говорити до неї на «ви», а тільки на «ти». Це й мені також сподобалося, бо тут дійсно розходилося про духовне посвоячення, а до того ця мати дійсно була глибоко віруюча людина. Її чоловік ще жив, але чувся дуже немічним. Він був у молодших роках професором у цій Семінарії.

Саме старе місто Марбург не змінилося, але сильно розбудувалися його передмістя, забудовані казковими мешкальними будиночками і високими апартаментовими будинками. Західня Німеччина взагалі цілком відбудувалася з воєнних руїн і розбудовується далі. Одне, що там може турбувати і пригнічувати населення — це близькість кордону, за яким знаходяться советські дивізії. В готелі, в якому ми перебували, можна було щодня бачити й чути полети могутніх американських військових джетів, що свідчило про присутність американського війська в тій країні, хоч у самому Марбургу можна було бачити тягарові авта нової Німецької Армії.

Перед полуднем 6 травня ми вирушили в сторону Голляндії. Ми мали мапу зі собою і вибрали «автобан», яким ми мали їхати через рурську промислову околицю. По дорозі всюди були написи, які нам допомагали легко орієнтуватися в тому, чи ми ідемо в належному напрямку. Без якихбудь пригод сонячного травневого дня, серед чудово зеленіючих або квітучих нив і лісів, ми за шість годин перший раз у своєму житті приїхали до вимріяної Голляндії. Там перед Другою світовою війною і під час її жив і студював Богословіє мій брат Михайло. Ми мали адресу однієї голляндської родини, яка найбільше ним опікувалася. Батьки тієї родини вже померли, але лишилися ще їхні підстаркуваті діти, а особливо їхня дочка Марта, сама вчителька, добрий знавець англійської та німецької мови, а також велика приятелька українського народу та УЄРРуху. Вона жила в місті Еде.

Вона погодилася бути нашою провідницею. Вона поїхала з нами в місто Кампен, де ми мали бажання відвідати Духовну Семінарію Християнсько-Реформованої Церкви в Голляндії, в якій якийсь час жив і вчився мій брат. Кампен — цікаве старе місто на річці Райні, й воно варте особливої уваги. Будинок Семінарії саме тоді перебудовувався. Ми мали нагоду

зустрінутися і поговорити з відповідними урядовцями тієї Семінарії.

Вертаючись звідти до Еде, ми вступили до міста Лосер, де жив д-р М.Брик, емеритований професор вищої технічної школи і голова Організації Українців Голляндії. Це була несподівана й надзвичайно мила й рідка зустріч з цією особливо заслуженою і цікавою людиною. Він також досліджував на підставі історичних голляндських архівів колишні зв'язки між Україною та Голляндією. Він знайшов, що вже перед добою Хмельницького і в часах гетьмана з України вчилися в Голляндії українці, між ними і пізніший гетьман І.Мазепа, а особливо вони студіювали на університеті в місті Ляйден.

Д-р М.Брик оповідав цікаві речі про участь українців, які служили в Польській Армії, в десанті англійських військ на голляндську територію під час Другої світової війни. Також було тоді багато українців і в Канадській Армії. Наша голляндська приятелька назвала навіть прізвища деяких українських канадських вояків. Ми дуже жалували, що саме тоді не було вдома дружини д-ра Брика та що ми мусли його заскоро лишити, бо надворі вже темніло. А ще більше ми шкодували, що він несподівано помер 16 серпня того ж року. В своєму листі, написаному до мене 29 травня, він писав: «Я взявся за одну працю, яку хочу закінчити за два місяці. Маю також у пляні написати дещо до «Євангельського ранку». Думаю також, що вкоротці появиться «Нарис Історії УЄРРуху». Буду цікавий мати цю книжку в себе. Розмовляв тут передучора з одним інженером-українцем. Зайшли ми на справу Реформації. Він мені сказав тільки таке: «Жаль тільки, що наші протестанти не проявляють якоїсь більшої діяльності під теперішню пору! Бо я бачу в тому Русі велике оздоровлення для нашого народу!» Він сказав дійсну правду. Бо взявши під увагу наші традиційні Церкви, то вони не проявляють якогось більшого інтересу до загально-українських справ. Я свого часу писав, що якби реформація в 16-му і 17-му століттях пішла б іншим руслом, то не мали б до нас тепер претенсій москалі, що, мовляв, ми є тієї самої православної віри, що й вони. І не було б такого назадняцтва, яке ще й досі панує на релігійному полі серед української спільноти там і тут, на еміграції».

Вічная пам'ять! — цій бадьорій і світлій людині в історії та в житті нашого народу, а, особливо, тут, на еміграції.

Під час нашого побуту в Еде наша провідниця показала нам у містах Арнгем і Остербік деякі історичні пам'ятки з часу, коли аліантські армії почали висаджування своїх військ з моря і з

повітря в Голляндії. Ми бачили військовий цвинтар в Остербік, де поховані парашутисти й інші вояки, а між ними є вояки польської армії. Як нам розповідав д-р Брик на підставі свідчення одного польського генерала, який походив з міста Станиславова і говорив доброю українською мовою, що між тими вояками якась половина були українці, і вони були добрими вояками. Між тими польськими вояками, які поховані на тому цвинтарі, я знайшов прізвища, які можна вважати за українські — А.Сальвюк, Р.Прашко, М.Блашко, Ф.Лукашевич, З.Павлюк. С.Корнилович, Л.Козак і І.Скачко. В Голляндії є окремих військовий цвинтар Канадської Армії. Ми там не мали нагоди побувати, але й варто простудіювати, скільки й там може бути наших українців? Про відвідини цих цвинтарів особливо варто пам'ятати нашим українським туристам з Північної та Південної Америки, які їдуть на відвідини Європи. Нам відомо, що в тодішніх польських і чеських військових з'єднаннях, які були організовані тоді в советах, була більша половина українців.

Саме в тому самому місті Остербік і в тому часі, як ми там були, святкували голляндці річницю свого визволення. Там між вивішеними прапорами — американськими, канадськими, англійськими і польськими — ми бачили і жовто-блакитний український прапор. На одному з таких святкувань, де був присутній згаданий нами польський генерал, була також офіційно запрошена українська делегація і там був вивішений український прапор і було відіграно український національний гімн, що безперечно не сподобалося теперішньому окупантові нашої Батьківщини.

Голляндія на нас справила незабутнє враження. 8 травня перед обідом ми виїхали назад до Німеччини. Цей раз нам в дорозі трапилася пригода з нашим автом, що забрало нам з чотири години на направу. Цей раз ми мали в околицях Штутгарту в Корнталі відвідати Місійне Товариство «Світло на Сході». В ту місцевість ми прибули під вечір. Тут ми знову мали труднощі з тим, щоб знайти місце на нічліг, а на другий день нам взяло багато часу, щоб знайти самий Корнталь. Та, нарешті, ми були на місці.

В першу чергу ми відвідали там проповідника В.Вардашка, з яким я дотепер переписувався, але ніколи не мав нагоди з ним зустрітись. Він працює в Шведській Північній Місії для Сходу, видає тримісячний український євангельський журнальчик і має щотижневу українську релігійну радіопрограму через радіостанцію в Монте Карло. Він зі своєю родиною вже нас очікував. І він, і його дружина з дітьми зробили на нас миле

враження. Для нас було справжньою приємністю провести з ними трохи часу і обговорити деякі проблеми українського релігійного життя й праці. Сам він до того мистець-маляр і показував нам свої праці. Свою малярську освіту здобув у Швайцарії.

Від проповідника Вардашка ми разом з ними направилися до Місійного Товариства «Світло на Сході», з яким я був у контакті й навіть дещо з ними співпрацював ще за часів моєї праці в Західній Україні. Тепер я в ньому застав зовсім нових людей, які помагають в російськомовній праці. З деякими з них я познайомився, але не було часу з ними погукторити. Дещо більше часу ми провели із самим директором Місії. Я міг йому подякувати за останнє видання в українській мові десяти тисяч Біблій і за друге видання в українській мові книжки Б.Грагама «Мир з Богом».

З Корнталю ми тепер, пополудні, десь біля четвертої години, виїхали на «автобан» і вже простою дорогою поїхали спокійно до Мюнхену. Тут ми в центрі міста знайшли готель, переночували, а другого дня, в суботу, сконтактувалися з одним нашим добрим знайомим, який працює в Радіостанції «Вільна Європа», від якого ми мали запрошення, щоб до нього вступити. Він уже нас очікував, і, щоб ми не блудили, він приїхав забрати нас до себе.

Ми в першу чергу оглянули з ним трохи місто, а тоді разом поїхали на його помешкання. Тому, що це було подорозі, ми вступили на оглядини будинку Українського Вільного Університету, в якому до приходу до влади Гітлера, містився польський консулят. Наш приятель відступив нам своє помешкання до повної розпорядимости. Ми були надзвичайно вдячні йому за цю щире послугу нам у нашій подорожі. Мюнхен справив на нас особливе враження, бо це столиця Баварії, повна історичних пам'яток.

На другий день, а це була неділя, вже перед полуднем ми вирушили в поворотну дорогу до Франкфурту, звідки мали наступного дня рано відлетіти літаком до Америки. Наш приятель дав нам добрі вказівки, як нам виїхати на «автобан». Ми з ним сердечно попрощалися та якнайщиріше йому подякували за цю його надзвичайну гостинність. По дорозі ми ще вступили до колишнього гітлерівського концентраційного табору в Дахав.

Зі самого табору мало лишилося, хіба що його місце, огорожене дротами, вартові вежі, адміністраційні муровані будинки, будинок крематорії та два бараки, як взірці вигляду решти бараків, в яких жили і тортувалися жертви нацистського режиму, а що і тепер далі практикується советами, які, властиво,

дали початок цьому людовбивству.

В адміністративних будинках приміщено тепер музей, а властиво різні побільшені фотографії зі злочинів нацистів і то переважно над жидівськими жертвами. Там є також фотографії і сцени з поповнюваних нацистами злочинів в інших концентраційних таборах. Там ми купили книжку з описами і світлинами з життя ув'язнених. Ми знайшли в ній, що там говориться і подається статистику в'язнів різних народів, як жидів, поляків, росіян та інших, але нема ані одного слова про українців. Їх зачислено до громадян Росії, Польщі й інших країн.

Все це свідчить про те, що треба мати при якійсь українській науковій установі спеціальний відділ, який тільки займався б збіркою інформацій про перебування українців в різних німецьких кацетах і про їхню кількість. Як також треба, щоб там був ще інший відділ, який займався б студіями про українців в аліянтських арміях. Такі українці, як я вже згадав, були в польській, чеській, канадській і американській арміях, хоч не можна тут оминати вояків УПА й інших українських формацій, як і тих українців, які воювали в советській армії.

Безперечно, що про цю нашу мандрівку можна би написати цілу книжку, коли б звернути увагу на різні подорожні подробиці, та я тут за браком місця старався тільки схопити загальні й важніші моменти з нашої мандрівки.

Я був дуже вдячний моему синові, що він рішився відвідати Європу і запросив мене поїхати з ним. Це стало для мене незабутнім спомином, життєвим освіженням і збагаченням мого знання та розуміння проблем нашого сучасного життя. Я дякую також нашому Небесному Отцеві, що поблагословив цю нашу мандрівку і охороняв нас і дивно допомагав нам у цій подорожі.

Редактор і співробітник «Нарису Історії УЄРРуху»

Так трапилося, що саме десь після 1960 р. почали особливо відходити в кращий світ піонери УЄРРуху. Постає нагла потреба вишукувати історичні матеріали про цей Рух, щоб можна було, не зволікаючи, приступити до опрацювання та видання історії цього Руху. Це просто було б каригідним, щоб важні ідеї і нелегка праця українських піонерів на українській церковно-релігійній ниві безслідно пропала для сучасного й майбутнього українських поколінь. Навпаки, вони можуть стати для них у свій час великим духовним відкриттям, надбанням і надхненням для праці над духовно-релігійним піднесенням і відродженням свого народу.

Для довершення цього святого діла було вибрано Історичну Комісію при Головній Управі УЄО в ПА, до якої ввійшли: пастор І.Р.Ковалевич з Вінніпегу — голова, пастор В.Боровський — редактор і опікун архіву УЄО і члени: пастори І.Яцентій, В.Вінявський і М.Фесенко та брати В.Багрій, М.Козак, інж. В.Яровенко та І.Драган.

Ми почали збирати потрібний історичний матеріал, якого не бракувало особливо в періодичних виданнях цього Руху, як у Північній Америці, так і в Західній Україні, а також нам треба було підшукати історика. Одна і друга справа не була легка до налагодження, але, нарешті, зібравши архівний матеріал, справу написання нашої Історії було доручено д-рові Олександрові Домбровському з Нью-Йорку. Взяло йому майже десять років, щоб він міг нам передати написаний ним манускрипт цієї Історії.

Тому, що його праця далеко переступила кількість сторінок, які були передбачені в нашій умові з ним, треба було комусь з нас цю працю скоротити, а рівночасно треба було її доповнити життєписами головніших діячів нашого Руху, додати відповідні фотографії, а також зробити мову рукопису більше зрозумілою для пересічного читача, бо в ній не бракувало нелегких до розуміння чужомовних слів і термінів. Все це в великій мірі впало на плечі редактора. Я скоро переконався, що це не було легке завдання, а, навпаки, дразнюче і небезпечне. Тут можна було легко потрапити в різні конфлікти з автором, а навіть і з членами Історичної Комісії. І воно так сталося. Це нам коштувало певних зусиль, а навіть і неприємних переживань.

На щастя, при добрій волі обох сторін все це скінчилося добре.

Прошло 15 років, поки літом 1980 р. ця книжка, нарешті, появилася в Торонто в світ і опинилася в наших руках. На жаль, ані пастор І.Р.Ковалевич, ані бр. М.Козак не дожили до тієї хвилини, щоб хоч потримати книжку в своїх руках. Вона вийшла з друкарні кілька днів перед смертю бр. Козака. Правда, згадані тут особи мали можливість познайомитися з її манускриптом.

Оплата праці автора і друк її винесли 23,053.51 дол. Було видруковано її тисячу примірників. Вона мала 622 сторінки більшого формату. Коли я її ґрунтовніше переглянув, то я знайшов, що життєписи й історичні вставки, фотографії і «Передмова видавця», які були мною опрацьовані, мали 215 сторінок, отже якусь третину цієї книжки. Що мене пізніше найбільше втішило, це було те, що додані мною матеріали і мовне виправлення цієї Історії відомим українським мовознавцем — інж. Костем Туркалом, знайшло своє признание з боку компетентних читачів.

Безперечно треба тут від себе висловити щире признання і подяку всім тим, що спричинилися до появи цієї книжки, а власне — д-рові О.Домбровському, бл.п інж. К.Туркалові, членам Історичної Комісії, всім шановним жертводавцям, а також д-рові К.Костеву, який в друкарні не тільки набирав цю книжку, але також доглядав виловлення мовно-правописних недоглядів, які могли трапитися в цьому манускрипті, а його бл. п. шановній Дружині Олені за коректу і зроблення показника імен для цієї Історії. Особливо я вдячний за братню і щирю співпрацю Історичній Комісії. Я мав нагоду відчути, що це значить — мати вірних і щирих співробітників і дорадників у такій важній і відповідальній праці.

Правдою є і лишається, що ми надзвичайно цінили й цінимо навіть найменшу пожертву наших жертводавців на видання цієї Історії. Всі вони є згадані в ній, але все таки я хочу тут згадати тих братів і сестер, які прийшли з більшою допомогою на це діло. Це були такі особи або організації: УЄРЦерква в Торонто — \$2,075, Українська Пресвітерська Церква в Ірвінгтоні — \$1,880, П.Ковальчук — \$1,250, М.Козак — \$1,000, Іван Пасічник — \$1,000, В.Багрій — \$820, Українська Канадська Фундація ім. Т.Шевченка — \$750, В.Яровенко — \$720, пастор І.Р.Ковалевич — \$400, Я.Кузів — \$435, Даяна і Іван Петрів — \$300, пастор В.Вінявський — \$350, М. і М.Віхорек — \$275, І.Баран — \$250, А.Ковальчук — \$250 і Софія Кузів — \$240.

Було б побажаним, щоб кожен читач цих моїх споминів прочитав і цю нашу Історію.

На закінчення цього розділу я тут хочу ще згадати і про те, що я, між іншим, написав в моєму «Вступі видавця» в цій Історії:

«Те, що Українська Автокефальна Православна Церква, як і Українська Євангельсько-Реформована Церква дотепер не зазнали на чужині належної оцінки й зрозуміння в більшості українських людей, доводить те, що це не була й не є вина піонерів, а вина обставин і духовно-релігійної відсталости нашого народу, хоч совети дуже добре це зрозуміли, коли їх зліквідували. За найкращий приклад і доказ цього може правити й діяльність Івана Христителя, предтечі Ісуса Христа. Про нього пишеться, що він був «голосом покликуючого в пустелі», тобто, що він прийшов у духовну пустку, яка панувала тоді в жидівському народі. Його слухало багато людей, але вони не все були в стані його зрозуміти. Однак, його праця, як записано в Євангелії, не була даремна. Він приготував нею дорогу для приходу Христа, і його в Євангелії Ісус назвав одним з найбільших пророків. (Луки 7, 28). Його проповідь і діяльність

мали свій значний вплив на дальший розвиток справи Царства Божого в його народі й у світі. Таке сталося і з чеським реформатором Іваном Гусом, якого звеличав Т.Шевченко, і з іншими. І цю оцінку можна в певній мірі віднести і до наших українських піонерів, вище згаданих двох наших релігійних Рухів.

Ми не знаємо, коли саме прийде така жадана правдива свобода сумління, думки й слова в Україні, але ми хочемо тут підкреслити, що ми завжди, вже тепер, де це не було б, маємо кликати наш нарід, щоб він свідомо віддався Христові, признаючи Його своїм єдиним Володарем, Спасителем і Вчителем. Ми маємо кликати одиниці до духовного народження звище (Івана 3, 3), тобто народження від Слова й Духа Божого. Це вимагає ґрунтовної і повної евангелізації нашого народу й поширення знання та розуміння Слова Божого в ньому. В цій справі Ісус сказав: *«Коли Син отже визволить вас, то справді ви будете вільні»* (Івана 8, 36).

Ісус Христос і Його Слово було тим, що просвітило розум і душу Г.Сковороди, Т.Шевченка та наших новітніх церковно-реформаційних діячів. Воно в силі це зробити і в сучасному, і в майбутніх українських поколіннях.

Тарас Шевченко колись про українську сучасну дійсність і її майбутність висловився так:

*Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!*

(З поеми «Великий Лях»)

Цей вступ хочемо закінчити пророчою візією одного з перших мучеників УЄРЦеркви — пастора Теодосія Довгалюка, який ще перед 1939 роком писав:

*Нехай сто років ще,
Хай двісті ще,
Нехай ще тисяча мине,
Та забобон, полуда, темрява впаде;
Засвітить сонечко над нами,
Христос святий між нас прийде,
І люди — будуть дійсні люди,
А християни — дійсні християни!*

*Тепер лиш проблиски,
Тепер лише підсніжні квіти...
Тепер ще треба мучитись, терпіти
Всім тим, що правду полюбили
І серце сьйвом Бога освітили...
Та не впадять ви, дивні піонери!
Бог ідеал кристальний освятив
І всіх героїв сонця нагородив...
А майбутність належить уже вам,
Відродження всесвітнього синам!..*

Виступ українців в Баптистській Церкві в Мейкон

Особливо милою несподіванкою був виступ українців Атланти в місті Мейкон 31 травня 1981 р. в американській Лоренс Драйв Баптистській Церкві. В ній пастором є національно свідомий і активний українець — Степан Крисалка. Сам він походить з Пітсбургу і колись належав до Української Пресвітерської Церкви в тому місті. Будучи старшиною при американському війську в Джорджії, він оженився з місцевою американкою. Пізніше, скінчивши богословіє, він став баптистським пастором. Його дружина разом з дітьми полюбили український нарід та його культуру. Вони стараються краще пізнати життя і стремління українського народу. Тому їхня дочка провела вже кілька літніх місяців на Союзівці. Сам пастор Крисалка зі своєю дружиною кількакратно відвідав Україну, а останньо відвідав українців в Югославії.

Приїхавши до Мейкон, ми всі мали милу несподіванку. Сам пастор, його дружина, дочка й невістка були в вишитих сорочках. Його церковна громада приготувала спільний обід для всіх учасників заповідженого вечірнього Богослуження та української імпрези, на якому не бракувало й голубців. Молитву перед їжею по-українському провів я, а по-англійському — пастор С.Крисалка.

Український виступ у цій церкві складався з промови моєї дружини Олександри. Вона розказала про наші воєнні переживання під час Другої світової війни в Європі та як дивно Бог нами опікувався. Хор АУД* проспівав кілька церковних і народніх пісень під диригентурою Ольги Андервуд-Цегельської, а так само капеля бандуристок під керівництвом Лариси Темпел-Барабаш у супроводі бандур проспівала кілька українських пісень. В цьому хорі співала також моя дружина і я. По цьому ще проспівали дуєтом і тріо дві народні пісні М.Міллер, Л.Келли і Д.Лозинський. На закінчення сам пастор Крисалка проспівав

*Асоціація Українців Джорджії

одну народню пісню. Тут особливо варто також згадати, що тиждень перед тим капеля бандуристок з Атланти, заходами пастора Крисалки, мала нагоду виступити на телевізійній станції в Мейкон. На закінчення цього виступу президентка АУД — А.Марченко подякувала пасторові Крисалці та його церковній громаді за їхнє ласкаве запрошення і сердечну гостинність, так властиву американцям тут, на півдні.

Кожен з нас відчув, що це саме й є те, що українцям у першу чергу треба робити у вільному світі для добра України, тобто нести українську правду в цей світ, плекаючи дух правдивої християнської любови, пошани, єдності і терпимости між собою та у відношенні до інших народів, між якими Бог нам дав нагоду разом жити і працювати.

Відзначення Дня Української Державности в Атланті

Приготування до відзначення річниці проголошення Української Державности почалися ще 3 листопада 1981 р., коли губернатор штату Джорджія — Джордж Басбі в присутності української делегації, до якої належав і я, під проводом нашої президентки АУД — Алли Марченко, підписав проклямацію Дня Української Незалежности в цьому штаті. Того ж дня розпочато старання, щоб 22 січня 1982 р. перед будинком Капітолю штату був вивішений український прапор. Це було пов'язане з поважними труднощами, бо це було чимось зовсім новим у цьому штаті.

Все ж таки в останній хвилині було одержано повідомлення, що український прапор буде вивішений. Однак, через дощ наш прапор, згідно з правилами пошани до прапора, тоді не міг бути вивішений. Була тільки зроблена фотографія в канцелярії секретаря штату, на якій зфотографовано українську делегацію з українським прапором. День перед тим повівав прапор штату Джорджії в пошанування Української Державности, який був вручений українській делегації на пам'ять про цю подію.

Дня 23 січня 1982 р. відбувся бенкет у пам'ять проголошення Української Державности в Шератон Готелі, який розпочався о шостій годині вечора. Бенкет започаткував Дмитро Лозинський, а я провів молитву. Після вечері президентка АУД представила присутнім д-ра Ніну Караванську, яка була головним і єдиним промовцем. Вона звернула особливу увагу на теперішній стан змагань за відновлення самостійности України.

По закінченні її промови Христя Темпел і Лора Боровська піднесли їй квіти від АУД, потім її промову підсумував англійською мовою адвокат д-р Віктор Боровський.

У мистецькій частині капеля бандуристок «Червона рута» під орудою Лариси Темпел-Барабаш, а також з участю співаків Лієн Келли і Д.Лозинського, у супроводі бандур, проспівали чотири пісні. Таня Бойцун виголосила відповідний до події речитатив у музичному супроводі Л.Темпел (бандура) і її сина Данила (чельо).

Закінчено це національне свято молитвою пастора С.Крисалки і відспіванням національного гімну «Ще не вмерла Україна».

Присутність д-ра Ніни Караванської, яка репрезентувала на цьому святі теперішніх борців за краще завтра свого народу в Україні, які за це і тепер терплять фізичні й моральні тортури в советських кацетах, тюрмах і психолікарнях,— була милою і довгоочікуваною подією для українців Джорджії.

Моя участь у поминках жертв в 50-ліття голоду в Україні — Бавнд Брук, Н.-Дж., 15 травня 1983 р.

Ще в другій половині лютого 1983 р. я одержав листа від Крайового Громадського Комітету для вшанування пам'яті жертв великого голоду в роках 1932-33 на Україні. В цьому листі писалося: «Маємо велику приємність повідомити Вас, що Вас вибрано одnogолосно членом Почесної Президії цього Комітету». Лист був підписаний головою — проф. д-ром П.Стерчо і секретаркою проф. д-ром Наталією Пазуняк. Головна Управа УЄО в ПА радо погодилася прийняти це запрошення, і я повідомив цей Комітет про мою згоду взяти на себе цей обов'язок.

В листі цього Комітету з дня 15 квітня повідомлялося, що найближчою акцією в пошані жертв голоду буде всекрасвий і соборно-єкуменічний молитовний здвиг у Церкві-Пам'ятнику жертвам голоду св. Андрія у Савт Бавнд Бруку в неділю 15 травня 1983 р.

Я почав приготуватися до цих жалібних Поминок, але мене не було повідомлено, які саме функції я мав би там мати. Нарешті, одного дня президент УЄО повідомив мене, що він отримав телефонічне повідомлення від інж. В.Яровенка, близького свояка митрополита Мстислава, що я мав би там читати «Апостола» і мати слово, але знову без докладнішого окреслення, коли і де саме я буду промовляти і скільки часу мені на це дається. На мій телефонний запит до Констисторії в Бавнд Бруку я також не одержав нічого певного. Про це все я вже довідався, будучи в Скач Плейнс у бр. В.Багрія, напередодні цих

жалібних врочистостей.

В суботу, 14 травня, вранці я відлетів з Атланти до Ньюарку. В літаку я сидів біля одного пакістанця, який робив на мене приємне враження і читав книжку в англійській мові про релігійне пробудження між магометанами. Ми познайомилися. Він був мешканцем Джорджії і летів на якусь наукову конференцію. Ми обмінялися думками про сучасне положення магометанських народів. Він порушив справу Лебанону та Сирії. Його турбувало поведіння жидів. З одного боку, він ставився критично до советського комунізму, але вважав, що він не бачить небезпеки в тому, що сирійці отримують мілітарну допомогу від советів. Я тут на це мав зовсім інший погляд. Правда, він рішуче осуджував війну між Іраном та Іраком, і я тут з ним погоджувався. Так я прилетів до Ньюарку, де вже на мене очікували президент УЄО бр. В.Багрій зі своєю милою дружиною.

На їхнє запрошення я затримався в них під час мого побуту в тих сторонах, і вони добре заопікувалися мною. Того ж дня увечері ми ще відбули короткі наради в справах УЄО, де також було зроблене рішення, що я можу вже передати свої спомини п.н. «Під покровом Всевишнього» до друку. На цих нарадах були брати: інж. В.Яровенко, скарбник Фонду ім. паст. В.Кузева — І.Драган і сам президент — В.Багрій. По всьому нас було запрошено на перекуску.

Цього вечора ми старалися піти скоріше на відпочинок, бо нам треба було рано вставати. На другий день ми вже прибули до Бавнд Бруку десь зараз же по восьмій годині ранку. Врочисте Богослуження мало починатися в дев'ятій годині. Погода була похмура і дощувата, але на час Богослужень дощик стримався.

Нам дали можливість запаркувати наше авто зараз же біля будинку консисторії. По цьому я, в першу чергу, зістрівся із священиком Істочиним, який відповідав за організаційні справи, пов'язані з цими врочистостями. Від нього я отримав докладні інформації про порядок Панахиди та про інші справи, з цим пов'язані. Частина православного духовенства в епітрахиях або з ризами вже стояли перед будинком Церкви-Пам'ятника, а так само й молодь, яка там мала прислуговувати при церковних відправах.

Маючи трохи часу, ми з бр. Багрієм пішли оглянути цвинтар, який розмістився зараз же за цією Церквою-Пам'ятником. Виявилось, що на ньому вже похована сила-силенна наших людей, а передусім — там поховано багато наших визначних діячів, які працювали в різних ділянках нашого національного життя. Майже всі могили були там гарно впорядковані,

прикрашені квітами і мали гарні, стилеві пам'ятники. Дивлячись на них, а особливо на їхні надписи, як і беручи під увагу, що тут у значній мірі ховають еліту українського народу,— і то ту, що її місце, скоріше чи пізніше, має бути не тут, а в Україні,— я не міг стриматися від зворушення. До цього ще долучилося й те, що ми того дня відзначали пам'ять мільйонів українських невинних жертв, які згинули півстоліття тому назад в Україні. Це було для мене тяжким пережиттям, хоч я завжди дивився і дивлюся на майбутність нашого народу оптимістично.

Повернувшись на площу перед Церквою, я вдягнувся також у свою тогу та прилучився до гурту православного духовенства. Під час Богослуження і Панахиди я мав стояти поруч з ієрархами Української Православної і Католицької Церков, як представник УЄО в ПА. На саму Панахиду прибув також і митрополит УКЦеркви — С.Сулик, з яким я перед Панахидою мав нагоду особисто познайомитися і обмінятися кількома думками. Я особливо висловив своє вдовolenня з екуменічного характеру цих поминок.

О год. 9-тій ранку під'їхав автом митрополит Мстислав у супроводі архієпископа Марка і єпископа Ізяслава. Їх було зустрінuto дзвоном дзвонів Церкви-Пам'ятника. Так почалося процесією до середини Церкви Богослуження, де за ієрархами слідувало духовенство. На жаль, ця церква могла вмістити тільки незначне число людей, так що всі інші учасники стояли надворі й за допомогою гучномовців прислуховувалися до цього Богослуження. Я стояв з духовенством спочатку всередині церкви, але пізніше мене попросили зайняти місце у вівтарі. Це Богослуження, як і Панахиду, транслиювалося заходами радіостанції «Голос Америки» також і на Україну.

О год. 11-тій почалася перед церквою Панахида, яку своїм Словом розпочав митрополит Мстислав і під час якої я прочитав Апостола. Це був текст з Нового Заповіту, з 1-го Листа до Коринтян, розділ 15-28. Голосник працював справно, і моє читання могли чути й розуміти всі учасники, що заповнили велику площу. Цікаво було, що згодом хтось написав у щоденнику «Свобода», що «паст. В.Боровський відчитав зворушливу відповідну молитву». Також під час цієї Панахиди виголосив своє Слово митрополит Стефан Сулик, яке було наскрізь біблійне. Під час Богослуження і Панахиди співав хор при Церкві-Пам'ятнику під диригентурою інж. Т.Павловського.

По Панахиді була перерва, в якій учасники цієї врочистости мали нагоду підкріпитися, зустрітися одні з другими, а багато з них подбали про те, щоб над могилами своїх свояків чи

приятелів, за православним звичаєм, були відправлені панахиди. Це було ще й тому важливим, бо саме тоді була Провідна Неділя, тобто перша неділя по Великодні.

Я також тепер мав нагоду для зустрічей, а також і для перекуски в будинку консисторії. Зі мною був наш президент, а під час їжі, за тим самим столом, де ми сиділи, був з нами архидиякон В.Поліщук, який дияконував під час Богослуження та Панахиди, свящ. Ф.Істочин і ще дехто. Жінки нас обслуговували дуже уважно, і все було вміло приготоване. Свящ. Істочин, як богослов, зробив на мене особливе враження, він також висловився похвально про наш журнал «Євангельський ранок». Там же я мав нагоду особисто познайомитися зі свящ. д-ром С.Гаюком, який довгий час є передплатником «Євангельського ранку».

По цьому бр. Багрій, який є ексекутивним директором організації «Американці в обороні людських прав в Україні», познайомив мене з членами проводу цієї організації, з якою дуже близько співпрацює УСО. Всі вони зробили на мене дуже приємне враження, а я також мав нагоду висловити їм своє щиросердечне признання за їхню жертвенну працю, бо вони дійсно належать до тих кількох українських подібних організацій, що провадять дуже вміло та успішно свою працю в обороні наших дисидентів на Україні й роблять цим добру прислугу українському народові. Коли я розмовляв з цими нашими заслуженими діячками та діячами, я зауважив на одному пам'ятнику напис — Галина Журба. Я не стримався від того, щоб не розказати їм про цю нашу небуденну письменницю, дружину письменника Антона Невинського з Рівного на Волині, яку я в моїх молодечих роках вважав своєю духовою матір'ю.

О год. 3:30 по пол. мала розпочатися Жалібна Академія, але вона почалася з деяким спізненням. В її програмі була вступна промова митрополита Мстислава, доповідь д-ра Анатолія Лисого, а потім виступи хорів, декляматорки і солістів. Заключне слово мав архієпископ Марко. Правда, в пресі було заповіджено, що мали ще промовляти єпископ Ізяслав і паст. В.Боровський, але так не сталося. Тому я своє Слово післав пізніше до щоденника «Свобода», де воно й появилось друком в ч. 101 з 1-го червня 1983 р. Під час цієї Академії я сидів з єпископом Білоруської Автокефальної Православної Церкви — Ізяславом, який зробив на мене добре враження і розмовляв зі мною доброю українською мовою, бо він у свій час вчився в українській гімназії. Мав я також нагоду коротко говорити з архієпископом Марком, який завжди був і лишився сердечним париятелем бл. п. паст.

В.Купчинського з Нью-Йорку.

Академія, як і все інше, пройшла з великим успіхом і в настрої, відповідному цим жалібним поминкам. Тут можна було тільки погратулювати всім тим, що до цього спричинилися. Присутні почали розходитися, зала почала пустіти, а ми з бр.Багрієм підійшли ще до митрополита Мстислава, щоб попроситися з ним і подякувати за добру ініціативу помінути жертви голоду на Україні в душі екуменічного братерства, як це воно й сталося.

Лишаючи залю, я мав ще нагоду познайомитися з однією моєю землячкою з Рівного на Волині, яка колись підтримувала працю УЄРЦеркви, проваджену там паст. Т.Довгалюком в Рівному. Вона висловила думку, що добре було б зібрати і видати окремою книжкою поетичні твори бл. п. паст. Т.Довгалюка. Це ідея, яку я завжди поділяв. Я їй лишив свою адресу, щоб шляхом переписки можна було докладніше упрянувати здійснення цього задуму.

Вийшовши на двір, я зауважив, що величезна польова площа довкола Дому Української Культури в Бґнвд Бруку була заставлена непроглядним числом авт. Було видно й великі автобуси. Пізніше поліція подавала, що вона вважає, що на цих поминках було якихось 13,000 учасників, а інші обчислюють їх на 15,000. В кожному разі, це була велика жалібна імпреза, яка доказує живучість нашої еміграції та її бажання стояти на сторожі прав свого народу до вільного й гідного життя на своїй рідній землі.

Тому, що це вже було по шостій годині вечора, брат Багрії і я пішли до нашого авта, щоб поїхати до родини Яровенків, які нас обох і дружину бр. Багрія запросили до себе на вечерю. Це можна було вважати добрим закінченням цього багатого в різні зворушуючі переживання дня. До того бр. інж. Яровенко зі своєю милою дружиною та їхньою родиною є не тільки моїми добрими приятелями, але ми також пов'язані з ними нашою євангельсько-реформованою працею. Бр. Яровенко є членом Головної Управи УЄО в ПА.

Як завжди, ми там були сердечно зустрінуті. Все було якнайкраще приготовлене. Апетиту нам не бракувало. Ми там приємно і з повним задоволенням скінчили наш день. На жаль, я там не міг зустрітися з їхнім здібним сином, лікарем Марком та з його дружиною, яка також працює лікаркою. Вони саме тоді поїхали десь до іншого штату, на якісь додаткові іспити, бо вони все ще удосконалюються і спеціалізуються в своєму фаху. Я тільки міг бачити їх на світлинці.

Звідси бр. і с. Багрії зі мною своїм автом направилися додому,

де ми могли подумати про нічний відпочинок. На другий день о годині 12:25 по пол. відлітав уже мій літак до Атланти. Коли я прийшов на сніданок, бр. Багрій підніс мені спеціальний примірник їхнього місцевого щоденника «Стар Леджер», де я на першій сторінці побачив світлину з вчорашньої Панахиди, а на 6-тій сторінці я знайшов опис вчорашніх поминок, де було згадано і про мою участь у цих поминках, як екзекутивного секретаря «Української Протестантської Церкви».

Перед полуднем мої добрі опікуни завезли мене на летовище в Ньюарку. Там ми ще могли обмінятися деякими думками, а на закінчення я міг їм за все щиро подякувати та пропрощатися з ними, і вони поїхали додому, до своїх щоденних обов'язків. По цьому я ще почекав якоїсь півгодини і міг всісти в літак, який мене без пригод доставив до Атланти. Тут уже спеціальний автобус привіз мене до Донвуди, де мене автом підбрала моя донька з моєю дружиною. Проїшло кілька днів, щоб я міг психічно й фізично прийти до себе, однак усе мною в тих днях пережите залишилося для мене особливо дорогим і незабутнім спомином. Наше життя часто видається нам свого роду казкою, але це тільки тоді, коли ми маємо до діла з нормальними, ідейними та шляхетними людьми.

* * *

На закінчення тут варто згадати й про те, що саме було дійсною причиною цього штучно створеного кремлівськими злочинцями голоду в Україні. Особливо про це треба знати нашому молодшому та майбутнім поколінням.

У своєму Слові на Панахиді митрополит Мстислав про це висловився так: «Москва — червона від пролитої нею у віках людської крові та безмежно жорстока до поневолених нею народів, керуючись виключно загарбницькими цілями, постановила довести до зникнення з лиця землі українського народу, як окремої незалежної державної нації... Вона силою забрала від українського хлібороба його прадідну та гірким потом скроплену святу землю..., а при кінці 1932 року зграбувала у нього дослівно все, що вродила українська земля... Що наступило по тому, знаємо з історії — загинуло біля восьми мільйонів українських хліборобів».

Британський советолог Роберт Конквест тепер твердить, що в часі «розкуркулювання» в роках 1929-30 і в часі голоду в роках 1932-33 мало б в Україні згинати приблизно 14 мільйонів українських людей, а в тому кілька мільйонів дітей».

Д-р А.Лисий у своїй промові на цій жалібній Академії про

причини цього голоду сказав: «Голод на Україні 50 років тому був актом – найперше – політичним, злочинним, запланованим народовбивством для досягнення своїх політичних цілей. Це була голодова облога України, проведена з найжорстокішим садизмом. Саме страх перед національно пробудженою масою українського народу був головною причиною тієї брутальної розправи з цілим народом».

У своєму Слові на Панахиді митрополит С.Сулик сказав: «Ми повинні вірити в Божу поміч, бо по цій Голготі народу прийде Воскресіння! Ми знаємо з пророцтва Єзекіїла, що Господь сказав: «Ось Я повідчиняю ваші гроби і позводжу вас із ваших гробів, мій народе... І дам Я в вас Свого Духа,— і ви оживете, і вмішу вас на вашій землі і пізнасте ви, що Я, Господь (Єзек. 37, 1-14).» Своє слово митрополит закінчив закликком до братолюб'я і єдиномислія поміж усіма українцями.

Тут на закінчення я ще хочу згадати і про те, що говориться в Заяві Головної Управи УЄО в ПА з нагоди 50-ліття поминок цього українського голокосту. В ній пишеться: «Протестуючи проти ганебної народовбивчої політики кремлівських верховодів і рішуче осуджуючи її, український нарід не має права забути їм цих злочинів проти людяности та свого існування як народу. Треба рік-річно обходити пам'ять цих жертв голоду та інших комуністичних переслідувань. Треба перестерігати народи вільного світу, щоб вони знали, що їх очікує, якщо вони не будуть чуйними й обережними та належно не шануватимуть та не берегти свою волю та самостійність.

Нашим проханням до них є, щоб вони зрозуміли також і наше положення й стан і старалися всякими їм можливими способами допомогти нам привернути нашу свободу. Треба також мобілізувати думку вільного світу в обороні переслідуваних на Україні та в Советському Союзі взагалі, які там терплять за свої релігійні й національно-політичні переконання. Ці права є дані людині Самим Творцем, а також є забезпечені советською конституцією та Деклярацією Людських Прав Об'єднаних Націй, до яких на ганьбу вільного світу, належить також і ССРСР».

Вашінгтон, 2 жовтня 1983 р.

2-го жовтня 1983 р. відбулася в Вашінгтоні друга фаза вшанування 50-ліття жертв голоду в Україні. Це було заверрене могутньою меморіяльною Маніфестацією, яка почалася біля пам'ятника Вашінгтонові й скінчилася концертом у Центрі ім. Джана Кенеді. Понад 18,000 українців Америки й Канади

прибуло на цю жалібну врочистість.

Перед початком маніфестаційного походу відбулася ще відповідна й дуже вдала програма, на якій виступали з промовами різні визначні наші й чужинецькі гості й Капеля Бандуристів з Детройту. Цю програму розпочав коротким словом голова Комітету цих поминок — проф. П.Стерчо, а один з бандуристів відспівав американський гімн. Вступну молитву в українській мові мав православний митрополит Мстислав, а в англійській мові — паст. В.Боровський. Особливо вирізненими там промовцями треба було вважати — д-ра Флиса, голову УНС, який нещодавно перебув важке захворювання, конгресмена Дона Ріттера з Пенсильвенії і генерала Джорджа Кігена. Останній, між іншим, закликав, українців, щоб вони, як жиди, не давали світові забути про цей великий голод в Україні і що інформації про цей великий голод не вільно писати маленькими буквами, а — найбільшими. На його думку, всі вільні народи, а в тому й американці, можуть втратити свою волю, якщо не навчать своїх дітей та майбутні покоління, хто є їхнім справжнім ворогом! Кінцеву молитву мав католицький священник В.Паска в двох мовах.

Маніфестаційний похід, що робив надзвичайне враження, проходив також біля Білого Дому. Під советською амбасадой було відчитано відповідну заяву. Частина демонстрантів пішла також під пам'ятник Т.Шевченка, де відбулася коротка програма.

О годині 3:15 по пол. почався пам'ятковий концерт при участі 2,800 присутніх і 300 осіб співаків і музикантів. Концерт був чудовий. Щоденник «Свобода» про цей концерт написав, що «він дістав небувало високу оцінку від найвизначніших критиків американської столиці, й що це був найкращий концерт року у Вашингтоні». А солістка Рената Бабак висловилася про ці поминки і концерт у «Свободі» так: «В цьому концерті-меморіялі ви всі, мої дорогі українці, були учасниками цієї величної події, бо в той час це була суцільна слава нашої матері-Україні, її народові та його невмирущій культурі. В той день були забуті чвари різних партій, організацій і угруповань. Була одна «партія» — суцільної української громади, яка точно знає свою мету. Вона ясно сказала столиці вільного світу, «хто ми є і чиї ми діти».

Офіційними представниками УЄО в ПА на цих поминках у Вашингтоні були: президент В.Багрій, як член Комітету цих святкувань; паст. В.Боровський, як почесний член Президії цього Комітету; паст. В.Кустодович, член Головної Управи УЄО і внук паст. В.Боровського — Лев А.Боровський.

На закінчення можна тільки сказати, що того дня українці добре пописалися і з честю виконали свій обов'язок перед Україною, Америкою та людством. Мій внук і я були також горді з того! Тут треба дати заслужений кредит і тим, що організували ці поминки, як і тим, що прибули на них. Ми можемо бути тільки вдячні Богові за все те, що ми пережили в Вашингтоні, пам'ятаючи слова псалми 37-ої, які можуть бути доброю потіхою для кожного українця в нашій сучасній ситуації: «Надійся на Господа, чини добро і любуйся вірністю Бога. І виявить Він праведність твою, як світло, і справедливість твою — як полудень. Тільки ще трохи,— і не буде беззаконника! Спасіння ж праведних — від Господа; Він їхня сила в час горя. І Господь допоможе їм, і спасе їх. Він визволить їх від беззаконних і збереже їх, бо вони надіялись на Нього. Амінь».

ДЕЩО З ЖИТТЯ МОЄЇ ДРУЖИНИ ТА ЇЇ РОДИНИ

Моя дружина Олександра, з дому Бура, народилася 22 березня 1909 р. в с. Великому Олексині біля міста Рівного на Волині. Батько її звався Іван, а мати Анастасія, з дому Квасилович. Батько її з уродженою інтелігенцією та здібностями мав сільське господарство, яке йому давало можливість заспокоювати матеріальні потреби своєї родини. На жаль, уже в 1913 році померла мати моєї дружини, а батько її лишився вдівцем з дев'ятьма дітьми. Після цього він уже не думав женитися, бо не вірив, що він знайде другу маму своїм сиротам. Він присвятив своє життя вихованню своїх дітей. Це не була легка справа, але йому вдалося хоч частині своїх дітей дати відповідну освіту або знання якогось ремесла. Бувши офіційно православним християнином, він ніколи не втручався в справу віроісповідної приналежності своїх дітей. Він навіть дозволяв їм відбувати євангельські Богослуження в своїй хаті. Всі його діти були свідомими українцями і мали майже всі особливий дар співу. Частина їх співала в хорах.

Його старший син Трохим навчився слюсарства, а при тому був глибоко віруючою людиною. Він належав до Церкви Євангельських Християн і був світським проповідником у своїй церковній громаді в с. Шпанові. Саме тоді поширювався Рух Євангельських Християн на Волині.

Його другий син Павло був ковалем. За звичаєм він читав у місцевій православній церкві «Апостола». Жертвою воєнних подій, невідомо де, загинула його дочка. Це він тяжко переживав, а сам був вивезений на примусову працю до Німеччини.

Його третій син, Микита, вивчився на вчителя. Він брав участь у громадському та культурному житті. Коли ж Волинь попала під польське панування, він згодом став війтом Рівенської Гміни, а пізніше був вибраний послом до Польського Парляменту. Дехто пробував йому закидати політичне угодовство, але в дійсності воно так не було. Йому порадив прийняти цей пост визначний український патріот, діяч і письменник — Антін Нивинський, який жив тоді в Рівному і був членом Української Соціалістично-Радикальної Партії. Дружина Нивинського, Галина Журба, була визначною українською письменницею, яку я знав особисто та надзвичайно її шанував. Нивинський мотивував це тим, що коли мій швагер не погодиться взяти на себе цей обов'язок, то тоді напевне поляки знайдуть собі дійсного угодовця, який нічим не буде корисним для нашої національної справи.

Це мого швагра переконало, і він дійсно робив сумлінно та чесно українську роботу. На жаль, дуже часто не він, а інші, більше галасливі і спритніші наші діячі присвоювали собі за це кредити. Був час, коли він також інтервенював у польській владі в моїй справі, коли мене поляки хотіли виселити з Польщі. Він робив багато добра нашим людям, а особливо українській молоді, але ніколи цим не хвалився. Недомаганням його тут можна вважати те, що його не вдалося переконати, щоб він написав свої спомини, а він мав би про що писати. Він же у 1939 році був арештований советами і опинився разом зі своєю родиною на Сибірі.

Згодом разом з Польською Армією, яка була організована в Советах під час Другої Світової війни, він опинився в Англії, де розпочав акцію організації тих українців, які служили в цій Армії. В кожному разі він був і лишитья заслуженою для української справи людиною і діячем. По війні він поселився в Торонто в Канаді. Тут він став членом Української Баптистської Церкви. Його дружина Ольга, з дому Новак, є чеського походження і відзначається особливою підприємчивістю. Вони мають сина інженера Павла. Правда, мій швагер мав ще двох синів і дочку з попереднього шлюбного життя. Один син, Микола, є визначнішим старшиною в Канадському Воєнному Летунстві, а син Олександр також живе в Торонто.

Згадуючи тут про дітей мого покійного тестя, тепер тут приходиться черга згадати про його дочку Марію, яка вчилася в російській гімназії в Рівному. Пізніше вона якийсь час співала в подорожуючому хорі Д.Котка та якийсь час з цим хором вона подорожувала по Німеччині. Вона вийшла заміж за Андрія Кондратюка, який служив підстаршиною в Армії УНР, а сам по професії був учителем.

Четвертий син Василь закінчив свої богословські студії в Англії та працював проповідником між євангельськими християнами і баптистами на Волині. Тоді, коли в той час у тих християн переважно проповідувалося по-російському, він усе проповідував по-українському. Я не раз мав нагоду в моєму містечку Олександрії чути його проповіді ще перед 1928 роком. Перед самою Другою світовою війною він виїхав до Канади, а з часом переїхав до США, де продовжував цю працю, але переважно на своє життя заробляв працюю в фабриці. Ми завжди відчували особливе внутрішнє задоволення, і то вже будучи в Америці, коли зустрічалися з швагром Василем, з його дружиною Ольгою та взагалі з їхньою родиною. Правда, це ствердження відноситься і до всіх наших свояків.

Далі йде сестра моєї дружини Сонька, яка по смерті матері

несла головний тягар опіки над осиротілою родиною. Коли ми втікали від совєтів, вона принесла нам мішочок срібних монет. Це було те останнє, що вона мала. Вона хотіла нам тим допомогти. Ми не хотіли їх прийняти, але її безкорисну турботу про нас ми дуже цінили. Її чоловік, Василь Руснак, походив з Басарабії. Він опинився на Волині з інтернованими вояками Армії УНР.

Тепер йде сестра Анна, яка все своїм сином Костем прислала нам молоко для нашої донечки, яка тоді була немовлям. Вона багато молока не мала, але Кость відмовився від своєї порції молока в користь нашої Дарочки. Все це робилося тоді, коли совєти окупували Західню Україну в 1939 р. і ми опинилися в скрутній матеріальній ситуації. Це була ця сестра і її син, які загинули під час останньої світової воєнної завірюхи трагічною та невіджалуваною смертю. Вони були добрими патріотами й християнами.

Нарешті, йде сестра Стефа, яка за польського панування на Волині була нами вислана на якийсь час до школи домашнього господарства Сестер-Дияконіс у Венцборку, де я перед тим скінчив Богословську Семінарію. Вона нам пізніше дещо допомагала в нашій церковній роботі, а потім вийшла заміж за свідомого українця.

Батько моєї дружини помер у 1932 році.

Коли ж йде мова про мою дружину Олександру, то вона скінчила семиклясову школу в Рівному. Десь у тому часі вона повірила в Ісуса Христа як свого Спасителя в євангельських християн. В 1926-1927 шкільному році вона вчилася в Біблійній школі в Радості, біля Варшави, що її провадив американський пастор Артур Фавлер і український жидівський проповідник М.Гітлін, який з належним зрозумінням ставився до українського народу та його визвольних змагань. У цій школі особливу вагу зверталось на навчання англійської мови, і тим самим приготувлялося молодь на евентуальний виїзд на студії до англомовних країн.

В другій половині 1927 року моя дружина виїхала на богословські студії до Англії, де саме тоді там вчився її брат Василь. Ця Богословська Семінарія містилася у місті Порт у Південній Валії. Валійці мають багато дечого спільного з українцями. Це історично прадавній народ і дуже співучий. Там вона прожила чотири роки як одна з членів родини директора тієї школи. Повернувшись на рідну Волинь, вона якийсь час працювала з дітворою і молоддю по громадах євангельських християн і баптистів.

10 серпня 1934 року відбувся наш шлюб у місті Рівному, і ми почали нашу спільну життєву мандрівку і працю, про яку читач більше й докладніше довідується власне з цих моїх споминів. Це життя і праця не були легкі, але ми все відчували дивну Божу допомогу та опіку на цій нашій життєвій мандрівці. Нам також багато в цьому помагало і те, що моя дружина знала англійську, а я — німецьку мови, а вже в Америці багато нам допомагали і наші діти. Не бракувало й різних українських і чужих приятелів, які нам облегшували цю нашу працю та життя.

ДИВНІ ДІЛА БОЖІ В НАШОМУ ЖИТТІ

Щоденні біблійні гасла Церкви Братів

Ще студіюючи в Богословській Семінарії, мав я нагоду познайомитися з маленькою книжечкою під заголовком: «Щоденні гасла та повчаючі тексти Церкви Братів». Ця книжечка в Німеччині у вигляді календаря видається щороку в двадцяти п'яти мовах Церквою Моравських Братів. Понад 200 років тому назад ці Брати були вигнані за свою віру зі своєї батьківщини в Моравії. Вони знайшли гостинне прийняття в маєтку віруючого графа Цінцендорфа в Німеччині. Він дав їм до диспозиції свій маєток, і там вони поселилися. Сам Цінцендорф став їхнім духовним опікуном. Йому прийшло на думку під час однієї співанки 5 травня 1728 року, щоб при допомозі короткого біблійного гасла щоденно закликати цю Церкву Братів до спільних життєвих змагань і перемоги. Напочатку кілька братів щоранку, як ранішній привіт, проголошували певний біблійний текст під хатами членів цієї Церкви, аж поки цих щоденних гасел не почали друкувати.

В Семінарії ми мали звичай розпочинати день читанням цих гасел. Спочатку мені цей звичай видавався наївним, та згодом я його належно оцінив, до нього звик і відчув, що часто Сам Господь промовляв і до мене особисто цими словами із Святого Письма. Особливо уважно я студіював ті біблійні гасла, що припадали на мій день уродин. Таке гасло я вважав гаслом цілого року мого життя. Далі я звертав особливу увагу на ті гасла, що припадали на надзвичайні дні чи випадки в моєму житті.

Дехто з читачів може й посміхатиметься собі з такого ставлення мною цієї справи, але я часто переконувався, що припадаючі Слова Божі на такі дні були як би спеціально вибрані й завчасу призначені для мене. Вони давали мені вказівки, скріплювали мою віру й не раз мали пророчий характер. Тому, що я їм багато завдячував у часі воєнної завірюхи,— в ті дні безконечної життєвої непевності та тяжких випробувань,— я вже давніше був поставив собі ці дивні пережиття й досвіди списати та опублікувати їх на прославлення нашого великого Бога — в надії, що це свідчення допоможе й іншим краще оцінити силу Слова Божого в їхньому щоденному житті та в буденних турботах.

Чуда Божі не були рідкістю в моєму житті. Тут можу згадати хоч би такий випадок. Вже будучи в Духовній Семінарії, я пережив дивну подію. Від молодих років я мав клопіт із сліпою кишкою, яка мені докучала при фізичних працях, але я не дуже то тим переймався. Та в Семінарії одного разу вона дуже болючо почала давати знати про себе. Нарешті, я рішився піти в цій справі до ректора з виясненням, що я хочу йти на операцію, бо вже довше цього терпіти не можу. Він поставився до цієї справи співчутливо, але сказав, що поки підемо до шпиталю, ми спершу звернемося в цій справі до Небесного Лікаря. Ми вклякнули до молитви. По цьому я зауважив, що болі моєї сліпої кишки зовсім зникли. Вони вже більше не повторялися. Це був мій перший досвід з виявом особливої сили й опіки Божої в моєму житті.

Як ми втікли від большевиків у 1940 році

Прихід большевиків у Західню Україну восени 1939 р. приніс велику загрозу нашому існуванню. Ми пробували вірити, що, може, большевики за 20 років покультурнішали, але масові арешти наших провідних людей, а в тому й наших українських євангельсько-реформованих проповідників, переконали мене, що незадовго прийде черга й на мене.

Я ще ніколи в житті не був у подібній ситуації. Мені було тяжко рішатися на такий ризикований крок. Я ніколи не належав до авантюристів чи конспіраторів, що звикли до карколомних кроків у своєму житті. Я був скромним проповідником Царства Божого та його правди. Проповідував мир і любов. Однак, тут треба було діяти і то скоро. Було дві можливості. Перша — втікати самому. Я мав обіцяну поміч контрабандистів, але в цьому випадку треба було числитися з тим, що я себе можу врятувати, але погублю свою дружину й діточок, яких все одно нова влада вивезе на Сибір. Треба було шукати інших можливостей — рятуватися з цілою родиною. Саме тоді переселявалося волинських німців до Німеччини. Мені радили замішатися між ними і дістатися до Західньої Польщі, де я мав своїх добрих християнських приятелів.

Я мав піти до представництва цієї німецької переселенчої комісії в наших сторонах. Один знайомий німецький кантор, щось як би в нас дяк, запевняв мене, що мені не буде труднощів отримати від німців дозвіл на виїзд, бо саме там, де це представництво урядує, є дуже велика зала. В ній советські представники сидять у цілком протилежному кінці від німецьких, так що совети навіть нічого не зауважать. Однак, коли я туди зайшов, справа виглядала зовсім інакше. У великій залі було повно німецьких переселенців, а советсько-німецька комісія

урядувала в малесенькій кімнатці. Це був місяць січень 1940 р. Надворі падав сніг з дощем. У залі я бачив хворих старців і дітей. Багато людей кашляло. Це видовище зробило на мене надзвичайно пригноблююче враження. Я зрозумів, що багато тих людей не витримають цього переселення. Боязнь перед советськими членами цієї комісії та цей вид настроїли мене так пригноблююче, що я сказав: «Що буде, то буде, а я вертаюся додому і буду зі своєю родиною приготований на все. Так чи інакше треба буде гинути!»

З цими, повними резигнації, думками та знеохоченням я пішов на залізничну станцію, щоб повернутися додому. Там виявилось, що найближчий потяг міг прибути не скоріше, як за п'ять годин. Я мав досить часу. Від нема чого робити я повернувся назад до переселеного пункту. Саме тоді прибув гурт німців з батогами. Це були переселенці, які приїхали по документи, бо завтра мали відїздити ті переселенці, які мали їхати кінним обозом на Захід. Це були тільки чоловіки, бо жінки з дітьми мали їхати потягом. Я вдавав, що належу до цих мужчин і разом з ними зайшов до кімнати, де урядувала згадана комісія. Я мав час добре роздивитися та навіть освоїтися із ситуацією. Знайшов собі вільне крісло, сів та слідкував за всім тим, що там робилося. Ті люди, що прийшли зі мною, мусіли також очікувати. Близько мене сидів вартовий червоноармієць з рушницею, а також советські члени комісії. Я тримався вповні зрівноважено та ділово.

Раптом я почув лайку з уст советів. Вони нарікали, що ще не обїдали. В злості кидали вони свою роботу і, не очікуючи на німців, всі до одного демонстративно вийшли з кімнати. Лишився тільки вартовий. Це все вони зробили на злість німцям. Німці лишилися. Це все дало мені можливість отримати на папері дозвіл на виїзд з волинськими німцями на Захід. Облегшила цілу цю справу ще й та обставина, що перекладачем німців був один волинський німець-учитель церковної школи, який знав мене по церковній праці. Він тоді не був там, але через моїх знайомих переказав, що подбає про те, щоб я не попав на советський допит, а радив мені переховуватися, поки не буде відходити потяг з німецькими переселенцями в Польщу. В тій же хвилині, коли моя справа була полагоджена, увійшли в кімнату двоє мені добре знайомих людей, які мали незадовго їхати в мої сторони і могли мене забрати додому.

Я тоді не мав своєї книжечки зі щоденними біблійними гаслами, бо 1939 рік уже минув, а на 1940 рік не можна було її під большевиками дістати. Після того, коли ми приїхали в Польщу,

перше, що я зробив — купив собі її та почав шукати, який біблійний клич саме припадав на той день, коли я ходив до вищезгаданої комісії, щоб мати можливість втікти від загрозуючого мені фізичного знищення більшовиками. Того дня там стояло написане: *«Царює Господь! Хай радіє земля, нехай веселиться велика сила островів!»* (Пс. 97, 1)

Другим таким випробовуючим днем було тоді, коли ми переїздили річку Буг у Бересті, тодішню границю советсько-німецьких «інтересів». Ми тоді побоювалися, щоб совети, з огляду на моє ненімецьке прізвище, нас на тій границі не затримали. Але й тоді все пішло гладко, хоч біля мого прізвища стояла написана якась замітка. Того дня стояло в біблійній гасловій книжечці написане: *«А про вас, що боїтесь імени Мого, зійде сонце справедливости і оздоровлення в промінні Його»* (Малахії, 4,2). *«І кожен, хто за ймення Моє кине дім, чи братів, чи сестер, або батька, чи матір, чи діти, чи землі,— той багатократно одержить і життя вічне наслідуює»* (Матв. 19,29). На день моїх уродин я мав того року біблійне гасло: *«Все, що хоче Господь, те Він чинить на небі та на землі, на морях та по всяких глибинах»* (Пс. 135,6). *«Отож, не журіться ви, кажучи: Що ми будемо їсти, чи: Що будемо пити, або: В що ми зодягнемось? Бо ж про все те погани клопочуться, але знає Отець наш небесний, що всього того вам потрібно»* (Матв. 6,31-32).

Як я жалував пізніше, що я не мав цієї книжечки під час нашої втечі! Скільки потіхи і духовного підкріплення були б дали мені тут згадані дивні слова Самого Бога! Вони ж мені були б пригадали в ті кошмарні дні ті відвічні правди, що Господь є Господом історії та життя людини; що треба тільки надіятися на Нього і вірно йти Його шляхами, а сонце Його справедливости та оздоровлення в свій час не забариться зійти; що терпіння за Христа має велику нагороду, бо до таких людей належить вічність, а тим самим і будучність. Бог не хоче бачити нас надмірно зажуреними та заклопотаними, бо Він дбає про нас Сам. Дійсно, Господь дивно нас беріг і дбав і тим підтверджував правдивість Своїх обітниць. Під час тієї втечі я зрозумів, що не вільно ніколи передчасно здавати позицій та втікати з поля бою перед ворогом людських душ і перед труднощами, бо Він має тисячі непередбачених, чудесних можливостей рятувати Своїх дітей з вогню і з пащі лева!

Наш переїзд у Західню Німеччину і моя праця там

Довго нам не прийшлося затриматися в Західній Польщі в наших християнських приятелів, в яких ми були знайшли

скромне приміщення та працю. Християнське видавництво, в адміністрації якого я працював, було урядом по одному році зліквідоване, і я з родиною переїхав на працю в Західню Німеччину. Там я міг перших кілька місяців працювати по своєму вибору, знову ж таки в адміністрації християнського видавництва, але по трьох місяцях і це видавництво було гітлерівським урядом зліквідоване. Тепер я вже був урядом праці скерований на роботу до однієї хемічної фабрики. Однак, варто тут згадати, що тепер там завідуючим урядом праці був директор зліквідованого нашого християнського видавництва. Що він у своєму листі написав до уряду праці при цій фабриці, я не знаю.

Тут, здавалося, я вже не буду могли числити на співчуття і поміч моїх християнських приятелів, а був відданий на ласку і неласку людей різного світогляду, а до того, як чужинець і проповідник, я міг сподіватися різних несподіванок.

З писемним скеруванням уряду праці я поїхав до тієї фабрики, яка саме розбудовувалася. Там мені зразу в уряді праці сказали, що хоч я маю освіту, але, як чужинець, я тут можу працювати тільки звичайним робітником, але дефінітивної відповіді мені покищо не давали. По моїй розмові з одним польським робітником, з яким вони не могли розговоритися, вони відкрили, що я володію деякими слов'янськими мовами, і тоді вони мені сказали прийти до них за кілька годин пізніше. Я прийшов. Виявилось, що начальник персонального відділу фабрики погодився прийняти мене за бюрового помічника при одному таборі для робітників, а то тому, що німці не давали собі мовно ради із слов'янськими робітниками. Пізніше я довідався, що в тому таборі в бюрі вже працював один німець, який краще знав польську мову за мене. По якомусь часі мене перевели в бухгалтерський відділ з тих самих мотивів. Важним тут було й те, що дружина керівника першого табору, в якому я працював, була доброю християнкою і належала до Християнської Спільноти, в домі якої ми жили.

Мої християнські приятелі дуже тішились моєю новою працею та бачили в тому провід Божий.

Довший час я не міг зрозуміти особливо прихильного до мене відношення начальника персонального відділу тієї фабрики — пана Бекера, а до того — він особливо цікавився моїм життям і життям моєї родини, як і моєю працею. Цю загадку я розв'язав аж по приході американських військ. Тоді вияснилося, що він у свій час студював богословіє і виразно стояв на християнських позиціях. Бог має своїх слуг, які виконують ангельську службу і в найтяжчих і найскладніших життєвих обставинах.

Як нас Бог врятував перед бомбами

В Західній Німеччині ми жили в чудовому і тихому університетському місті, вільному від промислових підприємств, а зате забудованому науковими інституціями та численними шпиталями і клініками. Перебуваючи в Східній Польщі, ми могли по ночах спокійно спати, але тут уже було щось зовсім інше. Часто нас будили пронизливі сирени, які перестерігали перед налетами аліянтських літаків. Ми спочатку ці тривоги легковажили, бо вони тільки перелітали цією околицею або й понад містом, але самого міста не чіпали. Ми вже потішали себе тим, що вони, напевно, не чіпатимуть цього міста з огляду на шпиталі. Та коли ми однієї ночі, після виття сирен, побачили цілу нашу околицю, ярко освітленою парашутною ракетною, а за цим почувися над нашою хатою свист спадаючої бомби, ми таки переконалися, що це таки війна, а не забава, і старалися по кожній тривозі бути з дітьми цілком приготованими на всякі несподіванки. Це ми вірно робили до часу закінчення війни.

Останні два роки війни наше місто таки дістало певну кількість бомб. Справді, було тільки пляновано бомбардування залізничної станції, але бомби переважно падали поза залізничну станцію, так що одного дня частинно потерпіли клініки, а іншого разу потерпіла наша околиця з місійними заведеннями, в яких ми жили. Тільки довкола нашого дому впало нараз 48 бомб. З них одна впала на подвір'я дому, а друга в пивницю сусіднього мешкального дому, але ця остання не розірвалася.

Все це пережити і вийти з цього ціло, це вже не було легкою та простою справою. Через те ми бачимо в тому, що ми залишилися при житті — чудо Боже, яке ще стане виразнішим перед читачем, коли він візьме під увагу все те, що я пишу тут понижче.

Першого дня, тобто, коли ми приїхали до цього міста, а це було 21 лютого 1941 р., в моїй книжечці з біблійними гаслами на той день було написано: *«Згадуйте з віддалі про Господа і нехай Єрусалим приходять вам на серце»* (Єрем.51,50). А на другий день був оцей текст: *«Місто це Я берегтиму, щоб урятувати його задля себе»* (2 Царів 19,34). Я взяв тоді ці слова Божої обітниці для себе особисто. Вони нам з однієї сторони нагадували — не забувати на чужині Того, від Якого приходять всяка поміч, а також свого знедоленого народу, а з другої сторони — що Бог обіцяє охоронити нас у цьому місті й саме це місто! І дійсно, саме місто тільки дещо потерпіло, але саме ті кімнати, в яких ми жили, не мали ані одної розбитої шиби, мимо того, що у всьому будинку їх дуже багато бракувало. Також з

нашого скромного майна нічого не пропало, хоч другі люди мали поважні страти.

Нараз після моїх нічних перестоювань з іншими мешканцями місійного дому під час летунських алярмів на дворі, де ми слідкували за перелітаючими тяжкими бомбардувальниками, я пригадував собі вищесказані слова зі Слова Божого, і вони наповняли мене вірою в охорону Божу. Коли ж війна закінчилася, я не раз мусів мати викиди сумління і казати собі: «Скільки більше спокою і духовної рівноваги був би ти затримав, коли б був уповні усунув зі свого серця всяку непевність і маловірство». Та і мимо цього я мав і маю безліч причин бути вдячним Богові за те, що Він помагав мені і моїй родині вчитися вірити в Його провід та обітници. Цього не навчить ніяка людська школа!

Як я міг побувати в 1943 році в Україні

З перших днів, як тільки німці розпочали війну зі советами та почали займати Україну, я почав робити заходи, щоб вернутися в рідні сторони для продовжування своєї релігійної роботи, та всі мої старання в цьому напрямку були даремні. Та під кінець 1942 року я зовсім несподівано довідався, що стараннями нашої Євангельсько-Реформованої Церкви в Тучині на Волині місцева окупаційна німецька влада погодилась на мій приїзд на церковну працю в Рівенщині.

Я поїхав в Україну і був там тільки шість тижнів, хоч мав перепустку на три місяці. В моїх околицях на Волині саме тоді починався український партизанський рух проти німців. Останні саме почали розвивати жажливий терор проти наших людей, так що годі було думати там про якусь поважну церковну діяльність. За порадою своїх добрих приятелів я мусів вертатися назад до своєї родини в Західню Німеччину.

Кілька місяців по моєму повороті, зовсім несподівано, покликало мене до себе гестапо. Я побоювався, чи вони не викрили моїх зустрічей з деякими українськими партизанами під час мого побуту на Волині. Однак, справа була зовсім інша. Вони викрили, що я їздив в Україну без їхнього дозволу. Урядовець, що виставив мені перепустку, зробив це без їхнього одобрення, а до того ця перепустка була виписана на бланкеті для німецьких горожан, а я був бездержавним.

Вони мені не могли нічого закинути, а урядовець, який мені цю перепустку виставив, отримав тільки догану. Це був старенький дідусь, який після всього сказав мені, що вони можуть тільки його звільнити з праці, а йому вже й так давно належиться йти на смертуру.

Я його зустрів з приходом американців. Він мені пригадав той епізод і жартівливо додав: «Я трохи розуміюся на людях. Я тоді подивився на Вас, і мені зразу стало ясно, що Ви порядна людина».

Це було велике чудо Боже, що, будучи в Україні, я міг всюди свобідно порушуватися без спеціальної гестапівської опіки, яка могла мені коштувати мого життя.

Не тільки це, я мав тоді в пляні перевезти із Західньої Німеччини свою родину спочатку до Східньої Німеччини, щоб потім було мені легше з нею повернутися на Волинь. Однак, ті мої приятелі, до яких я звертався про допомогу в цьому, відмовили мені допомоги. Вертаючись з України, а особливо, коли вже війна скінчилася, я зрозумів, що і в цьому було дивне провидіння Боже! Як тяжко було в останній хвилині не одному нашому втікачеві втікати зі Східньої Немеччини перед наступом советів на Захід. Дехто таки попався в їхні руки. Чого ніхто з нас не міг передбачити, Сам Бог усе це передбачив і задалегідь перекреслив наші безглузді пляни і тим охоронив нас перед трагічними наслідками наших нерозважних плянувань. Тут Слово Боже нас наставляє: *«Бо ваші думки — не Мої думки, а дороги Мої — то не ваші дороги»*,— говорить Господь. *«Бо наскільки небо вище за землю, настільки вищі дороги Мої за ваші дороги, а думки Мої — за ваші думки»* (Ісаї 55,8;9).

Як нам Бог післав зв'язкового з вільним світом

Коли в початках 1945 року в Західню Німеччину,— тобто в ті сторони, в яких ми тоді перебували,— прийшла американська армія, ми відчули під її охороною справжній подих свободи. Коли б тоді була зникла не тільки нацистична сила, але й безбожницько-советська тиранія, тоді напевно був би цілий світ віддихнув на повні груди і міг би бути задивлений в краще майбутнє людства. На жаль, так не сталося.

Першим нашим бажанням було тоді нав'язати листовні зв'язки з нашими приятелями в світі, а особливо в Америці й в Канаді, а це тому, що німецька пошта довший час не могла пересилати листи закордон.

Просили ми американських вояків пересилати наші листи, але вони виправдовувалися тим, що їм це заборонено. Дещо нам у цьому допомагали американські військові капеляни. Та незабаром, тільки за чотири місяці, у цьому відношенні в нас усе змінилося на краще. Одного недільного дня перед нашим домом спинилися два військові англійські авта, з яких вийшов цілий гурт англійських старшин. Я зауважив, що вони хочуть когось

розпитатися про потрібні їм інформації, тому я вийшов їм назустріч. З розмови з ними виявилось, що вони шукають табір мадярських полонених, який містився на зовсім протилежному кінці міста. Вони хотіли там бути присутніми на Богослуженні. Тепер було вже запізно туди їхати. Їх запросила одна сестра-дияконіса на Богослуження, яке саме тоді відбувалося в каплиці наших місійних заведень. Полковник, провідник цієї групи, радо на це погодився, додаючи, що всі ми діти Божі.

Ці слова до своїх вчорашніх ворогів та те, що ці старшини прийняли це запрошення, і то в той час, коли воякам аліянтських військ було заборонено сходитися з цивільним німецьким населенням, зробили на мене особливе враження.

По Богослуженні, вже на подвір'ї, я попросив мою дружину поговорити з полковником, тому що вона добре володіла англійською мовою. Вона якийсь час не відважувалася цього зробити, та, нарешті, погодилася і підійшла до нього. В розмові виявилось, що цей полковник знав російську мову та розумів українську. Він за Польщі якийсь час перебував на Волині. Коли він довідався, що ми з Волині, він тоді запитав мою дружину чи вона там знала проповідника В.Буру. На це моя дружина відповіла, що це її рідний брат. Тоді полковник додав, що в цих днях він отримав листа від її брата. Виявилось, що моя дружина колись уже мала нагоду зустрічатися з цим полковником в Англії. Тепер уже нашої радості з цієї принагідної зустрічі не було кінця. Він сам висловив бажання понаписувати листи, куди ми тільки бажали б і допомогти нам в кореспонденції. Виявилось, що він уже кілька місяців живе у нашому місті і бував уже кілька разів в Англії. Через нього ми також довідалися, що другий брат моєї дружини, який в 1940 році був вивезений советами на Сибір, також тепер перебуває в Лондоні в Англії.

Незабаром по цій зустрічі цей полковник завітав до нас у відвідини зі щедрими харчовими дарунками. Особливо ми тішилися маслом, бо наші діти дуже терпіли від недоживлення. Через нього помагали нам і брати моєї дружини.

Цей же полковник був мені доручив кілька тисяч німецьких марок для допомоги потребуючим без огляду на національну і віроісповідну приналежність. Ці гроші давали нам можливість робити багато дечого доброго різним людям у критичних життєвих ситуаціях. Ми самі нічого не потребували з них брати, бо Бог помагав нам іншими дорогами.

Чудесним способом сконтактував нас Бог зі світом, і це дало нам також можливість віднайти нам наших свояків, а мені перебрати на той час представництво Української Євангельсько-

Реформованої Групи в Німеччині. Тут тільки можна додати: *«Великі та дивні діла Твої, Господи, Боже Всемогутній! Справедливі й правдиві дороги Твої, Царю святих!»* (Об'яв. 15,3).

Наш дивний приїзд до Америки

Вже при кінці 1945 року ми були в контакті майже з усіма нашими приятелями в світі, але наша будучність усе ще не була вияснена. Мене все потішав біблійний клич, що припадав на день моїх уродин 1945 року, а це був рік, в якому закінчилася Друга світова війна. Там стояло: *«Як творив Ти страшні діла, яких ми й не сподівалися, і сходив у низ, то гори таяли від лиця Твого. Від віків бо не чували й до ушей не доходило, та й ніяке око не бачило іншого Бога крім Тебе, що стільки вчинив би тим, що надіються на Тебе!»* (Ісаї 64, 3-4). Це Боже слово дуже скріпляло нашу надію на дальшу Божу поміч у нашому житті.

Десь весною 1947 року ми отримали листа із Світової Ради Церков у Женеві, в якому нас повідомлялося, що вони написали панні Бриганті, їхній американській представниці, яка урядувала тоді в Мюнхені, щоб вона доглянула справу нашого виїзду до Америки. Коли ми приїхали до американського консульату в Франкфурті в цій справі, ми зовсім несподівано в коридорі консульського приміщення звернулися до стрічної уніформованої американської уряднички, щоб вона нас поінформувала, як нам дістатися до американського консула. Ця урядничка взяла від нас рекомендацію Світової Ради Церков і, прочитавши її, сказала нам, що вона власне і є та Бриганті, про яку в цьому листі пишеться. До того вона додала, що вона просто чудом, випадково, є тут, у Франкфурті. Для неї це був дивний випадок. Вона взяла цей наш лист і сама пішла до консула. Повернувшись за якийсь час, вона нам сказала, що все є на добрій дорозі, і цю справу нашого виїзду буде негайно оформлено, а за якихось два тижні нас покличуть до виїзду в США. Того ж дня це все було полагоджено, і ми повернулися додому, щоб приготуватися в далеку дорогу.

Коли ж проминуло більше двох тижнів і ми ніякої вістки з консульату не отримали, ми знову поїхали туди. Там якийсь перекладач, неамериканець, сказав нам, що нам відмовлено у виїзді до Америки. Моя дружина тоді почала настоювати на тому, що вона хоче бачити самого консула або його заступника. Цей перекладач з обуренням твердив, що консульські урядовці тут дуже зайняті, й нема чого їх турбувати.

До нашої суперечки з перекладачем прислуховувався один американський урядовець, і, нарешті, він запитав перекладача, в

чому тут справа. Тоді моя дружина, яка володіла англійською мовою краще від перекладача, почала сама оповідати англійською мовою цьому урядовцеві, що нам сказано, що нібито нам відмовлено у виїзді до Америки, та що нас дивує, що нас навіть про цю відмову не повідомлено, як і про причини її. Цей урядовець зацікавився нашою справою, пішов у іншу кімнату і по якомусь часі повідомив нас, що тут сталася якась прикра помилка, бо наші папери є в порядку, нам ніхто не відмовляв виїзду до Америки, і що на наше місце виїхала якась інша родина. Тут уже було видно виразне крутіство перекладача, який виглядав цілком змінений. Американський урядовець співчував нам, але не входив в подробиці того, що сталося. Він заявив нам, що наша кривда буде негайно направлена, і нас незадовго покличуть до еміграційного табору, що й сталося.

Ми прибули до еміграційного табору у Франкфурті 7 червня 1947 р. На той день текст біблійного гасла був: *«Всі Божі діла праведні, і стежки правдиві, і Він має силу присмирити тих, що ведуться гордовито»*. (Даниїла 4, 34). Ще якийсь місяць ми перебули у Франкфурті. Звідтіля 2 липня нас перевезли до Бремену. 5 липня ми отримали квитки на подорож кораблем до Нью-Йорку. Тоді в біблійному гаслі було написано: *«Співайте Богові, нашій твердині!»* (Пс. 81, 2). *«Хто ж нас розлучить від любови Христової? Та у всьому тому ми перемагаємо через Возлюбившого нас»*. (Римл. 8, 35 і 37).

8 липня о годині 5:30 по полудні наш корабель пустився з Бремену з нами і якимись 800 іншими скитальцями до Америки. Того дня біблійне гасло було: *«Що за благий Бог до Ізраїля (в цьому випадку до народу Свого — В.Б.) і до чистих серцем!»* (Пс. 73, 1).

17 липня ми прибули до Нью-Йорку. Біблійне гасло, яке нас привітало на вільній землі Вашингтона, було: *«Господь живе і нехай буде прославлений Бог мого спасення»*. (Пс. 18, 46).

23 липня ми прибули до Детройту у штаті Мічиган, тоді наше старозаповітнє гасло було: *«І буду Я Єрусалимом радіти, і втішатися буду народом Своїм, — і не почувється в ньому вже голос плачу й голос зойку!»* (Ісаї 65, 19). А в новозаповітньому гаслі стояло: *«Але за Його обітницю ми очікуємо неба нової й нової землі, в яких правда пробуває»*. (2 Петра 3, 13). Тут ми можемо ще тільки до цього додати: *«Амінь!»* Тобто так воно є, так воно має бути, і так воно буде! Цього Бог хоче, і Він цього доконає!

Бог мене дивно зміцнив в Америці

Пишучи дотепер про Божу дивну опіку над нами в Європі, я наразі хочу згадати й про те, що зі мною особисто сталося вже після якихось 25 років нашого побуту тут, в Америці. Другого грудня 1972 року ми переїхали з Детройту на постійний побут до міста Атланти, але щороку ми влітку або вчасною осінню їздили на кілька тижнів у відвідини наших дітей і внуків у Детройті, а свояків у Торонто. При цій нагоді ми відвідували наших братів і сестер у Христі та взагалі наших приятелів.

Вернувшись одного року, правдоподібно в 1973 році з Торонто, ми ще затрималися на кілька днів у Детройті. На запрошення мого швагра — пастора В.Бури, я мав у неділю на Богослуженні проповідувати в Українській Баптистській Церкві. На цьому Богослуженні, як завжди, панував приємний настрій. Я саме скінчив свою проповідь і мав сходити з підвищення на своє місце сидження, коли тут нараз одна сестра (Марія Вардинець) встала і сказала: «Не сходьте, пасторе, з-за пульпіту, а лишіться там стояти, бо довкола вас я бачу світляну авреолу!» Я на хвилюку спинився, а по цьому зійшов і потиснув її руку. Вона звернула мою увагу на те, що її руки зробилися зимні. Я не взяв серйозно слів цієї сестри, побоюючись, чи вона не мала якоїсь галюцинації.

Для мене лишався цей дивний випадок загадкою, але він змушував мене також і думати над ним. Та помалу мені почало все прояснюватися. Тижнів два пізніше я вчитав в одному християнсько-харизматичному журналі, що десь в тому часі відбувся в Єрусалимі З'їзд Християн-Харизматиків, і одна жінка під час одного з їхніх Богослужень побачила над проповідниками, які там на фронті, на підвищенні, сиділи,— світляну авреолу над ними. Це звернуло мою увагу на подібність того, що зі мною сталося в Детройті.

Будучи одного разу в одній християнській книгарні в Атланті, я довідався, що її господар був пресвітеріянином, харизматиком. Я йому розповів про свою пригоду в Детройті.

На це він мені розказав, що в Джорджії є кілька пресвітерських церков, які є харизматичними. Одного вечора люди здалека побачили, що одна з тих церков стояла в огні. Коли вони кинулися, щоб допомогти погасити пожежу, вони відкрили, що там ніякої пожежі не було.

За якийсь час я, на моє здивування, відкрив, що в мене зникла невилічима хвороба артрити. Це були вперті болі, які мені перед тим дуже докучали і перешкоджали часто в спокійному сні.

Згаданий випадок в Єрусалимі, оповідання книгаря, зникнення артриту тепер переконали мене в тому, що **я був у Детройті дивно Богом зцілений**. Я почав відчувати в своєму житті правдивість слов Івана Хрестителя, який про Ісуса Христа сказав: *«Я хрищу вас водою, але йде ось Потужніший за мене... Він хреститиме вас Святим Духом та вогнем!»* (Луки 3, 16). Я тут зрозумів, що це не звичайний фізичний вогонь, а Божий вогонь, що лікує, оздоровляє та оновляє наші тілесні й духовні немочі та цим засвідчує і підтверджує нам правдивість існування і дії нашого правдивого, живого і вічно діючого Бога-Творця через Свого Святого Духа та Свого Сина, а нашого Спасителя Ісуса Христа.

Нехай Боже пресвяте Ймення славиться між Його дітьми, які пізнали Його та готові жити та працювати для поширення Його Царства в людських серцях на цій нашій землі й у нашому народі! Я тепер можу краще й глибше розуміти нашого філософа і письменника Олесь Бердника, який, перебуваючи в советських кацетах, з усією рішучістю і певністю, після своїх дивних зустрічей і розмов з Христом, твердить: **«Мій Друже! Ти чекаєш Христа? Ти волієш єдності? Ти бажаєш пробудитися від темного сну тисячолітньої ілюзії? Христос прийшов! Він тут! Він з нами! День Христа почався! Христос воскрес! — Воістину воскрес!»**

* * *

Докінчуючи і перечитуючи манускрипт цих споминів, я відчув, що це була розумна ідея ці спомини написати. Вони стали як би підрахунком і підсумком мого життя. Мені стало більше зрозумілим, як дивно Бог помагав нам у нашому житті. Я прийшов з небуття у цей світ. Бог був тим, що уплянував покликати мене до життя. Він це зробив без мого відома, без якихбудь моїх заслуг чи порозуміння зі мною. Він тут діяв як суверен. Не тільки це, Він дивно уплянував моє дочасне життя тут на землі, де я тут вже по моєму народженні існував, як свідомий і розумний твір Бога-Творця, як Боже дитя. Перегляд цих моїх споминів переконав мене, що Він дивно і премудро керував моїм життям, хоч я не завжди був свідомий того.

Пишучи це, мені пригадалася одна пригода, яку я мав одного літа на березі озера Гюрон у штаті Мічіган. Мою дружину і мене запросив наш зять, щоб ми провели з ними наші вакації над тим озером, яке своєю величиною не є меншим від українського Чорного моря. Перебуваючи там, я часто вдень брав наших внуків і йшов з ними до парку, де діти мали чим бавитися. Йдучи туди, мене зустрів один місцевий польський фермер, який у вільний час працював у цій відпочинковій оселі. Він спинив свого

воза біля нас, привітався, а тоді, нібито жартом, сказав: «Як то добре бути багатцем, бо тоді не треба працювати». На це я йому відповів: «Я не є багатцем, але маю багатого Бога, Який і незможній людині дає можливість жити з багачами». До цього я ще додав, що він, напевно, від мене є кількакратно маєтнішим. Він тоді змінив свою тему і почав зі мною говорити про Бога.

Я дійсно ніколи не чувся бідним. Вже колись, тобто на початках 1927 року, одна визначніша українська діячка, пані Микитчукова, сказала мені: «Ви ледве чи колись будете багатцем, але аристократом духа ви можете стати!» І так воно зі мною сталося. Бог мою родину і мене дивно благословив і нам помагав. Ми ніколи нічого не мали забагато, але мали стільки, скільки нам було потрібно. Навіть і те, що наші діти не раз мусили собі дещо самі заробляти, вийшло їм на добре, бо вони виростили на чесних і працюючих людей, а при тому вони не мали часу на якісь збитки чи шкідливі життєві збочення. Бог їх дивно благословив і їм помагав, і вони мають Йому за що дякувати. Та коли б, борони Боже, вони і зійшли б колись на якісь шкідливі життєві манівці, то це ні в якому разі не була б Божа вина, але, напевно, в першу чергу, їхня власна. Це також відноситься і до кожної людини. Тут є важним прийняття в своє життя Ісуса Христа своїм Спасителем і жити християнським життям. Бог нас хоче бачити здоровими фізично і духовно, тобто аристократами духа і Своїми дітьми.

Та Бог не тільки дивно уплянував покликати мене й мою родину до дочасного життя та дивно нами опікувався на цій землі, щоб ми служили Його справі та добру ближнього, але Він також має Свої дивні пляни і для кожного з нас, коли покличе нас до Своєї вічності. Коли ми в 1972 р. рішилися переїхати з родиною нашого зятя до штату Джорджія, то це попередили були деякі мої міркування. Я не раз питався себе, чи це було мудро, що ми по приїзді з Європи до Америки осіли в штаті Мічіган? Чи не краще було б осістихся десь у найкращому кліматі в цій великій країні? Та я це пояснював собі тим, що, як видно, Господь нас тут хотів мати для Своєї служби. Але тепер я переконався, що Він і тут нас не скривдив, а в свій час Він дав нам можливість прожити наші похилі роки в кращому кліматі, а це було особливо важним тому, що наше здоров'я цього тепер потребувало.

Нам взяло кілька місяців, щоб спакуватися в дорогу до Атланти. Особливо я мав багато всяких книжок, старого листування, річників журналів, різних цікавих часописів тощо. На складі не бракувало в мене різних книжок моїх власних і виданих УЄО. Все це треба було переглянути, рішити, що лишити для архіву, а що викинути, що взяти із собою, а що залишити в

синів у Детройті на переховання. Виявилося, що за 25 років нашого життя в Детройті у нас назбиралося багато дечого, що за ті роки стратило для нас свою особливу вартість і значення. Його треба було викинути або передати тим добродійним організаціям, що з нього могли б зробити якийсь вжиток. Це в мене збудило думку, що це є щось подібного до того, коли людина збирається покидати цей світ. На жаль, більшість людей вмирає без цієї свідомости, що добре було б себе приготувати внутрішньо до вічності, упорядкувавши своє матеріяльне життя, а також усунувши з нього все те, що в нас є взагалі непотрібним баластом, а навіть перешкоджає жити нам у правдивій любові з нашим Богом і ближніми. Коли ми стаємо перед порогом вічності, то багато дечого з того, що тут на землі видавалося таким важним і дуже потрібним, зовсім тратить для нас усяку вартість. Чому ж тоді не впорядкувати це все з Богом і людьми завчасу?

Так, Бог має Свої дивні пляни для Своїх дітей і в вічності! В свій час, ще в Детройті, нас відвідали брат Михайло Савицький зі своєю дружиною з Торонто. Вони вступили з відвідинами й до нашої дочки, яка жила тоді в одній з найкращих частин Детройту, в Грос Пойнті. Оглядаючи її просторий дім, сестра Савицька сказала мені жартом, що вона готова в цьому домі заблудити, а її чоловік добавив: «А коли ж Ви, пасторе, будете мати такий розкішний дім?» На це я йому відповів, що «я сподіваюся мати ще кращий!» Здивовано він мене спитав, що я маю на думці? Тоді я йому сказав, що Ісус нам обіцяв ще кращі оселі в нашій небесній і правдивій Батьківщині, коли Він сказав: *«Нехай серце Вам не тривожиться! Віруйте в Бога і в мене віруйте! Багато осель у домі Мого Отця; а коли б то не так було, то сказав би Я вам, що йду приготувати місце для вас. А коли відійду й приготую вам місце, то Я знову прийду й заберу вас до Себе, щоб де Я — й ви були!»* (Івана 14, 2-3). По цьому брат Савицький мені відповів: «О, тепер я вже розумію, що ви думаєте».

Це мені пригадує ще інший випадок. Другого грудня 1972 р. ми, тобто моя дружина і я, продавши наш дім у Детройті, прилетіли літаком на нове місце поселення, до Атланти. Можна собі уявити, що тоді діялося в наших серцях. Ми були звикли до Детройту, до своєї хати, до людей. Там ми лишили двох наших синів з їхніми родинами, а сюди ми прилітаємо в зовсім новий, нам невідомий світ. Та все зовсім змінилося, коли наша дочка зі своєю родиною зустріла нас на летовищі, вітаючи нас словами: «Велкам гоум!» («Вітаємо Вас з приїздом додому!») Я тоді вмить зорієнтувався в тому, що ця наша нова дійсність є для нас

приїздом додому. Наш зять, при певній нашій матеріальній допомозі, викінчив для нас у своєму домі спеціальний апартамент для нас, в якому ми зразу почувися, що ми є в себе вдома. Це тоді мені пригадало, що Христос у свій час сказав своїм послідовникам, що Він їм приготує оселі в Небесній Батьківщині. Це значить, що діти Божі, лишаючи цей світ, не потребуватимуть безцільно блукати десь у всесвітніх безвістях і просторах, бо для них уже все є приготовлене у вічності. Там нас очікує радісна зустріч з небесним привітом: «Вітаємо вас вдома!»

Так, Господь вже має вироблені пляни для Своїх дітей в блаженній вічності! Апостол Павло про це висловився так: *«Чого людське око не бачило й вухо не чуло, і що на серці людині не спадало, те Бог приготував тим, хто любить Його!»* (Кор. 2,9).

* * *

Ми тут тільки дещо згадали з наших дивних переживань, тобто як дивно Бог нас провадив і опікувався нами. Моя родина і я маємо за що хвалити нашого Великого Бога і дякувати Йому! І на американській землі ми також відчуваємо цей Його провід і турботу про нас. Все це, попереднє і теперішнє, ми можемо тільки підсумувати і висловити оцими біблійними словами: *«Господи, Ти був нашим пристановищем з роду в рід... Навчи нас числити отак наші дні, щоб ми набули мудре серце!.. Порадуй же нас за ті дні, коли Ти впокоряв нас, за ті роки, в яких ми зазнали лихого! Нехай виявиться Твоє діло Твоїм слугам, а величність Твоя їхнім синам, і нехай буде над нами благословення Твоє, Боже наш і діло рук наших утверди!»* (Пс. 90).

«Хваліте Господа! Він бо добрий, бо милість Його повіки!.. Нехай прославляється Господь за Його милість і чудеса над синами людськими!» (Пс. 107, 1 і 15).

«Тільки хто на Бога вповає, в того сила відновляється; підніме крила, як орел, побіжить і не змучиться, піде і не втомиться». (Ісаї 40,31).

К І Н Е Ц Ь

RESUME

These memoirs of pastor Wladimir (Wolodymyr) Borowsky, Executive Secretary of the Ukrainian Evangelical Alliance of North America (U.E.A. of N.A.) belong to an uncommon literary record because they describe the trying personal experiences of a Christian clergyman and reveal him as a leader in the Ukrainian ecclesiastical-reformational movement, which, until recently as a new movement, was not always fittingly appreciated and respected by Ukrainians of the two largest traditional Churches — Orthodox and Catholic.

Thanks to the dedication of such individuals as the author of this autobiography, the Ukrainian Evangelical-Reformed movement acquired greater recognition among Ukrainians in Europe. And, as a result of the author's personal devotion and diligence — and that of like devotees — the Ukrainian Evangelical Alliance of N.A. attained, on the American continent, a firm and lasting esteem and achieved a dignified standing in the area of competent Christian thought; and in responsible cultivation of a national identity among believers and followers of the U.E.A. of N.A. It is for this reason that the reminiscences of this unpretentious person, a confirmed evangelical exponent among Ukrainians, are a valuable contribution to Ukrainian biographical works.

Pastor W. Borowsky's memoirs embrace the periods of his life, that start with his early childhood days, through his youth, through the disastrous years of World War II and up to the last months of his work immediately preceding the publication of this book. His memoirs are divided into several chapters and subchapters.

In the first half of the book, the author refers to his family life and to the development of his "spiritual emancipation", with the result that he — son of Orthodox parents — decided to follow the evangelical path, favoring the reform of the traditional Churches. His parents, having instilled within him an unbiased attitude, and free of fanaticism toward other Christian denominations, were an encouragement to his having independent thought in the search for God. Here, we find interesting descriptions of his cultural, educational and religious work in his native land in the thirties, before W.W. II and subsequent to his having been mistreated and exiled by the Polish provincial government for his being a Ukrainian and an evangelical. He also mentions his flight from the Bolsheviks shortly before the Second World War.

Finding his way to Germany, pastor W. Borowsky, in addition to his working for his livelihood again under unfavorable conditions, carried on relief work among Ukrainians and other peoples who arrived there freely or not, helping them to live through a difficult period of their lives in a land foreign to them. When the American Army freed these unfortunates, the author fully dedicated himself to religious-charitable work among Ukrainian displaced persons. Especial attention is given to the role and importance of

Superintendent Rev. Basil Kusiw's (of U.S.A.) visits to the camps housing Ukrainian displaced persons in post-war Germany. The author frequently was Superintendent Kusiw's companion during such trips.

In the second half of the book, we find the longest chapter devoted to a description of the author's life and work in America — beginning with his arrival in 1947. As in the first half of his work, so, also in this chapter, the author writes of his working for his daily bread while continuing his religious-charitable activities. He does not neglect to weave into the narrative facts about his family, about his sister's death caused by NKVD tortures in 1945, about the death of his father and mother. Who, with their children, remained in Soviet territory during the war and were then exiled to Siberia; about the funeral of his brother Michael, who served as pastor in New York, N.Y., about his daughter's, Daria, wedding ceremony, about his son's, Victor, successful completion of law studies; about the passing of his youngest brother, Alexander, in the city of Kosowi, Ukrainian Hutzul region.

The most extensive portion of that long chapter is devoted to the author's visiting and preaching among Ukrainian Evangelical congregations and centers. He writes of his participation in ecclesiastical-religious and national community conventions, Synods, Congresses and other formal occasions. We also find here material describing the author's trips throughout Canada and many cities in the United States. These trips were missionary and evangelistic work and surveys, and resulted in a strengthening of the spirit of local Ukrainian evangelical congregations and centers.

The author was an active participant in the field of national community concerns, always as a representative of the U.E.A. of N.A. He took part in the 1961 unveiling ceremony of the Taras Shevchenko monument in Winnipeg, in conventions of the World Congress of Free Ukrainians, at a press conference with Cardinal Slipey, at the Plast Congress in Toronto, and numerous other occasions. The author offered a prayer before the Congress of the U.S.A., appeared as guest with his son, Victor, during a Christian television hour, participated in the commemoration of the Ukrainian Independence Day in Atlanta, Georgia, in the Ukrainian celebration in Washington, D.C., commemorating the U.S.A. Bicentennial and the Ukrainian Immigration Centennial. He also participated in the ecumenical memorial service of June 15, 1983 at the Ukrainian Orthodox Memorial Church (So. Bound Brook, N.J.) in commemoration of the victims of the Great Famine of 1932-33; and again participated in a like commemorative service held at the Washington Monument grounds, October 2, 1983, Washington, D.C., where, out of deference to Government representatives, he offered a prayer in English.

Also noted are the author's editorial-publishing work, his participation in the publication of the U.E.A. of N.A. monumental book, the outline of the history of the UKRAINIAN EVANGELICAL-REFORMED MOVEMENT.

In a separate chapter, the author writes of his wife (a missionary) and her helpful and devoted work in the religious field, and her constancy in family life.

The memoirs are concluded in the chapter, “God’s Wondrous Works in Our Lives”, with an analysis of the events and experiences in his life, which, he contends, were providentially resolved only through God’s Grace.

The twenty pages of photographs are visual evidence of the historical moments of the author’s work. The family photographs provide a valuable meaning to the reminiscences.

This worthy autobiography, **UNDER THE PROTECTION OF THE MOST HIGH**, and the 1979 publication of Dr. Alexander Dombrowsky’s **OUTLINE of the HISTORY of the UKRAINIAN EVANGELICAL-REFORMED MOVEMENT** provide the most important sources of material available for use by future historians and researchers of Ukrainian religious thought in the area of Ukrainian church-reformed concepts and questions of the period. The author is not for the subjugation or liquidation of the existing Ukrainian traditional Churches but is anxious for their reformation in the ancient and original spirit of the New Testament.

*(Translated by Wm. Bahrey
from Dr. Iwan Owechko’s Ukrainian resume)*

СВІТЛИНИ З ЖИТТЯ І ПРАЦІ ПАСТОРА В.БОРОВСЬКОГО

Автор цих споминів старався збирати та зберігати різні історичні матеріали з церковно-реформаційного та національного життя, а в тому і з власного та своєї дружини. Інша справа, що воєнні та скитальчі роки не дуже то цьому сприяли. Тут автор подає тільки незначну частину своїх фотографій.

Зацікавлений читач цих споминів може знайти більше світлин, з якими пов'язане життя автора, в «Нарисі історії українського Євангельсько-Реформованого Руху», виданому в 1979 році Українським Євангельським Об'єднанням у Північній Америці; в журналі «Віра і наука», органі Української Євангельсько-Реформованої Церкви в Західній Україні, що виходив в роках 1925-1939 в Галичині; в «Канадійському ранку», а від 1961 року в «Євангельському ранку», який ще й дотепер видається в Північній Америці, а його редактором є таки сам автор цих споминів. Такі світлини є також в «Літописі Волині», в ч. 2 за 1955 р., стор. 73-80 і в ч. 10-11 за 1972 р., стор. 31-41. Є ці світлини і в книжках: Л.Биковського — «Василь Кузів» з 1966 р. і І.Пасічника — «Український відділ при Богословській Семінарії в Блумфілді, Н.-Дж.» з року 1974, як також і в книжці дияконіси С.Сопінки — «По стопах Христа» з 1971 року.

**Родина і рідня пастора В.Боровського. 1-й ряд: зліва — брат Михайло, мати Домнікія, син Левко, батько Лука і сестра Євгенія. 2-й ряд: пастор В.Боровський, його дружина Олександра, сестра Віра і брат Олександр.
1937 рік**

**Дім Боровських в містечку Олександрія, побудований в роках
1925-27 — Волинь**

**Засновники українського Пласту в містечку
Олександрія: Т.Семенюк, Т.Довгалюк і В.Боров-
ський. Світлина з 10 серпня 1925 р.**

Пластовий кіш у містечку Олександрія. 1922-1927 рр.

Студенти та вчительський персонал Господарсько-Садівниччого Курсу Т-ва «Просвіта» в Милованню, повіт Товмач, Галичина. 1-й ряд: сидять зліва — вчителі Г.Ельяшевський, директор Є.Брилинський, Гаванський, В.Кучера й О.Ремезовський. 2-й ряд: 4-й зліва — Т.Семенюк.

3-й ряд: 2-й зліва — В.Боровський, 3-й — Т.Довгалюк

26 листопада 1926

Частина студентів Богословської Семінарії у Вєнцборку (Поморське воєвідство у Польщі) на прогульці. 3-ій ззаду — Т.Довгалюк, 4-й — В.Боровський. У 1-му ряду: зліва — учитель Домдей, господиня Дому Братів і ректор Густав Ляссан

Брати і сестри дружини пастора В.Боровського. 1-й ряд, зліва: Василь, Марія, Софія, Стефа, Анна. 2-й ряд, зліва: Трохим, Микита, Павло. Внизу Галя — донечка сестри Марії

Дружина пастора В.Боровського — Олександра з іншими українськими студентами та родиною ректора Богословської Семінарії в м. Кардіфі в Англії в 1932 р. У 1-му ряду зліва: ректор Р.Б.Джонс, Олександра і дружина ректора

Дружина паст. В.Боровського — Олександра зі своєю валійською приятелькою — студенткою Кері Джонс під час студій в Англії в 1932 р.

Наради представників українських свангельсько-реформованих громад і осередків у с. Воскресінці на Коломийщині. Пастор В.Боровський у 1-му ряду, 4-й справа. Рік 1933

Після Євангельсько-Реформованого Богослуження в Олександрії 29 травня 1934 р. Справа: 1-й — пастор Т.Довгалюк, 2-й — пастор В.Демчишин, 3-й — батько автора цих споминів — Лука Боровський

Члени УЄРЦеркви в Косові з гістьми Пістинської Церкви в День Свята Реформації після Богослуження 1933 р. Сидять у тогач: зліва — пастор В.Боровський і пастор Т.Довгалюк

Вихованки Школи Домашнього Господарства при Домі Сестер-Дияконіс у Всниборку в 1935 р. Між ними є кілька українок. У 1-му ряду зліва сидить третя — Стефа — сестра дружини пастора В.Боровського, друга справа сидить Віра — сестра автора цих споминів

УСРГромада в с. Яблонові, повіт Копичинці — 1937 р. Посередині в тозі сидить пастор В.Боровський зі своєю дружиною Олександрою і сином Левком

УСРГромада в с. Кобиліволоках, повіт Теревовля, перед 1939 р. 2-й ряд, сидять зліва: 2-й – пастор В.Боровський, 3-й — пастор В.Демчишин, а далі єпископ Кузів, паст. А.Максимюк і місіонерка О.Боровська

Пастирська Конференція УСРЦеркви, яка відбулася 2-7 червня 1937 р. в м. Делятині, Галичина. 1-й ряд зліва: д-р Михайло Костів, пастори Л.Бучак, П.Яремко, єпископ В.Кузів, адвокат Р.Домбровський, пастор І.Журило. 2-й ряд: пастори М.Жураковський, В.Боровський, М.Боровський, А.Максим'юк, В.Вінявський, І.Гуцуляк. 3-й ряд: студент Т.Бурко, пастори Т.Семенюк, Т.Довгалюк, студент А.Заборовець, брат Л.Крисюк і пастор Р.Барна

Українська свангельська молодь, яка була на Богослуженні в селі Перемилові, повіт Копичинці, під час відвідин єпископа В.Кузева в 1939 р. Єпископ сидить у 2-му ряду між дівчатами, а місіонерка О.Боровська — на самому кінці, праворуч

Пастор В.Боровський зі своєю донечкою Дарцею в німецькому переселенському таборі в м. Лодзь (Польща) 1 травня 1940 р.

Загальний вигляд будівель Богословської Семінарії для Внутрішньої та Закордонної Місій в Марбургу, Зах. Німеччина. Там родина пастора В.Боровського жила від лютого 1941 до червня 1947 р.

Єпископ В.Кузів відвідує табір українських скитальців у Корнбергу (Гесенщина) в Німеччині 1947 р. Зліва: 1-й — паст. В.Боровський, 2-й — сп. В.Кузів, 3-й — баптистський пастор О.Гарбузюк. 2-й справа — бр. Д.Миколайчук, земляк автора з Олександрії

**Родина автора цих споминів перед виїздом з Німеччини до США в 1947 р.
Зліва — дружина Олександра, син Віктор, донечка Дарія і син Левко —
праворуч біля батька**

**Родина вчителя Богословської Семінарії Ганса Масра. Сам Г.Маср і його
дружина були найближчими приятелями родини пастора В.Боровського і
жили також у тому ж місійному домі. Дружина Масра — хресна мама
Віктора, сина паст. В.Боровського**

Родина українського баптистського пастора В.Бури, де родина пастора В.Боровського затрималася на кілька місяців по приїзді до Детройту в Америці, разом із родиною автора. 1-й ряд, третя зліва — донечка пастора Бури — Марія, праворуч від неї — її брат Віктор. 2-й ряд: четверта зліва — донька Світлана, а далі направо — дружина Ольга і пастор Бура. П'ять осіб родини паст. В.Боровського стоять в лівій половині цієї світлини, зробленої в 1947 р.

Автор з родиною на відвідинах в Торонто зразу ж після приїзду з Європи — серпень 1947 р. Світлина зроблена в садку бл. п. бр. Михайла Савицького

Світлина, надіслана списком Кузевим правдоподібно в 1948 р. під час його відвідин таборів українських поселенців у Зах. Німеччині. Зліва — президент УНР в екзилі А.Лівицький, праворуч — проф. М.Встухів

Могила авторового батька — Луки Боровського, похованого в селі Добровідці біля Коломиї в 1957 р.

Шлюбна фотографія доньки автора — Дарії. 26 вересня 1959 р. Перший зліва — батько Володимир, а далі — мати Олександра, швагер В.Бура, невістка Вероніка, дружина сина Левка; Марія Бурівна, дочка Дарія, племінник Олександр Бура з Торонто з дружиною Джон, швагер Микита Бура з дружиною Ольгою і швагрова Ольга, дружина В.Бури

З свангельсько-організаційної подорожі пастора В.Боровського по Західній Канаді. Світлину зроблено по Богослуженні в місцевості Сван Плейн, Саскачеван, 12 червня 1960 р. Третій зліва — автор, останній справа — паст. В.Кокорудз

10-літній ювілей УЄРЦеркви в Детройті, відзначений 27 листопада 1960 р. 1-й ряд, зліва — 4-й — пастор І.Підгорецький, 6-й — пастор С.Біляк, далі автор, диякон М.Козак з Торонто і пастор В.Бура

Після Соборового Богослуження УЄО в Північній Америці в українській Пресвітеріській церкві 6 вересня 1964 р. в Торонто. 2-й ряд зліва: сидять пастори М.Фесенко, В.Кучер, В.Боровський, диякон М.Козак, паст. І.Яцентій, бр. В.Багрій, пастори І.Р.Ковалевич, В.Кустодович та історик д-р О.Домбровський

Заключні церемонії біля пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні 22 травня 1965 р., під час яких автор мав відповідну молитву

Пастор В.Боровський з дружиною в колі своїх дітей і внуків. 1-й, починаючи зліва, ззаду — син Левко зі своїм сином Лі-Алеєм, дружиною Веронікою і синами — Давидом (на руках) і Крегом (біля неї). Далі сидить дружина Олександра і пастор В.Боровський, за ними стоїть їх син Віктор. Направо від нього стоїть зять Джеймс.Александр, а перед ним його дружина Дарія із сином Марком на руках, зліва біля неї стоїть донечка Кері, а справа — син Христофор

Свято Подяки і відзначення праці пастора В.Боровського в Українській Пресвітеріській Церкві в Ірвінгтоні 18 листопада 1967 р. Сидять, зліва: інж. В.Яровенко, с. С.Крат, с. С.Кузів, місіонерка О.Боровська, дружина пастора Армстронга. Стоять зліва: брат В.Багрій, пастор В.Боровський, пастор Б.Армстронг, пастор І.Яцентій, пастор І.Р-Ковалевич, брат Лев Герман і брат Іван Пасічник

По Богослуженні в УЄРЦеркві в Торонто 23 квітня 1972 р.
1-й ряд: сидять — бр. О.Вівчар, с. С.Крат, пастор
В.Боровський, диякон М.Козак, оперний співак П.Черняк, с.
Савицька, а за нею — оперна співачка Граїда Черняк

Син автора — Віктор зі своєю дружиною Пемелою:
на руках у нього донечка Ліса, а біля неї дочка Лора,
1-й ряд, зліва — Лина, біля неї — Віктор молодший

Пастор В.Боровський читає Апостола на Панахиді в Бавнд-Бруці, Н.-Дж., в 50-ліття пам'яті жертв голоду в Україні в роках 1932-33. Світлина Роми Сахан-Гадзевич

Внучка автора — Кері, з дому Александер, з мужем Давидом Майзом зразу ж по шлюбі 13 серпня 1983 р. Ліворуч — її батько, мати і брат Марко. Праворуч — її брат Христофор, бабуня Олександра і дідусь Володимир Боровські

**Автор читас молитву під час поминок жертв у 50-ліття голоду в Україні.
Вашінгтон, 2 жовтня 1983 р.**

**Члени делегації УЄО в Північній Америці на чолі маніфестації у
Вашінгтоні 2 жовтня 1983 р. 3-й зліва — пастор В.Боровський, 4-й —
президент УЄО В.Багрій. 5-й — внук автора Лев Боровський. На світліні
бракує пастора В.Кустодовича, який робив цю фотографію. Перший
зліва — добродій Колодчин з Детройту, другий — професор П.Стерчо,
голова Крайового Комітету для вшанування жертв голоду в Україні в рр.
1932-33**

ПОКАЗНИК ІМЕН

Тут подані тільки імена осіб, згаданих у тексті цієї книжки

- Августин 88, 89
Авраам 43, 44
Авраменко В. 214, 270
Адамс Г. 214, 305
Айзенгавер Д. 164, 273, 274, 280
Александр Дарія 336
Александр Джим 244
Александр Керрі 244
Александр Кристофер 244
Александр Марко 244
Андрій. монах 226
Андрусишин К.Г. 272
Армстронг В. 281, 282, 290, 291
Бабак Р. 332
Багринівський М. 188
Багрянний І. 171, 193
Багрій В. 214, 263, 264, 266, 270, 271, 281, 282, 287, 290, 305, 306, 321, 322, 326, 328, 329, 330, 332
Базяк І. 239
Бай Т. 254
Балагураки 71
Барабаш І. 261
Баран І. 235, 236, 263, 264, 322
Барнич Я. 262
Баровс Кліф 229
Басбі Дж. 325
Батюк 266
Бачинський М. 246
Бек М. 278, 312
Бекер 129, 130, 342
Белл Л.Н. 240
Бердник Олень 350
Березюк Карл 211
Биковський Л. 173, 175, 211, 217
Бичинський З. 217
Білецький І. 184
Білецький Л. 171
Білозерський 236
Біляк С. 211, 291, 292
Блажеєвський П. 287
Блажко М. 318
Блекбурн Бен 307, 308, 309
Бляу 59, 60
Бовкун О. 214
Боднар П. 228, 265
Бодрук І. 217, 239, 247, 248, 290
Бойден Павел 303
Бойцун Т. 326
Бойчук Г. 248
Бойчук Д. 302
Боровський Андрій 232
Боровська Анна 232
Боровський Давид 320
Боровська Домнікія 219, 232, 234
Боровська Вероніка 219
Боровський Віктор, старший 134, 135, 161, 211, 260, 273, 297, 298, 308, 311, 314, 316, 325, 327
Боровський Віктор, молод. 298
Боровський Володимир 202, 210, 211, 214, 217, 219, 234, 236, 237, 255, 262, 264, 271, 287, 289, 290, 291, 293, 302, 303, 305, 306, 321, 327, 328, 332
Боровська Дарія 135, 211, 243, 244
Боровська Євгенія 234
Боровський Крейт 220

- Боровський Лев-Аллан 220, 332
Боровський Лев В. 135, 211, 219, 244
Боровська Ліні 298
Боровська Ліса 298
Боровська Лора 298, 325
Боровський Лука А. 231, 234
Боровський Михайло А. 232
Боровський Михайло Л. 219, 230, 234, 240, 316
Боровська Надія 234
Боровська Олександра 211, 324, 334, 336
Боровський Олександр 234, 310
Боровський Юрій 92
Бриганті 347
Брик М. 317, 318
Брик Р. 262
Брюлов К. 274
Бульба-Боровець Т. 176
Бура Анастасія 334
Бура Василь 33, 51, 203, 211, 244, 335, 336, 346, 349
Бура Іван 334, 336
Бура Микита 44, 103, 334
Бура Микола 335
Бура Олександра 51, 244, 334
Бура Олександр 197, 335
Бура Ольга (дружина Василя Б.) 242
Бура Ольга (дружина Микити Б.) 335
Бура Павло І. 334
Бура Павло М. 335
Бура Трохим 334
Бучак Лев 20, 62, 72, 217, 225, 236, 238, 258
Валентійчук Йосип 228, 265
Варвара, дияконіса 114
Вардашко В. 318, 319
Вардинець І. 211
Вардинець Марія 349
Вашінгтон Дж. 274, 275, 312
Веригин 252
Виллис Ерик 262
Витвицький С. 230
Вітковицький І. 308, 309
Вівчари 250
Вівчар Віктор 213
Вівчар Олекса 213
Вівчар Онофрій 213, 214
Вікліф Іван 39
Вінявський В. 63, 110, 155, 197, 255, 262, 321, 350
Вітюк 255
Віхорик Марта 211, 322
Віхорик Михайло 211, 322
Володимир, єпископ 172
Волощук Джін 211
Вонітова 84
Вонітовий І. 84
Вуди Е. 314
Гавстон 291
Гаднот Г. 244
Гадсон 204
Галенда Д. 217, 229, 230, 240, 265, 281
Галущинський М. 61
Гамільтон 256
Гарасимюк 77
Гарбузюк О. 291
Гарріс Ф.Б. 269, 270, 271, 274
Гаюк С. 328
Герінг 141
Герман Лев 287
Германюк М. 295, 302
Гітлер А. 95, 97, 99, 106, 114, 150, 243, 319
Гомінюк Я. 253
Гончар П. 210, 211

- Горбай Д. 290
Горбай М. 290
Гранко 211
Григораш І. 249, 252
Григоренко П. 306
Грисюк Василь 213, 214
Грубий Б. 266, 282, 293, 299, 300
Грушевський М. 217, 283
Гуменюк Анна 336
Гуменюк Кость 336
Гус Іван 8, 28, 39, 57, 237
Гусарук В. 149
Гюз 268
- Гітлін М. 258, 265, 336
Глова Василь 80, 81, 82, 83
Глова Ілля 254
Глор Марія 211
Гордей Й. 256
Грагам Б. 217, 229, 230, 240,
254, 293, 309, 319
Грегам Д. 295
- Давидів Є. 213
Данилейко Д. 248
Данило, пророк 17
Демчишин В. 63, 78, 91
Джансон, президент 280
Джус 266
Дзялинські 56
Діпейс П. 298
Діфенбейкер Д.Ф. 261, 262
Добрянський Л. 277, 280, 307,
308, 312
Довгалюк Т. 17, 21, 22, 62, 64,
103, 302, 329
Догерти Г.М. 269, 271, 280
Домашовець Г. 230
Домбровський О. 8, 217, 321,
322
Драган А. 270
Драган І. 263, 306, 321
Дубина 25
Дусаненки 240
- Єлінек 56, 57
Єремійчук С. 75, 76, 77
- Жабко-Потапович Л. 116, 236,
286, 289, 305
Жук М. 264, 266
Жук Р. 279
Жуковський 267, 283
Жураковський М. 63
Журба Галина 334
- Зайцев, проф. 184
Залізник А. 254, 256, 257
Захарійчук В. 211
Зозуляк 232
Зомер Марта 316
- Іван, апостол 9, 44, 54, 73
Іван Золотоустий 10
Іван ХХІІІ, папа 294, 295
Іван Христитель 54, 237
Ігор, архієпископ 172
Ізяслав, єпископ 327, 328
Іларіон, митрополит 170, 217
Ілля, пророк 27
Істочин 326, 328
Ісус Навин 17
Ісус Христос 7, 9, 10, 11, 12, 15,
17, 27, 28, 31, 36, 37, 38, 46,
49, 54, 55, 58, 60, 62, 72, 85,
88, 108, 128, 129, 134, 213,
226, 227, 237, 240, 242, 263,
286, 290, 292, 295, 314, 322,
350, 352
- Їжик С. 246
- Йосип 17
Йосиф, святий 226, 227
- Калмуки 279
Кальвін Іван 35, 39, 88, 89, 222,
223
Караванська Ніна 325, 326

- Каранець О. 210, 211
Кафік Н. 306
Кацунов Р. 225, 226, 227
Кацшин В. 80, 81, 83, 84
Квасилович А. 334
Кваснюк Р. 64
Квітковський Д. 297
Келли Л. 324, 326
Кенеді Джан 331
Кирило-Методієвці 18, 236, 286
Кириченко Юрій, молод. 237
Кіген Дж. 332
Кіньрат П. 286, 287
Кіркконел В. 271, 272, 277
Кливак 94
Ковалевич І. 214, 217, 270, 271, 286, 287, 290, 305, 321, 322
Ковалінський М. 215, 225
Ковальчук А. 322
Ковальчук П. 231, 235, 236, 237, 238, 239, 263, 322
Козак Л. 318
Козак М. 204, 211, 213, 214, 216, 225, 270, 287, 321, 322
Кокорудз В. 248, 249, 252
Коломийченко 86, 87, 89
Коменський Я.А. 237
Комічак М. 292
Кондратюк А. 335
Кондратюк М. 335
Конквест Р. 330
Копровський З. 233, 234, 235
Копровський Максим 234
Копровський Микола 234
Копровська Явдоха 234
Коржан М. 287
Корнилович С. 318
Костів, городник 94
Костів К. 253, 322
Костів М. 175
Костів О. 322
Костомаров М. 236, 286
Костюк М. 66
Котко Д. 335
Котляревський І. 18
Кох 144
Кохан В. 245, 270
Кравеліцький Т. 30, 59, 60
Кравців 254
Кравців Б. 239
Крат П. 20, 62, 213, 217
Крат С. 214, 290
Крисалка С. 324, 325, 326
Крушельницький 169, 184
Кубрин І. 215
Кузів Василь 20, 42, 62, 63, 94, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 204, 210, 217, 218, 229, 230, 231, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 247, 286, 326
Кузів Г. 195
Кузів Софія 238, 282, 290, 322
Кузів Яків 230, 238, 322
Кулинич Я. 277
Куліш П. 18, 25, 171, 225, 236, 286
Кунце 126
Кунцевич Й. 23
Купчинський В. 217, 231, 239, 240, 242, 329
Курилас С. 308, 309
Кустодович В. 286, 287, 332
Кустодович І. 211
Кухарський Д. 270, 271, 276, 277
Кучмак І. 265
Кучмак М. 314
Кушнір В. 246, 270, 287, 288, 289
Левицький В.С. 295
Левицький І. 18

- Левицький М. 211, 284, 287
Левчук Н. 249, 250
Леськів Ф. 253
Липківський В., митрополит
45, 46
Лисий А. 328, 330
Лисогір Ілля 211
Литвиненко, інж. 186
Личик Ю. 175
Лівицький А. 171, 187
Лінкольн А. 270, 271, 275
Ліснер 291
Лобай В. 286
Лозинський Д. 324, 325, 326
Лончина Б.І. 300, 301
Лостен В. 312
Лукашевич Ф. 318
Луковенко В. 211
Луцик С. 253
Любомирський, князь 104, 106,
108
Лютер Мартин 39, 54, 114, 315
Лясан Густав 197
Льода Л. 211
Льода Т. 211, 223, 224
- Маггі 236
Маєр, учитель 135, 136, 161
Мазепа І. 315
МакКей Фає 313
Максимчук А. 254
Максимюк А. 63, 78, 85, 95
Маннінг Е.Ц. 293
Марія, матір Ісуса 9, 11, 209
Марійчук Д. 270
Марко, архієпископ 327, 328
Марцінковський В. 47, 48
Марченко А. 325
Маршал П. 280
Матвієцький Є. 262
Матух О. 234
Медвідь 211
- Мелянхтон 54
Менатос М. 211
Метюк А., єпископ 254
Микитчук В. 23, 29, 175
Микитчукова 351
Миколай, святий 9
Миколаєнко М. 211
Міллер М. 324
Міхаеліс 59, 60
Могила П. 253
Мойсей 17, 19, 28, 164
Молоджанин Л. 279
Морозович Р. 188
Мстислав, митрополит 170,
289, 290, 302, 305, 306, 312,
325, 327, 328, 329, 330, 332
Мюллер 116
- Назаренко 353
Наконечний, інж. 190
Нивинський А. 334
Никодим 37, 55
Ніксон Р. 223, 309
Новак Ольга 335
Нокс Іван 39
Нортвуд А. 236
- Овечко І. 8
Огієнко Іван 149, 191
Олексій, архієпископ 147
- Павло, апостол 17, 215, 260,
353
Павло УІ, папа 294
Павловський, адвокат 234
Павловський Т. 327
Павлюк 147
Павлюк З. 318
Пазуняк Н. 325
Панчук І. 204, 211, 270
Пасічник І. 281, 282, 306, 322
Паска В. 322
Пебе 135, 159

- Пейлен Е.Ф. 240
Петлюра С. 181, 188, 246
Петрашук А. 211
Петрашук І. 210, 211
Петрів Даяна 322
Петрів Іван 322
Петро І 13, 78
Пилат Понтійський 15
Пилипів В. 256, 257
Пилипчук 257
Підгорецький І. 211
Пілсудський Й. 24
Піл Н.В. 239
Піндінг 136
Плав'юк В. 254, 256
Платон, єпископ 172
Подворняк М. 247, 258, 263
Полінг Д. 271
Поліщук В. 328
Полюга Ю. 239
Понич Д. 256, 257
Порендовська Віра 219, 233, 234
Порендовська Дарка 219
Прашко Р. 318
Пулюй Іван 18
- Радзівіли 56
Ральф 269, 273
Ран Шелдон 203
Ревай Ю. 264
Репніна В. 274
Репокіс 221
Різниченко Д. 211
Ріттер Д. 332
Річардсон Еліот 312
Робертсон Пат 311
Роблін 261
Розгін І. 205, 210, 211
Розенберг 139
Романишин 93
Ротшильди 115
- Рудевський І. 253
Рудницький, редактор 239
Рузвелт, президент 181
Руснак В. 336
Руснак С. 335
- Савицька Марія 214, 352
Савицький М. 213, 225, 352
Садовський М. 265
Салмерс С. старший 213
Салмерс, молодший 214
Сальвюк А. 318
Самчук Улас 148, 168, 169, 171
Сасс С. 254, 257
Світлична Н. 306
Семенюк С. 336
Семенюк Т. 17, 21, 22, 63, 67, 103, 302
Сильвестер, єпископ 172
Сирник 92
Сирник І.Г. 262
Сівак А. 213
Сіомаш 232
Сіомаш В. 232
Сіомаш І. 232
Сіомаш М. 232
Сіомаш П. 232
Скаля-Старицький М. 262
Скачко І. 318
Склонний, диригент 184
Скерські Степан 55, 57
Сковорода Г. 18, 40, 214, 215, 216, 217, 225, 258, 323
Сковородько 252
Сліпий Й. 284, 294, 295, 296, 297
Слободян 169
Словацький Ю. 56
Слоньовський П. 314
Смаль-Стоцький Р. 283
Сміт П. 213
Собещанський 43, 45
Соловей Р.Т. 281
Соломон І. 246

- Сопінка М. 217, 238, 240, 282
Сосновський 304
Сталін Й. 99, 106, 107
Стандрет Л. 202, 245, 246, 247, 262
Степаненко 308
Стар-Старчевський М. 261
Стасій Н. 211
Стахів М. 270
Стерчо П. 325, 332
Стефанів М. 237
Стецько Я. 284
Сулик С., митрополит 327, 331
Сун Мюнг Мун 309
Тавита 242
Твайт Джін 313
Темпел Д. 326
Темпел Л. 324, 326
Темпел Х. 325
Теслюк А. 215
Тимців М. 214
Тисовський О. 303
Тиханський 277
Томашевський 254
Томпсон, полковник 180
Трильовський К. 255
Трумен Г. 185, 274
Турбаба, агроном 234
Туркало К. 231, 321, 322
Туркевич 262
Умриш І. 250
Фавлер А. 336
Федів В. 20, 23, 62
Федів С. 238, 239
Федун А. 255
Федун В. 255, 257
Федунець 257
Фесенко М. 225, 321
Фетлер 54, 71
Фіголь А. 287
Фішер, лікарка 137
Флис 332
Фон Овен 59
Форд 244
Форман Джеймс 299
Фос А. 211, 231
Фос М. 211, 230
Франко І. 19, 40, 231
Хоїнський 78
Хмельницький Б. 281, 317
Хрущов М. 231, 295
Цвінглій У. 39, 114, 315
Цегельський Л. 217
Цегельська Ольга 324
Цінцендорф Н. 238, 255
Чернявська 252
Чернявський Йосип 252
Черняк Іраїда 213, 214
Черняк Петро 213, 214
Чехівський В. 42, 88
Чижевський Д. 215
Чирва К. 211
Чоп М. 248
Чорномаз Д. 291
Чумер В. 256
Шаєр 111
Шайгінг 138
Шведюк Марія 68, 69
Шевченко Т. 8, 18, 19, 28, 40, 111, 181, 233, 236, 237, 246, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 312, 322, 323, 332
Шей Беверли 230
Шептицький А. 41, 148, 253
Штернберг В. 274
Штуль-Жданович О. 284, 286
Шумейко 239
Шустакевич М. 211

Шустакевич Ю. 211
Щербань 257
Щудло М. 249
Юзик 304
Юкельзон 14
Ягольник Л. 215
Якимишин Н. 248
Якимів 211
Янко 65, 66
Яременко Я. 188

Яремій 248
Яремко П. 41, 63
Яровенко В. 214, 264, 287, 290,
321, 322
Яровенко М. 291, 325, 326, 329
Яровенко Марко 329
Ясельська О. 310
Яцентій І. 217, 218, 236, 238,
262, 270, 271, 286, 287, 288,
289, 290, 295, 303, 321
Ярчук Теодор 111

ЗМІСТ

Передмова	7
Історія мого духовного визволення.....	9
Мої відвідини рідних сторін у 1931 р.....	51
Покликані на волю. На Покутті.....	62
На Поділлі. В селі Яблонів	78
Чому я мусів утікати від большевиків	96
Мій побут у Німеччині під час 2-ої світової війни	114
Шість днів на Волині в 1943 році	139
Напередодні і зразу ж по приході Американської Армії в Західню Німеччину	159
З української євангельсько-реформованої праці між скиталь- цями в Німеччині по закінченні 2-ої світової війни	167
Моя проїздка з єпископом Кузевим по таборах українсь- ких скитальців Гесенщини в 1947 р.	181
З Європи до Північної Америки	192
Наше життя і праця в США	
Початковий період	203
Моя праця в УЄО в Північній Америці	216
Відвідини міста Гранд Рапідс у Мічігані	222
З моєї поїздки по Східній Канаді.....	225
З моєї місійної подорожі по східній частині США.....	228
Смерть мого батька.....	231
На похороні бл. п. єпископа В.Кузева	235
Похорон мого брата Михайла	240
Наша дочка Дарія виходить заміж	243
З моєї євангелізаційно-студійної поїздки по Західній Канаді	245
Те, що було та є найважливіше.....	259
Собор УЄО та відкриття пам'ятника Т.Шевченкові у Вінніпегу	260
З моєї другої подорожі по США.....	263
З подорожі на Конгрес Американських Українців.....	265
Урочистості відкриття пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні.....	268
Заключні церемонії, пов'язані з відкриттям пам'ятника Т.Шевченкові у Вашингтоні	275
На 9-му Конгресі Американських Українців.....	281
На Світовому Конгресі Вільних Українців	285
Собор УЄО у Нью-Йорку	286
Конгрес СКВУ	288

Свято Подяки і відзначення моєї праці в Ірвінгтоні, Нью-Джерсі	290
Моя участь у З'їзді Національної Організації Релігій- них Радіопередавачів Америки	291
На пресовій конференції з кардиналом Й.Сліпим у Торонто 1968 р.	294
Мій син Віктор закінчив студії права	297
Кореспондентом на Конвенції Національної Ради Церков США	298
З мого побуту на 2-му Пластовому Конгресі в Торон- то 1970 р.	302
Мене призначено членом Секретаріату СКВУ	303
Другий і Третій Світові Конгреси Вільних Українців ...	305
Моя молитва в Американському Парляменті	307
Помер мій брат Олександр	310
Рідкий виступ на телевізії	311
На Всенародній Українській Маніфестації у Вашингтоні	312
На Різдвяному святі в Атланті	313
Відвідини Німеччини та Голляндії	314
Редактор і співробітник «Нарису Історії УЄРРуху» ...	320
Виступ українців у Баптистській Церкві в Мейкон ...	324
Відзначення Дня Української Державности в Атланті ..	325
Моя участь у поминках жертв 50-ліття голоду в Україні. Бавнд Брук, Н.-Дж. — 15 травня 1983 р.	326
Вашінгтон — 2 жовтня 1983 р.	332
Дещо з життя моєї дружини та її родини	335
Дивні діла Божі в нашому житті	
Щоденні біблійні гасла Церкви Братів	339
Як ми втікли від большевиків у 1940 р.	340
Наш переїзд у Західню Німеччину і моя праця там ...	342
Як нас Бог врятував перед бомбами	344
Як я міг побувати в 1943 році в Україні	345
Як нам Бог післав зв'язкового з вільним світом	346
Наш дивний переїзд до Америки	348
Бог мене дивно зціляє в Америці	350
Резюме англійською мовою	355
Світлини з нашого життя і праці	358
Показник імен	379
Зміст	387

Notes

